

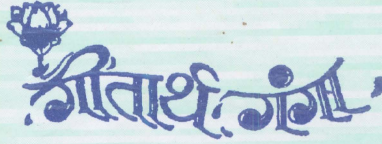
ભવવિરહસૂરિ, ચાકિનીમહત્તરાસૂબુ હરિભદ્રસૂરિ વિરચિત

વિંશતિવિંશિકા શબ્દશઃ વિવેચન (ઉત્તરાર્ધ)

વિવેચનકાર

પંડિતવર્યશ્રી પ્રવીણચંદ્ર ખીમજી મોતા

પ્રકાશક

પ, જૈન મર્ચન્ટ સોસાયટી,
ફતેહપુરા રોડ, પાલડી,
અમદાવાદ-૭.

વિંશતિ વિંશિકા શબ્દશઃ વિવેચન (ઉત્તરાર્ધ)

મૂલ ગ્રંથકાર

સૂરિપુરંદર, યાકિનીમહત્તરાસૂનુ
પ.પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ

આશીર્વાદદાતા

ષષ્ઠર્શનવિદ્, પ્રાવચનિકપ્રભાવક
સ્વ. પ.પૂ. મુનિરાજ શ્રી મોહજિતવિજયજી મ.સા. (મોટા પંડિત મ.સા.)

વિવેચનકાર

પંડિતવર્યશ્રી પ્રવિણચંદ્ર ખીમજી મોતા

વી.સં. ૨૫૨૭ ૐ વિ.સં. ૨૦૫૭ ૐ ઈ.સ. ૨૦૦૧ ૐ નકલ-૧૦૦૦ ૐ આવૃત્તિ-૧

મૂલ્ય - ૩૦-૦૦

પ્રકાશક

ગિતાર્થગણ

સંસ્થાના જ્ઞાનખાતામાંથી
આ પુસ્તક
જ્ઞાનભંડાર/શ્રીસંઘને
ભેટ આપેલ છે.

ગિતાર્થગણ

પ, જૈન મર્ચન્ટ સોસાયટી, ફત્તેહપુરા રોડ, પાલડી, અમદાવાદ-૭.

પ્રાપ્તિ સ્થાન

ગીતાર્થ ગંગા **AHMEDABAD**

પ, જૈન મર્ચન્ટ સોસાયટી, ફતેહપુરા રોડ, પાલડી, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૭

☎ ૬૬૦ ૪૯ ૧૧, ૬૬૦ ૩૬ ૫૯

શ્રી નટવરભાઈ એમ. શાહ, આફ્રીકાવાળા **AHMEDABAD**

૯, પરિશ્રમ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા સોસાયટી, વિજયનગર કોર્સીંગ પાસે, અમદાવાદ-૧૩.

☎ ૭૪૭ ૮૫ ૧૨, ૭૪૭ ૮૬ ૧૧

શ્રી નિકુંજભાઈ આર. ભંડારી **MUMBAI**

વિષ્ણુમહલ, ત્રીજે માળે, ગરવારે પેવેલીયનની સામે, ડી રોડ, ચર્યગેટ, મુંબઈ-૨૦.

☎ (૦૨૨) - ૨૮૧ ૪૦ ૪૮, ૨૮૧ ૦૧ ૯૫

શ્રી શૈલેષભાઈ બી. શાહ **SURAT**

શ્રીનાથજી એપાર્ટમેન્ટ, છટ્ટે માળે, હરિપરા, હાથ ફળીયા, સુરત-૧.

☎ (૦૨૬૧) - (ઓ.) ૪૩ ૯૧ ૬૦, ૪૩ ૯૧ ૬૩

શ્રી કમલેશભાઈ દામાણી **RAJKOT**

‘જિનાજા’, ૨૭, કરણપરા, રાજકોટ-૩૬૦ ૦૦૧.

☎ (૦૨૮૧) - (ઘર) ૨૩ ૩૧ ૨૦

શ્રી ઉદયભાઈ શાહ **JAMNAGAR**

C/o, મહાવીર અગરબત્તી વર્ક્સ, C-9, સુપર માર્કેટ, જયશ્રી ટોકીઝની સામે, જામનગર.

☎ (૦૨૮૮) - ૬૭ ૮૫ ૧૩

શ્રી વિમલચંદજી **BANGALORE**

C/o, જે.એમ.સ્ક્રુમાર એન્ડ કંપની, ફ્રેન્ક માર્કેટ, ડી.એસ.લેન, ચિકપેટકોસ, બેંગલોર-૫૬૦ ૦૫૩.

☎ (૦૮૦) - (ઘર) ૨૨૫ ૯૯ ૨૫ (ઓ.) ૨૮૭ ૫૨ ૬૨

મુદ્રક

મુદ્રેશ પુરોહિત

સૂર્યા ઓફસેટ, આંબલી ગામ, સેટેલાઈટ-બોપલ રોડ, અમદાવાદ-૫૮.

પ્રકાશકીય

ગીતાર્થ ગંગાનું મુખ્ય લક્ષ્ય તો આપણા ઉપકારી પૂર્વાચાર્યો જેવા કે પ.પૂ.આ.શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મ.સા., પ.પૂ.ઉપાધ્યાયજી શ્રી યશોવિજયજી આદિ રચિત જૈનશાસ્ત્રોમાં પથરાયેલાં વિવિધ પરમાર્થી તત્ત્વોનાં રહસ્યોનું નય, નિદેપ, વ્યવહાર, નિશ્ચય સાપેક્ષ અર્થગાંભીર્યપૂર્ણ વિશ્લેષણ કરવાનું છે, જેથી શ્રી જૈનસંઘને તે તે પદાર્થોના સર્વાંગી બોધમાં સહાયકતા મળે. આ કાર્ય અત્યંત વિસ્તારવાળું અને ગહન છે. ઘણા સાધુ-સાધ્વીજી ભગવંતો આમાં સહાય કરી રહ્યા છે, શ્રાવકો અને શ્રાવિકાઓ પણ સૌ સૌને યોગ્ય કાર્યો સંભાળી રહ્યા છે, પરંતુ કામ સમય માંગી લે તેમ છે. દરમ્યાન શ્રીસંઘમાંથી જિજ્ઞાસુ મુમુક્ષુઓ તથા શ્રાવક-શ્રાવિકાઓ તરફથી એવી માંગ વારંવાર આવે છે કે પૂ. મુનિરાજ શ્રી મોહજિતવિજયજી મ.સા. તથા પૂ. ગણિવર્ય શ્રી યુગભૂષણવિજયજી મ.સા.નાં અપાયેલાં જુદા જુદા વિષયો પરનાં વ્યાખ્યાનો તથા પંડિતવર્ય શ્રી પ્રવીણભાઈ મોતાએ વિવિધ શાસ્ત્રીય વિષયો પર કરેલાં વિવેચનો છપાવીને તૈયાર કરવામાં આવે તો સકળ સંઘને ચોક્કસ લાભદાયી નીવડે. આવી વિનંતીઓને લક્ષ્યમાં રાખીને ટ્રસ્ટે નક્કી કર્યું છે કે આવાં વ્યાખ્યાનો તથા વિવેચનોના વિષયો અંગેના પુસ્તકો પ્રકાશિત કરવાં અને તેને માત્ર એક સંલગ્ન પ્રવૃત્તિ તરીકે સ્વીકારવી. આ કામ ગીતાર્થ ગંગાના મૂળ લક્ષ્યથી સહેજ ફંટાય છે, બોધની વિવિધતા અને સરળતાની દૃષ્ટિએ પણ ભિન્ન પ્રકારે છે, છતાં તત્ત્વ જિજ્ઞાસુ માટે હિતકારી હોવાથી ઉપર્યુક્ત વિનંતી લક્ષ્યમાં રાખીને પ્રધાન કાર્ય જ્યાં સુધી બહાર ન આવે ત્યાં સુધી કામચલાઉ ધોરણે પૂરક પ્રવૃત્તિ તરીકે સ્વીકારવામાં આવ્યું છે.

તત્ત્વ જિજ્ઞાસુ જીવો માટે આવાં પુસ્તકો સમ્યક્જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રની આરાધનામાં ઉપયોગી થશે તેવી આશા સહિત-

પ, જૈન મર્યંટ સોસાયટી,
પાલડી, અમદાવાદ-૭.

ટ્રસ્ટી ગણ
ગીતાર્થ ગંગા

અનુક્રમણિકા

ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠ
	પ્રવેશક	૧-૬
૧૧.	યતિધર્મવિંશિકા	૧
૧૨.	શિક્ષાવિંશિકા	૨૬
૧૩.	ભિક્ષાવિંશિકા	૪૭
૧૪.	ભિક્ષાશુદ્ધિઅંતરાયલિંગવિંશિકા	૬૭
૧૫.	આલોચનાવિંશિકા	૭૭
૧૬.	પ્રાયશ્ચિત્તવિંશિકા	૧૦૩
૧૭.	યોગવિંશિકા	૧૨૭
૧૮.	કેવલજ્ઞાનવિંશિકા	૧૬૧
૧૯.	સિદ્ધવિભક્તિવિંશિકા	૧૮૪
૨૦.	સિદ્ધસુખવિંશિકા	૨૦૧

પ્રવેશક

- ૬ પ્રથમ ભાગમાં શ્રાવકધર્મની ઉત્કૃષ્ટ ભૂમિકારૂપ અગિયાર પ્રતિમા સુધીની ભૂમિકા બતાવી. હવે, ત્યાર પછી સાધક આત્મા યતિ થાય છે, તેથી તેનું સ્વરૂપ બતાવે છે.

અગિયારમી વિંશિકા

- ૬ ત્યાં પ્રથમ સાધુના ક્ષમા આદિ દશ પ્રકારના યતિધર્મોનું વાર્ગન કરેલ છે. તેમાં ક્ષમા, માર્દવતા, આર્જવતા અને નિરીહતા-મુક્તિ એ ચાર ધર્મો ઉપકારી, અપકારી, વિપાક, વચન અને ધર્મને આશ્રયીને પાંચ ભેદવાળા અને છે. અને તેમાં મુનિને વચનક્ષમાદિ અને ધર્મક્ષમાદિ જ કેવલ હોય છે, પરંતુ ઉપકારી-અપકારી આદિ કેમ નથી હોતા તેનું વાર્ગન સુંદર યુક્તિથી કરેલ છે. અને જેનાથી શ્રાવક ક્ષમાદિ ગુણવાળો હોય તો પાણ તેને વચનક્ષમાદિ ભાવો ન હોઈ શકે અને મુનિને જ વચનક્ષમાદિ ભાવો કેમ હોય છે તે પાણ જાણાવેલ છે.
- ૬ વળી મુનિને લોકસંજ્ઞા નથી હોતી, તે પાણ સુંદર યુક્તિથી બતાવેલ છે.
- ૬ હવે દશ પ્રકારના યતિધર્મોમાં બ્રહ્મચર્યનું પાલન અનુત્તરવાસી દેવોને હોય છે, તો પાણ તેઓને ભાવથી બ્રહ્મચર્ય નથી જ, અને મુનિને ભાવથી બ્રહ્મચર્ય કેમ છે તેની વિશેષ યુક્તિ બતાવેલ છે.
- ૬ અબ્રહ્મના સેવનમાં કાયસ્પર્શ આદિ પાંચ પ્રકારના પ્રવિચારો હોય છે, અને તે પ્રવિચારો બારમા દેવલોક સુધી જ હોય છે અને ત્યાર પછી ઉપરના દેવલોકમાં પાંચે પ્રકારના પ્રવિચારો નથી, છતાં બ્રહ્મચર્ય નથી; અને મુનિને કેવા પ્રકારનો પરિશુદ્ધ આશય છે કે જેથી ભાવથી બ્રહ્મચર્ય તેઓને છે, તે વાત પાણ પ્રસ્તુત વિંશિકામાં સ્પષ્ટ થાય છે.

બારમી વિંશિકા

- ૬ સાધુ દીક્ષા લીધા પછી ગ્રહણશિક્ષા અને આસેવનશિક્ષા ગ્રહણ કરે છે. તેથી દશ પ્રકારનો યતિધર્મ બતાવ્યા પછી બારમી શિક્ષાવિંશિકા બતાવે છે.
- ૬ મુનિને ગ્રહણશિક્ષા અને આસેવનશિક્ષાથી ચક્રવર્તીથી પાણ કેવું અધિક સુખ પ્રાપ્ત થાય છે તે અનેક યુક્તિઓથી બતાવેલ છે. જેથી વિચારકને મુનિનું સુખ કેવું હોય છે અને ભૌતિક સુખ કેવું હોય છે તેનો પાણ ભેદ યથાર્થ જાણાય છે.
- ૬ મુનિની ગ્રહણશિક્ષા અને આસેવનશિક્ષાની ક્રિયા કેવા પ્રકારના પ્રયત્નથી થાય છે, અને

પ્રારંભિક ભૂમિકામાં ત્યાં પ્રીતિઅનુષ્ઠાન હોય છે, ત્યાર પછી ગ્રહણશિક્ષા અને આસેવનશિક્ષામાં જ ભક્તિઅનુષ્ઠાન અને વચનઅનુષ્ઠાન અને અંતે અસંગઅનુષ્ઠાન કર્મ રીતે પ્રાપ્ત થાય છે, તે યુક્તિથી બતાવેલ છે.

- જ્ઞ વળી મુનિ આહાર, ઉપધિ અને વસતિમાં કર્મ રીતે સંયમવાળા હોય છે કે જેથી તેમની ચારિત્રકાય નિર્મળ બને છે તે વાત યુક્તિથી બતાવેલ છે.

તેરમી વિંશિકા

- જ્ઞ અગિયારમી વિંશિકામાં યતિધર્મ બતાવ્યો. યતિ થયા પછી શિક્ષા ગ્રહણ થાય છે. તેથી તેનું સ્વરૂપ બારમી વિંશિકામાં બતાવ્યું. અને તેવા યતિ કર્મ રીતે ભિક્ષા ગ્રહણ કરે છે તેનું સ્વરૂપ તેરમી વિંશિકામાં બતાવેલ છે.
- જ્ઞ સાધુને ભિક્ષાના ૪૨ દોષો, માંડલીના ૫ દોષો અને ૬ કારણથી મુનિ ભિક્ષા ગ્રહણ કરે છે તેનું સ્વરૂપ અને વસ્ત્ર, પાત્ર અને વસતિ આદિમાં પાણુ સાધુને કયા દોષો લાગે છે અને તે સર્વ દોષોથી રહિત ભિક્ષા, વસ્ત્ર, પાત્ર અને વસતિમાં યત્ન કરનાર મુનિ કર્મ રીતે ભાવઆરોગ્ય પ્રાપ્ત કરે છે અને અંતે નિર્વાણ પામે છે તે વાત યુક્તિથી આ વિંશિકામાં બતાવેલ છે.

ચૌદમી વિંશિકા

- જ્ઞ ભિક્ષામાં જતા મુનિને કર્મ રીતે ઉપયોગ કરવો જરૂરી છે તે બતાડવા માટે મુનિને ઉપયોગની વિશેષ ક્રિયા કરવાની આવે છે તેનું સ્વરૂપ ચૌદમી વિંશિકામાં બતાવવામાં આવેલ છે. દૈવયોગે આ વિંશિકાના ૬ શ્લોકો જ પ્રાપ્ત છે, બાકીના ઉપલબ્ધ નથી. છતાં મુનિની ઉપયોગની ક્રિયા કર્મ રીતે કરવાની છે તેનો વિશદ બોધ આટલા શ્લોકોમાં પાણુ પૂ. હરિભદ્રસૂરિ મહારાજએ કરાવેલ છે.

પંદરમી વિંશિકા

- જ્ઞ મુનિ દીક્ષા ગ્રહણ કર્યા પછી શિક્ષા ગ્રહણ કરવામાં અને નિર્દોષ આહારાદિમાં યત્ન કરે છે. આમ છતાં, ક્યારેક માયાથી વ્રતમાં સ્ખલના થાય તો તેની શુદ્ધિ માટે કર્મ રીતે આલોચના કરવી તે બતાડવા માટે પંદરમી આલોચનાવિંશિકા કરેલ છે.
- જ્ઞ ત્યાં ક્યારે આલોચના કરવી જોઈએ, કેવા ગુરુ પાસે આલોચના કરવી જોઈએ અને તેના માટે સિદ્ધકર્મા ગુરુ જ આવશ્યક છે, અન્ય કોઈ પાસેથી આલોચના કરવાથી હિત થતું નથી તે વાત યુક્તિથી બતાવેલ છે. અને સિદ્ધકર્મા ગુરુ પાસે પાણુ કેવી રીતે આલોચના કરવી જોઈએ કે જેથી પ્રમાદથી થયેલો દોષ અવશ્ય નાશ પામે, અને સશલ્ય આલોચનાથી કર્મ રીતે સંસારવૃદ્ધિ

થાય છે અને સમ્યગ્ આલોચનાથી કઈ રીતે સંસાર પરિમિત થાય છે તે વાત પાણુ યુક્તિઓથી બતાવેલ છે.

સોળમી વિંશિકા

- ✽ પંદરમી વિંશિકામાં સાધુને સંયમજીવનમાં થયેલી સ્ખલનાના નિવારણ માટે આલોચનાની વિધિ બતાવી. હવે આલોચના કર્યા પછી પ્રાયશ્ચિત્તથી સ્ખલનાની શુદ્ધિ કરવાની હોય છે. તેથી સોળમી વિંશિકામાં દશ પ્રકારના પ્રાયશ્ચિત્તના ભેદો બતાવે છે.
- ✽ સામાન્ય નિયમ પ્રમાણે જે ભાવથી પાપ થયું હોય તેનાથી બળવાન પ્રતિપક્ષી (વિરોધી) પરિણામ થાય તો પાપ અવશ્ય નાશ પામે, અને આલોચના તે રીતે જ કરવાની હોય છે કે જેથી પાપના પરિણામો કરતાં અધિક સંવેગ ઉદ્ભવે અને, અને અધિક સંવેગથી અવશ્ય પાપ નાશ થઈ જાય છે. તો પછી પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાનું પ્રયોજન શું? આ પ્રકારનો પ્રશ્ન વિચારકને ઊઠે, તેનું સમાધાન પ્રસ્તુત વિંશિકામાં સારી રીતે કરેલ છે. અને પ્રાયશ્ચિત્ત કરનાર જીવ આલોચના તીવ્ર સંવેગથી કરે તો સર્વ પાપોનો નાશ પાણુ થઈ શકે છે તે વાત યુક્તિથી બતાવેલ છે.
- ✽ તે સિવાય કેવા પ્રકારનાં પાપોમાં કેવું પ્રાયશ્ચિત્ત પ્રાપ્ત થાય તેવો વિભાગ સામે રાખીને દશ પ્રકારના પ્રાયશ્ચિત્તોનો વિભાગ બતાવેલ છે, જેનાથી પ્રાથમિક ભૂમિકામાં પોતે કેવું પાપ કર્યું છે અને તેનાથી પોતે કેવા પ્રાયશ્ચિત્તનો અધિકારી છે, તેવું જ્ઞાન પાણુ થાય છે. અને પ્રાયશ્ચિત્ત કઈ રીતે લેવું જોઈએ તે બતાવેલ છે, જેથી યોગ્ય જીવ સમ્યક્ પ્રાયશ્ચિત્ત કરીને શુદ્ધિ કરી શકે.
- ✽ પ્રાયશ્ચિત્ત આપનાર ગુરુ પ્રાયશ્ચિત્ત લેનાર વ્યક્તિના ભેદથી કઈ રીતે પ્રાયશ્ચિત્તનો ભેદ કરી શકે તે પાણુ બતાવેલ છે, જેથી પ્રારંભિક પ્રાયશ્ચિત્તના વિષયમાં સર્વ પાસાંઓનો બોધ થાય છે.

સત્તરમી વિંશિકા

- ✽ અગિયારમી વિંશિકાથી માંડીને અત્યાર સુધી પ્રથમ યતિધર્મ બતાવ્યો. યતિધર્મ ગ્રહણ કર્યા પછી સાધુ ગ્રહણશિક્ષા અને આસેવનશિક્ષા મુખ્યરૂપે કરે છે તેની વિધિ બતાવી. ત્યાર પછી સાધુને સંયમયોગની વૃદ્ધિ માટે વસ્ત્ર, પાત્ર, ભિક્ષા અને વસતિની આવશ્યકતા રહે છે, તેની શુદ્ધિ કઈ રીતે સાધુ કરે છે તે વાત બતાવી. ત્યાર પછી ભિક્ષાશુદ્ધિ માટે આવશ્યક એ ઉપયોગની ક્રિયા બતાવી અને ભિક્ષામાં પ્રાપ્ત થતા અંતરાયની શુદ્ધિ બતાવી. આ રીતે સાધુ નિરાકુળ સંયમ પાળી શકે છે. તેમ છતાં અનાદિ અભ્યાસને કારણે કોઈ સ્ખલના થાય તો તેની શુદ્ધિ કઈ રીતે કરવી તેના માટે આલોચના અને પ્રાયશ્ચિત્તનું સ્વરૂપ બતાવ્યું, અને તેનાથી શુદ્ધ થયેલો સાધુ પોતાની સર્વ ક્રિયાને મોક્ષસાધક યોગરૂપ બનાવે છે. તેથી હવે યોગ શું ચીજ છે

તે સત્તરમી વિંશિકામાં બતાવે છે.

- ૬ નિશ્ચયનયથી ભગવાનના વચનાનુસાર સાધુના સર્વ વ્યાપારો ધર્મરૂપ છે, તેથી યોગરૂપ જ છે તેમ બતાવીને વ્યવહારનયથી યોગ સ્થાન, ઊર્ગ, અર્થ, આલંબન અને નિરાલંબન ભેદથી પાંચ પ્રકારનો છે, અને તેમાં પ્રથમ ત્રાગ ભેદ કર્મયોગરૂપ છે અને પાછળના ત્રાગ ભેદ જ્ઞાનયોગરૂપ છે અને આ યોગના ભેદો નિશ્ચયનયથી દેશવિરતિધર અને સર્વવિરતિધરને હોય છે, અને વ્યવહારનયથી અપુનર્બંધકને પાગ હોય છે તે વાત યુક્તિથી બતાવેલ છે. અને સ્થાનાદિ પાંચ પાગ ઈચ્છા, પ્રવૃત્તિ, સ્થૈર્ય અને સિદ્ધિના ભેદથી ચાર પ્રકારે થાય છે. આમ યોગના કુલ ૨૦ ભેદોની પ્રાપ્તિ છે અને તેની પ્રાપ્તિમાં કારાગીભૂત કેવા ભાવો છે અને ઈચ્છાદિ ચારની પ્રાપ્તિનું કાર્ય શું છે તેનો વિસ્તારથી બોધ પ્રસ્તુત વિંશિકામાં કરાવેલ છે. અને ચૈત્યવંદનની ક્રિયામાં સ્થાનાદિ પાંચે યોગોનું યથાર્થ યોજન કરીને બતાવેલ છે, જેથી જિજ્ઞાસુને કઈ ચૈત્યવંદનની ક્રિયા યોગરૂપ છે અને કઈ ચૈત્યવંદનની ક્રિયા, ક્રિયામાત્રરૂપ છે તેનો બોધ થાય છે.
- ૬ વળી કેટલાક ક્રિયાને નહીં કરનારા કરતાં જેમ તેમ ક્રિયા કરનારાથી જ તીર્થ ચાલે છે તેમ માનીને યથા તથા કરાતી ક્રિયાનો નિષેધ કરતાં ‘તેઓ ખરેખર શાસનના નાશમાં કઈ રીતે નિમિત્ત બને છે’ તે વાત યુક્તિથી બતાવેલ છે. વળી આ યોગ પ્રીતિ, ભક્તિ, વચન અને અસંગના ભેદથી ચાર પ્રકારે પાગ થાય છે, અને આ યોગથી ક્રમે કરીને નિર્વાણ કઈ રીતે થાય છે તે યુક્તિથી બતાવેલ છે.

અઢારમી વિંશિકા

- ૬ પૂર્વની વિંશિકામાં સાધુની ક્રિયા યોગરૂપ કઈ રીતે છે તે બતાવ્યું. હવે તે યોગના પ્રકર્ષથી જીવને કેવળજ્ઞાન પ્રગટે છે, તેથી કેવળજ્ઞાન શું છે તે પ્રસ્તુત વિંશિકામાં બતાવેલ છે.
- ૬ છદ્મસ્થાવસ્થા સુધી જ્ઞાન અને દર્શનનો ભેદ છે પરંતુ કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનમાં કોઈ ભેદ નથી, અને કેવળજ્ઞાન કેવા પ્રકારના જીવનું સ્વરૂપ છે તે વાત યુક્તિથી બતાવેલ છે. અને કેવળજ્ઞાની ત્રાગે કાળના સર્વ દ્રવ્યો અને સર્વ પર્યાયોને એક સમયમાં જાગે છે-દેખે છે તે વાત યુક્તિથી બતાવી છે.
- ૬ વળી, કેટલાક માને છે કે જ્ઞેયના આકારવાળો કેવલજ્ઞાનનો આકાર હોય છે, તેનું યુક્તિથી નિરાકારણ કરીને કેવલજ્ઞાન જ્ઞેયના ગ્રહણપરિણામરૂપ છે, પાગ જ્ઞેયના આકારરૂપ નથી તે યુક્તિથી બતાવેલ છે.
- ૬ વળી કેટલાક માને છે કે અરીસામાં વસ્તુનું પ્રતિબિંબ થાય છે તેમ કેવલજ્ઞાનમાં સર્વ જ્ઞેય પદાર્થો દેખાય છે તે વાત પાગ કઈ રીતે સંગત નથી, તે બતાવીને કેવળજ્ઞાન એ જીવના પરિણામરૂપ છે અને જ્ઞેયના ગ્રહણપરિણામરૂપ છે તે વાત યુક્તિથી સ્થાપન કરેલ છે.

- ✽ તે સિવાય ચંદ્રાદિ કરતાં પાણ કેવળજ્ઞાન અધિક પ્રકાશવાળું છે તે દૃષ્ટાંતથી કેટલાક જીવો કેવળજ્ઞાનને સર્વગત માને છે તેનું પાણ નિરાકરાણ કરીને કેવળજ્ઞાન જીવના આત્મપ્રદેશોને છોડીને અન્યત્ર જતું નથી તે યુક્તિથી બતાવેલ છે અને કેવળજ્ઞાનના ફળરૂપ સર્વોત્તમ એવું મોક્ષફળ છે તે વાત બતાવેલ છે.

ઓગણીશમી વિંશિકા

- ✽ કેવળજ્ઞાનના ફળરૂપ સિદ્ધાવસ્થાની પ્રાપ્તિ છે, તેથી વ્યવહારનયને આશ્રયીને સિદ્ધના પંદર ભેદો પ્રથમ બતાવ્યા. ત્યાર પછી નિશ્ચયનયથી સર્વ પાણ સિદ્ધો કઈ રીતે સમાન છે તે યુક્તિથી બતાવેલ છે, અને સિદ્ધના પંદર ભેદમાં સ્ત્રીલિંગસિદ્ધનો ભેદ આવે છે, આમ છતાં દિગંબર સ્ત્રીલિંગસિદ્ધનો અર્થ બીજી રીતે કરીને સ્ત્રીને મુક્તિ માનતો નથી, તેનું શાસ્ત્રીય યુક્તિથી નિરાકરાણ કરીને સ્ત્રીઓને કઈ રીતે મુક્તિ થઈ શકે છે તેનું સ્થાપન કરેલ છે.
- ✽ સિદ્ધના જીવો સર્વજ્ઞ છે, સર્વદર્શી છે, નિરુપમ સુખથી યુક્ત છે અને જન્માદિ ક્લેશથી રહિત છે. આમ બતાવ્યું જેથી તેને સાંભળીને પાણ યોગ્ય જીવો યોગમાર્ગમાં યત્ન કરવા માટે ઉત્સાહિત થાય.

વીસમી વિંશિકા

- ✽ સિદ્ધોને નિરુપમ સુખ છે એમ કહ્યું, ત્યાં કોઈને શંકા થાય કે મોક્ષમાં કોઈ ભોગસામગ્રી નથી તો સુખ કઈ રીતે સંભવે? તેથી વીસમી વિંશિકામાં દૃષ્ટાંતથી, શાસ્ત્રવચનથી અને યુક્તિથી સિદ્ધમાં કઈ રીતે ઉપમાતીત સુખ છે અને તેવું સુખ સંસારમાં ક્યાંય સંભવે નહિ તે વાત વિસ્તારથી બતાવી છે; જેથી ભવ્ય જીવો સિદ્ધના સુખને સાંભળીને સંસારમાર્ગથી વિરક્ત થઈને યોગમાર્ગમાં સુદૃઢ યત્ન કરવા માટે ઉત્સાહિત થાય.

✽ ✽ ✽ ✽

✽ ✽ ✽ વિંશતિ વિંશિકા શબ્દશઃ વિવેચન - પૂર્વાર્ધમાં દસ વિંશિકાઓ આપી છે અને આ વિંશતિ વિંશિકા શબ્દશઃ વિવેચન - ઉત્તરાર્ધમાં બાકીની દસ વિંશિકાઓ કહેવાઈ છે. આ વીસે વિંશિકાનો સંક્ષેપ સાર પાણ કોઈ વિચારક આત્મા સાવધાનીપૂર્વક વાંચે તો તેને આ ગ્રંથમાં શું પદાર્થો બતાવ્યા છે તે જાણવાની અવશ્ય જિજ્ઞાસા થાય. તે જિજ્ઞાસાથી જ જે સમ્યગ્ યત્ન કરે તો તેને પાણ સંસારમાં અવશ્ય ધર્મની આવશ્યકતા જાણાય. કેમ કે પોતે શાશ્વત છે તે નિર્ગુણ થાય તો શાશ્વત એવા પોતાના આત્માના

હિતની તે ઉપેક્ષા ન કરી શકે.

ૐ ૐ ૐ પ્રસ્તુત ગ્રંથ ઉપર કોઈ ટીકા ઉપલબ્ધ નથી. આમ છતાં, વર્તમાનમાં જે કોઈ લખાણો ઉપલબ્ધ છે તેને સામે રાખીને ગ્રંથકારના આશયને સ્વક્ષયોપશમને અનુસારે ખોલવા માટે મારા વડે પ્રયત્ન કરાયો છે. આમ છતાં, યોગની વાતો અતિ ગંભીર છે અને અતિ સંક્ષેપમાં પૂજ્યશ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજએ પદાર્થો લખ્યા છે. જેથી તેનું વિવેચન કરવામાં સ્વમંદ બુદ્ધિને કારણે જે સ્ખલનાઓ થઈ હોય તે ગીતાર્થો સુધારીને વાંચે.

ૐ ૐ ૐ વસ્તુતઃ ગ્રંથકારશ્રી જે કહે છે તે જ તત્ત્વ છે અને તેને ખોલવાના પ્રયત્નથી અધિક નવું કોઈ પાણ કથન અનાભોગથી પાણ થયું હોય તો તે તત્ત્વ નથી એમ સમજીને પ્રસ્તુત ગ્રંથના પરમાર્થને જાણવા માટે પ્રયત્ન કરવો.

પ્રવીણચંદ્ર ખીમજી મોતા.

॥ યતિધર્મવિંશિકા એકાદશી ॥

અવતરણિકા :-

પૂર્વની વિંશિકામાં શ્રાવકધર્મની પ્રતિમાઓ બતાવી. પ્રતિમા વહન કર્યા પછી આગળની ભૂમિકારૂપે શ્રાવક સંયમધર્મ ગ્રહણ કરે છે, તેથી હવે યતિધર્મ બતાવે છે. આ ભાગ વિંશતિ વિંશિકાનો મધ્ય ભાગ હોવા થી અહીં પ્રથમ ગાથામાં મંગલાચરણ કરે છે-

નમિઠ્ઠણ ક્ષીણદોસં ગુણરયણનિહિં જિણં મહાવીરં ।

સંખેવેણ મહત્થં જહ્ધમ્મં સંપવક્ખામિ ॥૧॥

નત્વા ક્ષીણદોષં ગુણરત્નનિધિં જિનં મહાવીરં ।

સંક્ષેપેણ મહાર્થં યતિધર્મં સંપ્રવક્ષ્યામિ ॥૧॥

અન્વયાર્થ :-

ગુણરયણનિહિં ગુણરત્નના નિધિ ક્ષીણદોસં ક્ષીણદોષવાળા મહાવીરં જિણં મહાવીર જિનને નમિઠ્ઠણ નમસ્કાર કરીને મહત્થં જહ્ધમ્મં મહાન અર્થવાળા યતિધર્મને સંખેવેણ સંપવક્ખામિ હું સંક્ષેપથી કહીશ.

ગાથાર્થ :-

ગુણરત્નના નિધિ, ક્ષીણદોષવાળા મહાવીર જિનને નમસ્કાર કરીને મહાન અર્થવાળા યતિધર્મને સંક્ષેપથી હું કહીશ. ॥૧૧-૧૧॥

અવતરણિકા :-

૧૦ પ્રકારના યતિધર્મનાં નામ બતાવે છે-

ખંતી ય મદ્વજ્જવમુત્તી તવસંજમે ય બોદ્ધવ્વે ।

સચ્ચં સોયં આકિંચણં ચ બંધં ચ જહ્ધમ્મો ॥૨॥

ક્ષાન્તિશ્ચ માર્દવાર્જવમુક્તયસ્તપસ્સંયમૌ ચ બોદ્ધવ્યાઃ ।

સત્યં શૌચમાકિંચનં ચ બ્રહ્મ ચ યતિધર્મઃ ॥૨॥

અન્વયાર્થ :-

ખંતી ય અને ક્ષમા મદ્વજ્જવ માર્દવ, આર્જવ મુક્તિ (નિર્લોભતા) તવ તપ

સંજમે ય અને સંયમ સત્ત્વં સત્ય સોયં ચ અને શૌચ (પવિત્રતા) આકિંચણં ચ અક્રિયનતા અને બંભં બ્રહ્મચર્ય જઙ્ઘમ્મો યતિધર્મ બોદ્ધવ્વે જાણવા.

ગાથાર્થ :-

અને ^૧ક્ષમા, ^૨માર્દવ, ^૩આર્જવ, ^૪મુક્તિ (નિર્લોભતા), ^૫તપ, ^૬સંયમ, ^૭સત્ય, ^૮શૌચ (પવિત્રતા), ^૯અક્રિયનતા અને ^{૧૦}બ્રહ્મચર્ય યતિધર્મ જાણવા. ॥૧૧-૨॥

અવતરણિકા :-

પૂર્વની ગાથામાં દસ પ્રકારના યતિધર્મનાં નામો કહ્યાં. હવે તેમાં ક્ષાંતિ એટલે કે ક્ષમારૂપ પ્રથમ ધર્મને બતાવવા અર્થે ક્ષમાના પાંચ ભેદો કહે છે-

ઉવગારવગારિવિવાગવયણધમ્મુત્તરા ભવે ધંતી ।

સાવિક્ખં આદિતિગં લોગિગમિયરં દુગં જઙ્ઘો ॥૩॥

ઉપકાર્યપકારિવિપાકવચનધર્મોત્તરા ભવેત્ ક્ષાન્તિઃ ।

સાપેક્ષમાદિત્રિકં લૌકિકમિતરં દ્વિકં યતેઃ ॥૩॥

અન્વયાર્થ :-

ઉવગારવગારિવિવાગવયણધમ્મુત્તરા ધંતી ભવે ઉપકારીક્ષમા, અપકારીક્ષમા, વિપાકક્ષમા, વચનક્ષમા અને ધર્મક્ષમા (એમ પાંચ પ્રકારની ક્ષમા) હોય છે. આદિતિગં સાવિક્ખં લોગિગં તેમાં પ્રથમની ત્રણ સાપેક્ષ (અને) લૌકિક છે. જઙ્ઘો યતિને (છેદ્વી) દુગં બે (હોય છે.) = વચનક્ષમા અને ધર્મક્ષમા હોય છે, જે ઇયરં ઇતર છે = નિરપેક્ષ અને લોકોત્તર છે.

* આ શ્લોકમાં ઉત્તરપદનો અન્વય ઉપકારી આદિ પાંચે સાથે જોડવાનો છે. તે આ રીતે- ઉપકારી પદના ઉત્તરપદથી અભિધેય છે તેવી ક્ષાંતિ. તેવી રીતે પાંચેમાં યોગવાથી ઉપકારી ક્ષાંતિ, અપકારી ક્ષાંતિ આદિ પાંચ ભેદો પ્રાપ્ત થાય છે.

* અહીં પ્રાકૃતમાં (મૂળ શ્લોકમાં) ઉવગારવગારિવિવાગવયણધમ્મુત્તરા શબ્દમાં ઉવગારિ શબ્દ પછી પ્રાકૃત પાઠમાળા પાઠ-૨ નિયમ-૨ થી સ્વર પર છતાં પૂર્વના સ્વરનો પ્રયોગ અનુસારે પ્રાયઃ લોપ થાય છે. તે નિયમ પ્રમાણે ઉવગારિ ના ઇ નો લોપ થાય છે અને ‘અ’ ‘ર’માં ભળવાથી ઉવગારવગારિ શબ્દ બન્યો છે.

ગાથાર્થ :-

ઉપકારીક્ષમા, અપકારીક્ષમા, વિપાકક્ષમા, વચનક્ષમા અને ધર્મક્ષમા (એમ પાંચ પ્રકારની ક્ષમા) હોય છે. તેમાં પ્રથમની ત્રણ સાપેક્ષ (અને) લૌકિક છે. યતિને છેલ્લી બે એટલે કે વચનક્ષમા અને ધર્મક્ષમા હોય છે, જે લોકોત્તર અને નિરપેક્ષ છે.

ભાવાર્થ :-

આપણા ઉપર ઉપકાર કર્યો હોય એવી વ્યક્તિ પાસેથી કોઈવાર કટુ વચન સાંભળવા મળે કે ઉપકારી વ્યક્તિ સંબંધી અન્ય કોઈપણ ક્રોધનાં નિમિત્તો ઊભાં થાય તો એવું વિચારવું કે, “આ તો મારા ઉપકારી છે. એમની ઉપર મારાથી કેવી રીતે ગુસ્સો કરાય? અને જો ગુસ્સો કરું તો મારો ઉપકારનો સંબંધ નાશ પામે” આવું વિચારીને ગુસ્સો ન કરવો, તે ‘**ઉપકારીક્ષમા**’ છે.

“ગુસ્સો કરવાથી સામેની વ્યક્તિ આપણી અપકારી બની જશે. તે ક્રોધિત થઈ જશે અને ભવિષ્યમાં આપણને જ દુઃખી કરશે અથવા આપણું ઘાણું નુકસાન કરશે.” એવું વિચારીને ગુસ્સાનાં નિમિત્ત પ્રાપ્ત થયાં હોય તો પણ ક્ષમા ધારણ કરવી, તે ‘**અપકારીક્ષમા**’ છે.

ગુસ્સાના વિપાકનું ચિંતવન કરીને, ગુસ્સાનાં આલોકનાં ફળોનો અને પરલોકનાં ફળોનો વિચાર કરીને, તે ફળોની ભયાનકતા કે અનર્થકારિતા ઉપસ્થિત કરીને ગુસ્સો ન કરવો, તે ‘**વિપાકક્ષમા**’ છે.

વારંવાર આવા પદાર્થનું ચિંતવન કરવાથી તે તે પ્રકારનાં અક્ષમાનાં નિમિત્તો ઊભાં થાય ત્યારે પણ ગુસ્સો ન આવે એવી જીવની પ્રકૃતિ તૈયાર થાય છે, તે ઉપકારી આદિ ત્રણ પ્રકારની ક્ષમા છે. આ ત્રણ પ્રકારની ક્ષમા ઉપકારી આદિ ભાવને આશ્રયીને થાય છે, તેથી તે ત્રણ પ્રકારના ભાવને સાપેક્ષ છે અને માટે જ તેને ‘સાપેક્ષ ક્ષમા’ કહેલ છે. વળી આગળની બે ક્ષમા કરતાં આ પ્રથમ ત્રણ ક્ષમાને લૌકિક કહે છે. તેનો ભાવ એ છે કે શિષ્ટલોક આ પ્રકારના ઉપકાર આદિને યાદ કરીને ક્ષમા કેળવે તેવી આ ત્રણ ક્ષમા છે, પરંતુ ભગવાનની આજ્ઞાના સ્મરણથી નિયંત્રિત પરિણામરૂપ એવી આ લોકોત્તર ક્ષમા નથી.

શાસ્ત્રવચનના સ્મરણથી પ્રવૃત્તિ કરનાર મુનિને વચનક્ષમા હોય છે. મુનિ, ભગવાનના વચન અનુસાર જ મન, વચન અને કાયાની પ્રવૃત્તિ કરતો હોય છે. આથી જ ત્યારે કોઈ વ્યક્તિ તરફથી કટુ વચન પ્રાપ્ત થાય કે ઉપસર્ગ આદિ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે પણ મુનિ સામેની વ્યક્તિ ઉપકારી છે કે અપકારી છે કે ક્રોધાદિના દારુણ વિપાકને યાદ કરવાની

અપેક્ષા રાખ્યા વગર, **આસુરીવૃત્તિં ચયેજ્ઞા** (દ્વેષની વૃત્તિનો ત્યાગ કરવો જોઈએ) એ પ્રકારના ભગવાનના વચનનું સ્મરણ કરીને ક્ષમાના પરિણામમાં જ યત્ન કરે છે. તેથી તેવા મુનિને ‘**વચનક્ષમા**’ હોય છે.

વચનક્ષમાના જ અતિ અભ્યાસથી, વચનના સ્મરણ વગર પણ ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરવાનું જેનું માનસ તૈયાર થઈ જાય છે તેની ક્ષમા તે ‘**ધર્મક્ષમા**’ છે. વચનક્ષમા શાસ્ત્ર વચનાનુસાર સંયમજીવનમાં યત્ન કરનાર મુનિને જ હોય છે. વચનાનુસાર પ્રવૃત્તિના અતિ અભ્યાસથી પેદા થયેલ ધર્મક્ષમા, અસંગ અનુષ્ઠાનમાં હોય છે. તે ચંદનગંધન્યાયથી જીવની સહજ પ્રકૃતિરૂપ હોય છે.

લોકોત્તર એવા ભગવાનના વચનાનુસાર ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરવાના આશયવાળા મુનિને વચનક્ષમા વર્તે છે, અને જ્યારે વચનક્ષમા અતિ અભ્યસ્ત બને છે ત્યારે એ ધર્મક્ષમા બને છે; માટે તે બંને ક્ષમાઓને લોકોત્તર ક્ષમાઓ કહી છે. વળી આ બંને ક્ષમાઓ ઉપકારી અપકારી કે કોધના વિપાકના ચિંતવનથી થયેલી નથી, પરંતુ ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરવાના જીવના અધ્યવસાયથી ઉત્પન્ન થયેલી હોવાને કારણે, તે બંને ક્ષમાને પ્રથમ ત્રણ ક્ષમાની જેમ ઉપકાર આદિ ભાવોની અપેક્ષા નહીં હોવાથી સાપેક્ષ ક્ષમા કહેલ નથી. **॥૧૧-૩૩॥**

અવતરણિકા :-

પૂર્વની ગાથામાં કહ્યું કે બે ક્ષમા યતિને હોય છે, ત્યાં પ્રશ્ન થાય કે યતિને છેલ્લી બે ક્ષમા જ કેમ હોય? તેથી કહે છે -

બારસવિહે કસાએ ખવિએ ઉવસામિએ ય જોગેહિં ।

જં જાયઙ્ જઙ્ધમ્મો તા ચરિમં તત્થ ધંતિદુગં ॥૪॥

દ્વાદશવિધે કષાયે ક્ષપિતે ઉપશામિતે ચ યોગૈઃ ।

યજ્ઞાયતે યતિધર્મઃ તત્ત્વચરમં તત્ર ક્ષાન્તિદ્વિકમ્ ॥૪॥

અન્વયાર્થ :-

જં જે કારણથી **જોગેહિં** (ત્રણેય) યોગો વડે કરીને **બારસવિહે** બાર પ્રકારના **કસાએ** કષાયનો **ખવિએ ઉવસામિએ** ક્ષયોપશમ થયે છે તે **ય** જ **જઙ્ધમ્મો** યતિધર્મ **જાયઙ્** થાય છે, **તા** તે કારણથી **તત્થ** ત્યાં=યતિધર્મમાં **ચરિમં ધંતિદુગં** ચરમ ક્ષાન્તિદ્વિક હોય છે=છેલ્લી બે ક્ષમા હોય છે.

✽ મૂળ ગાથામાં **ખવિએ ઉવસામિએ** ને બદલે **ખવિઅ ઉવસામિએ** હોવું જોઈએ.

ગાથાર્થ :-

જે કારાગૃથી ત્રાગેય યોગો વડે કરીને બાર પ્રકારના કષાયનો ક્ષયોપશમ થયે છતે જ યતિધર્મ થાય છે, તે કારાગૃથી યતિધર્મમાં છેલ્લી બે ક્ષમા હોય છે.

ભાવાર્થ :-

સાધુના મન-વચન-કાયાના યોગો પ્રાયઃ કરીને શાસ્ત્રના સ્મરણપૂર્વક ભગવાનના વચનાનુસાર પ્રવર્તે છે, તેથી તેઓને અનંતાનુબંધી આદિ પ્રથમના બાર કષાયોનો ક્ષયોપશમભાવ વર્તે છે અને તેના કારણે તેઓને વચનક્ષમા હોય છે. જ્યારે સાધુને શાસ્ત્રવચનાનુસાર પ્રવૃત્તિ સુઅભ્યસ્ત થઈ જાય છે ત્યારે વચનના સ્મરણ વગર સહજ ભાવે ક્ષમાનો પરિણામ વર્તે છે, તે ધર્મક્ષમા કહેવાય છે.

અહીં વિશેષ એ છે કે પ્રથમ ત્રણ ક્ષમામાં ઉપકારી આદિની અપેક્ષા હતી, તેથી તે ત્રણ ક્ષમાને સાપેક્ષ ક્ષમા કહેલ. અને સાધુને તેવા ઉપકારી આદિ ભાવોની અપેક્ષાથી ક્ષમા વર્તતી નથી પરંતુ મોક્ષને અનુકૂળ એવા ભગવાનના વચન પ્રમાણે ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરવાની મનોવૃત્તિ છે. તેથી ક્રોધાદિનાં બાહ્ય નિમિત્તો પ્રાપ્ત થાય ત્યારે પણ “**આસુરીવૃત્તિં ચણ્જા**” એ પ્રકારના ભગવાનના વચનનું સ્મરણ કરીને ક્ષમાના ભાવમાં તેનો યત્ન વર્તે છે, તેથી તેને નિરપેક્ષ ક્ષમા કહેલ છે. વળી લોકોત્તર એવા ભગવાનના વચનના સ્મરણથી આ ક્ષમાનો પરિણામ થયેલો હોવાથી અને લોકોત્તરક્ષમા કહેલ છે.

દશ પ્રકારના યતિધર્મની અંતર્ગત ક્ષમાનો પરિણામ શ્રાવકને નથી માન્યો તેનું કારણ એ છે કે, ગમે તેવી શાંત પ્રકૃતિવાળો પણ શ્રાવક પરિગ્રહવાળો હોય છે, અને તેથી પોતાની સંપત્તિના નાશ પ્રત્યે કે નાશ કરનાર પ્રત્યે તેને દ્વેષ થઈ શકે છે; જ્યારે મુનિને સર્વથા પરિગ્રહ નહિ હોવાને કારણે ક્યાંય મમત્વ હોતું નથી અને તેથી જ તે ભગવાનના વચનાનુસાર નિર્મમભાવની વૃદ્ધિ અર્થે યત્ન કરે છે. તેથી મુનિને પ્રથમ બાર કષાયોના ક્ષયોપશમથી પેદા થયેલી ક્ષમા હોય છે, અન્યને નહિ. ॥૧૧-૪॥

અવતરણિકા :-

પૂર્વની ગાથામાં કહ્યું કે યતિને ચરમ બે ક્ષમા હોય છે. હવે યતિને પ્રથમની ત્રણ ક્ષમા કેમ નથી હોતી તે બતાવતાં કહે છે -

સઘ્વે ય અઈયારા જં સંજલણાણમુદયઓ હંતિ ।
ઈંસિજલણા ય એણ કુઓવગારાદવિક્ષેહ ॥૫॥

સર્વે	ચાતિચારા	યત્સંજ્વલનાનામુદયતો	ભવન્તિ	।
ઈષજ્જ્વલનાશ્ચૈતે	કુત	ઉપકારાદ્યપેક્ષેહ	॥૫॥	

અન્વયાર્થ :-

જં ય અને જે કારણથી સર્વે અર્થારા સર્વ અતિયારો સંજલણામુદયઓ હુંતિ સંજ્વલનના ઉદયથી થાય છે ય એ અને આ=અતિયારો ઈસિજલણા ઈષદ્જ્વલન સ્વરૂપ છે (તે કારણથી) કુઓવગારાદવિક્ષેહ અહીં ઉપકારાદિની અપેક્ષા ક્યાંથી હોય? (અર્થાત્ ન હોય.)

ગાથાર્થ :-

અને જે કારણથી સર્વ અતિયારો સંજ્વલનના ઉદયથી થાય છે અને અતિયારો ઈષદ્જ્વલન સ્વરૂપ છે તે કારણથી અહીં ઉપકારાદિની અપેક્ષા ક્યાંથી હોય? અર્થાત્ ન હોય.

ભાવાર્થ :-

સર્વવિરતિધરને જે કોઈપણ અતિયારો લાગે છે તે સંજ્વલન કષાયના ઉદયથી થાય છે. સંજ્વલન કષાય અલ્પજ્વલન સ્વરૂપ હોય છે અને આથી જ સંયમજીવનમાં “આ ઉપકારી છે, આ મારો અપકાર કરશે, અથવા તો કોઈનો વિપાક અનર્થકારી છે” તે પ્રકારની અપેક્ષાથી ક્ષમા થતી નથી; પરંતુ ભગવાનના વચનને આશ્રયીને જ મનોયોગાદિની પ્રવૃત્તિ હોવાને કારણે જીવમાં પ્રકૃતિથી જ ક્ષમાદિ ભાવો પ્રગટે છે.

અહીં વિશેષ એ છે કે, સંસારી જીવોને કોઈક ને કોઈક પદાર્થમાં મમતા હોય છે, અને તેથી જ તેની વિરુદ્ધ ભાવોમાં તેમને દ્વેષ પાણ હોય છે. આથી તેઓને બાર પ્રકારના કષાયનો ક્ષયોપશમ નથી હોતો. પ્રતિમાધારી શ્રાવકને પાણ બાર પ્રકારના કષાયનો ક્ષયોપશમ નથી હોતો. તેથી ઉપસર્ગાદિકાળમાં તેઓમાં દેખાતી ઉત્કૃષ્ટ ક્ષમા પાણ વચનક્ષમારૂપ નથી હોતી, કેમ કે ત્યાં પ્રત્યાખ્યાની કષાયનો ક્ષયોપશમભાવ નથી હોતો. આમ છતાં, વચનક્ષમાને નજીક એવી ક્ષમા પ્રતિમાધારી મહાશ્રાવકોને હોય છે. જ્યારે સાધુને આત્મિક ભાવો પ્રત્યે જ રાગ હોય છે અને તેના ઉપાયભૂત એવી ભગવાનની આજ્ઞા પ્રત્યે રાગ હોય છે, જે રાગ સંયમની પ્રવૃત્તિ કરવામાં બલવાન કારણ છે. અને એ સિવાયના સાંસારિક કોઈ સુખમાં કે સુખની સામગ્રીમાં તેઓને રાગ હોતો નથી. તેથી તેઓને સંજ્વલન સિવાય અન્ય કષાયોનો ઉદય હોતો નથી. ક્યારેક તે તે પ્રકારના નિમિત્તને પામીને સંજ્વલનના ઉદયથી યતિને અતિયાર લાગે છે, ત્યારે ઈષદ્જ્વલન થાય છે. આ ઈષદ્જ્વલનનું નિવર્તન પાણ મુનિ

અતિચાર આદિની આલોચના દ્વારા કરે છે. અને ક્ષમાદિને સ્ફુરણ કરવામાં ઉપકારાદિ ભાવોની અપેક્ષા તેમને નથી હોતી અને આથી જ આ મારો ઉપકારી છે માટે ક્ષમા રાખવી જોઈએ તે પ્રકારના સમાલોચનથી મુનિ ક્ષમા કેળવતા નથી પરંતુ ભગવાનના વચનને આશ્રયીને જ મન-વચન અને કાયાના યોગોને પ્રવર્તાવવાથી તેઓને ક્ષમાદિ ભાવો પ્રગટે છે. ॥૧૧૧-પાા

અવતરણિકા :-

પૂર્વની ગાથામાં બતાવ્યું કે છટું ગુણસ્થાનક લોકોત્તર અવસ્થા હોવાથી યતિને ઉપકારાદિ પ્રથમ ત્રણ લૌકિક ક્ષમા હોતી નથી. તેથી જેમ લૌકિક ક્ષમા યતિને હોતી નથી તેમ લોકસંજ્ઞા પણ યતિને હોતી નથી તે બતાવતાં કહે છે -

છટ્ટે ઉણ ગુણઠાણે જઙ્ઘમ્મો દુગ્ગલંઘણં તં ચ ।

ભણિયં ભવાડવીએ ન લોગચિંતા તઓ હત્થં ॥૬॥

ષષ્ઠે પુનર્ગુણસ્થાને યતિધર્મો દુર્ગલંઘનં તત્ત્વ ।

ભણિતં ભવાટવ્યાં ન લોકચિન્તા તતોઽત્ર ॥૬॥

અન્વયાર્થ :-

ઉણ વળી, છટ્ટે ગુણઠાણે છટ્ટા ગુણસ્થાનકમાં જઙ્ઘમ્મો યતિધર્મ (હોય છે) ચ અને ભવાડવીએ ભવઅટવીમાં તં તેને=યતિધર્મને દુગ્ગલંઘણં દુર્ગના ઉલ્લંઘનરૂપ ભણિયં કહેલ છે તઓ તે કારણથી હત્થં અહીં=યતિધર્મમાં ન લોગચિંતા લોકચિંતા નથી.

ગાથાર્થ :-

વળી, છટ્ટા ગુણસ્થાનકમાં યતિધર્મ હોય છે અને ભવઅટવીમાં યતિધર્મને દુર્ગના ઉલ્લંઘનરૂપ કહેલ છે તે કારણથી યતિધર્મમાં લોકચિંતા નથી હોતી.

ભાવાર્થ :-

આ ભવરૂપી અટવીમાં લોકસંજ્ઞા એક દુર્ગરૂપ છે અને સંસારી જીવોને તે ઓળંગવી અતિ દુષ્કર છે, અને દસ પ્રકારનો યતિધર્મ છટ્ટા ગુણસ્થાનકમાં પ્રાપ્ત થાય છે અને છટ્ટું ગુણસ્થાનક ભવઅટવીના ઉલ્લંઘનરૂપ છે. આ ભવઅટવીના ઉલ્લંઘનથી લોકસંજ્ઞાનું પણ ઉલ્લંઘન થયું. આથી છટ્ટા ગુણસ્થાનકમાં લોકસંજ્ઞા નથી હોતી.

અહીં ‘લોકચિંતા’ શબ્દથી લોકસંજ્ઞા ગ્રહણ કરવાની છે અને ‘દુર્ગ’ શબ્દથી કિલ્લો ગ્રહણ નથી કરવાનો પરંતુ દુઃખે કરીને ઓળંગી શકાય તેવું વિષમ સ્થાન ગ્રહણ

કરવાનું છે. અટવીમાં જેને ઓળંગવું મુશ્કેલ હોય તેવા સ્થાનમાં પડેલો જીવ તે અટવીમાંથી બહાર નીકળી શકતો નથી; આમ છતાં, તે વિષમ સ્થાનમાંથી જ્યારે જીવ બહાર નીકળી જાય છે ત્યારે અટવીમાં હોવા છતાં તે નગરની નજીક આવી જાય છે અને તેથી ક્રમે કરીને નગરને પ્રાપ્ત કરી લે છે.

તે જ રીતે સંસારરૂપી અટવીમાં લોકસંજ્ઞારૂપી વિષમ સ્થાન ઓળંગવું જીવોને માટે અતિ મુશ્કેલ હોય છે, અને તેથી જ સર્વજ્ઞના વચનાનુસાર સર્વ ઉચિત પ્રવૃત્તિઓ તેઓ કરી શકતા નથી; જ્યારે મુનિ સંસારરૂપી અટવીમાં હોવા છતાં તેણે તે વિષમ સ્થાનરૂપ દુર્ગનું ઉદ્ધંધન કરી લીધું છે. તેથી લોકમાનસના જેવી મુનિની મનોવૃત્તિ નથી હોતી. આથી જ મુનિ સાધના કરીને ક્રમસર મોક્ષરૂપી નગરને સહેલાઈથી પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

॥૧૧-જા॥

તમ્હા નિયમેણં ચિય જઇળો સવ્વાસવા નિયત્તસ્સ ।

પઢમમિહ વયણખંતી પચ્છા પુણ ધમ્મખંતિ ત્તિ ॥૭ા॥

તસ્માન્નિયમેનૈવ યતેઃ સર્વાશ્રવાન્નિવૃત્તસ્ય ।

પ્રથમમિહ વચનક્ષાંતિઃ પશ્ચાત્પુનર્ધર્મક્ષાન્તિરિતિ ॥૭ા॥

અન્વયાર્થ :-

તમ્હા તે કારણથી=જે કારણથી પૂર્વની ગાથામાં કહ્યા પ્રમાણે મુનિને લોકસંજ્ઞા નથી હોતી તે કારણથી, સવ્વાસવા નિયત્તસ્સ જઇળો સર્વ આશ્રવથી નિવૃત્ત એવા યતિને **ઇહ અહીં=સંસારમાં, નિયમેણં ચિય** નિયમથી જ **પઢમં વયણખંતી** પહેલાં વચનક્ષમા હોય છે. **પચ્છા પુણ ધમ્મખંતિ** વળી પાછળથી ધર્મક્ષમા (હોય છે.)

✽ ત્તિ પાદપૂર્તિ માટે છે.

ગાથાર્થ :-

જે કારણથી પૂર્વની ગાથામાં કહ્યા પ્રમાણે મુનિને લોકસંજ્ઞા નથી હોતી તે કારણથી, સર્વાશ્રવથી નિવૃત્ત એવા યતિને સંસારમાં નિયમથી જ પહેલાં વચનક્ષમા હોય છે અને પાછળથી ધર્મક્ષમા હોય છે.

ભાવાર્થ :-

પૂર્વની ગાથામાં કહ્યું કે યતિને લોકસંજ્ઞા નથી હોતી તે કારણથી, સર્વ આશ્રવથી નિવૃત્ત એવા યતિને નિયમથી પહેલાં વચનક્ષમા હોય છે; એટલે કે છટ્ટા ગુણસ્થાનકના

પ્રારંભથી વચનક્ષમા હોય છે. કોઈક વાર સંજ્વલનના ઉદયથી ચંડુદ્રાચાર્યની જેમ ક્ષમાદિનો અભાવ હોઈ પણ શકે, કારણ કે ત્યાં અતિચારની ભૂમિકા છે; પરંતુ જો યતિને ક્ષમાગુણ પ્રગટ્યો હોય તો તે નિયમથી વચનક્ષમારૂપ જ હોય. અને મુનિ જ્યારે અભ્યાસના અતિશયથી અસંગદશાને પામે ત્યારે તેને ધર્મક્ષમા પ્રાપ્ત થાય છે. જેમ ચંદનમાં ગંધ તેની પ્રકૃતિરૂપ હોય છે, તેમ અસંગદશામાં મુનિને પ્રાપ્ત થતી ધર્મક્ષમા જીવની પ્રકૃતિરૂપ હોય છે. ॥૧૧-૭॥

એવેવઽજ્જવમદ્દવમુત્તીઓ હંતિ પંચભેયાઓ ।
 પુવ્વોઽયનાણં જહ્ણો ઇત્થં પિ ચરમદુગં ॥૮॥
 એવમેવાર્જવમાર્દવમુક્તયો ભવન્તિ પન્નભેદાઃ ।
 પૂર્વોદિતન્યાયેન યતેરત્રાપિ ચરમદ્વિકમ્ ॥૮॥

અન્વયાર્થ :-

એવ આ જ રીતે અજ્જવમદ્દવમુત્તીઓ આર્જવ, માર્દવ અને મુક્તિ પંચભેયાઓ પાંચ ભેદવાળી હંતિ હોય છે. ઇત્થં પિ અહીં=આ પાંચમાં પણ પુવ્વોઽયનાણં પૂર્વોદિત ન્યાયથી=ગાથા ૪ અને પમાં બતાવેલ યુક્તિથી જહ્ણો ચરમદુગં યતિને છેલ્લી બે હોય છે.

ગાથાર્થ :-

આ જ રીતે આર્જવ, માર્દવ અને મુક્તિ પાંચ ભેદવાળી હોય છે અને આ પાંચમાં પણ ગાથા ૪ અને પમાં બતાવ્યું તે ન્યાયથી યતિને છેલ્લી બે હોય છે.

ભાવાર્થ :-

જે રીતે ગાથા-૩માં ઉપકારી આદિ પાંચ પ્રકારની ક્ષમા બતાવી તે રીતે ઉપકારી આદિ પાંચ પ્રકારના માર્દવ-આર્જવ અને મુક્તિના પરિણામ હોય છે. તેમાં પણ ક્ષમાના પરિણામની જેમ મુનિને માત્ર છેલ્લા બે હોય છે.

પાંચ પ્રકારના માર્દવ, આર્જવ અને મુક્તિના પરિણામો આ પ્રમાણે છે.

માર્દવ :-

(૧) ઉપકારી-માર્દવ :- કોઈ વ્યક્તિનો આપણા ઉપર ઉપકાર હોય અને તેના કારણે તેની સામે નમ્ર રહેવાનો જે પરિણામ થાય તેને ‘ઉપકારી-માર્દવ’ કહેવાય.

(૨) અપકારી-માર્દવ :- કોઈ વ્યક્તિ પ્રત્યે નમ્રતા દાખવવામાં ન આવે તો તેનાથી આપણને અપકાર થવાની સંભાવના વિચારીને તેના પ્રતિ નમ્રતાથી વર્તન કરવામાં આવે

ત્યારે ‘અપકારી-માર્દવ’ કહેવાય. જે કે આવા સ્થાને કેવળ ઉપચારથી નમ્રતા બતાવવાનો વ્યવહાર હોઈ શકે, પરંતુ સામાન્ય રીતે જીવ જોવી આચરણ કરે તેવો પરિણામ થાય છે, તે રીતે અપકારી પ્રતિ નમ્રતાનું વર્તન કરતો હોય ત્યારે હેયામાં માર્દવ ભાવ વર્તતો હોય તો ‘અપકારી-માર્દવ’ કહી શકાય.

(૩) **વિપાક-માર્દવ** :- વળી માનનો વિપાક આલોકમાં પાણ પુણ્યનો સહકાર ન હોય તો પ્રતિકૂળ પ્રાપ્ત થાય છે અને કદાચ પુણ્યનો સહકાર હોય તો લોકમાં માન-સન્માન કદાચ મળી જાય છે પણ તેનો વિપાક તો દારુણ જ હોય છે. આ પ્રમાણે વિચારવાથી જેનું ચિત્ત માર્દવભાવને પામે છે તે ‘વિપાક-માર્દવ’ છે. આવા જીવો પ્રાયઃ લોકો પાસેથી માન-સન્માનની આકાંક્ષા પણ ઓછી રાખે છે અને નાના માણસો પાસે પોતાનું મહત્ત્વ બતાવવા માટે યત્ન કરતા નથી. આ ત્રણે પ્રકારના માર્દવ ગૃહસ્થોને સંભવે છે.

(૪) **વચન-માર્દવ** :- ભગવાનના વચનથી મુનિનું ચિત્ત અત્યંત વાસિત હોય છે અને આથી જ વચન પ્રમાણે જ ત્રણે યોગને પ્રવર્તવવા માટે મુનિ ઉદ્યમવાળા હોય છે. લોકો તરફથી જે માન-સન્માન મળે તે પણ તેમને અડતાં નથી અને કોઈક સ્થાનમાં અનાદર પ્રાપ્ત થાય તો પણ તેમના ચિત્તમાં સહેજ પણ વિપરીત પરિણામ થતો નથી. મુનિના આવા ભગવાનના વચનને આશ્રયીને જ નમ્ર રહેવાના પરિણામને ‘વચન-માર્દવ’ પરિણામ કહેવાય છે.

(૫) **ધર્મ-માર્દવ** :- વચનાનુષ્ઠાન સેવીને જ્યારે જીવની પ્રકૃતિ જ વીતરાગભાવના ઉપયોગવાળી બને છે ત્યારે અસંગ અનુષ્ઠાનમાં ભગવાનના વચનના સ્મરણ વગર જ સહજ રીતે માન-અપમાન જેમને સમાન લાગે છે તેવા મહાત્માઓને ‘ધર્મ-માર્દવ’ હોય છે. આથી જ તાણખલા જેવી વ્યક્તિ પણ અપમાન કરે તો પણ તેમને અસર થતી નથી અને ઈન્દ્રો આદિ પૂજા કરે તો પણ તેમને કોઈ ઉત્સેક પરિણામ થતો નથી અને તેને દૂર કરવા માટે કે તેનાથી સાવધાન રહેવાની પણ તેમને જરૂરિયાત હોતી નથી.

આર્જવ :-

(૧) **ઉપકારી-આર્જવ** :- જે વ્યક્તિમાં કૃતજ્ઞતા ગુણ ખીલેલો હોય તે વ્યક્તિ ઉપકારી સાથે હંમેશાં દરેક પ્રકારના વ્યવહારમાં અતિ સરળ રહે છે તે ‘ઉપકારી-આર્જવ’ છે.

(૨) **અપકારી-આર્જવ** :- કોઈની સાથે અસરળતાથી વર્તન કરવાને કારણે અપકાર થવાની સંભાવના હોય તો એ અપકારની સંભાવનાના વિચારથી પણ જે સરળતાથી વર્તન કરી શકાય છે તે ‘અપકારી-આર્જવ’ છે.

(૩) **વિપાક-આર્જવ** :- માયાના આલોક અને પરલોકના વિપાકોનું ચિંતન કરવાથી જીવની પ્રકૃતિ માયા વગરની થાય તે ‘વિપાક-આર્જવ’ છે.

(૪) વચન-આર્જવ :- આત્મભાવોને સ્ફુરણ કરવા માટે ભગવાનના વચનાનુસાર યત્ન કરતા મુનિનો માયારહિતનો જે પરિણામ તે ‘વચન-આર્જવ’ છે.

(૫) ધર્મ-આર્જવ :- અભ્યાસના અતિશયથી અસંગભાવવાળા મુનિને પ્રકૃતિથી જ કોઈ પણ અનુષ્ઠાનમાં આત્મવંચના હોતી નથી, તે ‘ધર્મ-આર્જવ’ છે.

મુક્તિ :-

(૧) ઉપકારી-મુક્તિ :- ઉપકારી પાસેથી પોતાના સ્વાર્થની કોઈ પણ સામગ્રી મેળવવાની અપેક્ષા ન રાખવી તે ‘ઉપકારી-નિર્લોભતા’ છે. આથી જ ઉત્તમ પ્રકૃતિવાળા જીવોને ઉપકારી એવાં માતા-પિતા પાસેથી કોઈ ભૌતિક સંપત્તિ મેળવવાની અપેક્ષા હોતી નથી, તે ઉપકારી-નિર્લોભતા છે.

(૨) અપકારી-મુક્તિ :- જ્યાં લોભથી સામેની વ્યક્તિ પાસેથી અપકાર થાય તેથી સંભાવના દેખાતી હોય ત્યાં લોભનો પરિણામ ન ઊંકે તે ‘અપકારી-નિર્લોભતા’ છે.

(૩) વિપાક-મુક્તિ :- જે વ્યક્તિ લોભના આલોકના અને પરલોકના વિપાકો વારંવાર વિચારે છે અને તેનાથી ધનાદિ મેળવવાની જેટલી ઈચ્છાઓ ઓછી કરે છે તેટલા તેટલા અંશે તેની નિર્લોભતા વૃદ્ધિ પામે છે. આ વિપાકની વિચારણાથી પ્રાપ્ત થયેલા સંતોષભાવને ‘વિપાક-મુક્તિ’ કહેવાય છે.

(૪) વચન-મુક્તિ :- ભગવાનના વચનાનુસાર ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરનારને બાહ્ય પદાર્થની ઈચ્છામાત્ર જ વ્યાધિસ્વરૂપ દેખાય છે, અને વિચારકને વ્યાધિની ઈચ્છા ન હોય તેથી મુનિને ખાદ્યપદાર્થ, દ્રશ્ય પદાર્થ કે ભક્તિવાળા શ્રાવક આદિ પ્રત્યે પણ લાગણીની વૃદ્ધિરૂપ પરિણતિ હોતી નથી. કેવળ સ્વ અને પરના કલ્યાણમાત્રની મનોવૃત્તિ હોય છે. તેથી જ ભગવાનના વચનાનુસાર સ્વના સંયમયોગ માટે કે અન્યને સન્માર્ગની પ્રાપ્તિ કરાવવા માટે ઉચિત પ્રયત્નવાળા મુનિ હોય છે. આવા મુનિને ભગવાનના વચનથી પરની ઈચ્છાના અભાવ સ્વરૂપ ‘વચન-નિર્લોભતા’ વર્તે છે.

(૫) ધર્મ-મુક્તિ :- અસંગાનુષ્ઠાનવાળા મહાત્માઓને સર્વ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવમાં કોઈ પ્રકારનો પ્રતિબંધ હોતો નથી, કેવળ ધ્યાનમાં તેઓનો સતત યત્ન હોય છે. તેથી પ્રકૃતિરૂપે જ તેમને સર્વત્ર નિર્મમભાવ હોય છે. આમ છતાં, જે સૂક્ષ્મ કષાયો ઉદયમાં આવે છે તે પણ તેઓના ધ્યાનના ઉપયોગ દ્વારા ક્રમસર ક્ષીણ ક્ષીણતર થતા હોય છે, અને તેમનામાં જે ક્ષયોપશમભાવનો નિર્જોભતાનો પરિણામ ઉત્પન્ન થાય છે તેને ‘ધર્મ-મુક્તિ’ કહેવાય છે. ||૧૧-૮||

અવતરણિકા :-

હવે દસ પ્રકારના યતિધર્મમાં ક્રમપ્રાપ્ત પાંચમા યતિધર્મ તપને કહે છે -

इहपरलोगादणविक्रं जमणसणाइ चित्तणुट्ठाणं ।

तं सुद्धनिज्जराफलमित्थ तवो होइ नायव्वो ॥९॥

इहपरलोकाद्यनपेक्षं यदनशनादि चित्रानुष्ठानम् ।

तच्छुद्धनिर्जराफलमत्र तपो भवति ज्ञातव्यम् ॥९॥

અભ્યયાર્થ :-

જં જે **इहपरलोगादणविक्रं** ઈહલોક-પરલોકની અપેક્ષા વગરનું **अणसणाइ** અનશનાદિરૂપ **चित्तणुट्ठाणं** ચિત્ર અનુષ્ઠાન છે, **तं इत्थं** તે અહીં=યતિધર્મમાં **सुद्धनिज्जराफलं** શુદ્ધનિર્જરાફળવાળું **तवो होइ नायव्वो** તપ જાણવું.

गाथार्थ :-

જે ઈહલોક-પરલોકની અપેક્ષા વગરનું અનશનાદિરૂપ ચિત્ર અનુષ્ઠાન છે, તે યતિધર્મમાં શુદ્ધનિર્જરાફળવાળું તપ જાણવું.

भावार्थ :-

આલોકનાં કે પરલોકનાં કોઈ શારીરિક કે ભૌતિક સુખની અપેક્ષા વગર, કેવળ નિરપેક્ષભાવને અતિશયિત કરવા માટે મુનિ જે અનશનાદિ વિવિધ પ્રકારનાં અનુષ્ઠાનો સેવે છે, તે શુદ્ધ નિર્જરાનાં ફળવાળો તપધર્મ જાણવો.

અહીં તપ દ્વારા થતી અકામનિર્જરાની વ્યાવૃત્તિ કરવા અર્થે શુદ્ધ નિર્જરાફળવાળું આ તપ છે તેમ કહ્યું છે. સામાન્ય રીતે મુનિ સંસારના સર્વભાવ પ્રત્યે નિરપેક્ષ હોય છે. આમ છતાં, આ નિરપેક્ષભાવની વૃદ્ધિ અર્થે જ જ્યારે મુનિ તપમાં યત્ન કરે છે ત્યારે સકામનિર્જરા થાય છે, અને જેટલા જેટલા અંશે નિરપેક્ષભાવ અતિશયિત થાય છે તેટલા તેટલા અંશમાં નિર્જરા અતિશયિત થાય છે. આ રીતે મુનિનું તપ અકામનિર્જરાફળવાળું નહિ, પરંતુ શુદ્ધનિર્જરાફળવાળું છે તે બતાવ્યું છે. ॥૧૧-૯॥

અવતરણિકા :-

દસ પ્રકારના યતિધર્મમાંથી હવે ક્રમપ્રાપ્ત સંયમધર્મને બતાવે છે -

આસવદારનિરોહો જમિંદિયકસાયદંડનિગ્ગહઓ ।

પેહાતિજોગકરણં. તં સવ્વં સંજમો નેઓ ॥૧૦॥

આશ્રવદ્વારનિરોધો યદિન્દ્રિયકષાયદણ્ડનિગ્ગહતઃ ।

પ્રેક્ષાતિયોગકરણં તત્સર્વં સંયમો જ્ઞેયઃ ॥૧૦॥

અન્વયાર્થ :-

ઈંદિયકસાયદંડનિગ્ગહઓ ઈન્દ્રિય, કષાય અને દંડના નિગ્રહથી આસવદારનિરોહો આશ્રવદ્વારના નિરોધરૂપ જં જે પેહાતિજોગકરણં પ્રેક્ષાના અતિયોગનું કરાણ તં સવ્વં તે સર્વ સંજમો નેઓ સંયમ જાણવો.

ગાથાર્થ :-

ઈન્દ્રિય, કષાય અને દંડના નિગ્રહથી આશ્રવદ્વારના નિરોધરૂપ જે પ્રેક્ષાના અતિયોગનું કરાણ તે સર્વ સંયમ જાણવો.

ભાવાર્થ :-

સંયમધર્મ સત્તર પ્રકારનો છે. તેને જ અહીં પાંચ ઈન્દ્રિય, ચાર કષાય અને ત્રણ દંડ દ્વારા બાર પ્રકારે ગ્રહણ કર્યો; અને પાંચ પ્રકારનાં અવ્રતરૂપ જે આશ્રવદ્વાર છે તેના નિરોધરૂપ મહાવ્રતોને ગ્રહણ કર્યાં. આમ, સત્તર પ્રકારે સંયમધર્મ ગ્રહણ કર્યો છે અને તેનું યોજન આ પ્રમાણે છે.

કોઈ જીવ પાંચે ઈન્દ્રિયોના નિગ્રહમાં શાસ્ત્રવચનानુસાર ઉપયોગવાળો હોય તો અંતરંગ રીતે જીવની ઉત્સુકતા શમેલી હોય છે, અને તેથી કોઈ ઈન્દ્રિયોના વિષયો ગ્રહણ કરવાની તેને ઉત્સુકતા નથી હોતી. કોઈક વાર સહજ રીતે તેને વિષયનો સંપર્ક થાય તો પણ તે વિષયોથી તેના આત્મામાં એ વિષયરૂપે કોઈ પરિણામ થતો નથી.

આ રીતે પાંચે ઈન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરીને કોઈ નિમિત્તને પામીને ક્રોધાદિ કષાયો સ્ફુરણ ન થાય તે રીતે મુનિ ઉપયોગવાળો હોય છે. તેથી જ તે ઉપસર્ગાદિ કરનાર પ્રત્યે ક્રોધ કરતો નથી. તેનામાં લોકોના આદરસત્કારથી માનનો પરિણામ પણ થતો નથી, કોઈ નિમિત્તને પામીને માયાનો પરિણામ પણ ઉત્થિત થતો નથી અને શરીરથી બાહ્ય અનુકૂળ નિમિત્તો પ્રત્યે કોઈ પ્રકારનો મૂચ્છાનો ભાવ પણ મુનિને થતો નથી. આવા પરિણામો અથવા તે પ્રકારની મનોવૃત્તિ એ કષાયના નિગ્રહથી થતો જીવનો પરિણામ છે. કર્મના ભાવને વા થઈને મન-વચન-કાયાના યોગોને મુનિ યથા તથા પ્રવર્તવિતા નથી, એ ત્રણ

પ્રકારનો દંડનો નિગ્રહ છે. અને આ રીતે ઈન્દ્રિયાદિનો નિગ્રહ કરવાથી અને પ્રાણાતિપાત આદિ પાંચે આશ્રવદ્વારોનો નિરોધ કરવાથી આ સત્તર પ્રકારનો સંયમ એ પ્રેક્ષાના અતિયોગના કર્મરૂપ સર્વ સંયમ જાણવો.

અહીં વિશેષ એ છે કે **પેહાતિજોગકરણ** એટલે પ્રેક્ષાના અતિયોગનું કરાણ, તેમાં પ્રેક્ષણ=અંતરંગ અવલોકન, અતિયોગ=અતિ યોજનનું, કરાણ=કરવું. ૧૭ પ્રકારના સંયમને અનુકૂળ પરિણામને સ્ફુરાણ કરવામાં અંતરંગ પ્રયત્નરૂપ (ઉપયોગ) જે પ્રેક્ષા, તેને અતિશય પ્રવર્તાવવારૂપ જે જીવનો વ્યાપાર, તે સર્વ સંયમ નામનો યતિધર્મ છે. આ પ્રકારનો અર્થ ભાસે છે, છતાં બહુશ્રુત વિશેષ નિર્ણય કરે. ॥૧૧-૧૦॥

અવતરણિકા :-

દસ પ્રકારના યતિધર્મમાં ક્રમ પ્રાપ્ત સત્યધર્મને હવે કહે છે -

ગુરુસુત્તાણુત્રાયં જં હિયમિયભાસણં સસમયમ્મિ ।

અપરોવતાવમણઘં તં સચ્ચં નિચ્છિયં જહ્ણો ॥૧૧॥

ગુરુસૂત્રાનુજ્ઞાતં   યદ્ધિતમિતભાષણં   સ્વસમયે   ।

અપરોપતાપમનઘં   તત્સત્યં   નિશ્ચિતં   યતે:   ॥૧૧॥

અન્વયાર્થ :-

ગુરુસુત્તાણુત્રાયં ગુરુ અને સૂત્ર વડે અનુજ્ઞાત, **અપરોવતાવં** પરના ઉપતાપને નહીં કરનાર, **અણઘં** દોષરહિત, **નિચ્છિયં** નિશ્ચિત એવું **સસમયમ્મિ** સ્વસમયના વિષયમાં **જહ્ણો** યતિનું **જં** જે **હિયમિયભાસણં** હિત-મિત ભાષણ **તં** તે **સચ્ચં** સત્ય નામનો યતિધર્મ છે.

ગાથાર્થ :-

ગુરુ અને સૂત્ર વડે અનુજ્ઞાત, પરના ઉપતાપને નહીં કરનાર, દોષરહિત અને નિશ્ચિત એવું સ્વસમયના વિષયમાં યતિનું જે હિત-મિત ભાષણ તે સત્ય નામનો યતિધર્મ છે.

ભાવાર્થ :-

દસ પ્રકારના યતિધર્મથી યુક્ત ગુરુ અને સૂત્રથી જે અનુજ્ઞાત હોય તે જ મુનિ બોલે છે. વળી તેનાં વચનો શ્રોતાને ઉપતાપ કરનારાં નથી હોતાં. આ ઉપરાંત તેનાં વચનો નિરવધ હોય છે તે બતાવવા માટે યતિના ભાષણને અનઘ વિશેષણ આપેલું છે. સામેના જીવને હિતનું કારણ હોય તેવું જ યતિ બોલે. હિતનું કારણ હોય તેવી વાતનું પણ પરિમિત શબ્દોમાં જ મુનિ ભાષણ કરે. આવી ભાષા પણ મુનિ સર્વજ્ઞના વચનથી નિશ્ચિત હોય તો જ બોલે છે. મુનિનો ઉપદેશ હંમેશાં સ્વશાસ્ત્રવિષયક જ હોય છે, અર્થાત્ જૈનદર્શનનાં

તત્ત્વોનું પ્રકાશન કરનારો જ હોય છે. ક્વચિત્ અન્ય દર્શનનું કથન હોય તો તે પાણ સ્વસિદ્ધાંતની પુષ્ટિના અંગરૂપ જ હોય, તે બતાડવા માટે યતિનું ભાષણ સ્વસમયવિષયક હોય છે તેમ કહેલ છે. ॥૧૧-૧૧॥

અવતરણિકા :-

યતિધર્મમાં હવે ક્રમપ્રાપ્ત 'શૌચ'ને બતાવે છે -

આલોચનાઈદસવિહજલઓ પાવમલખાલણં વિહિણા ।

જં દવ્વસોયજુતં તં સોયં જઈજળપસત્થં ॥૧૨॥

આલોચનાદિદશવિધજલતઃ પાપમલક્ષાલનં વિધિના ।

યદ્ દ્રવ્યશૌચયુક્તં તચ્છૌચં યતિજનપ્રશસ્તમ્ ॥૧૨॥

અન્યાર્થ :-

વિહિણા વિધિપૂર્વક આલોચનાઈદસવિહજલઓ આલોચનાદિ દશવિધ જળથી જં જે પાવમલખાલણં પાપમલનું પ્રક્ષાલન (કરાય છે), તં તે દવ્વસોયજુતં દ્રવ્યશૌચથી યુક્ત એવું જઈજળપસત્થં યતિજનનું પ્રશસ્ત સોયં શૌચ છે. (એટલે કે યતિના પ્રશસ્ત પરિણામરૂપ શૌચ નામનો યતિધર્મ છે.)

ગાથાર્થ :-

વિધિપૂર્વક આલોચનાદિ દશવિધ જળથી જે પાપમલનું પ્રક્ષાલન કરાય છે તે દ્રવ્યશૌચથી યુક્ત એવું યતિજનનું પ્રશસ્ત શૌચ છે, એટલે કે યતિના પ્રશસ્ત પરિણામરૂપ શૌચ નામનો યતિધર્મ છે.

ભાવાર્થ :-

સંયમ લીધા પછી સંયમજીવનની કોઈ નાનામાં નાની પાણ સ્ખલનાની ઉપેક્ષા કરવામાં આવે તો ક્રમે કરીને તે સ્ખલના સંયમજીવનના નાશનું કારણ પાણ બની શકે છે. તે કારણે સાધકમુનિ થયેલી સ્ખલનાથી મલિન બનેલા આત્માની શુદ્ધિ માટે યત્ન કરે છે. આ શુદ્ધિ માટેનો યત્ન જ શૌચધર્મ છે.

શુદ્ધિ માટે આલોચના આદિ જે દશવિધ પ્રાયશ્ચિત્તમાં યત્ન કરાય છે તે ક્રિયાત્મક હોવાને કારણે તેને દ્રવ્યશૌચ કહેવાય છે. તે ક્રિયાની સાથે તીવ્ર સંવેગપૂર્વકનો અધ્યવસાય ભળે તો તેનાથી આત્માને મલિન કરે એવા પાપની શુદ્ધિ થાય છે. આત્માને મલિન કરનાર પાપ આત્મામાં વર્તતા અશુભ સંસ્કારોરૂપ અને પ્રમાદકાળમાં બંધાયેલાં અશુભ કર્મોરૂપ

છે. પ્રમાદકાળમાં પેદા થયેલ આ પાપ વિધિપૂર્વક આલોચના કરવાથી નાશ પામે છે. કેમ કે આલોચનાકાળમાં પાપથી વિરુદ્ધ શુદ્ધ અધ્યવસાય પ્રગટે છે, જેનાથી આત્મામાં પડેલા પાપના કુસંસ્કારો અને બંધાયેલું કર્મ નાશ પામે છે. અહીં એ ઉલ્લેખનીય છે કે જે પ્રકારના અધ્યવસાયથી પાપ થયેલું હોય તેના કરતાં વિરુદ્ધ તીવ્ર અધ્યવસાયથી આલોચના આદિ થાય તો તે પાપ અવશ્ય નાશ પામે છે, અને આથી જ પ્રાયશ્ચિત્ત લેનારે સંવેગને અતિશયિત કરીને શુદ્ધ માટે યત્ન કરવો જોઈએ. ॥૧૧-૧૨॥

અવતરણિકા :-

દસ પ્રકારના યતિધર્મમાં હવે ક્રમપ્રાપ્ત અર્કિયનતાધર્મ બતાવે છે -

પક્ષીએ ઉવમાએ જં ધમ્મોવગરણાદરેગેણ ।

વત્થુસ્સાગહણં ખલુ તં આકિંચન્નમિહ ભણિયં ॥૧૩॥

પક્ષિણ ઉપમયા યદ્ધર્મોપકરણાતિરેકેણ ।

વસ્તુનોડગ્રહણં ખલુ તદાકિંચન્યમિહ ભણિતમ્ ॥૧૩॥

અન્વયાર્થ :-

પક્ષીએ ઉવમાએ પક્ષીની ઉપમાથી જં જે ધમ્મોવગરણાદરેગેણ ધર્મોપકરણ આદિથી અતિરેક વત્થુસ્સાગહણં વસ્તુનું અગ્રહણ તં તે ખલુ ખરેખર રૂઢ અહીં=યતિધર્મમાં આકિંચન્નં અર્કિયનપણું ભણિયં કહેવાયું છે.

ગાથાર્થ :-

પક્ષીની ઉપમાથી જે ધર્મોપકરણ આદિથી અતિરેક વસ્તુનું અગ્રહણ તે ખરેખર અહીં યતિધર્મમાં આર્કિયન્ય કહેવાયું છે.

ભાવાર્થ :-

પક્ષીઓને તેમના ભવના સ્વભાવને કારણે જ પોતાનું સદા માટેનું કોઈ નિવાસસ્થાન કે કોઈ વસ્તુ સંગ્રહ કરવાની વૃત્તિ નથી હોતી. જ્યારે ઈંડાં મૂકતાં હોય ત્યારે જ તે માળા માટે પ્રયત્ન કરે છે, પરંતુ ભવિષ્યમાં ઉપયોગી થશે એ આશયથી સંગ્રહ કરવાનો તેમનો સ્વભાવ નથી. તે રીતે સંયમધર્મની વૃદ્ધિના કારણભૂત ઉપકરણોને છોડીને કોઈ વસ્તુને ગ્રહણ ન કરવી એ દસ પ્રકારના યતિધર્મમાં આર્કિયન્ય નામનો યતિધર્મ છે. ॥૧૧-૧૩॥

અવતરણિકા :-

દસ પ્રકારના યતિધર્મમાં હવે ક્રમપ્રાપ્ત બ્રહ્મચર્યને કહે છે -

મેહુણસન્નાવિજણ પંચપવિયારણાપરિચ્છાઓ ।

બંભે મળવત્તીએ જો સો બંભં સુપરિસુદ્ધં ॥૧૪॥

મૈથુનસંજ્ઞાવિજયેન પદ્મપ્રવિચારણાપરિત્યાગઃ ।

બ્રહ્મણિ મનોવૃત્ત્યા યઃ સ બ્રહ્મ સુપરિશુદ્ધમ્ ॥૧૪॥

અન્વયાર્થ :-

બંભે મળવત્તીએ બ્રહ્મમાં મનોવૃત્તિ હોવાને કારણે મેહુણસન્નાવિજણ મૈથુનસંજ્ઞાના વિજયથી જો જે પંચપવિયારણાપરિચ્છાઓ પાંચ પ્રકારની પ્રવિયારણાનો પરિત્યાગ સો તે સુપરિસુદ્ધં સુપરિશુદ્ધ બંભં બ્રહ્મ છે.

ગાથાર્થ :-

બ્રહ્મમાં મનોવૃત્તિ હોવાને કારણે મૈથુનસંજ્ઞાના વિજયથી જે પાંચ પ્રકારની પ્રવિયારણાનો પરિત્યાગ તે સુપરિશુદ્ધ બ્રહ્મ=બ્રહ્મચર્ય છે.

ભાવાર્થ :-

બ્રહ્મ એ આત્માનું સ્વરૂપ છે. મુનિ હંમેશાં આત્મસ્વરૂપમાં રહેવાની મનોવૃત્તિવાળા હોય છે. આથી જ તેઓ આત્મસ્વરૂપમાં રહેવાના ઉપાયરૂપે ભગવાનના વચનાનુસાર નિરવધ આચારમાં યત્ન કરતા હોય છે. મુનિની બ્રહ્મમાં મનોવૃત્તિ હોવાને કારણે બ્રહ્મભાવથી વિરુદ્ધ મૈથુનસંજ્ઞા ઉપર તેમણે વિજય મેળવ્યો હોય છે. તેને કારણે જ તેમને પાંચ પ્રકારની પ્રવિયારણાનો ત્યાગ હોય છે અને તે પાંચ પ્રકારની પ્રવિયારણાના ત્યાગસ્વરૂપ જ તેમનામાં સુપરિશુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય હોય છે. ॥૧૧-૧૪॥

અવતરણિકા :-

૧૪મી ગાથામાં બતાવ્યું કે પાંચ પ્રકારની પ્રવિયારણાના ત્યાગસ્વરૂપ બ્રહ્મચર્ય હોય છે, તેથી હવે તે પાંચ પ્રકારની પ્રવિયારણાનું સ્વરૂપ બતાવતાં કહે છે -

કાયફરિસરૂવેહિં સદ્મણેહિં ચ ઇત્થ પવિયારો ।

રાગા મેહુણજોગો મોહુદયં રફલો સન્વો ॥૧૫॥

કાયસ્પર્શરૂપૈઃ શબ્દમનોભ્યાં ચાત્ર પ્રવિચારઃ ।

રાગાન્મૈથુનયોગો મોહોદયં રતિફલઃ સર્વઃ ॥૧૫॥

અન્વયાર્થ :-

ઇત્ય અહીં=બ્રહ્મચર્યના વિષયમાં, કાયફરિસરૂવેહિં કાય, સ્પર્શ, (અને) રૂપ વડે, ચ સદ્મણેહિં શબ્દ અને મન વડે રાગા રાગના કારણે મૈહુળજોગો મૈથુનના યોગવાળો, મોહુદયં મોહના ઉદયવાળો રફલો અને રતિક્ષ્ણવાળો સર્વ પવિયારો સર્વ પ્રવિચાર છે.

ગાથાર્થ :-

બ્રહ્મચર્યના વિષયમાં કાય, સ્પર્શ, રૂપ, શબ્દ અને મન વડે રાગના કારણે મૈથુનના યોગવાળો, મોહના ઉદયવાળો અને રતિક્ષ્ણવાળો સર્વ પ્રવિચાર છે.

ભાવાર્થ :-

કાયકૃત ભોગક્રિયા એ કાયપ્રવિચારણા છે. સ્પર્શ કરીને વિજ્ઞતીય સાથેના આનંદની ક્રિયા કરવી એ સ્પર્શપ્રવિચારણા છે. વિજ્ઞતીયનું રૂપ જોવાથી આનંદ થાય તે રૂપપ્રવિચારણા છે. વિજ્ઞતીયના શબ્દો સાંભળીને આનંદનો પરિણામ થવો તે શબ્દપ્રવિચારણા છે અને વિજ્ઞતીયના વિચારમાત્રથી આનંદ થવો તે મનપ્રવિચારણા છે. આ પાંચે પરિણામો રાગના કારણે મૈથુનના યોગરૂપ છે અર્થાત્ મૈથુનસંજ્ઞારૂપ છે. આ પાંચે પરિણામમાંથી કોઈ પણ પરિણામ વર્તતો હોય ત્યારે જીવ વેદમોહનીયના ઉદયવાળો હોય છે. આ પાંચે પરિણામો રતિક્ષ્ણવાળા છે, અર્થાત્ તે પાંચેમાંથી કોઈ પણ પરિણામમાં જીવ ઉપયોગવાળો હોય ત્યારે જીવને માનસિક રતિનો અનુભવ થાય છે, અને તે પાંચે પરિણામ અબ્રહ્મના પરિણામ સ્વરૂપ છે. ॥૧૧-૧૫॥

અવતરણિકા :-

ગાથા-૧૪માં બતાવ્યું કે પાંચ પ્રકારની પ્રવિચારણાનો પરિત્યાગ એ બ્રહ્મચર્ય છે. અહીં કોઈને ભ્રમ થાય કે અનુત્તરવિમાનવાસી દેવોને પાંચે પ્રકારની પ્રવિચારણા હોતી નથી, તેથી તેઓમાં પણ બ્રહ્મચર્ય છે. તેથી કહે છે -

एयस्साभावंमि वि नो बंभमणुत्तराण जं तेसिं।

बंभे ण मणोवित्ती तह परिसुद्धासयाभावा ॥१६॥

एतस्याभावेऽपि नो ब्रह्मानुत्तराणां यत्तेषां ।

ब्रह्मणि न मनोवृत्तिस्तथा परिसुद्धाशयाभावात् ॥१६॥

અન્વયાર્થ :-

અણુત્તરાણ અનુત્તરવાસી દેવોને એયસ્સાભાવંમિ વિ આના=પ્રવિચારના

અભાવમાં પણ નો બંધ બ્રહ્મચર્ય નથી. જં જે કારણથી તેસિં તેઓમાં=અનુત્તરવાસી દેવોમાં તહ તે પ્રકારના પરિસુદ્ધાસયાભાવા પરિશુદ્ધ આશયનો અભાવ હોવાને કારણે બંધે ન મળોવિત્તી બ્રહ્મમાં મનોવૃત્તિ નથી.

ગાથાર્થ :-

અનુત્તરવાસી દેવોને પ્રવિચારણાનો અભાવ હોતે છતે પણ બ્રહ્મચર્ય નથી, કારણ કે તેમનામાં તેવા પ્રકારના પરિશુદ્ધ આશયનો અભાવ હોવાને કારણે બ્રહ્મમાં મનોવૃત્તિ નથી હોતી.

ભાવાર્થ :-

અનુત્તરવાસી દેવો ઉપશાન્તમોહવાળા હોય છે. તેથી તેમનામાં ગાથા ૧૪-૧૫માં બતાવેલ પાંચે પ્રકારની મૈથુન સંબંધી પ્રવિચારણા નથી હોતી. તેઓ સ્વભાવથી જ કામવિકાર વગરના હોય છે. તેથી કામની પ્રવૃત્તિમાં પણ તેઓને સંક્લેશ જ દેખાય છે. દેવભવમાં સ્વભાવથી જ ચારિત્રમોહનીયનો ઉદય વર્તતો હોય છે. અનુત્તરવાસી દેવોને તે ઉદય અતિમંદ કક્ષાનો હોય છે તેથી તેમને વ્યક્ત કામવિકારો હોતા નથી, તો પણ પાંચે ઈન્દ્રિયોના વિષયોમાં અવિરતિનો પરિણામ તેઓને હોય છે. તેનું કારણ મંદ પણ અવિરતિના આપાદક એવા પ્રત્યાખ્યાની કર્મનો ઉદય તેઓમાં વર્તે છે, પરંતુ ક્ષયોપશમભાવ થતો નથી; જ્યારે ચોથા વ્રતનું પાલન શ્રાવકને અપ્રત્યાખ્યાનીય કર્મના ક્ષયોપશમથી થાય છે, અને સાધુને અપ્રત્યાખ્યાનીય અને પ્રત્યાખ્યાનીય ઉભયના ક્ષયોપશમથી થાય છે. દેવભવમાં સ્વભાવથી જ આવો ક્ષયોપશમ થઈ શકે નહીં, તેથી મુનિ જેવો કે બ્રહ્મચારી દેશવિરતિધર શ્રાવક જેવો પરિણામ તેઓને નથી હોતો.

બ્રહ્મચારી દેશવિરતિધર શ્રાવક અથવા ભાવથી સંયમમાં વર્તતા મુનિ, બ્રહ્મરૂપ આત્માના સ્વરૂપને પ્રગટ કરવા માટે યત્નવાળા હોય છે. તેથી પ્રતિપક્ષના ભાવનને કારણે તેઓની મૈથુનસંજ્ઞા નિરુદ્ધ થયેલી હોય છે. તે કારણે (ક્ષયોપશમભાવના) દેશવિરતિ કે સર્વવિરતિના પરિણામરૂપ બ્રહ્મચર્ય તેઓને હોય છે. જ્યારે અનુત્તરવાસી દેવોને કામવિકારો ન હોવા છતાં પણ દેવભવના કારણે પાંચે ઈન્દ્રિયોના વિષયોમાં અવિરતિનો પરિણામ હોય છે. તેથી બ્રહ્મસ્વરૂપ આત્મભાવમાં તેઓની મનોવૃત્તિ નથી અને આથી જ તેઓને બાહ્યરૂપે બ્રહ્મચર્યનું પાલન હોવા છતાં ભાવથી ચોથા વ્રતના પાલનરૂપ બ્રહ્મચર્ય નથી.

અહીં વિશેષ એ છે કે અનુત્તરવાસી દેવો પ્રાયઃ કરીને શાસ્ત્રાર્થોનું જ પર્યાલોચન કરતા હોય છે. તેથી સામાન્યથી એમ લાગે કે તેઓનો ઉપયોગ શ્રુત પરિણામમાં જ વર્તે છે અને કામના પણ વિકારો નથી, તો તેઓને બ્રહ્મસ્વરૂપ આત્મામાં મનોવૃત્તિ કેમ નથી?

આ પ્રકારનો પ્રશ્ન થાય તેનું સમાધાન એ છે કે દેવભવમાં સ્વભાવને કારણે જ ત્યાં યોથું ગુણસ્થાનક હોય છે અને તેથી શ્રુતના ચિંતવનથી પણ તેઓને નિર્મળ કોટિનો શ્રુતનો જ પરિણામ થાય છે, પરંતુ પ્રત્યાખ્યાનીય-અપ્રત્યાખ્યાનીય કષાયના ક્ષયોપશમથી આત્મભાવોમાં રમાણતાસ્વરૂપ ચિત્તનો પરિણામ ઊઠતો નથી. અને તેથી જ કહ્યું કે તેઓને બ્રહ્મમાં મનોવૃત્તિ નથી, અને આથી નિર્મલ કોટિનો શ્રુતનો ઉપયોગ હોવા છતાં અવિરતિનો પરિણામ પણ તેઓને વર્તે છે, માટે તેઓને બ્રહ્મચર્ય નથી. ॥૧૧-૧૬॥

અવતરણિકા :-

૧૬મી ગાથામાં બતાવ્યું કે અનુત્તરવાસી દેવોને પાંચ પ્રકારની પ્રવિચારણા નહીં હોવા છતાં બ્રહ્મમાં મનોવૃત્તિ નહીં હોવાને કારણે બ્રહ્મચર્ય નથી, ત્યાં પ્રશ્ન થાય કે બ્રહ્મમાં મનોવૃત્તિ શું છે? તેથી તે બતાવતાં કહે છે -

બંભમિહ બંભચારિહિં વન્નિયં સવ્વમેવડણુઢાણં ।

તો તમ્મિ ખઓવસમો સા મણવિત્તી તહિં હોઈ ॥૧૭॥

બ્રહ્મેહ બ્રહ્મચારિભિર્વર્ણિતં સર્વમેવાનુષ્ઠાનમ્ ।

તત્તસ્મિન્ક્ષયોપશમઃ સા મનોવૃત્તિઃ તત્ર ભવતિ ॥૧૭॥

અર્થાથ :-

બંભચારિહિં બ્રહ્મચારી એવા ભગવાન વડે સવ્વમેવડણુઢાણં (સાધુનાં) સર્વ જ અનુષ્ઠાન બંભમિહ વન્નિયં અહીંયાં=સંસારમાં બ્રહ્મ કહેવાયું છે. તો તે કારણથી તમ્મિ ખઓવસમો તદ્વિષયક=અનુષ્ઠાનવિષયક (જે) ક્ષયોપશમભાવ છે સા તે તહિં તેમાં=બ્રહ્મમાં મણવિત્તી મનોવૃત્તિ હોઈ છે.

ગાથાર્થ :-

બ્રહ્મચારી એવા ભગવાન વડે સંસારમાં સાધુનાં સર્વ અનુષ્ઠાનને બ્રહ્મ કહેવાયું છે. તે કારણથી અનુષ્ઠાનમાં જે ક્ષયોપશમભાવ છે તે બ્રહ્મમાં મનોવૃત્તિ છે.

ભાવાર્થ :-

દશવિધ યતિધર્મના અંગરૂપ જે બ્રહ્મચર્ય છે, તે બ્રહ્મરૂપ આત્મામાં જવા માટેની ક્રિયા સ્વરૂપ છે. આથી જ બ્રહ્મચારી એવા ભગવાન વડે સાધુનાં સર્વ અનુષ્ઠાનને બ્રહ્મચર્યરૂપે કહેલ છે, કારણ કે સંયમનાં બધાં અનુષ્ઠાનો આત્મભાવમાં જવા માટેની ક્રિયા સ્વરૂપ છે.

કોઈ સાધુ સંવેગપૂર્વક એટલે કે પોતાના આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપને પામવાની તીવ્ર ઈચ્છાપૂર્વક સાધુધર્મના અનુષ્ઠાનમાં પ્રયત્ન કરતો હોય તો જ તેનાં સાધુધર્મનાં અનુષ્ઠાન

ક્ષયોપશમભાવનાં બની શકે.

સાધ્વાચારનું અનુષ્ઠાન મન-વચન અને કાયાથી વીર્યના પ્રવર્તનરૂપ છે અને તે વીર્યનું પ્રવર્તન, જ્યારે જીવ તે અનુષ્ઠાનથી ભગવાનના વચન અનુસાર જે પ્રકારનો નિર્લેપભાવ પ્રગટ થઈ શકે તેવો હોય તે પ્રકારના નિર્લેપભાવને પ્રગટ કરવાના તીવ્ર અભિલાષપૂર્વક તે અનુષ્ઠાનમાં મન-વચન-કાયાના યોગોને પ્રવર્તવતો હોય, તો તે અનુષ્ઠાનથી સાધ્ય ચારિત્રમોહનીયનો ક્ષયોપશમભાવ જીવને પ્રગટે છે. આ ભાવને જ અનુષ્ઠાનોમાં વર્તતો ક્ષયોપશમભાવ કહ્યો છે.

અનુષ્ઠાનોમાં વર્તતો ક્ષયોપશમભાવ જ બ્રહ્મમાં મનોવૃત્તિરૂપ છે. તેથી ભાવથી બ્રહ્મચર્ય છટ્ટા ગુણસ્થાનકવાળા મુનિને સંભવે. અભ્યાસદશામાં ક્વચિત્ તે સ્ખલનારૂપ પાણ હોઈ શકે છે અને અભ્યસ્તદશામાં તે નિરતિચાર હોય છે.

સંવિગ્નપાક્ષિકને પાણ દ્રવ્યથી બ્રહ્મચર્ય હોય છે અને ભાવના કારણભૂત એવા દ્રવ્યઅનુષ્ઠાનનું તેઓમાં સેવન પાણ હોઈ શકે છે, પરંતુ તીવ્ર સંવેગપૂર્વક સ્વશક્તિ અનુસાર તેમનો યત્ન ન હોવાને કારણે તેમનામાં ક્ષયોપશમભાવ નથી હોતો, અને તેથી જ તેઓની બ્રહ્મમાં મનોવૃત્તિ પાણ નથી હોતી.

અહીં વિશેષ એ છે કે કોઈ સાધુ શાસ્ત્રવચનનાનુસાર અનુષ્ઠાનના વિષયમાં સમ્યગ્ બોધવાળો હોય અને પ્રવૃત્તિ પૂર્વે તેની ઉચિત વિધિનું સ્મરણ કરીને તીવ્ર સંવેગપૂર્વક સાધુના અનુષ્ઠાનમાં યત્ન કરતો હોય, અને જો પ્રતિબંધક એવું ચારિત્રમોહનીયકર્મ દઢ ન હોય તો તેને તે અનુષ્ઠાનથી ક્ષયોપશમભાવ પ્રગટે છે; અને પ્રતિબંધક એવા ચારિત્રમોહનીયકર્મની દઢતા હોય, તો વારંવાર ધૃતિપૂર્વક તેવો યત્ન કરવાથી ક્ષયોપશમભાવ પ્રગટે છે.

સાધુનાં સર્વ અનુષ્ઠાનને બ્રહ્મરૂપે કહેનાર નિશ્ચયનયની દષ્ટિ છે અને ચોથા વ્રતના પાલનને બ્રહ્મરૂપે કહેનાર વ્યવહારનયની દષ્ટિ છે. ॥૧૧-૧૭॥

एवं परिसुद्धासयजुक्तो जो खलु मणोनिरोहो वि ।

परमत्थओ जहत्थं सो भण्णइ बंभमिह समए ॥૧૮॥

एवं परिशुद्धाशययुक्तो यः खलु मनोनिरोधोऽपि ।

परमार्थतो यथार्थं स भण्यते ब्रह्मेह समये ॥૧૮॥

અવ્યયાર્થ :-

एवं આ પ્રકારે=ગાથા-૧૭માં કહ્યું એ પ્રકારે, **परिसुद्धासयजुक्तो** પરિશુદ્ધ આશય

યુક્ત **ખલુ** ખરેખર **જો** જે **મળોનિરોહો** મનનો નિરોધ (છે) **સો** તે **વિ** જે **સમણ** શાસ્ત્રમાં **ઇહ** અહીં=દશપ્રકારના યતિધર્મના વિષયમાં **પરમત્થઓ** પરમાર્થથી **જહત્થં** યથાર્થ **બંભમ્** બ્રહ્મચર્ય **મ્મણ્ણ** કહેવાય છે.

✳ **વિ** એવકાર અર્થક છે અને તેનું યોજન ઉત્તરાર્ધમાં આવતાં **સો** સાથે છે.

ગાથાર્થ :-

બ્રહ્મસ્વરૂપ આત્મામાં મનોવૃત્તિ તે બ્રહ્મચર્ય છે, એમ આગળની ગાથામાં બતાવ્યું. એ રીતે, પરિશુદ્ધ આશય યુક્ત ખરેખર જે મનનો નિરોધ છે તે જે શાસ્ત્રમાં દશ પ્રકારના યતિધર્મના વિષયમાં પરમાર્થથી યથાર્થ બ્રહ્મચર્ય કહેવાય છે.

ભાવાર્થ :-

પૂર્વની ગાથામાં બતાવ્યું કે યતિનું સર્વ અનુષ્ઠાન બ્રહ્મચર્ય છે. તેમ સ્વીકારીએ તો એ પ્રાપ્ત થાય કે, સાધુનો દસે પ્રકારના યતિધર્મમાં અપ્રમાદભાવથી યત્ન કરવાનો જે પરિણામ છે તે પરિશુદ્ધ આશય છે, અને તે પરિશુદ્ધ આશયપૂર્વક જે દસ પ્રકારના યતિધર્મમાં મનનો નિરોધ છે તેને શાસ્ત્રમાં પરમાર્થથી યથાર્થ બ્રહ્મચર્ય કહેલ છે.

અહીં પરમાર્થથી એટલા માટે કહેલ છે કે, વ્યવહારથી ચોથા વ્રતના પાલનરૂપ બ્રહ્મચર્ય છે, જ્યારે પરમાર્થને જોનાર નિશ્ચયદષ્ટિથી આત્મભાવમાં લીન હોવું તે બ્રહ્મચર્ય છે. દસ પ્રકારના યતિધર્મમાં જે મનનો નિરોધ છે તે આત્મભાવમાં જવા માટેના યથાર્થ પ્રયત્નરૂપ છે, તેથી દસ પ્રકારના યતિધર્મમાં મનના નિરોધને પરમાર્થથી યથાર્થ બ્રહ્મચર્ય કહેલ છે. ॥૧૧-૧૮॥

અવતરણિકા :-

દશે પ્રકારના યતિધર્મનું વાર્ગન કરતાં ગાથા ૧૪ થી ૧૮ સુધી બ્રહ્મચર્યનું વાર્ગન કર્યું, અને તેમાં કહ્યું કે વ્યવહારનયથી પાંચ પ્રકારની પ્રવિચારણાનો ત્યાગ તે બ્રહ્મચર્ય છે અને નિશ્ચયનયને આશ્રયીને તો સાધુનાં સર્વ અનુષ્ઠાનો બ્રહ્મચર્ય છે. આ વાતને દશે પ્રકારના યતિધર્મમાં નિશ્ચયનયને આશ્રયીને જોડવી જોઈએ એ બતાવતાં કહે છે-

ઇય તંતજુત્તિનીઈઈ ભાવિયવ્વો બુહેહિં સુત્તત્થો ।

સવ્વો સસમયપરસમયજોગઓ મુક્ખકંઁહીહિં ॥૧૧॥

इति तन्त्रयुक्तिनीतिभिर्भावयितव्यो बुधैः सूत्रार्थः ।

सर्वः स्वसमयपरसमययोगतो मोक्षकारिभिः ॥११॥

અન્વયાર્થ :-

इय आ रीते=प्रस्तुत विंशिकाમાં દસ પ્રકારના યતિધર્મનું અત્યાર સુધી વાર્ણન કર્યું એ રીતે, તંત્રજુત્તિનીઈંદ્ર શાસ્ત્રયુક્તિની નીતિથી સર્વો સુત્રત્થો સર્વ સૂત્રાર્થ=દસે પ્રકારના યતિધર્મને કહેનારો સર્વ સૂત્રાર્થ સસમયપરસમયજોગઓ સ્વસમય અને પરસમયના યોગથી મુક્ષકંઘીહિં બુહેહિં મોક્ષાકાંક્ષી એવા બુધવડે ભાવિયવ્વો ભાવવો જોઈએ.

શ્લોકાર્થ :-

આ વિંશિકાની શરૂઆતથી અત્યાર સુધી જે દસ પ્રકારના યતિધર્મનું વાર્ણન કર્યું તે જ રીતે શાસ્ત્રની યુક્તિની નીતિથી મોક્ષાકાંક્ષી એવા બુધવડે દસે પ્રકારના યતિધર્મને કહેનારા સર્વ સૂત્રાર્થ સ્વસમય અને પરસમયના યોગથી ભાવવા જોઈએ.

ભાવાર્થ :-

આ વિંશિકાની શરૂઆતથી અત્યાર સુધી જે રીતે દસે પ્રકારના યતિધર્મનું વાર્ણન કરાયું છે એ રીતે બુદ્ધિમાન પુરુષોએ દસે પ્રકારના યતિધર્મનું ભાવન કરવું જોઈએ. આ ભાવન શાસ્ત્રમાં બતાવેલી યુક્તિઓપૂર્વક અને સ્વસમય અને પરસમયના યોગથી કરવું જોઈએ.

શાસ્ત્રની યુક્તિની નીતિથી એમ કહ્યું, તેનો ભાવ એ છે કે શાસ્ત્રમાં તત્ત્વને બતાડવા માટે જે સૂક્ષ્મ યુક્તિઓ બતાવી છે તે નીતિથી પ્રસ્તુત સૂત્રાર્થ ભાવન કરવાના છે. જેમ એક જ જીવના જે અસંખ્યાત પ્રદેશો છે તે પરસ્પર એકબીજા પ્રત્યે અતિ સંલગ્ન છે, તેમ દસે પ્રકારનો યતિધર્મ પરસ્પર એકબીજા સાથે અતિ સંલગ્ન છે. તેથી તે દસે પ્રકારના યતિધર્મમાંથી કોઈ પણ એક યતિધર્મની મ્લાનિ થાય તો સર્વ ઉપર તેની અસર થાય છે, અને એક ધર્મનો નાશ થાય તો સર્વનો નાશ થાય છે. આથી જ નિશ્ચયનયથી એક ગુણના ઘાતમાં સર્વ ગુણનો ઘાત સ્વીકારવામાં આવે છે. તે પ્રકારની શાસ્ત્રની યુક્તિની નીતિથી દસે પ્રકારના યતિધર્મના સૂત્રાર્થનું ભાવન કરવાથી સૂક્ષ્મ યુક્તિપૂર્વકનો દસે પ્રકારનો યતિધર્મ દેખાય છે. આ ભાવન ન કરે તો માત્ર વ્યવહારનયની આચરાણારૂપ સ્થૂલ યતિધર્મ દેખાય અને તેમાં જ સંપૂર્ણતાનો ભ્રમ પણ થાય.

ત્યાર પછી કહ્યું કે સ્વસમય અને પરસમયના યોગથી સર્વ સૂત્રાર્થ ભાવવો જોઈએ. તેનો ભાવ એ છે કે આત્મા પોતાના પરિણામમાં વર્તતો હોય ત્યારે એ સ્વસમયમાં છે અને જ્યારે આત્માનું ભાવન છોડીને કોઈ પણ અન્ય ભાવમાં વર્તતો હોય તે પરસમય છે. આત્માનો ભાવ એ છે કે તેના માટે સર્વ પદાર્થો સમાન છે. તેથી તે સર્વ પદાર્થોને સમાનરૂપે જ જુએ છે, જેનાથી સમતાનો પરિણામ વૃદ્ધિમત થાય છે. વળી તે જ્યારે સંસારવર્તી

ભાવોને વિશેષરૂપે જુએ છે ત્યારે તે તે ભાવો પ્રત્યે પક્ષપાતની વૃત્તિવાળો હોય છે અને તેથી તે પરસમયમાં વર્તતો હોય છે. આ રીતે સ્વસમય અને પરસમયના યોગથી સૂત્રાર્થની વિચારણા એ થાય કે, જ્યારે જીવ સ્વસમયમાં વર્તે છે ત્યારે જીવનો દશે પ્રકારનો યતિધર્મ વર્તે છે અને જ્યારે જીવ પરસમયમાં જાય છે ત્યારે દશે પ્રકારનો યતિધર્મ ક્વચિત્ આચરાણરૂપે હોવા છતાં નિશ્ચયદૃષ્ટિથી મ્લાન થાય છે કે વિનાશ પામે છે. બુદ્ધિમાન પુરુષ જો મોક્ષનો કાંક્ષી હોય તો દસે પ્રકારના યતિધર્મમાં આ રીતે સૂક્ષ્મ પદાર્થને જોઈને આત્માને ભાવિત કરે, કે જેથી તે યતિધર્મો ઉપર અત્યંત પક્ષપાત થાય અને ક્રમે કરીને તેની નિષ્પત્તિ પ્રત્યે સુદૃઢ યત્ન થાય, અને જેના ફળ સ્વરૂપે અસંગ અનુદાનની પ્રાપ્તિરૂપ મનોનિરોધની પ્રાપ્તિ થાય. ॥૧૧-૧૯॥

અવતરણિકા :-

દસ પ્રકારના યતિધર્મના વાર્ણનનો ઉપસંહાર કરતાં કહે છે -

સંખેવેણં एसो जइधम्मो वन्निओ अइमहत्थो ।

मंदमइबोहणट्ठा कुग्गहविरहेण समयाओ ॥૨૦॥

સંક્ષેપેણેષ યતિધર્મો વર્ણિતોઽતિમહાર્થઃ ।

મન્દમતિબોધનાર્થ કુગ્રહવિરહેણ સમયતઃ ॥૨૦॥

અન્વયાર્થ :-

કુગ્રહવિરહેણ કુગ્રહના વિરહ દ્વારા મંદમઇબોહણટ્ઠા મંદમતિના બોધન માટે एसो આ અइमहत्थો અતિ મહાન અર્થવાળો જइधम्मो યતિધર્મ સમયાओ આગમમાંથી (ગ્રહણ કરીને) સંખેવેણં વન્निओ સંક્ષેપથી વાર્ણન કરાયો.

ગાથાર્થ :-

કુગ્રહના વિરહ દ્વારા મંદમતિના બોધન માટે આ અતિ મહાન અર્થવાળો યતિધર્મ આગમમાંથી ગ્રહણ કરીને સંક્ષેપથી વાર્ણન કરાયો.

ભાવાર્થ :-

દસ પ્રકારનો યતિધર્મ જૈન આગમમાં વાર્ણન કરાયો છે. તે આગમમાંથી જ પોતે કહે છે, તેમ કહીને સર્વજ્ઞ ભગવંતે બતાવેલા યતિધર્મને પોતે કહે છે એ ઘોષિત થાય છે. આ દશે પ્રકારનો યતિધર્મ અતિ મહાન અર્થવાળો છે, કેમ કે પરિપૂર્ણ મોક્ષમાર્ગ આ યતિધર્મમાં વાગાયેલો છે. તેથી ગંભીરતાપૂર્વક વિચારવાથી જ તેનો પરમાર્થ પ્રાપ્ત થાય

એમ છે તે સૂચવાયેલ છે. વળી પોતે આ કથન સંક્ષેપથી કહ્યું છે એમ કહેવા દ્વારા એ કહેવું છે કે યતિધર્મનો વિસ્તાર ઘણો છે છતાં પ્રસંગ અનુસાર પોતે સંક્ષેપથી કહ્યું છે. કુગ્રહના વિરહ દ્વારા મંદમતિના બોધન માટે આ દસ પ્રકારનો યતિધર્મ કહેલો છે. મંદમતિવાળા જીવોને યતિધર્મના વિષયમાં ભ્રમ વર્તતો હોય છે, તેથી સ્થૂલ આચારમાં કે વિપરીત આચારમાં યતિધર્મની પૂર્ણતા દેખાતી હોય છે. આવો વિપરીત મતિરૂપ કુગ્રહ તેઓને હોય છે. પ્રસ્તુત વાર્ણન સાંભળીને તેઓને માર્ગાનુસારી રુચિ ઉત્પન્ન કરાવવી તે ગ્રંથકારનું પ્રયોજન છે. તેથી જે મુનિ યતિધર્મના વિષયમાં મંદમતિવાળા છે તેઓને બોધ કરાવવો છે, જેથી માર્ગાનુસારી યતિધર્મમાં રુચિ ઉત્પન્ન કરીને તેઓ હિત સાધી શકે, એ પ્રકારનો આશય પ્રસ્તુત વિંશિકાનો છે.

પહેલી વિંશિકાની અંતિમ ગાથા જેમ ‘વિરહ’ પદથી અંકિત છે તેમ આ મધ્યમ વિંશિકાની અંતિમ ગાથા પણ ‘વિરહ’ પદથી અંકિત છે અને અંતિમ વિંશિકાના અંતે પણ ‘વિરહ’ પદ મૂકેલ છે. તેથી આ ગ્રંથ પૂ. શ્રીહરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજએ રચ્યો છે એ ઘોષિત થાય છે. ॥૧૧-૨૦॥

॥ इति यतिधर्मविंशिका एकादशी ॥११॥

શિક્ષાવિંશિકા દ્વાદશી

અવતરણિકા :-

અગિયારમી વિંશિકામાં દસ પ્રકારના યતિધર્મ બતાવ્યા. હવે દીક્ષા ગ્રહણ કર્યા પછી યતિને જે શિક્ષા ગ્રહણ કરવાની હોય છે, તેનું સ્વરૂપ બતાવે છે -

સિક્ષા ઇમસ્સ દુવિહા ગહણાસેવણગયા મુણેયવ્વા ।

સુત્તથગોયરેગા બીયાઽણુઠ્ઠાણવિસય ત્તિ ॥૧॥

શિક્ષાસ્ય દ્વિવિધા ગ્રહણાસેવનગતા જ્ઞાતવ્યા ।

સૂત્રાર્થગોચરૈકા દ્વિતીયાનુષ્ઠાનવિષયેતિ ॥૧॥

અન્વયાર્થ :-

ગહણાસેવણગયા ગ્રહણ અને આસેવનગત (એમ) દુવિહા બે પ્રકારની ઇમસ્સ આની=યતિની સિક્ષા શિક્ષા મુણેયવ્વા જાણવી. સુત્તથગોયરેગા એક સૂત્ર-અર્થ વિષયવાળી અને બીયાઽણુઠ્ઠાણવિસય બીજી અનુષ્ઠાન વિષયવાળી.
ત્તિ પાઠપૂર્તિ માટે છે.

ગાથાર્થ :-

ગ્રહણ અને આસેવનગત એમ બે પ્રકારની યતિની શિક્ષા જાણવી, એક સૂત્ર-અર્થ વિષયવાળી અને બીજી અનુષ્ઠાન વિષયવાળી છે. ॥૧૨-૧૧॥

અવતરણિકા :-

હવે તે બે પ્રકારની યતિની શિક્ષાનું માહાત્મ્ય દર્શાવતી ભાવન કરે છે -

જહ ચક્કવટ્ટિરજ્જં લઢ્ઢૂણં નેહ ખુદ્ધકિરિયાસુ ।

હોઈ મઈ તહ ચેવ ડ નેયસ્સવિ ધમ્મરજ્જવઓ ॥૨॥

યથા ચક્કવર્તિરાજ્યં લબ્ધ્વા નેહ ક્ષુદ્રક્રિયાસુ ।

ભવતિ મતિસ્તથૈવ તુ નૈતસ્યાપિ ધર્મરાજ્યવતઃ ॥૨॥

અન્વયાર્થ :-

જહ જે પ્રમાણે ચક્કવટ્ટિરજ્જં લઢ્ઢૂણં ચક્રવર્તીના રાજ્યને પામીને ઇહ અહીં=સંસારમાં ક્ષુદ્રક્રિયામાં (ચક્રવર્તીને) મઈ ન હોઈ મતિ થતી નથી, તહ

તે પ્રમાણે **ચેવ** જ ધમ્મરજ્જવઓ ધર્મરાજ્યવાળાં **ઇયસ્સવિ** આને પાણ=યતિને પાણ **ઉ** ખરેખર ન (શુદ્ધક્રિયામાં મતિ થતી નથી.)

ગાથાર્થ :-

જે પ્રમાણે ચક્રવર્તીના રાજ્યને પામીને સંસારમાં શુદ્ધક્રિયામાં ચક્રવર્તીને મતિ થતી નથી, તે પ્રમાણે જ ધર્મરાજ્યવાળા યતિને પાણ ખરેખર શુદ્ધક્રિયાઓમાં મતિ થતી નથી. ||૧૨-૨||

જહ તસ્સ વ રજ્જતં કુવ્વંતો વચ્ચે સુહં કાલો।
તહ એયસ્સ વિ સમ્મં સિક્ખાદુગમેવ ધન્નસ્સ ||૩||
યથા તસ્ય વા રાજ્યં કુર્વંતો વ્રજતિ સુખં કાલઃ।
તથૈતસ્યાપિ સમ્યક્શિક્ષાદિકમેવ ધન્યસ્ય ||૩||

અન્યાર્થ :-

વ અથવા જહ જે પ્રકારે રજ્જતં કુવ્વંતો રાજ્યને કરતા એવા તસ્સ તેનો=ચક્રવર્તીનો કાલો કાળ સુખે વચ્ચે વર્તે છે તહ તે પ્રમાણે સમ્મં સમ્યક્ સિક્ખાદુગમેવ શિક્ષાદિકને કરતા ધન્નસ્સ એયસ્સ વિ ધન્ય એવા આનો=યતિનો પાણ (કાળ સુખે વર્તે છે.)

ગાથાર્થ :-

અથવા જે પ્રકારે રાજ્યને કરતા એવા ચક્રવર્તીનો કાળ સુખે વર્તે છે, તે પ્રમાણે સમ્યક્ શિક્ષાદિકને કરતા ધન્ય એવા યતિનો પાણ કાળ સુખે વર્તે છે. ||૧૨-૩||

તત્તો ઇમં પહાણં નિરુવમસુહહેઉભાવઓ નેયં ।
ઇત્થ વિ હિ ઓદઇગસુહં તત્તો એવોપસમસુહં ||૪||
તત એતત્પ્રધાનં નિરુપમસુખહેતુભાવતો જ્ઞેયમ્ ।
અત્રાપિ હ્યોદયિકસુખં તત એવોપશમસુખમ્ ||૪||

અન્યાર્થ :-

(યતિના સુખમાં) નિરુવમસુહહેઉભાવઓ નિરુપમ સુખનું=મોક્ષનું હેતુપાણું હોવાથી **ઇમં** આ=યતિનું સુખ **તત્તો** તેનાથી=ચક્રવર્તીના સુખથી **પહાણં** પ્રધાન **નેયં** જાણવું. (કેમ કે) **ઇત્થ વિ** અહીં પાણ=ચક્રવર્તીના સુખમાં પાણ **હિ ઓદઇગસુહં** ખરેખર ઔદયિકસુખ જ (છે), (જ્યારે) **તત્તો** તેનાથી=શિક્ષાદિકના સેવનથી **એવોપસમસુહં** ઉપશમસુખ જ (છે).

ગાથાર્થ :-

યતિના સુખમાં મોક્ષનું હેતુપાણું હોવાથી યતિનું સુખ ચક્રવર્તીના સુખથી પ્રધાન જાણવું, કેમ કે ચક્રવર્તીના સુખમાં ઔદયિકસુખ જ છે, જ્યારે શિક્ષાદિકના સેવનથી ઉપશમસુખ જ છે.

ભાવાર્થ :-

યતિધર્મની પ્રાપ્તિ પછી શિક્ષાદિકના સેવનથી ઉપશમસુખની વૃદ્ધિ થાય છે, તેથી નિરુપમ સુખરૂપ મોક્ષનું કારણ આ યતિનું સુખ છે. કેમ કે યતિ દીક્ષા ગ્રહણ કર્યા પછી શિક્ષાદિકમાં યત્ન કરે છે અને તેનાથી જ તેના ઉપશમસુખની વૃદ્ધિ થાય છે, (જે વૃદ્ધિ પામીને મોક્ષમાં વિશ્રાન્ત પામે છે.) જ્યારે ચક્રવર્તી પુણ્યના પ્રકર્ષથી બાહ્ય ઉત્તમ સામગ્રીનો ઉપભોગ કરે છે, તેનાથી તેને ઔદયિકસુખ પ્રાપ્ત થાય છે. આથી જ ચક્રવર્તીના સુખ કરતાં પાણ યતિનું સુખ પ્રધાન છે. ॥૧૨-૪॥

સિક્ષાદુગંમિ પીઈ જહ જાયઈ હંદિ સમણસીહસ્સ ।

તહ ચક્કવટ્ટિણો વિ હુ નિયમેણ ન જાઝ નિયકિચ્ચે ॥૫॥

શિક્ષાદિકે પ્રીતિર્યથા જાયતે હન્ત શ્રમણસિંહસ્ય ।

તથા ચક્રવર્તિનોઽપિ ખલુ નિયમેન ન જાતુ નિજકૃત્યે ॥૫॥

અન્યાર્થ :-

જહ જે પ્રમાણે સમણસીહસ્સ શ્રમણસિંહને સિક્ષાદુગંમિ શિક્ષાદિકમાં હંદિ નક્કી પીઈ જાયઈ પ્રીતિ ઉત્પન્ન થાય છે તહ તે પ્રમાણે હુ ખરેખર ચક્કવટ્ટિણો નિયકિચ્ચે વિ ચક્રવર્તીને પોતાના કૃત્યમાં પાણ નિયમેણ નિયમથી ન જાઝ (પ્રીતિ) ઉત્પન્ન થતી નથી.

ગાથાર્થ :-

જે પ્રમાણે શ્રમણસિંહને શિક્ષાદિકમાં નક્કી પ્રીતિ ઉત્પન્ન થાય છે, તે પ્રમાણે ખરેખર ચક્રવર્તીને પોતાના કૃત્યમાં પાણ નિયમથી પ્રીતિ ઉત્પન્ન થતી નથી.

ભાવાર્થ :-

કોઈ ચક્રવર્તી ભોગવિલાસમાં જ આનંદ લેવાના સ્વભાવવાળો હોય અને પુણ્યના પ્રકર્ષથી તેને ઉત્તમ ભોગસામગ્રી મળી પાણ હોય, તો અત્યંત પ્રીતિપૂર્વક તે તેનો ભોગ કરે છે. આમ છતાં, તે જાણે છે કે આ ભોગનું સુખ ભોગકાળ સુધી સીમિત છે. યતિ પાણ ચક્રવર્તીના ભોગની જેમ શિક્ષાદિકના સેવનથી ઉત્તમ સુખનો અનુભવ કરે છે અને તે

જાણે છે કે આ સુખ વૃદ્ધિમત્ થઈને જન્મ જન્માંતર સુધી સાથે આવશે, અને પૂર્ણ ભૂમિકામાં પ્રગટ થશે ત્યારે નિરુપમ સુખમાં વિશ્રાન્ત થશે. તેથી સેવનકાળમાં જ યતિની પ્રીતિ ચક્રવર્તી કરતાં અધિક હોય છે. ||૧૨-પા||

અવતરણિકા :-

પૂર્વની ગાથામાં શિક્ષાદિકનું માહાત્મ્ય દૃષ્ટાંતથી બતાવ્યું, હવે તે શિક્ષાદિક યતિ કેવી રીતે ગ્રહણ કરે છે તે બતાવતાં કહે છે -

ગિળ્હૈ વિહિણા સુતં ભાવેણં પરમમંતરૂવ ત્તિ ।

જોગો વિ બીયમહુરોદજોગતુલ્લો ઇમસ્સ ત્તિ ॥૬॥

ગૃહ્ણતિ વિધિના સૂત્રં ભાવેન પરમમન્ત્રરૂપમિતિ ।

યોગોપિ બીજમધુરોદકયોગતુલ્યોઽસ્યેતિ ॥૬॥

અન્યાર્થ :-

પરમમંતરૂવ ત્તિ પરમ મન્ત્રરૂપ છે, એથી કરીને (યતિ) વિહિણા વિધિપૂર્વક ભાવેણં ભાવથી સુતં સૂત્રને ગિળ્હૈ ગ્રહણ કરે છે. ઇમસ્સ જોગો વિ (યતિને) આનો=સૂત્રનો યોગ પાણ બીયમહુરોદજોગતુલ્લો બીજ માટે મધુર પાણીના યોગ તુલ્ય છે.

✽ ત્તિ પાદપૂર્તિ માટે છે.

ગાથાર્થ :-

સૂત્ર પરમ મન્ત્રરૂપ છે, એથી કરીને યતિ વિધિપૂર્વક ભાવથી સૂત્રને ગ્રહણ કરે છે. યતિ માટે સૂત્રનો યોગ પાણ બીજ માટે મધુર પાણીના યોગ તુલ્ય છે.

ભાવાર્થ :-

જે જીવ મન્ત્રનું માહાત્મ્ય જાણતો હોય, તે જીવ મન્ત્રને અત્યંત આદરપૂર્વક વિધિથી ગ્રહણ કરે છે. સંસારના આવા મન્ત્રો પાણ સિદ્ધ થાય તો કદાચ આકાશગામિની આદિ શક્તિની પ્રાપ્તિ થાય, પરંતુ પરમપદ આદિની પ્રાપ્તિનું કારણ તે બનતા નથી; જ્યારે ભગવાનના વચનરૂપ સૂત્રો તો મોક્ષમાં જ પર્યવસાન પામે છે. તેથી તે સૂત્રો પરમમન્ત્રરૂપ છે. યતિ જાણે છે કે આ પરમમન્ત્રરૂપ શાસ્ત્રને આદરપૂર્વક અને વિધિપૂર્વક ગ્રહણ કરવાથી, ક્રમે કરીને પરમપદની પ્રાપ્તિરૂપ ફળવાળાં થાય છે. તેથી અત્યંત ભાવથી એટલે કે “ઈચ્છાના નાશનું બીજ આ સૂત્ર છે” એવા સંવેગના અતિશયથી, આદર અને ઉપયોગપૂર્વક, સૂત્રગ્રહણની શાસ્ત્રોક્ત વિધિપૂર્વક તે સૂત્રને ગ્રહણ કરે છે.

સારી જાતના બીજને મધુર પાણીનો યોગ થાય છે ત્યારે બીજમાંથી જે વૃક્ષ અને તે પાણ વિશેષ પ્રકારનું ખીલેલું થાય છે, અને મધુર પાણીનો યોગ ન થાય તો તે બીજ તે રીતે વિશેષ ખીલેલું થાય નહીં. તેમ દશ પ્રકારના યતિધર્મોને પાળનાર મુનિ નિર્વાણપદની પ્રાપ્તિમાં બીજની ભૂમિકા જેવા છે, અને તેમાં મુનિરૂપી બીજને સૂત્રનો યોગ મધુર પાણી જેવો છે, અને તેથી મુનિમાં વર્તતો દશ પ્રકારનો યતિધર્મ (સૂત્રના યોગને પામીને) વિશેષ-વિશેષરૂપે ખીલીને નિર્લેપ દશા તરફ જાય છે. તેથી મુનિને માટે શાસ્ત્રોનો યોગ મધુર પાણી તુલ્ય થાય છે, જેના ફળરૂપે ક્રમે કરીને મુનિ મોક્ષરૂપી ફળને પામે છે. ॥૧૨-૬॥

અવતરણિકા :-

ગાથા-૬માં કહ્યું કે યતિ વિધિપૂર્વક સૂત્રને ગ્રહણ કરે છે, તેથી હવે સૂત્રગ્રહણની વિધિ બતાવે છે -

પત્તં પરિયાણં સુગુરુસગાસાઽ કાલજોગેણ ।
 ઉદેસાઙ્કમજુયં સુત્તં ગેજ્ઝંતિ ગહણવિહી ॥૭॥
 પ્રાપ્તં પર્યાયેણ સુગુરુસકાશાત્ કાલયોગેન ।
 ઉદેશાદિક્રમયુક્તં સૂત્રં ગ્રાહ્યમિતિ ગ્રહણવિધિઃ ॥૭॥

અન્વયાર્થ :-

કાલજોગેણ કાળગ્રહણ અને યોગોદ્વહન દ્વારા પરિયાણં પત્તં પર્યાયથી પ્રાપ્ત ઉદેસાઙ્કમજુયં સુત્તં ઉદેશાદિ ક્રમથી યુક્ત એવા સૂત્રને સુગુરુસગાસાઽ સુગુરુ પાસેથી ગેજ્ઝં ગ્રહણ કરવું જોઈએ, ઇતિ ગહણવિહી એ પ્રકારની ગ્રહણવિધિ છે.

ગાથાર્થ :-

કાળગ્રહણ અને યોગોદ્વહન દ્વારા પર્યાયથી પ્રાપ્ત ઉદેશાદિ ક્રમથી યુક્ત એવા સૂત્રને સુગુરુ પાસેથી ગ્રહણ કરવું જોઈએ, એ પ્રકારની ગ્રહણવિધિ છે.

✽ કાળગ્રહણ અને યોગોદ્વહન :-

(૧) ચાર કાળગ્રહણ સાધુને સ્વાધ્યાય કરતાં પૂર્વે રોજ કરવાના હોય છે. તેની વિધિ સાધુસામાયારીમાં પ્રસિદ્ધ છે.

(૨) આગમ ભાણવા માટે સાધુને તપવિશેષની ક્રિયા કરવાની હોય છે, તે યોગોદ્વહન છે.

ભાવાર્થ :-

સાધુને આગમ ભાગવા માટેની વિધિ દીક્ષાપર્યાયિના પ્રમાણે ક્રમસર તે તે આગમ ભાગવા માટેની છે. આગમ ભાગતાં પહેલાં તેના યોગોને વહન કરવાના હોય છે. તે યોગોદ્વહન કર્યા પછી સુગુરુ પાસેથી પ્રથમ સૂત્ર અને અર્થ અપાય છે, તેને ઉદ્દેશ કહેવાય છે. સૂત્ર અને અર્થ ગ્રહણ કર્યા પછી તે બરાબર અવધારણ કરી લે, ત્યારે ગુરુ તેને સ્થિર પરિચિત કરવા માટે કહે છે, તે સમુદ્દેશ છે. ત્યારે તે સૂત્ર અને અર્થ સ્થિર અને પરિચિત થઈ જાય, ત્યારે ગુરુ તેને બીજાને ભાગાવવાની અનુજ્ઞા આપે છે. ત્યાર પછી તે બીજાને વાચના આપે છે તે અનુયોગરૂપ છે. આ ક્રમથી જ ગુરુ પાસેથી સૂત્ર ગ્રહણ કરવાં જોઈએ એવી સામાન્ય વિધિ છે. કોઈક વિશેષ શક્તિવાળો શિષ્ય હોય તો અલ્પ દીક્ષાપર્યાયમાં પણ સર્વ સૂત્રોના ગ્રહણ માટે ગુરુ અનુજ્ઞા આપે, અને કોઈ અસમર્થ હોય તો ઘણા દીક્ષાપર્યાય પછી તેની યોગ્યતાને જોઈને તેને સૂત્ર ભાગવાની અનુજ્ઞા આપે, આ પ્રકારે સૂત્ર ગ્રહણ કરવાની સાધુની વિધિ છે. ॥૧૨-૭ા

અવતરણિકા :-

સૂત્રની ગ્રહણવિધિ બતાવ્યા પછી, હવે સૂત્રના દાનની વિધિ બતાવે છે -

एसु च्चिय दाणविही नवरं दाया गुरुऽथ एयस्स ।

गुरुसंदिद्धो वा जो अक्खयचारित्तजुत्तु त्ति ॥८॥

एष एव दानविधिः केवलं दाता गुरुरथैतस्य ।

गुरुसन्दिष्टो वा योऽक्षयचारित्र्युक्त इति ॥८॥

અવવાર્થ :-

एसु च्चिय આ જ=કાળગ્રહણ, યોગોદ્વહન, દીક્ષાપર્યાય પ્રાપ્ત અને ઉદ્દેશાદિ ક્રમથી યુક્ત જ સૂત્રને આપવું જોઈએ **दाणविही** આ જ દાનવિધિ છે. **नवरं** ફક્ત **एयस्स** **दाया** આનો=સૂત્રનો દાતા **अक्खयचारित्तजुत्तु** અક્ષય ચારિત્રથી યુક્ત **गुरुऽथ** ગુરુ **वा** અથવા **जो** જે **गुरुसंदिद्धो** ગુરુથી સંદિષ્ટ=સૂચન કરાયેલો હોવો જોઈએ.

❖ **त्ति** પાદપૂર્તિ માટે છે.

गाथार्थ :-

કાળગ્રહણ, યોગોદ્વહન, દીક્ષાપર્યાયથી પ્રાપ્ત અને ઉદ્દેશાદિ ક્રમથી યુક્ત સૂત્રને આપવું જોઈએ એ દાનવિધિ છે. ફક્ત સૂત્રનો દાતા અક્ષય ચારિત્રથી યુક્ત ગુરુ હોવા જોઈએ અથવા જે ગુરુથી સૂચન કરાયેલો અન્ય સાધુ હોવો જોઈએ.

ભાવાર્થ :-

પૂર્વની ગાથામાં બતાવેલ સૂત્રગ્રહણની વિધિ પ્રમાણે જ સૂત્રદાનની વિધિ છે. ફક્ત સૂત્રદાનની વિધિમાં આટલી વિશિષ્ટતા છે કે ક્ષતિ વગરના ચારિત્રી યુક્ત જ ગુરુ સૂત્રદાન આપી શકે, અથવા તો ગુરુ વડે જે સૂચિત કરાયેલ હોય તેવા અન્ય સાધુ સૂત્રનું દાન આપી શકે.

સામાન્ય રીતે દીક્ષા પછી ગુરુ પાસેથી જ ભાણવાનું છે, વિશેષ કારણે કોઈ અન્ય યોગ્ય પાસે ગુરુ ભાણવાનું કહે તો તેની પાસે પણ સાધુ ભાણે છે. પરંતુ જે તે વ્યક્તિ પાસેથી શાસ્ત્રો ભાણવાનો નિષેધ છે, કેમ કે તે રીતે ભાણવાથી શાસ્ત્ર સમ્યક્ પરિણમન પામતું નથી. ॥૧૨-૮॥

અત્થગહणे उ एसो विन्नेओ तस्स तस्स य सुयस्स ।

तह चेव भावपरियागजोगओ आणुपुव्वीए ॥१॥

અર્થગ્રહણે ત્વેષ વિજ્ઞેયસ્તસ્ય તસ્ય ચ શ્રુતસ્ય ।

તથૈવ ભાવપર્યાયયોગત આનુપૂર્વ્યા ॥૧॥

અન્વયાર્થ :-

તસ્સ તસ્સ ય સુયસ્સ તે તે સૂત્રના અત્થગહણે અર્થગ્રહણમાં ઉ વળી ભાવપરિયાગજોગઓ આણુપુવ્વીએ ભાવપર્યાયના યોગથી આનુપૂર્વીપૂર્વક, તહ ચેવ તે જ પ્રકારની એસો વિન્નેઓ આ=વિધિ જાણવી.

ગાથાર્થ :-

તે તે સૂત્રના અર્થગ્રહણમાં વળી ભાવપર્યાયના યોગથી આનુપૂર્વીપૂર્વક, તે જ પ્રકારની વિધિ જાણવી.

✽ અહીં ભાવપર્યાય=સંયમમાં કોઈ સ્ખલનારહિત ચારિત્રનું પાલન હોય અને કદાચ કોઈ સ્ખલના થઈ હોય તો તેની ઉચિત શુદ્ધિ કરી હોય અને જે સંયમનો પર્યાય પ્રાપ્ત થાય તે.

ભાવાર્થ :-

સામાન્ય રીતે મુનિને પ્રથમ પ્રહરમાં સૂત્ર અપાય છે અને બીજા પ્રહરમાં અર્થ અપાય છે. તેથી પ્રથમ પ્રહરમાં જે સૂત્ર ગ્રહણ કર્યા હોય તે તે શ્રુતના અર્થગ્રહણમાં સૂત્રગ્રહણ પ્રમાણે જ વિધિ જાણવાની છે; અર્થાત્ અક્ષય ચારિત્રવાળા ગુરુ પાસેથી અથવા ગુરુથી સંદિષ્ટ પાસેથી અર્થ ગ્રહણ કરવાનો છે. વળી કાળગ્રહણપૂર્વક અને યોગોદ્વહનપૂર્વક સૂત્રને

ગ્રહણ કર્યા પછી અર્થ ગ્રહણ કરવાનો છે. તે અર્થ ગ્રહણ કરવામાં સંયમના ભાવપર્યાયના યોગથી યત્ન કરવાનો છે કે જોથી તે અર્થ જીવમાં સમ્યક્ પરિણામ પામે. તે આગમોના અર્થગ્રહણમાં પણ આનુપૂર્વી સાચવવાની છે, અર્થાત્ ક્રમસર દરેક આગમોનો અર્થ ગ્રહણ કરવાનો છે પણ ક્રમને ઉલ્લંઘીને નહીં.

અવતરણિકા :-

પૂર્વમાં સૂત્રગ્રહણની અને અર્થગ્રહણની વિધિ બતાવી. હવે સૂત્ર અને અર્થને સમ્યક્ પરિણમન પમાડવા માટે ઉચિત વિધિને બતાવે છે -

મંડલિનિસિજ્ઞ સિક્ષાકિંકમ્મુસ્સગ્ગ વંદણં જિઠ્ઠે ।

ઉવઓગો સંવેગો ઠાણે પસિણો ય ઇચ્છાઈ ॥૧૦॥

મળ્ડલિનિષઘ્ઘા શિક્ષાકૃતિકર્મોત્સર્ગઃ વન્દનં જ્યેષ્ઠે ।

ઉપયોગઃ સંવેગઃ સ્થાને પ્રશ્નશ્ચેત્યાદિ ॥૧૦॥

અભિપ્રાય :-

મંડલિનિસિજ્ઞ માંડલીમાં બેસવું, નિષઘ્ઘા=ગુરુનું આસન સ્થાપન કરવું, **સિક્ષા** અક્ષ=સ્થાપનાચાર્યનું સ્થાપન, **કિંકમ્મુસ્સગ્ગ** કૃતિકર્મ=ગુરુને દ્વાદશાવર્ત વંદન, ઉત્સર્ગ=ઈરિયાવહિયાપૂર્વક શ્રુતગ્રહણાર્થે કાયોત્સર્ગ **જિઠ્ઠે વંદણં** જ્યેષ્ઠ એવા અનુભાષકને વંદન **ઉવઓગો** ઉપયોગ=વાચના કાળમાં સૂત્ર અને અર્થમાં ઉપયોગ રાખવો, **સંવેગો** સંવેગપૂર્વક સૂત્ર અને અર્થનું ગ્રહણ **ય** અને **ઠાણે પસિણો** સ્થાને પ્રશ્ન પૂછવો **ઇચ્છાઈ** ઈત્યાદિ સૂત્રગ્રહણમાં વિધિ છે.

✽ અહીં ‘ય’ ‘ચ’કાર અર્થમાં છે અને એનો સંબંધ ‘મંડલિનિસિજ્ઞ’ આદિ સર્વ કૃત્યોના સમુચ્ચય માટે છે.

ગાથાર્થ :-

માંડલીમાં બેસવું, ગુરુનું આસન સ્થાપન કરવું, સ્થાપનાચાર્યનું સ્થાપન, ગુરુને દ્વાદશાવર્ત વંદન, ઈરિયાવહિયાપૂર્વક શ્રુતગ્રહણાર્થે કાયોત્સર્ગ કરવો, જ્યેષ્ઠ એવા અનુભાષકને વંદન, વાચના કાળમાં સૂત્ર અને અર્થમાં ઉપયોગ, સંવેગપૂર્વક સૂત્ર અને અર્થનું ગ્રહણ અને સ્થાને પ્રશ્ન પૂછવો ઈત્યાદિ સૂત્રગ્રહણમાં વિધિ છે. ॥૧૨-૧૦॥

અવતરણિકા :-

સૂત્ર અને અર્થના ગ્રહણની વિધિ બતાવ્યા પછી આસેવનશિક્ષા બતાવતાં કહે છે -

આસેવઈ ય જહુત્તં તહા તહા સમ્મમેસ સુત્તત્થં ।

ઉવિયં સિક્ખાપુવ્વં નીસેસં ઉવહિપેહાણ ॥૧૧॥

આસેવતે ચ યથોક્તં તથા તથા સમ્યગેષ સૂત્રાર્થમ્ ।

ઉવિયં(શીઘ્રં) શિક્ષાપૂર્વં નિઃશેષમુપધિપ્રેક્ષયા ॥૧૧॥

અન્વયાર્થ :-

ઉવહિપેહાણ ય અને માયાની પ્રેક્ષાપૂર્વક એસ આ સાધુ સિક્ખાપુવ્વં શિક્ષાપૂર્વક નીસેસં નિઃશેષ સુત્તત્થં સૂત્રાર્થને જહુત્તં જે પ્રકારે કહેવાયું છે તહા તહા સમ્મં તે તે પ્રકારે સમ્યગ્ ઉવિયં શીઘ્ર આસેવઈ આસેવન કરે છે.

✽ ઉવિયં શબ્દ પ્રાકૃતમાં ‘શીઘ્ર’ અર્થમાં વપરાય છે.

ગાથાર્થ :-

માયાની પ્રેક્ષાથી આ સાધુ શિક્ષાપૂર્વક સમસ્ત સૂત્રાર્થને જે પ્રકારે કહેવાયું છે તે તે પ્રકારે શીઘ્ર સમ્યગ્ આસેવન કરે છે.

ભાવાર્થ :-

વિધિપૂર્વક સૂત્ર અને અર્થ ગ્રહણ કર્યા પછી ગુરુ શિષ્યને આસેવનશિક્ષા આપે, અર્થાત્ કેવી રીતે તે સૂત્ર અને અર્થ પ્રમાણે ક્રિયાઓ કરવી જોઈએ, કે જેથી તે તે ક્રિયાથી અપેક્ષિત પરિણામિ જીવમાં પ્રગટ થાય, તેનો શબ્દ દ્વારા અને આચરણ દ્વારા શિષ્યને બોધ કરાવે છે. શિષ્ય પણ જે પ્રમાણે સૂત્રનો અર્થ છે તે પ્રકારે જ તે ક્રિયાઓનું શીઘ્ર સમ્યગ્ આસેવન કરે છે. ગુરુએ બતાવ્યા પછી જો આસેવન કરવામાં કાળવિલંબ કરાય તો સ્મૃતિ અસ્પષ્ટ થવાને કારણે સમ્યગ્ આસેવન ના થઈ શકે. તેથી ગુરુએ બતાવ્યા પછી શિષ્ય તરત જ આસેવન કરે.

દરેકે દરેક સૂત્રાર્થનું આસેવન કરવાનું છે એ બતાવવા માટે અહીં સૂત્રાર્થની આગળ નિઃશેષ શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે. દરેક સૂત્રાર્થને ક્રમસર જીવનમાં ઉતારવાના છે, તેથી શિષ્ય સૂત્રાર્થનું એવી રીતે આસેવન કરે કે જેથી એ સૂત્રોથી પોતે ભાવિત થઈ જાય. સૂત્રો કેવળ પડિલેહણાદિરૂપ કે ગોચરી આદિ આલોવવારૂપ માત્ર નથી હોતાં, પરંતુ કેટલાંક સૂત્ર

ગોચરીવિષયક હોય છે, તો કેટલાંક પડિલેહાણુ વિષયક હોય છે, તો કેટલાંક સાધ્વાચારની તે તે ક્રિયા વિષયક હોય છે, તો કેટલાંક સૂત્રો વળી સ્વાધ્યાયાદિ કરી તેનાથી આત્માને ભાવિત કરવા માટે હોય છે. તે દરેક સૂત્રો અને તેના અર્થોને તે તે રીતે અવધારણુ કરીને આત્માને ભાવિત કરવો જોઈએ કે જેથી ક્રિયાને સેવવા યોગ્ય સૂત્ર, ક્રિયા દ્વારા સમ્યગ્ ભાવની નિષ્પત્તિમાં કારણ બને; અને સ્વાધ્યાયાદિનાં સૂત્રો વૈરાગ્યના પ્રકર્ષ દ્વારા નિર્લેપભાવની વૃદ્ધિનું કારણ બને.

અહીં **અવહિપેહાણુ** કહ્યું છે, તેનાથી એ કહેવું છે કે જે જીવ અત્યંત સાવધાનીપૂર્વક પોતાની પરિણતિનું અવલોકન ન કરે તો આસેવનકાળમાં આત્મવંચના થવાનો પૂરો સંભવ રહે છે. જેમ નિર્દોષ ભિક્ષાનો અર્થો મુનિ શાસ્ત્રવચનોનું સ્મરણ કરીને ભિક્ષાના દોષોની ગવેષણા કરતો હોય, અને દાતાને ઉચિત પ્રશ્નો કરવા દ્વારા ભિક્ષાની શુદ્ધિને જાણવાનો યત્ન કરતો હોય ત્યારે, અતિ સાવધાનતા ન રાખે તો તેના પ્રત્યુત્તરમાં પોતાને ભિક્ષાની નિર્દોષતાનો ભ્રમ થઈ શકે છે; પરંતુ જે પોતે સૂક્ષ્મ ઉપયોગ મૂકે તો દાતાના સંકંપ વચનથી નિર્ણય કરી શકે કે પ્રસ્તુત ભિક્ષા દોષવાળી છે. પરંતુ જેમ નિર્દોષ લેવાની વૃત્તિ હોય છે તેમ જીવમાં સ્વાભાવિક રીતે જ અલ્પશ્રમથી મેળવવાની વૃત્તિ પાણુ હોય છે. તેથી મનને “આ નિર્દોષ છે” તેમ સમજાવી લે છે અને આવાં સ્થાનોમાં સૂક્ષ્મ માયા થવાનો સંભવ રહે છે. તેવી જ રીતે દરેક ક્રિયાઓમાં સમ્યગ્ અવલોકન ન કરવામાં આવે તો જીવસ્વભાવે જ આત્મવંચના થતી હોય છે. તેના નિવારણુ અર્થે જ ઉપધિના=માયાના, પ્રેક્ષણુપૂર્વક વર્તવું જોઈએ અર્થાત્ માયાના પરિહારપૂર્વક આસેવનશિક્ષામાં યત્ન કરવો જોઈએ એમ કહેવું છે. ॥૧૨-૧૧॥

અવતરણિકા :-

ગાથા-૧૧માં આસેવનશિક્ષા કેવી રીતે કરવી જોઈએ તેનું સ્વરૂપ બતાવ્યું. હવે આસેવનશિક્ષામાં દૃઢ યત્ન કરવો જોઈએ તે બતાવવા માટે આસેવનશિક્ષા વગરની માત્ર શ્રદ્ધાશિક્ષા ઉપકારક નથી તે બતાવે છે -

પડિવત્તિવિરહિયાણં ન હુ સુયમિત્તમુવચારગં હોઈ ।

નો આઝરસ્સ રોગો નાસઈ તહ ઓસહસુઈઓ ॥૧૨॥

પ્રતિપત્તિવિરહિતાનાં ન ખલુ શ્રુતમાત્રમુપકારકં ભવતિ ।

નો આતુરસ્ય રોગો નશ્યતિ તથૌષધશ્રુતેઃ ॥૧૨॥

અન્વયાર્થ :-

પંડિવત્તિવિરહિયાણં પ્રતિપત્તિરહિત જીવોને સુયમિત્તં શ્રુતમાત્ર હુ ખરેખર ઉપચારક થતું નથી. (જેમ) તહ તે પ્રકારના ઓસહસુઈઓ ઔષધની શ્રુતિથી આઝરસ્સ રોગો આતુરનો રોગ નો નાસઈ નાશ નથી થતો.

ગાથાર્થ :-

પ્રતિપત્તિરહિત જીવોને શ્રુતમાત્ર ખરેખર ઉપચારક થતું નથી, જેમ તે પ્રકારના ઔષધની વાતો સાંભળવામાત્રથી આતુરનો રોગ નાશ થતો નથી.

ભાવાર્થ :-

કોઈ સાધુ સૂત્ર અને અર્થ બંનેનું ગ્રહણ કરે પરંતુ તે સૂત્ર અને અર્થને પૂર્વ ગાથામાં બતાવ્યું તે રીતે આસેવનશિક્ષા દ્વારા જીવનમાં ઉતારે નહીં તો તે પ્રતિપત્તિરહિત છે. પ્રતિપત્તિ વગરનું તે સૂત્ર ઉપચારક નથી બનતું એ વાત દૃષ્ટાંતથી બતાવે છે. જેમ કોઈ વ્યક્તિ રોગી હોય અને ઔષધનું વાર્ણન સાંભળે તો એટલામાત્રથી કંઈ તેના રોગનો નાશ થતો નથી, પરંતુ ઔષધનું સેવન કરવાથી જ રોગ નાશ પામે છે; તેની જેમ સૂત્ર અને અર્થનું જ્ઞાનમાત્ર કરવાથી અચારિત્રરૂપ રોગ નાશ પામતો નથી. ॥૧૨-૧૨॥

ન ય વિવરીણેસો કિરિયાજોગેણ અવિ ય વઢ્ઢેઈ ।

ઇય પરિણામાઓ ખલુ સવ્વં ખુ જહુત્તમાયરઈ ॥૧૩॥

ન ચ વિપરીતેનૈષ ક્રિયાયોગેનાપિ ચ વર્ધતે ।

ઇતિ પરિણામતઃ ખલુ સર્વં ખલુ યથોક્તમાચરતિ ॥૧૩॥

અન્વયાર્થ :-

एसो य અને આ=આતુરનો રોગ વિવરીણ કિરિયાજોગેણ વિપરીત ક્રિયાના યોગથી ન (નાશ) નથી (થતો) અવિ ય વઢ્ઢેઈ પરંતુ વધે છે. ઇય એથી કરીને (મુનિ) ખુ સવ્વં જહુત્તમ ખરેખર સર્વ યથોક્ત પરિણામાઓ પરિણામથી ખલુ =નક્કી આયરઈ આચરે છે.

ગાથાર્થ :-

વળી આતુરનો રોગ વિપરીત ક્રિયાના યોગથી નાશ નથી થતો પરંતુ વધે છે, એથી કરીને મુનિ ખરેખર શાસ્ત્રમાં જે પ્રકારે કહ્યું છે તે પ્રકારે સર્વ પરિણામપૂર્વક નક્કી આચરે છે.

ભાવાર્થ :-

જેમ રોગી માણસ ઔષધનું શ્રવાણ કરે તેનાથી રોગ મટતો નથી, તેમ કોઈ વ્યક્તિ વિપરીત ક્રિયાથી ઔષધનું સેવન કરે તો પાણ તે રોગ મટતો નથી, પરંતુ વધે છે. એ દષ્ટાંતને સામે રાખીને મુનિ સૂત્રાર્થને ગ્રહણશિક્ષા દ્વારા સમ્યક્ ગ્રહણ કર્યા પછી, તે સૂત્ર અને અર્થાનુસાર પરિણામ પ્રગટ થાય તે રીતે જ સર્વ સૂત્રાર્થને જીવનમાં આચરણારૂપે ઉતારે છે.

અહીં વિશેષ એ છે કે ખરેખર અપ્રમત મુનિ હોય તો સમ્યક્ યત્નપૂર્વક સર્વ ક્રિયાઓને આત્મસાત્ કરે છે. તેથી ક્રમે કરીને અવશ્ય તેમનો અચારિત્રરૂપ રોગ ઘટતો જાય છે. પરંતુ તેવું સત્ત્વ જેઓમાં નથી તેઓ સમ્યક્ સૂત્રાર્થ આચરવાની ઈચ્છાવાળા હોવા છતાં અનાદિ અભ્યસ્ત પ્રમાદના વશથી સમ્યક્ આચરણ નથી કરી શકતા, તો તેઓ પાણ આચરણાકાળમાં જે કાંઈ યતના કરે છે તેનાથી તેમનું ચારિત્રમોહનીયકર્મ અંશે અંશે શિથિલ થાય છે, અને જે કાંઈ પ્રમાદ કરે છે તે પ્રમાદના સંસ્કારો પાણ અંશે અંશે વધે છે. તેઓની વચન પ્રમાણે કરવાની જે તીવ્ર રુચિ છે તે ક્રિયાકાળમાં જેટલી પુષ્ટ થાય છે, તેટલી દર્શનશુદ્ધિ પાણ વધે છે. તેથી તેવી ક્રિયાઓ પાણ અપેક્ષાએ આચરણીય છે. ||૧૨-૧૩||

અવતરણિકા :-

પૂર્વની ગાથામાં બતાવ્યું કે વિપરીત ક્રિયાથી ભાવરોગ વધે છે, તેથી મુનિ યતનાપૂર્વક સર્વ ક્રિયાઓ કરે છે. હવે તે જ વાતને દઢ કરવા માટે કહે છે કે, કદાચ કોઈ સર્વથા વિપરીત ક્રિયા ના કરે તો પાણ પ્રમાદને કારણે થોડી પાણ વિપરીત ક્રિયા કરે તો પાણ અનર્થ થાય છે. તે બતાવતાં કહે છે -

થોવો વિત્થમજોગો નિયમેણ વિવાગદારુણો હોઈ ।

પાગકિરિયાગઓ જહ નાયમિણં સુપ્પસિદ્ધં તુ ॥૧૪॥

સ્તોકોપ્યત્રાયોગો નિયમેન વિપાકદારુણો ભવતિ ।

પાકક્રિયાગતો યથા જ્ઞાતમિદં સુપ્રસિદ્ધં તુ ॥૧૪॥

અન્યાર્થ :-

જહ જે પ્રકારે પાગકિરિયાગઓ પાકક્રિયાગત થોવો વિ અજોગો થોડો પાણ અયોગ નિયમેણ વિવાગદારુણો હોઈ નિયમથી વિપાકદારુણ છે, (તે પ્રકારે) **ઇત્યમ્**

અહીં=આસેવનશિક્ષામાં (થોડો પાણ અયોગ=વિપરીત યોગ) નિયમથી દારુણ થાય છે. **ઇનં નાયમ્ આ દષ્ટાંત સુપ્રસિદ્ધં તુ સુપ્રસિદ્ધ છે.**

ગાથાર્થ :-

જેમ રોગને પકવવાની ક્રિયા કરતાં થોડો પાણ અયોગ નિયમથી વિપાકદારુણ છે, તેમ આસેવનશિક્ષામાં થોડો પાણ વિપરીત યોગ નિયમથી વિપાકદારુણ થાય છે. આ દષ્ટાંત સુપ્રસિદ્ધ છે.

ભાવાર્થ :-

આસેવનશિક્ષામાં થોડો પાણ વિપરીત યોગ વિપાકે નિયમથી દારુણ થાય છે. જેમ આયુર્વેદમાં રોગોને મૂળમાંથી નાશ કરવા માટે રોગને પકવવાની ક્રિયા કરવામાં આવે છે, તે વખતે અત્યંત અપ્રમાદપૂર્વક વિધિથી ઔષધસેવન આદિ દરેક ક્રિયા કરાય તો મૂળમાંથી કફાદિ રોગો નાશ થાય છે; જેનાથી શરીરનું આરોગ્ય, કાન્તિ આદિ વિશિષ્ટ બને છે. પરંતુ રોગ પકવવાની ક્રિયા અતિ આકરી હોવાથી જે થોડી પાણ વિપરીત આચરાણા કરાય તો શરીરમાંથી કફાદિ દોષો મૂળથી નાશ પામતા નથી અને પાછળથી દુઃખી થવાનો પ્રસંગ આવે છે. તેમ સંયમજીવનમાં થોડી પાણ વિપરીત આચરાણાનો નિયમથી વિપાક દારુણ છે. આ વાત બતાડવા માટે શાસ્ત્રમાં જ્વલનદેવનું દષ્ટાંત પ્રસિદ્ધ છે. તે આ પ્રમાણે છે.

જ્વલનદેવ આગલા ભવમાં દીક્ષિત હતા ત્યારે સંયમજીવનને ઉચિત ક્રિયા ઉચિત કાળે કરવામાં થોડો વિલંબ કરતા. આ સ્વરૂપે તેમણે જે વિપરીત યોગ કર્યા તેના ફળરૂપે તેમને થોડા સંસારની વૃદ્ધિ થઈ, અને દેવભવમાં વૈક્રિયલબ્ધિ વિપરીત પરિણામવાળી થઈ. આવી જ રીતે જે સાધુ પ્રમાદને કારણે થોડી પાણ વિપરીત આચરાણાઓ કરે છે તેને ફળરૂપે કંઈક ભાવરોગ અંદર રહી જાય છે, જેના કારણે કંઈક અધિક સંસારની પ્રાપ્તિરૂપ દારુણ ફળ તેને પ્રાપ્ત થાય છે. ||૧૨-૧૪||

અવતરણિકા :-

ગાથા-૧૪માં પાકક્રિયાના દષ્ટાંતથી અલ્પ પાણ વિપરીત ક્રિયા વિપાકદારુણ છે તે બતાવી, હવે સંપૂર્ણ સમ્યગ્ ક્રિયા કેવી રીતે સુખનો હેતુ થાય છે તે દષ્ટાંતથી બતાવતાં કહે છે -

**જહ આઝરસ્સ રોગકચયત્થિણો દુક્કરા વિ સુહહેઠ્ઠ ।
ઇત્થ ચિગિચ્છાકિરિયા તહ ચેવ જહ્સસ સિક્ખ ત્તિ ॥૧૫॥**

www.jainelibrary.org

છે. ત્યાં પ્રશ્ન થાય કે યતિની દુષ્કર ક્રિયા સુખનો હેતુ કેવી રીતે બને? તે બતાવતાં કહે છે -

જં સમ્મનાણમેયસ્સ તત્તસંવેયણં નિઓગેણ ।

અન્નેહિ વિ ભણિયમઓ વિજ્ઞસંવિજ્ઞપદમિસિણો ॥૧૬॥

યત્તસમ્યગ્જ્ઞાનમેતસ્ય તત્ત્વસંવેદનં નિયોગેન ।

અન્યૈરપિ ભણિતમતો વેદ્યસંવેદ્યપદમૃષેઃ ॥૧૬॥

અન્વયાર્થ :-

જં જે કારાણથી એયસ્સ આનું=યતિનું સમ્મનાણમ્ સમ્યગ્જ્ઞાન નિઓગેણ નિયમથી તત્તસંવેયણં તત્ત્વસંવેદનરૂપ હોય છે (તે કારાણથી યતિની દુષ્કર પાણ આસેવનક્રિયા સુખનો હેતુ છે.) અઓ આથી કરીને અન્નેહિ વિ અન્ય વડે પાણ ઇસિણો ઋષિને વિજ્ઞસંવિજ્ઞપદમ્ વેદ્યસંવેદ્યપદ ભણિયમ્ કહેવાયું છે.

ગાથાર્થ :-

જે કારાણથી યતિનું સમ્યગ્જ્ઞાન નિયમથી તત્ત્વસંવેદનરૂપ હોય છે તે કારાણથી, યતિની દુષ્કર પાણ આસેવનક્રિયા સુખનો હેતુ છે. આથી કરીને અન્ય વડે પાણ ઋષિને વેદ્યસંવેદ્યપદ કહેવાયું છે.

ભાવાર્થ :-

યતિની દુષ્કર પાણ આસેવનશિક્ષા સુખનો હેતુ થાય છે, કારણ કે યતિને નક્કી તત્ત્વસંવેદનરૂપ સમ્યગ્જ્ઞાન હોય છે. તેથી જ તેઓની આસેવનશિક્ષા ભાવરોગના શમન દ્વારા અવશ્ય સુખનો હેતુ બને છે.

જેમ ઈન્દ્રિયોને અતિ પરવશ બનેલો રોગી રોગક્ષયનો અર્થી હોય તો પાણ વૈદ્યના સૂચન પ્રમાણે સમ્યગ્ યત્ન નથી કરી શકતો, એટલે જ એનો રોગ પાણ નાશ નથી થતો; પરંતુ જોગે પોતાની ઈન્દ્રિયો ઉપર તે પ્રકારનો કાબૂ પ્રાપ્ત કર્યો હોય છે, તે વૈદ્યના સૂચન પ્રમાણે દુષ્કર પાણ ચિકિત્સા કરીને આરોગ્ય પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

સંસારથી અત્યંત ભય પામેલો હોવાને કારણે મુનિ પાણ તે પ્રમાણે ઈન્દ્રિયો ઉપર પોતાનું પ્રભુત્વ મેળવે છે. તેથી ભગવાનના વચનાનુસાર પોતાની ઈન્દ્રિયોને પ્રવર્તાવી શકે છે. આથી જ તેઓ દશ પ્રકારના યતિધર્મને સમ્યગ્ સેવી શકે છે. આવા મુનિ જ્યારે ગુરુ પાસેથી ગ્રહણશિક્ષા અને આસેવનશિક્ષા પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે, ઉચિત ભાવોને ઉદ્ભવિત કરવા સમર્થ બની તે પ્રકારે આસેવનશિક્ષામાં યત્ન કરે છે. આથી જ તેનું જ્ઞાન સૂત્રના પરમાર્થના સંવેદનરૂપ હોય છે. તેથી જેમ જેમ તે નવું સૂત્ર ગ્રહણ કરે છે તેમ તેમ તે સૂત્રને

પરિણમન કરવામાં તે ચત્ન કરે છે, અને તેમ તેમ તેનું ભાવ આરોગ્ય વધે છે. તેથી જ તેની આસેવનશિક્ષા સુખનું કારણ બને છે.

ચતિને નક્કી તત્ત્વસંવેદનજ્ઞાન હોય છે તેની પુષ્ટિ અન્ય દર્શનકારોના મત દ્વારા કરતાં કહે છે કે “અન્ય વડે પાણુ ઋષિઓને વેદ્યસંવેદ્યપદ” કહેલું છે. અહીં વેદ્યસંવેદ્યપદનો અર્થ સમ્યક્ત્વકાલીન વેદ્યસંવેદ્યપદ ગ્રહણ કરવાનો નથી, પરંતુ તત્ત્વના સંવેદનકાળમાં વર્તતું વેદ્યસંવેદ્યપદ ગ્રહણ કરવાનું છે. અને તેની વ્યુત્પત્તિ આ પ્રમાણે છે - વેદ્ય=વેદનીય, તેનું સમ્યગ્ વેદન છે જેમાં તે વેદ્યસંવેદ્યપદ. અહીં વેદનીય શબ્દથી જ્ઞાનના વિષયભૂત પદાર્થો ગ્રહણ કરવાના છે, અને તે પદાર્થોનું કથાયોના સ્પર્શ વગર સમ્યગ્ વેદન મુનિને થાય છે. તેથી તેઓને વેદનીય પદાર્થનું સમ્યગ્ વેદન વર્તે છે અને તે જ તત્ત્વસંવેદનરૂપ છે. ||૧૨-૧૬||

અવતરણિકા :-

પંદરમી ગાથામાં બતાવ્યું કે ચતિની દૃષ્ટર પાણુ આસેવનશિક્ષા સુખનો હેતુ થાય છે. ત્યાર પછી ગાથા-૧૬માં તેનું કારણ બતાવતાં કહ્યું કે ચતિને તત્ત્વસંવેદન નામનું જ્ઞાન છે, તેથી તેઓની આસેવનશિક્ષા સુખનો હેતુ બને છે. હવે તે ચતિની આ શિક્ષા કયા ક્રમથી ભાવરોગના નાશ દ્વારા સુખનો હેતુ બને છે, તે બતાવતાં કહે છે -

પદમમહં પીઈ વિ હુ પચ્છા ભત્તી ડ હોઈ ઇયસ્સ ।

આગમમિત્તં હેઠુ તઓ અસંગત્તમેગંતા ॥૧૭॥

પ્રથમમથ પ્રીતિરપિ ખલુ પશ્ચાન્નક્તિસ્તુ ભવત્યેતસ્ય ।

આગમમાત્રં હેતુસ્તતોઽસંગત્વમેકાન્તાત્ ॥૧૭॥

અભ્યયાર્થ :-

(આસેવનશિક્ષામાં) ઇયસ્સ આને=ચતિને પદમમહં પ્રથમ પીઈ વિ હોઈ પ્રીતિ જ થાય છે પચ્છા ડ પાછળથી વળી ભત્તી ભક્તિ થાય છે. તઓ ત્યાર પછી આગમમિત્તં હેઠુ આગમમાત્ર હેતુ હોય છે (અને ત્યાર પછી) અસંગત્તમેગંતા એકાન્તથી અસંગતારૂપ (આસેવનશિક્ષા છે).

✽ હુ =વાક્યાલંકાર તરીકે વપરાયો છે.

✽ વિ ‘જ’ કાર અર્થક છે.

✽ ‘અથ’ શબ્દ આસેવનશિક્ષાના ચાર ભેદોના પ્રારંભ અર્થમાં છે.

ગાથાર્થ :-

આસેવનશિક્ષામાં યતિને પ્રથમ પ્રીતિ જ થાય છે, પાછળથી વળી ભક્તિ થાય છે. ત્યાર પછી આગમમાત્ર હેતુ છે, ત્યારપછી એકાન્તથી અસંગતારૂપ આસેવનશિક્ષા હોય છે.

ભાવાર્થ :-

યતિ ગુરુ પાસેથી પ્રથમ સૂત્ર અને અર્થ ગ્રહણ કરે છે. ત્યાર પછી આસેવનશિક્ષા ગ્રહણ કરે છે. આ આસેવનશિક્ષાના પ્રારંભકાળમાં યતિને આસેવનશિક્ષા પોતાના લાભનું કારણ દેખાય છે, તેથી ત્યાં પ્રીતિ વર્તે છે. તેથી તે આસેવનશિક્ષા પ્રીતિઅનુષ્ઠાન છે.

જેમ જેમ એ પ્રીતિપૂર્વક આસેવનશિક્ષા ગ્રહણ કરે છે, તેમ તેમ તેના ભાવરોગો ઘટતા જાય છે એવો તેને અનુભવ થાય છે. તેથી તે આસેવનશિક્ષા ભક્તિથી કરે છે, એટલે કે ગુણો પ્રત્યેના બહુમાનથી તે આસેવનશિક્ષા કરે છે. આ કક્ષામાં ભક્તિઅનુષ્ઠાન વર્તે છે.

પુનઃ પુનઃ અભ્યાસને કારણે યતિ ત્યારે આસેવનશિક્ષા ભગવાનના વચનાનુસાર યથાવત્ કરી શકે છે, ત્યારે તે અનુષ્ઠાન સંબંધી ભગવાનના વચનનો બોધ તેને હોય છે; અને તેના સ્મરણપૂર્વક તે પ્રવૃત્તિ કરે છે. તેથી તે અનુષ્ઠાનના સેવનથી ભાવરોગો વિશેષ અલ્પ થતા હોય છે, તેથી આગમમાં અપેક્ષિત તે તે અનુષ્ઠાનથી નિષ્પાદ્ય તે તે ભાવો તે કરી શકે છે. તેથી તે આસેવનશિક્ષા વચનાનુષ્ઠાનરૂપે વર્તે છે.

આ રીતે વચનાનુષ્ઠાનરૂપ આસેવનશિક્ષા ત્યારે યતિને અતિ અભ્યસ્ત થઈ જાય છે ત્યારે, વચનની અપેક્ષા રાખ્યા વગર જ આત્માના શુદ્ધ ભાવોને તે પ્રવર્તાવી શકે છે. આ જ અસંગઅનુષ્ઠાનરૂપ આસેવનશિક્ષા છે. આ અસંગઅનુષ્ઠાન, ચંદનગંધન્યાયથી આત્માની પ્રકૃતિરૂપે ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરાવે છે.

અગિયારમી યતિધર્મવિંશિકામાં મુનિને વચનક્ષમા અને ધર્મક્ષમા હોય છે એમ કહીને, મુનિને વચનઅનુષ્ઠાન અને અસંગઅનુષ્ઠાન હોય છે એમ સ્થાપન કર્યું; અને હવે અહીં પ્રીતિ આદિ ચારે અનુષ્ઠાન ક્રમસર હોય છે એમ કહે છે. આની પાછળનું વિશેષ તાત્પર્ય એ ભાસે છે કે, સંયમ ગ્રહણ કરવા પૂર્વે યતિને સમિતિ-ગુપ્તિનો બોધ હોય છે, અને પ્રાયઃ કરીને દસ પ્રકારના યતિધર્મનો પાણ તેને બોધ હોય છે. તેથી તે બોધને અનુરૂપ સુદૃઢ યત્નથી સમિતિ-ગુપ્તિમાં અને દસ પ્રકારના યતિધર્મમાં યત્ન કરે તો તે સમિતિ-ગુપ્તિવિષયક અને દસ પ્રકારના યતિધર્મવિષયક તેને વચનાનુષ્ઠાન હોય છે. તેને આશ્રયીને જ અગિયારમી વિંશિકામાં મુનિને વચનક્ષમા અને ધર્મક્ષમા હોય છે તેમ કહેલ છે. આમ છતાં, સંયમ ગ્રહણ કર્યા પછી વિશેષ ભૂમિકાની નિષ્પત્તિ અર્થે તેને નવું નવું શ્રુત ગ્રહણ કરવાનું હોય છે. આથી જ “ ધમ્મુત્તરં વજ્જુ ” પદ દ્વારા ચારિત્રધર્મની પ્રાપ્તિ પછી શ્રુતધર્મની વૃદ્ધિની

ઈચ્છા કરેલ છે. ત્યાં તે શ્રુતધર્મ પ્રથમ ગ્રહણશિક્ષા રૂપે લોય છે અને ત્યાર પછી આસેવનશિક્ષા રૂપે લોય છે. આ આસેવનથી પ્રાપ્ત થયેલું સંયમ ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિમાન બને છે. મુનિ જ્યારે આ આસેવનશિક્ષા ગ્રહણ કરવાનો પ્રારંભ કરે છે ત્યારે, ભગવાનના વચન પ્રત્યે અને ભગવાનના વચન અનુસાર સેવન કરવા પ્રત્યે તેને અત્યંત પ્રીતિ લોય છે, તેથી તે પ્રીતિઅનુષ્ઠાન બને છે. તે સેવનથી જેમ જેમ ભાવરોગની અલ્પતા થાય છે તેમ તેમ તે આસેવનશિક્ષા પ્રત્યે મુનિને અત્યંત ભક્તિ પ્રગટે છે. આમ છતાં અનભ્યસ્ત દશામાં સ્ખલના હોવાથી વચનાનુષ્ઠાન થતું નથી. પરંતુ જ્યારે તે અનુષ્ઠાન સુઅભ્યસ્ત બને છે ત્યારે, તે વચનનું સ્મરણ કરીને તે અનુષ્ઠાનને તે સેવી શકે છે જે વચનાનુષ્ઠાનરૂપે બને છે અને તે અનુષ્ઠાનથી વિશેષ પ્રકારના ભાવરોગનું શમન થાય છે. આ વચનઅનુષ્ઠાનના પાણ પુનઃ પુનઃ સેવનથી તે અનુષ્ઠાન જ્યારે જીવની પ્રકૃતિરૂપે જ ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરાવે છે ત્યારે તે અસંગઅનુષ્ઠાન બને છે. ||૧૨-૧૭||

અવતરણિઃ:-

ગાથા-૧૭માં બતાવ્યું કે યતિને આસેવનશિક્ષા પ્રીતિ આદિ ક્રમથી ચાર પ્રકારની છે. આ જ વાતને દૃઢ કરવા હવે પતંગલિઙ્ગપિએ પાણ આ વાત કહી છે એ બતાવે છે -

જઈણો ચઝવિહં ચિય અન્નેહિ વિ વન્નિયં અણુઢાણં ।

પીઈભત્તિગયં ખલુ તહાગમાસંગભેયં ચ ॥૧૮॥

યતેશ્ચતુર્વિધમેવાન્યૈરપિ વર્ણિતમનુષ્ઠાનમ્ ।

પ્રીતિભક્તિગતં ખલુ તથાડગમાસજ્ઞભેદં ચ ॥૧૮॥

અવ્વયાર્થ:-

અન્નેહિ વિ અન્યો વડે પાણ જઈણો યતિને પીઈભત્તિગયં પ્રીતિભક્તિથી પ્રવૃત્ત તહાગમાસંગભેયં તથા આગમ અને અસંગ ભેદવાળું ખલુ ખરેખર ચઝવિહં ચાર પ્રકારનું અણુઢાણં ચિય અનુષ્ઠાન જ વન્નિયં વર્ણન કરાયું છે.

✽ ચ પાદપૂર્તિ માટે છે.

✽ પીઈભત્તિગયં માં ગયં શબ્દ પ્રવૃત્ત અર્થમાં વપરાયેલો છે.

✽ પીઈભત્તિગયં એ પ્રકારનો સમાસ અભ્યસ્ત દશાના યતિના અનુષ્ઠાનને ગ્રહણ કરવા માટે કહેલ છે અને આગમાસંગભેયં એ પ્રકારનો સમાસ અભ્યસ્ત દશાનું અનુષ્ઠાન ગ્રહણ કરવા માટે કહેલ છે, એમ ભાસે છે.

ગાથાર્થ :-

અન્યો વડે પાણી યતિને પ્રીતિભક્તિથી પ્રવૃત્ત તથા આગમ અને અસંગભેદવાળું ખરેખર ચાર પ્રકારનું અનુષ્ઠાન જ વર્ણન કરાયું છે. ॥૧૨-૧૮॥

અવતરણિકા :-

આ શિક્ષાવિંશિકા છે, તેથી શિક્ષાના બે ભેદોનું વર્ણન પૂર્વની ગાથાઓમાં કર્યું. તે બન્ને પ્રકારની શિક્ષા મુનિ સંયમની વૃદ્ધિ અર્થે ગ્રહણ કરે છે. હવે કઈ રીતે તે બન્ને પ્રકારની શિક્ષા ગ્રહણ કરવાથી યતિનો ચારિત્રરૂપી દેહ સમ્યક્ પ્રકારે દોષરહિત થઈ શકે તે બતાવતાં ૧૮મી અને ૨૦મી ગાથા બતાવે છે -

આહારોવહિસિજ્ઞાસુ સંજઓ હોઈ એસ નિયમેણ ।

જાયઈ અણહો સમ્મં ઇત્તો ય ચરિત્તકાઝ ત્તિ ॥૧૯॥

આહારોપધિશય્યાસુ સંયતો ભવત્યેષ નિયમેન ।

જાયતેઽનઘઃ સમ્યક્ ઇતશ્ચ ચારિત્રકાય ઇતિ ॥૧૯॥

અન્વયાર્થ :-

આહારોવહિસિજ્ઞાસુ આહાર, ઉપધિ અને શય્યાના વિષયમાં એસ આ=યતિ નિયમેણ નિયમથી સંજઓ સંયત હોઈ હોય છે ઇત્તો ય અને આનાથી=આ વિષયોમાં સંયતપાણું હોવાથી ચરિત્તકાઝ ચારિત્રકાય સમ્મં સમ્યક્ પ્રકારે અણહો દોષરહિત જાયઈ થાય છે.

✽ ત્તિ પાદપૂર્તિ માટે છે.

ગાથાર્થ :-

આહાર, ઉપધિ અને શય્યાના વિષયમાં યતિ નિયમથી સંયત હોય છે, અને આ વિષયોમાં સંયતપાણું હોવાથી ચારિત્રકાય સમ્યક્ પ્રકારે દોષરહિત થાય છે.

ભાવાર્થ :-

યતિના જીવનમાં મુખ્યરૂપે આહાર, વસ્ત્રાદિ ઉપધિ અને સંયમની આરાધના અર્થે વસતિરૂપ પુદ્ગલોની આવશ્યકતા રહે છે. તેથી તન્નિમિત્તક કોઈ રાગાંશ ઉત્થિત ન થાય તે માટે તેની શુદ્ધિમાં નિયમથી યતિ યતનાવાળો રહે છે. આથી જ યતિ ઉત્સર્ગથી શાસ્ત્રવચનાનુસાર ત્રાણેની શુદ્ધિ માટે યત્ન કરે છે. તથાવિધ સંયોગના કારણે ઉત્સર્ગથી

સંયમની વૃદ્ધિ શક્ય ન હોય તો પંચકલાનિર્પૂર્વક અપવાદથી દોષિત પાણુ ગ્રહણ કરે છે. ત્યાં પાણુ પૂર્ણ થતના હોવાને કારણે સંયમની હાનિ થતી નથી. આ ત્રણેમાં યતિને નિયમથી સંયમ હોય છે, તેથી જ યતિને આત્મામાં ચરવારૂપ ચારિત્રકાય સમ્યગ્ પ્રકારે નિષ્પાપ થાય છે. ચારિત્રના કારણીભૂત એવો તેમનો દેહ લેશ પાણુ કર્મબંધનું કારણ બનતો નથી. આવો જ યતિ ગ્રહણશિક્ષા અને આસેવનશિક્ષામાં સમ્યગ્ યત્ન કરી ઉત્તરોત્તર સંયમની વૃદ્ધિ કરે છે. ॥૧૨-૧૯॥

અવતરણિકા :-

ઓગણીશમી ગાથામાં કહ્યું કે આહારાદિમાં સંયત યતિનું જ ચારિત્રકાય નિષ્પાપ થાય છે. હવે આહારાદિમાં સમ્યગ્ યતના ન હોય તેવા સાધુને ગ્રહણશિક્ષા અને આસેવનશિક્ષાથી પાણુ ગુણ થતા નથી, તે બતાવવા અર્થે કહે છે -

एयासु अवत्तवओ जह चेव विरुद्धसेविणो देहो ।

पाउणइ न उणमेवं जइणो वि हु धम्मदेहु त्ति ॥२०॥

एतास्वव्यक्तव्रतस्य यथैव विरुद्धसेविनो देहः ।

प्राप्नोति न गुणमेवं यतेरपि खलु धर्मदेह इति ॥२०॥

અવ્યયાર્થ :-

જહ જે પ્રકારે વિરુદ્ધસેવિણો દેહો વિરુદ્ધસેવીનો દેહ ઉગ્ગ ન પાઉણઇ ગુણને પામતો નથી એવું એ પ્રકારે એયાસુ અવત્તવઓ આ બધામાં=આહાર, ઉપધિ અને શય્યામાં અવ્યક્ત વ્રતવાળા = અયતનાવાળા જઇણો વિ ધમ્મદેહુ યતિનો પાણુ ધર્મદેહ (ગુણને પામતો નથી).

ગાથાર્થ :-

જે પ્રકારે વિરુદ્ધસેવીનો દેહ ગુણને પામતો નથી, એ પ્રકારે આહારાદિમાં અયતનાવાળા યતિનો પાણુ ધર્મદેહ ગુણને પામતો નથી.

✽ અહીં (૧) રોગીના સ્થાને યતિ છે. (૨) ઔષધસેવનના સ્થાને આસેવનશિક્ષા છે. (૩) કુપથ્યસેવનના સ્થાને આહારાદિમાં અયતના છે. (૪) દેહના સ્થાને ધર્મદેહ છે. અને (૫) આરોગ્યના સ્થાને ભાવઆરોગ્ય છે.

ભાવાર્થ :-

જેમ કોઈ રોગી સમ્યગ્ ઔષધિને સેવતો હોય છતાં કુપથ્ય આદિ ખાતો હોય તો

તેનો દેહ આરોગ્ય ગુણને પામી નથી, તે રીતે આહાર, ઉપધિ અને વસતિમાં સમ્યગ્ યતના વગરનો સાધુ ગ્રહણશિક્ષા અને આસેવનશિક્ષાને સમ્યગ્ રીતે સેવતો હોય તો પાણ, તેનો ધર્મદેહ ગ્રહણશિક્ષા અને આસેવનશિક્ષાથી ગુણને પામી શકતો નથી. અહીં ધર્મદેહથી યતિનો ચારિત્રધર્મરૂપ દેહ લેવાનો છે.

ગ્રહણશિક્ષા અને આસેવનશિક્ષા દ્વારા યતિએ વિશેષ-વિશેષતર ભાવઆરોગ્ય પ્રાપ્ત કરવાનું છે. જો તે કાલક્રિયા અનુસાર ઉપયોગપૂર્વક ગ્રહણશિક્ષા અને આસેવનશિક્ષામાં સમ્યગ્ યતન કરે તો ક્રમસર ભાવરોગોની અલ્પતા થાય જ. પરંતુ જો યતિ આહારાદિમાં સમ્યગ્ યતના કરતા નથી, તે યતિમાં પ્રમાદભાવ વર્તે છે તેથી નિરાશંસ ચિત્ત પ્રગટતું નથી, જેના કારણે તે ચિત્તકારણ દોષોનું સેવન કરે છે. આથી જ જેના ચિત્તમાં શરીર પ્રત્યે કે અનુકૂળતા પ્રત્યે ભાવ વસતા હોય તેના જીવનમાં ગ્રહણશિક્ષા કે આસેવનશિક્ષા વિશેષ શુદ્ધિનું કારણ બની શકતી નથી. ॥૧૨-૨૦॥

॥ इति शिक्षाविंशिका द्वादशी ॥ १ २ ॥

॥ ભિક્ષાવિંશિકા ત્રયોદશી ॥

અવતરણિકા :-

અગિયારમી વિંશિકામાં ૧૦ પ્રકારનો યતિધર્મ બતાવ્યો. દશ પ્રકારના યતિધર્મવાળા મુનિ બે પ્રકારની શિક્ષા ગ્રહણ કરે છે. તેથી બારમી વિંશિકામાં બે પ્રકારની શિક્ષા બતાવી, અને તે વિંશિકાના અંતમાં બતાવ્યું કે આહારાદિમાં યતનાવાળા સાધુને ૬૮ ગ્રહણશિક્ષા અને આસેવનશિક્ષાથી ભાવઆરોગ્ય પ્રગટે છે. તેથી આહારાદિમાં યતના શું છે, તે બતાવવા અર્થે હવે ભિક્ષાવિંશિકા કહે છે -

ભિક્ષાવિહી ડ નેઓ ઇમસ્સ ઇસો મહાણુભાવસ્સ ।

બાયાલદોસપરિસુદ્ધપિંડગહણં તિ તે ય ઇમે ॥૧॥

ભિક્ષાવિધિસ્તુ જ્ઞેયોઽસ્યૈષ મહાનુભાવસ્ય ।

દ્વાચત્વારિંશદોષપરિશુદ્ધપિંડગ્રહણમિતિ તે ચેમે ॥૧॥

અભ્યયાર્થ :-

ઇમસ્સ મહાણુભાવસ્સ આ મહાનુભાવની=યતિધર્મ અને ગ્રહણશિક્ષા તથા આસેવનશિક્ષાનું પાલન કરતા મહાનુભાવની, ડ વળી ઇસો આ=આગળની ગાથાઓમાં કહેવાશે એ ભિક્ષાવિહી ભિક્ષાવિધિ નેઓ જાગવી.

(તે વિધિ કેવી છે?)

બાયાલદોસપરિસુદ્ધપિંડગહણં બેંતાલીસ દોષોથી પરિશુદ્ધ પિંડનું ગ્રહણ તિ એ ભિક્ષાવિધિ છે. તે ય અને તે=બેંતાલીસ દોષો ઇમે આ છે=આગળના શ્લોકોમાં કહેવાના છે, તે છે.

ગાથાર્થ :-

યતિધર્મ અને ગ્રહણશિક્ષા તથા આસેવનશિક્ષાનું પાલન કરતા મહાનુભાવની વળી આગળના શ્લોકોમાં કહેવાશે એ ભિક્ષાવિધિ જાગવી.

(તે વિધિ કેવી છે?)

બેંતાલીસ દોષોથી પરિશુદ્ધ પિંડનું ગ્રહણ એ ભિક્ષાવિધિ છે. તે બેંતાલીસ દોષો આગળના શ્લોકોમાં કહેવાના છે, તે છે.

ભાવાર્થ :-

જે સાધુ દસ પ્રકારના યતિધર્મને વહન કરે છે અને ત્યાર પછી ગુણવાનને પરતંત્ર થઈને ગ્રહણશિક્ષા અને આસેવનશિક્ષા ગ્રહણ કરે છે, તે સાધુ ક્રમસર ભાવરોગને ક્ષીણ-ક્ષીણતર કરે છે. તેથી એવા ‘સાધુ’ને ‘મહાનુભાવ’ શબ્દથી સંબોધેલ છે. આ મહાનુભાવો નિરાશંસ ચિત્તવાળા હોય છે. તેથી તેઓ કેવા પ્રકારની ભિક્ષા ગ્રહણ કરે છે તે બતાવતાં કહે છે કે તેઓ બેતાલીશ દોષથી પરિશુદ્ધ પિંડ ગ્રહણ કરે છે. આ જ તેમની ભિક્ષાવિધિ છે. તે બેતાલીશ દોષો કયા છે તે બતાવવા અર્થે કહે છે કે તે દોષો આ છે, અર્થાત્ આગળની ગાથામાં કહેવાના છે, તે છે. ॥૧૩-૧૫॥

અવતરણિકા :-

પ્રથમની ગાથાના અંતે કહ્યું હતું કે તે બેતાલીશ દોષો આ છે. તેથી તે બેતાલીશ દોષો બતાવે છે -

સોલસ ઉગ્ગમદોસા સોલસ ઉપ્પાયણાઈ દોસા ઉ ।

દસ દસણાઈ દોસા બાયલીસં હવંતિ ॥૨॥

ષોડશોદ્ગમદોષાઃ ષોડશોત્પાદનાયા દોષાસ્તુ ।

દશૈષણાયા દોષા દ્વાચત્વારિંશદિતિ ભવન્તિ ॥૨॥

અન્વયાર્થ :-

સોલસ ઉગ્ગમદોસા સોળ ઉદ્ગમદોષો છે સોલસ ઉપ્પાયણાઈ દોસા ઉ વળી સોળ ઉત્પાદનના દોષો છે (અને) દસ દસણાઈ દોસા દશ એષણાના દોષો છે. હવં આ પ્રમાણે (ગોચરીના) બાયલીસં હવંતિ બેતાલીસ (દોષો) થાય છે.

ગાથાર્થ :-

સોળ ઉદ્ગમદોષો છે, વળી સોળ ઉત્પાદનના દોષો છે અને દશ એષણાના દોષો છે. આ પ્રમાણે ગોચરીના બેતાલીસ દોષો થાય છે.

ભાવાર્થ :-

(૧) ઉદ્ગમ દોષો :- આહારની નિષ્પત્તિમાં ગૃહસ્થ દ્વારા કરાયેલા દોષો તે ઉદ્ગમદોષો છે. તે સોળ છે.

(૨) ઉત્પાદન દોષો :- આહાર મેળવવા અર્થે સાધુથી જે દોષો ઉત્પન્ન કરાય છે તે ઉત્પાદન દોષો છે. તે દોષો પણ સોળ છે.

(૩) એષણ દોષો :- આહાર ગ્રહણ કરતી વખતે ગવેષણા કરવામાં જે દોષો પ્રાપ્ત થાય છે તે એષણા દોષો છે. આ દોષો ગૃહસ્થ અને સાધુ ઉભયથી થાય છે. આ દોષો દસ છે. ॥૧૩-૨॥

અવતરણિકા :-

બીજી ગાથામાં બેતાલીશ દોષો બતાવ્યા. તેમાં પ્રથમ સોળ ઉદ્ગમ દોષો બતાવે છે -

આહાકમ્મુદેસિય પૂર્વકમ્મે ય મીસજાણ ય ।
 ઠવણા પાહુડિયાણ પાઓયરકીયપામિચ્છે ॥૩॥
 આધાકર્મોદેશિક પૂતિકર્મ ચ મિશ્રજાતં ચ ।
 સ્થાપના પ્રાભૃતિકા પ્રાદુષ્કરણક્રીતપ્રામિત્યમ્ ॥૩॥
 પરિયટ્ટિણ અભિહડે ઉબ્બિન્ને માલોહડે ઇઙ્ગ ય ।
 અચ્છિજ્જે અનિસિટ્ટે અજ્ઞોયરણ ય સોલસમે ॥૪॥
 પરિવર્તિતોઽભિહત ઉદ્ધિન્નો માલાપહત ઇતિ ચ ।
 આચ્છેદ્ધોઽનિસૃષ્ટોઽધ્યવપૂરકશ્ચ ષોડશઃ ॥૪॥

અન્વયાર્થ :-

આહાકમ્મુદેસિય ય ^૧આધાકર્મ, ^૨ઔદેશિક, પૂર્વકમ્મે ય ^૩પૂતિકર્મ, મીસજાણ ^૪મિશ્રજાત, ઠવણા ^૫સ્થાપના, પાહુડિયાણ ^૬પ્રાભૃતિકા, પાઓયરકીયપામિચ્છે ^૭પ્રાદુષ્કરણ, ^૮ક્રીત, ^૯પ્રામિત્ય, પરિયટ્ટિણ ^{૧૦}પરાવર્તિત, અભિહડે ^{૧૧}અભ્યાહત, ઉબ્બિન્ને ^{૧૨}ઉદ્ધિભન્ન, માલોહડે ^{૧૩}માલાપહત, અચ્છિજ્જે ^{૧૪}આચ્છેદ્ધ, અનિસિટ્ટે ^{૧૫}અનિસૃષ્ટ, અજ્ઞોયરણ ય અને ^{૧૬}અધ્યવપૂરક, ઇઙ્ગ સોલસમે એ સોળ ઉદ્ગમદોષો છે.

ગાથાર્થ :-

^૧આધાકર્મ, ^૨ઔદેશિક, ^૩પૂતિકર્મ, ^૪મિશ્રજાત, ^૫સ્થાપના, ^૬પ્રાભૃતિકા, ^૭પ્રાદુષ્કરણ, ^૮ક્રીત, ^૯પ્રામિત્ય, ^{૧૦}પરાવર્તિત, ^{૧૧}અભ્યાહત, ^{૧૨}ઉદ્ધિભન્ન, ^{૧૩}માલાપહત, ^{૧૪}આચ્છેદ્ધ, ^{૧૫}અનિસૃષ્ટ અને ^{૧૬}અધ્યવપૂરક એ સોળ ઉદ્ગમદોષો છે.

ભાવાર્થ :-

(૧) આધાકર્મ :- સાધુને નિમિત્તે અગ્નિ આદિથી પકાવવું કે સચિત્તને અચિત્ત કરવું તે આધાકર્મ દોષ છે.

(૨) ઔદેશિક :- યાયક સામાન્યને ઉદેશીને તૈયાર કરેલ આહાર ઔદેશિક કહેવાય, અથવા ગૃહસ્થે પોતાના માટે તૈયાર કરેલ આહારને પાણ પાછળથી સાધુને ઉદેશીને સંસ્કારિત કરે તો તે આહાર ઔદેશિક કહેવાય.

(૩) પૂતિકર્મ :- આધાકર્મનો લેશ પાણ અંશ જેમાં લાગ્યો હોય તે શુદ્ધ છતાં પૂતિકર્મ દોષવાળો જાણવો.

(૪) મિશ્રજાત :- પ્રથમથી જ પોતાના અને સાધુના ઉદ્દેશથી ભેગું તૈયાર કરેલું હોય તે મિશ્રજાત દોષવાળો આહાર કહેવાય છે.

(૫) સ્થાપના :- સાધુને નિમિત્તે મૂકી રાખેલો આહાર સ્થાપના દોષવાળો કહેવાય છે.

(૬) પ્રાભૃતિકા :- સાધુને દાન દેવાની બુદ્ધિએ લગ્નાદિ પ્રસંગને મોડા-વહેલા કરીને તૈયાર થયેલો આહાર પ્રાભૃતિકા દોષવાળો કહેવાય છે.

(૭) પ્રાદુષ્કરણ :- સાધુને વસ્તુ પ્રત્યક્ષ જોવાય તે માટે તે વસ્તુ ઉપર પ્રકાશ કરવાથી અથવા તે વસ્તુને પ્રકાશમાં લાવવાથી પ્રાદુષ્કરણ દોષ લાગે છે.

(૮) કીત :- સાધુને માટે મૂલ્ય આપીને વસ્તુ ખરીદવી તે કીત દોષવાળી વસ્તુ કહેવાય.

(૯) પ્રામિત્યક :- દાન દેવા માટે વસ્તુ ઉધાર લાવવી તે પ્રામિત્યક દોષવાળી વસ્તુ કહેવાય.

(૧૦) પરાવર્તિત :- પોતાની તુચ્છ વસ્તુને આપી, તેના બદલે સાધુને વહોરાવવા અર્થે સંબંધી પાસેથી સારી વસ્તુ લાવી હોય તો તે વસ્તુ પરાવર્તિત દોષવાળી કહેવાય.

(૧૧) અભ્યાહત :- પોતાના ઘરથી ઉપાશ્રયે કે પોતાના ગામથી અન્ય ગામમાં, જ્યાં સાધુ હોય ત્યાં વહોરાવવા માટે વસ્તુ સામે લઈ જવી તે અભ્યાહત દોષવાળી વસ્તુ કહેવાય.

(૧૨) ઉદ્દિભ્રમ :- વહોરાવવાની વસ્તુ સીલ વગેરે ઉપેડીને આપવી તે ઉદ્દિભ્રમ દોષવાળી કહેવાય.

(૧૩) માલાઅપહત :- માળિયા વગેરેમાં ઊંચે મૂકેલું હોય તે સાધુ માટે લાવવું તે માલાઅપહત દોષવાળું કહેવાય.

(૧૪) આચ્છેદ :- પારકું છતાં બળાત્કારે લઈને સાધુને વહોરાવે તે આચ્છેદ દોષવાળું કહેવાય.

(૧૫) અનિસૃષ્ટ :- કોઈ મંડળીનું ભોજન સર્વની અનુમતિ વિના, તેમાંના થોડા અથવા તેમાંનો કોઈ એક જ વ્યક્તિ, સાધુને આપે તો તે અનિસૃષ્ટ દોષવાળી વસ્તુ કહેવાય.

(૧૬) અધ્યવપૂરક :- પોતાના માટે પકાવવા આપ્યા પછી સાધુ વગેરે આવ્યા છે એમ જાણી તેમને દાન દેવાની બુદ્ધિએ તેમાં વધારો કરેલો આહાર અધ્યવપૂરક દોષવાળો કહેવાય. ॥૧૩-૩/૪॥

અવતરણિકા :-

સોળ ઉદ્ગમ દોષો બતાવ્યા બાદ સોળ ઉત્પાદનના દોષો બતાવે છે.

ધાર્દૂઈનિમિત્તે આજીવ વળીમગે તિગિચ્છા ય ।
 કોહે માણે માયા લોભે ય હવંતિ દસ એ ॥૫॥
 ધાત્રી દૂતી નિમિત્ત આજીવો વનીપકશ્ચિકિત્સા ચ ।
 ક્રોધો માનો માયા લોભશ્ચ ભવન્તિ દશૈતે ॥૫॥
 પુવ્વિં પચ્છા સંથવ વિજ્ઞા મંતે ય ચુન્ન જોગે ય ।
 ઉપ્પાયણાઈ દોસા સોલસમે મૂલકમ્મે ય ॥૬॥
 પૂર્વ પશ્ચાત્સંસ્તવો વિદ્યા મંત્રશ્ચ ચૂર્ણ યોગશ્ચ ।
 ઉત્પાદનાયા દોષા ષોડશો મૂલકર્મ ચ ॥૬॥

અન્વયાર્થ :-

ધાર્દૂઈનિમિત્તે ^૧ધાત્રીપિંડ, ^૨દૂતીપિંડ, ^૩નિમિત્તપિંડ આજીવ ^૪આજીવકપિંડ, વળીમગે ^૫વનીપકપિંડ, તિગિચ્છા ય અને ^૬ચિકિત્સાપિંડ, કોહે માણે માયા લોભે ય ^૭ક્રોધપિંડ, ^૮માનપિંડ, ^૯માયાપિંડ અને ^{૧૦}લોભપિંડ, હવંતિ દસ એ આ દસ દોષો છે (અને) પુવ્વિં પચ્છા સંથવ ^{૧૧}પૂર્વપશ્ચાત્સંસ્તવપિંડ, વિજ્ઞા ^{૧૨}વિદ્યાપિંડ, મંતે ય ^{૧૩}મંત્રપિંડ, ચુન્ન ^{૧૪}ચૂર્ણપિંડ, જોગે ય ^{૧૫}યોગપિંડ, મૂલકમ્મે ય ^{૧૬}મૂલકર્મપિંડ, ઉપ્પાયણાઈ દોસા સોલસમે એ ઉત્પાદનના સોળ દોષો છે.

ગાથાર્થ :-

^૧ધાત્રીપિંડ, ^૨દૂતીપિંડ, ^૩નિમિત્તપિંડ ^૪આજીવકપિંડ, ^૫વનીપકપિંડ, અને ^૬ચિકિત્સાપિંડ તથા ^૭ક્રોધપિંડ, ^૮માનપિંડ, ^૯માયાપિંડ અને ^{૧૦}લોભપિંડ, આ દસ દોષો છે. અને ^{૧૧}પૂર્વપશ્ચાત્સંસ્તવપિંડ, ^{૧૨}વિદ્યાપિંડ, ^{૧૩}મંત્રપિંડ, ^{૧૪}ચૂર્ણપિંડ, ^{૧૫}યોગપિંડ અને ^{૧૬}મૂલકર્મપિંડ એ ઉત્પાદનના સોળ દોષો છે.

ભાવાર્થ :-

(૧) ધાત્રીપિંડ :- જે સાધુ આહારાદિ મેળવવાની બુદ્ધિએ ગૃહસ્થનાં બાળકોનું ધાવમાતા જેવું કામ કરી આહારાદિ મેળવે તે ધાત્રીપિંડ દોષવાળો આહાર કહેવાય.

(૨) દૂતિપિંડ :- ગૃહસ્થોને પરસ્પર સંદેશો કહી આહારાદિ મેળવે તે દૂતિપિંડ દોષવાળો આહાર કહેવાય.

(૩) નિમિત્તપિંડ :- લક્ષણ, જ્યોતિષાદિ શાસ્ત્રોના બળે ગૃહસ્થને ભૂત-ભાવિ કે વર્તમાનમાં થયેલી, થનારી કે થતી લાભ-હાનિ જાણાવી આહારાદિ મેળવે તે નિમિત્તપિંડ દોષવાળો આહાર કહેવાય.

(૪) આજીવકપિંડ :- ગૃહસ્થમાં જે જાતિ-કુલ વગેરે વિશિષ્ટ હોય તે જાતિ-કુલ વગેરે પોતાનાં પાણ છે એમ જાણાવી આહારાદિ ગ્રહણ કરવાં તે આજીવકપિંડ દોષવાળો આહાર કહેવાય.

(૫) વનીપકપિંડ :- સાધુ બ્રાહ્મણ આદિના ત્યાં વહોરવા ગયો હોય ત્યારે, તેનાં શાસ્ત્રોની કોઈક સારી વાત ગ્રહણ કરીને તેની પ્રશંસા દ્વારા જે સારી ભિક્ષા મેળવે તે વનીપકપિંડ કહેવાય.

(૬) ચિકિત્સાપિંડ :- ગૃહસ્થને રોગના ઉપચાર માટેના ઉપાયો જાણાવી સાધુ આહારાદિ મેળવે તે ચિકિત્સાપિંડ છે.

(૭) ક્રોધપિંડ :- ગૃહસ્થની આગળ ભય પેદા કરી આહારાદિ મેળવે તે ક્રોધપિંડ કહેવાય.

(૮) માનપિંડ :- ગૃહસ્થને અભિમાને ચઢાવીને તેણે અભિમાનથી આપેલો આહારાદિ પિંડ લાવે તે સાધુનો માનપિંડ દોષવાળો આહાર કહેવાય.

(૯) માયાપિંડ :- વારંવાર પિંડ મેળવવા માટે જુદા જુદા વેષ બદલીને કે જુદી જુદી ભાષા બોલીને, માયા કરીને આહારાદિ લાવે તે માયાપિંડ દોષવાળો આહાર કહેવાય.

(૧૦) લોભપિંડ :- ઘણા અથવા મનોભિષ્ટ આહારાદિ મેળવવાના લોભે ઘણાં ઘરોમાં ફરનારનો લાવેલો પિંડ તે લોભપિંડ કહેવાય.

(૧૧) પૂર્વપશ્ચાત્ સંસ્તવ પિંડ :- પૂર્વનાં સંબંધી માતા-પિતા વગેરે તથા પશ્ચાત્નાં સંબંધી સાસુ-સસરા વગેરે સંબંધને દાન દેનારમાં ઘટાડે અને તે રીતે આહારાદિ લાવે તે પૂર્વપશ્ચાત્ સંસ્તવ પિંડ કહેવાય.

(૧૨) વિદ્યાપિંડ :- પોતાને સિદ્ધ થયેલ વિદ્યા વગેરેનો ઉપયોગ કરી આહારાદિ મેળવે તે વિદ્યાપિંડ કહેવાય.

(૧૩) મંત્રપિંડ :- મંત્રના પ્રયોગથી મેળવેલો પિંડ તે મંત્રપિંડ કહેવાય.

(૧૪) ચૂર્ણપિંડ :- નેત્રાદિને આંજવા દ્વારા અદૃશ્ય થઈ શકાય, રૂપ બદલી શકાય, તેવી શક્તિવાળાં ચૂર્ણોના પ્રયોગથી મેળવેલો પિંડ તે ચૂર્ણપિંડ દોષવાળો આહાર કહેવાય.

(૧૫) યોગપિંડ :- પળે લેપ કરવા વગેરેથી સૌભાગ્ય, દુર્ભાગ્ય વગેરે થાય તે રૂપ યોગના પ્રયોગથી મેળવેલ આહારાદિ યોગપિંડ કહેવાય.

(૧૬) મૂળકર્મપિંડ :- કોઈના ગર્ભસ્થંભન આદિ કરીને આહાર મેળવવો તે મૂળકર્મ પિંડ કહેવાય. ॥૧૩-૫/૬॥

અવતરણિઠા :-

હવે એષણાના દસ દોષો બતાવે છે.

સંકિયમક્ષિયનિક્ષિતપિહિયસાહરિયદાયગુમ્મીસે ।

અપરિણયલિત્તછઙ્ગિય ઇસણદોસા દસ હવંતિ ॥૭૭॥

શક્ષિતમ્પ્રક્ષિતનિક્ષિતપિહિતસંહતદત્તકોન્મિશ્રાઃ ।

અપરિણતલિપ્તચ્છર્દિતા ઇષણદોષા દશ ભવન્તિ ॥૭૮॥

અન્વયાર્થ :-

સંકિય ^૧શંકિત, મક્ષિય ^૨મ્પ્રક્ષિત, નિક્ષિત ^૩નિક્ષિત, પિહિય ^૪પિહિત, સાહરિય ^૫સંહત, દાયગુમ્મીસે ^૬દાયક, ^૭ઉન્મિશ્ર, અપરિણય ^૮અપરિણત, લિત્ત ^૯લિપ્ત, છઙ્ગિય ^{૧૦}છર્દિત (એ પ્રમાણે) ઇસણદોસા દસ હવંતિ દસ ગ્રહણેષણાના દોષો થાય છે.

ગાથાર્થ :-

^૧શંકિત, ^૨મ્પ્રક્ષિત, ^૩નિક્ષિત, ^૪પિહિત, ^૫સંહત, ^૬દાયક, ^૭ઉન્મિશ્ર, ^૮અપરિણત, ^૯લિપ્ત અને ^{૧૦}છર્દિત એ પ્રમાણે દસ ગ્રહણેષણાના દોષો થાય છે.

ભાવાર્થ :-

(૧) શંકિત :- આધાકર્મ વગેરે સોળ દોષમાંથી કોઈ પાણ દોષની શંકા હોય છતાં સાધુ તે પિંડ ગ્રહણ કરે તો તે શંકિત દોષવાળો આહાર જાણવો.

(૨) મ્પ્રક્ષિત :- સચિત્ત કે નિંદ્રા એવી અચિત્ત વસ્તુથી ખરડાયેલા અન્નાદિરૂપ મ્પ્રક્ષિત આહાર વહોરવો તે મ્પ્રક્ષિત દોષ.

(૩) નિક્ષિત :- અચિત્ત પાણ આહારાદિ સચિત્ત ઉપર મૂકેલું હોય તે વહોરવું તે નિક્ષિત દોષ.

(૪) પિહિત :- સચિત્ત ફળ વગેરેથી અન્નાદિ ઢાંકેલું હોય કે સચિત્તાદિ ઉપર અન્નાદિ મૂકેલ હોય તે પિહિત કહેવાય. તેવો આહાર વહોરવો તે પિહિત દોષ.

(૫) સંહત :- સાધુને વહોરાવવા માટે કોઈ ખાલી ભાજનની આવશ્યકતા હોય, પરંતુ તે ભાજનમાં સચિત્ત કે અચિત્ત વસ્તુ હોય તેને અન્યત્ર સચિત્ત કે અચિત્તમાં ખાલી કરીને વહોરાવે ત્યારે સંહત દોષની પ્રાપ્તિ થાય. જો ભાજનમાં અચિત્ત જ હોય અને તેને અચિત્તમાં જ ખાલી કરવામાં આવે તો સંહત દોષ ન લાગે.

(૬) દાયક :- બાળક, નોકર, ગર્ભવતી સ્ત્રી વગેરે અયોગ્ય દાતારના હાથે વહોરવાથી દાયક દોષ લાગે છે.

(૭) ઉન્મિશ્ર :- દાનમાં આપવાની અચિત્ત વસ્તુ પાણ સચિત્ત ધાન્યના કણિયા વગેરેથી મિશ્રિત હોય તે ઉન્મિશ્ર દોષ છે.

(૮) અપરિણત :- પૂર્ણ અચિત્ત થયા વગરનું કંઈક અચિત્ત, કંઈક સચિત્ત હોય તેવું વહોરવું તે અપરિણત દોષ છે.

(૯) લિપ્ત :- ચરબી આદિથી હાથ કે પાત્ર ખરડાયેલું હોય અને તે હાથ કે પાત્રથી વહોરાવે તો લિપ્ત દોષ લાગે. અથવા દહીં, ઘી, આદિ ચીકણા પદાર્થથી હાથ કે પાત્ર ખરડાયેલું હોય અને તેનાથી વહોરાવે ત્યારે, તે હાથ કે પાત્રમાં રહેલી વસ્તુ જે નિરવશેષ ન વહોરાવે તો લિપ્ત દોષ ન લાગે, પરંતુ જે નિરવશેષ વહોરે તો પશ્ચાત્ કર્મનો સંભવ હોવાથી લિપ્ત દોષની પ્રાપ્તિ લાગે.

(૧૦) છર્દિત:- ઘી-દૂધ-દાળ વગેરે ઢોળાય તે રીતે વહોરાવે તે છર્દિત દોષ જાગવો. ॥૧૩-૭॥

અવતરણિડા :-

પૂર્વમાં બતાવેલા બેતાલીશ દોષો અને આગળમાં જે બતાવવામાં આવશે તે માંડલીના સંયોજના આદિ પાંચ દોષોથી રહિત પિંડ યતિને ગ્રહણ કરવાની વિધિ બતાવે છે -

एयद्दोसविमुक्तो जईण पिंडो जिणेणऽणुत्ताओ ।

संजोयणाइरहिओ भोगो वि इमस्स कारणओ ॥८॥

एतद्दोषविमुक्तो यतीनां पिण्डो जिनेनानुज्ञातः ।

संयोजनादिरहितो भोगोऽप्यस्य कारणतः ॥८॥

અન્વયાર્થ :-

જઈણ યતિને એયદ્દોસવિમુક્તો પિંડો આ દોષોથી=૪૨ દોષોથી રહિત પિંડ જિણેણઽણુત્તાઓ જિનેશ્વરો વડે અનુજ્ઞાત છે. ઇમસ્સ ભોગો વિ આનો=૪૨ દોષોથી રહિત પિંડનો, ભોગ પાણ સંજોયણાઈરહિઓ સંયોજનાદિ દોષરહિત (અને) કારણઓ કારણે (અનુજ્ઞાત છે).

ગાથાર્થ :-

યતિને આ દોષોથી રહિત પિંડ જિનેશ્વરો વડે અનુજ્ઞાત છે. ૪૨ દોષોથી રહિત પિંડનો ભોગ પાણ સંયોજનાદિ દોષરહિત અને કારણે અનુજ્ઞાત છે.

ગાથાર્થ :-

ભગવાને પૂર્વની ગાથાઓમાં બતાવેલા બેતાલીશ દોષોથી રહિત આહાર ગ્રહણ કરવાની સાધુને અનુજ્ઞા આપેલી છે. આ ઉપરાંત ગાથામાં બતાવાશે તે ૬ કારણોથી આહારનો ભોગ પાણ સંયોજનાદિ ચાર દોષથી રહિત કરવાનું કહેલ છે. તેનાથી એ પ્રાપ્ત થાય કે ઉત્સર્ગથી સાધુએ ૪૨ દોષરહિત ભિક્ષા લાવવાની છે અને ૬ કારણોમાંથી કોઈ પાણ કારણ વિદ્યમાન હોય ત્યારે જ સાધુને આહાર વાપરવાની અનુજ્ઞા છે અને આહાર વાપરતી વખતે સંયોજનાદિ ચાર દોષોમાંથી કોઈ પાણ દોષ ન લાગે તેવા ઉપયોગપૂર્વક આહાર વાપરવાનો છે, તો જ સંયમની શુદ્ધિ થાય. ॥૧૩-૮॥

અવતરણિકા :-

સાધુને ગોચરી વાપરવામાં લાગતા સંયોજનાદિ ચાર દોષો બતાવે છે -

દઘ્વાઈસંજોયણમિહ બત્તીસાહિગં તુ અપમાણં ।

રાગેણ સઙ્ગલં દોસેણ સધૂમગં જાણ ॥૧॥

દ્રવ્યાદિસંયોજનમિહ દ્વાત્રિંશદધિકં ત્વપ્રમાણમ્ ।

રાગેણ સાક્કારં દ્વેષેણ સધૂમકં જાનીહિ ॥૧॥

અન્વયાર્થ :-

દઘ્વાઈસંજોયણમિહ અહીં=સાધુને ભિક્ષા વાપરવાના વિષયમાં દ્રવ્યાદિનું સંયોજન, **બત્તીસાહિગં તુ અપમાણં** બત્તીસ કોળિયાથી અધિક આહાર તે અપ્રમાણ દોષ, **રાગેણ સઙ્ગલં** રાગથી વાપરવું તે અંગાર દોષ **દોસેણ સધૂમગં** અને દ્વેષથી વાપરવું તે ધૂમ દોષ **જાણ** જાણવો.

ગાથાર્થ :-

સાધુને ભિક્ષા વાપરવાના વિષયમાં દ્રવ્યાદિનું સંયોજન (તે સંયોજના દોષ), બત્તીસ કોળિયાથી અધિક આહાર તે અપ્રમાણ દોષ, રાગથી વાપરવું તે અંગાર દોષ અને દ્વેષથી વાપરવું તે ધૂમ દોષ જાણવો.

ભાવાર્થ :-

(૧) સંયોજના દોષ :- એક દ્રવ્ય સાથે બીજું દ્રવ્ય મેળવીને વાપરવું તે સંયોજના દોષ છે.

(૨) અપ્રમાણ દોષ :- જેટલા આહારથી શરીરબળ, ધીરજ અને સંયમનાં કાર્યો સિદ્ધાય

નહીં તેટલો આહાર પ્રમાણોપેત કહેવાય. પુરુષને તે બત્રીશ કોળિયા પ્રમાણ અને સ્ત્રીઓને અઠ્યાવીશ કોળિયા પ્રમાણ કહેલ છે. તેથી અધિક વાપરવું તે અપ્રમાણ દોષ છે.

(૩) અંગાર દોષ :- ગોચરી વાપરતાં કોઈ ઈષ્ટ પદાર્થ પ્રત્યે રાગનો સ્પર્શ થાય ત્યારે અંશે અંશે સંયમને નાશ કરવામાં કારાણીભૂત એવો અંગાર દોષ લાગે છે.

(૪) ધૂમ દોષ :- અનિષ્ટ આહાર ઉપર દ્વેષ કરીને વાપરવું તે ધૂમ દોષ. ॥૧૩-૮॥

અવતરણિકા :-

આઠમી ગાથાના ભાવાર્થમાં આહારનો ભોગ પાંચ દોષ રહિત કરવો એમ કહ્યું હતું અને નવમી ગાથામાં તેમાંથી ચાર દોષો બતાવ્યા. પાંચમો દોષ તે છે કે હવેની ગાથામાં જે ગોચરી વાપરવાનાં ૬ કારાણો બતાવવાના છે તે કારાણો વગર આહાર વાપરવો. તેથી હવે ગોચરી ક્યાં છ કારાણો ઉપસ્થિત થાય તો વપરાય તે બતાવે છે -

વેયણવેયાવચ્ચે ઇરિયઢા઼ ય સંજમઢા઼ ।

તહ પાણવત્તિયા઼ છઢં પુણ ધમ્મચિંતા઼ ॥૧૦॥

વેદનવૈયાવૃત્યે ઈર્યાર્થ ચ સંયમાર્થ ચ ।

તથા પ્રાણવૃત્યૈ ષષ્ઠં પુનર્ધર્મચિંતાયૈ ॥૧૦॥

અન્યવાર્થ :-

વેયણવેયાવચ્ચે 'વેદના શમાવવા, 'વૈયાવચ્ચ કરવા, અને **ઇરિયઢા઼ ય** 'ઈર્યાસિમિતિના પાલન માટે, **સંજમઢા઼** 'સંયમની સાધના માટે **તહ પાણવત્તિયા઼** અને 'પ્રાણરક્ષા માટે, **છઢં પુણ** છટ્ટું (કારણ) વળી **ધમ્મચિંતા઼** 'ધર્મચિંતા કરી શકાય તે માટે (મુનિ આહાર વાપરે છે.)

ગાથાર્થ :-

'વેદના શમાવવા, 'વૈયાવચ્ચ કરવા, અને 'ઈર્યાસિમિતિના પાલન માટે, 'સંયમની સાધના માટે અને 'પ્રાણની રક્ષા માટે, છટ્ટું કારણ વળી 'ધર્મચિંતા કરી શકાય તે માટે મુનિ આહાર વાપરે છે.

ભાવાર્થ :-

નીચે બતાવેલાં છ કારણો ઊભાં થાય તો જ મુનિ ભોજન કરે છે.

(૧) શુધાની વેદના સહન ન થાય.

(૨) આહાર વિના અશક્ત (ભૂખ્યા) શરીરે વૈયાવચ્ચાદિ કરી ન શકાય.

- (૩) નેત્રનું તેજ ઓછું થતાં ઈર્યાસમિતિના પાલનમાં અશુદ્ધિ થાય.
 (૪) પ્રતિલેખના-પ્રમાર્જના વગેરે સંયમનું પાલન ન થઈ શકે.
 (૫) ક્ષુધાની પીડા વધી જવાથી મરણનો સંભવ થાય.
 (૬) આર્ત-રૌદ્રધ્યાનથી બચીને ધર્મધ્યાનમાં સ્થિર ન થવાય. ॥૧૩-૧૦॥

અવતરણિકા :-

વસ્ત્રાદિમાં આધાકર્માદિ દોષોને બતાવે છે.

વત્થં વાહાકમ્માઇદોસદુઢં વિવજ્જિયવ્વં તુ ।

દોસાણ જહાસંભવમેણિં જોયણા નેયા ॥૧૧॥

વસ્ત્રમપ્યાધાકર્માદિદોષદુઢં વિવર્જિતવ્યં તુ ।

દોષાણાં યથાસંભવમેતેષાં યોજના જ્ઞેયા ॥૧૧॥

અન્વયાર્થ :-

આહાકમ્માઇદોસદુઢં આધાકર્માદિ દોષોથી દુષ્ટ વત્થં વ વસ્ત્ર પાણ વિવજ્જિયવ્વં તુ વર્જવાં જ જોઈએ. એણિં દોસાણ આ દોષોની જોયણા યોજના જહાસંભવમ્ યથાસંભવ નેયા જાણવી.

ગાથાર્થ :-

આધાકર્માદિ દોષોથી દુષ્ટ વસ્ત્ર પાણ વર્જવાં જ જોઈએ. આ દોષોની યોજના યથાસંભવ જાણવી.

ભાવાર્થ :-

ગોચરીમાં જેમ ૪૨ દોષો હતા, તેમ વસ્ત્રમાં આધાકર્મ આદિ ૪૨ દોષ પ્રાપ્ત થતા નથી, પરંતુ તેમાંથી જે સંભવી શકે તેને જ ગ્રહણ કરવાના છે.

૧. સાધુ માટે જ વસ્ત્ર બનાવવામાં આવે તો તે આધાકર્મી દોષ કહેવાય.
૨. સાધુ માટે જ વસ્ત્ર ખરીદેલું હોય તો તે કીત દોષ કહેવાય.
૩. ગૃહસ્થનું પોતાનું વસ્ત્ર વપરાયેલું મલિન હોય તો સાધુને વહોરાવવા પહેલાં ધોઈને આપે તો ઉદ્દેશ કર્મ દોષ પ્રાપ્ત થાય.
૪. તે રીતે શંકિત આદિ દોષો પાણ યથાસંભવ જાણવા. ॥૧૩-૧૧॥

✽ ગાથા ૧૧ સુધી આહાર અને વસ્ત્રના દોષો બતાવ્યા. ત્યાર પછી સ્થવિરકલ્પને આશ્રયીને

એષાણાને બતાવનારી ગાથા હોવી જોઈએ. તેનું કારણ નીચે મુજબ છે.

એક તો આ વિંશિકામાં એક ગાથા ખૂટે છે, અને બીજું હસ્તલિખિત પ્રતમાં ગાથા-૧૧ બતાવ્યા પછી ગાથા-૧૩ બતાવેલ છે, પરંતુ ગાથા-૧૨ બતાવી નથી. વળી પદાર્થની દૃષ્ટિએ વિચારીએ તો, ગાથા-૧૩માં જિનકલ્પીની એષાણા બતાવી છે તેથી તેના પૂર્વે સ્થવિરકલ્પની એષાણાને કહેનારી ગાથા-૧૨ હોવી જોઈએ, જે મળતી નથી.

અવતરણિકા :-

પૂર્વની ગાથામાં પ્રાયઃ કરીને સ્થવિરકલ્પની એષાણા બતાવેલી હોવી જોઈએ, હવે જિનકલ્પની એષાણા બતાવતાં કહે છે -

इत्थेव पत्तभेएण एसणा होइऽभिग्गहपहाणा ।

सत्त चउरो य पयडा अन्ना वि तहाऽविरुद्धत्ति ॥१३॥

अत्रैव पात्रभेदेनैषणा भवत्यभिग्रहप्रधाना ।

सप्त चत्वारश्च प्रकटा अन्याऽपि तथाऽविरुद्धा इति ॥१३॥

અન્વયાર્થ :-

इत्थेव અહીં જ=આહાર અને વસ્ત્રાદિના વિષયમાં જ **पत्तभेएण** પાત્રના ભેદથી=જિનકલ્પીરૂપ પાત્રવિશેષથી **अभिग्गहपहाणा एसणा होइ** અભિગ્રહપ્રધાન એષાણા છે. **सत्त** (આહાર-પાણી વિષયક એષાણા) સાત પ્રકારની **चउरो य** અને (વસ્ત્ર વિષયક એષાણા) ચાર પ્રકારની **पयडा** પ્રગટ છે. **तहा** તે પ્રકારે **अन्ना वि** અન્ય પાણ=અભિગ્રહપ્રધાન એવી એષાણા **अविरुद्धत्ति** અવિરુદ્ધ છે=શાસ્ત્રસંમત છે.

गाथार्थ :-

આહાર અને વસ્ત્રાદિના વિષયમાં જ જિનકલ્પીરૂપ પાત્રવિશેષથી અભિગ્રહપ્રધાન એષાણા છે. આહાર-પાણી વિષયક એષાણા સાત પ્રકારની અને વસ્ત્ર વિષયક એષાણા ચાર પ્રકારની પ્રગટ છે. તે પ્રકારે અન્ય પાણ અભિગ્રહપ્રધાન એવી એષાણા શાસ્ત્રસંમત છે.

भावार्थ :-

જિનકલ્પની એષાણા અભિગ્રહપ્રધાન હોય છે અને તે આહારના વિષયમાં સાત પ્રકારની છે અને વસ્ત્રના વિષયમાં ચાર પ્રકારની છે. જ્યારે જિનકલ્પી આહાર માટે જાય છે ત્યારે તે અવશ્ય અભિગ્રહ કરે કે, સાત પ્રકારની એષાણામાંથી આજે અમુક એષાણાથી

જ આહાર મળે તો ગ્રહણ કરવો અન્ય એષાણાથી નહીં. તે જ રીતે પાણીની સાત એષાણામાંથી કોઈ એક એષાણાથી પાણી મળે તો ગ્રહણ કરવું અન્યથી નહીં. આ રીતે અભિગ્રહ કરવાથી સત્ત્વનો પ્રકર્ષ થાય છે. કેમકે સામાન્ય રીતે તે સાત પ્રકારની એષાણામાંથી જે કોઈ એષાણાથી આહાર મળે તે રીતે ગ્રહણ કરનારને પાણી જરૂર દોષથી રહિત ગોચરી લેવાની હોય છે, જે અતિ દુષ્કર છે. તે જરૂર દોષરહિત ગોચરી મળતી હોય તેમાં પાણી કોઈ એક એષાણાથી આહાર મળે તો ગ્રહણ કરવો એ પ્રકારના અભિગ્રહથી આહારની પ્રાપ્તિ અતિ દુર્લભ બને છે. આમ છતાં, આહાર ન મળે તો પાણી અદીનભાવથી સંયમમાં યત્ન કરનાર જિનકલ્પી હોય છે, જેથી નિર્લેપભાવનો પ્રકર્ષ થાય છે.

આવી જ રીતે વસ્ત્રના વિષયમાં પાણી અભિગ્રહપૂર્વક જિનકલ્પીઓ ગ્રહણ કરે છે. આ ઉપરાંત દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવને આશ્રયીને ઘણા પ્રકારના અભિગ્રહપૂર્વકની એષાણા કરનારા જિનકલ્પી હોય છે. જેમ મહાવીર ભગવાને અભિગ્રહ કર્યો તે ચંદનબાળાથી પૂર્ણ થયો. ॥૧૩-૧૩॥

અવતરણિકા :-

પૂર્વ ગાથામાં કહ્યું હતું કે આહાર અને પાણી વિષયક સાત પ્રકારની એષાણા હોય છે. તે સાત ભેદો બતાવે છે -

સંસદ્ધમસંસદ્ધા ઉદ્ધટ્ઠ તહ હોઈ અપ્પલેવા ય ।

ઓગહિયાપગ્ગહિયા ઉજ્ઝિયધમ્મા ય સત્તમિયા ॥૧૪॥

સંસૃષ્ઠાસંસૃષ્ઠોદ્ધૃતા તથા ભવત્યપ્રલેપા ચ ।

ઉદ્ગૃહીતાપગૃહીતા ઉજ્જિતધર્મા ચ સપ્પમિકા ॥૧૪॥

અન્વયાર્થ :-

સંસદ્ધમસંસદ્ધા સંસૃષ્ઠા, અસંસૃષ્ઠા, ઉદ્ધટ્ઠ તથા ઉદ્ધૃતા, અપ્પલેવા ય અને અલ્પલેપા, ઓગહિયાપગ્ગહિયા અવગૃહીતા, પ્રગૃહીતા ઉજ્જિયધમ્મા ય અને ઉજ્જિતધર્મા સત્તમિયા હોઈ એ સાત એષાણા હોય છે.

ગાથાર્થ :-

સંસૃષ્ઠા, અસંસૃષ્ઠા, ઉદ્ધૃતા, અલ્પલેપા, અવગૃહીતા, પ્રગૃહીતા અને ઉજ્જિતધર્મા એ સાત એષાણા હોય છે.

ભાવાર્થ :-

સાત પ્રકારની પિંડએષણા આ પ્રકારે છે :-

- (૧) સંસૃષ્ટા :- હાથ તથા પાત્રાદિ ખરડાય તેવાં આહારાદિ ગ્રહણ કરવાં તે સંસૃષ્ટા છે.
- (૨) અસંસૃષ્ટા :- હાથ અને પાત્રાદિ ન ખરડાય તેવું અન્નાદિ વહોરવું તે અસંસૃષ્ટા.
- (૩) ઉદ્દૃતા :- પોતાને માટે મોટા વાસાગમાંથી નાના વાસાગમાં કાઢેલ અન્નાદિ વહોરવા તે ઉદ્દૃતા.
- (૪) અલ્પલેપા :- નિર્લેપ પોંક, વાલ-ચાણા વગેરે, જેમાં દાતાને વાસાગ ધોવાં વગેરે પશ્ચાત્ કર્મ ખાસ ન કરવાનું હોય તે અલ્પલેપા.
- (૫) અવગૃહીતા :- જમવા માટે બેઠેલ ગૃહસ્થે પોતે ખાવા માટે થાળી કે વાટકામાં કાઢ્યું હોય તેમાંથી લેવું એ અવગૃહીતા.
- (૬) પ્રગૃહીતા :- ગૃહસ્થે પોતાના માટે કે બીજા માટે મોટા વાસાગમાંથી ચમચા કે કડછી વગેરેથી ઉપાડેલું અન્ન થાળીમાં પીરસાય તે પહેલાં લેવું અથવા તો હાથથી ઉપાડેલ કોળિયામાંથી લેવું તે પ્રગૃહીતા.
- (૭) ઉજ્જિતધર્મા :- ઘરના બધા માણસો જમી ગયા પછી શેષ રહે તે, અથવા ફેંકી દેવા જેવો આહાર, જેને બીજો કોઈ ઈચ્છે નહીં એવી ભિક્ષા લેવી તે ઉજ્જિતધર્મા. ॥૧૩-૧૪॥

અવતરણિકા :-

વસ્ત્રના વિષયમાં ચાર પ્રકારની એષણા બતાવે છે -

उदिद्व पेह अंतर उज्झियधम्मा चउत्थिया होइ ।

वत्थे वि एसणाओ पन्नत्ता वीयरगेहिं ॥१५॥

उदिष्टप्रेक्षान्तरोज्झितधर्मा चतुर्थिका भवति ।

वस्त्रेष्येषणाः प्रज्ञप्ता वीतरागैः ॥१५॥

અન્વયાર્થ :-

વીયરાગેહિં વીતરાગ વડે વત્થે વિ વસ્ત્રમાં પાણ પન્નત્તા કહેવાયેલી એસણાઓ એષણા ઉદિદ્ધ ઉદિષ્ટા, પેહ પ્રેક્ષા, અંતર આંતરા અને ચઉત્થિયા ચોથી ઉજ્જિયધમ્મા ઉજ્જિતધર્મા હોઈ હોય છે.

ગાથાર્થ :-

વીતરાગ વડે વસ્ત્રમાં પાણ કહેવાયેલી એષાણા ઉદ્દિષ્ટા, પ્રેક્ષા, આંતરા અને ચોથી ઉજ્જિતધર્મા હોય છે.

ભાવાર્થ :-

વસ્ત્ર એષાણામાં નીચે મુજબના અભિગ્રહ હોવાથી ચાર પ્રકારની વસ્ત્ર એષાણાઓ હોય છે.

(૧) ઉદ્દિષ્ટા :- પોતાને જોઈતું હોય તેવું વસ્ત્ર માંગવું તે.

(૨) પ્રેક્ષા :- ગૃહસ્થના ઘરમાં વસ્ત્ર લેવા માટે ગયા પછી જે દેખાય તેમાંથી માંગવું, પાણ બીજું ન માંગવું તે.

(૩) આંતર :- ગૃહસ્થે ત્રાણ વખત વાપરેલું વસ્ત્ર લેવું પાણ બીજું નહીં.

(૪) ઉજ્જિતધર્મા :- ગૃહસ્થે પોતાના વપરાશમાંથી જે કાઢી નાંખ્યું હોય અર્થાત્ જે ફેંકી દેવા જેવું હોય તેવું વસ્ત્ર લેવું તે. ॥૧૩-૧૫॥

અવતરણિકા :-

આહાર અને ઉપધિ વિષયક દોષો બતાવ્યા, એષાણાના પ્રકારો પાણ બતાવ્યા, હવે વસતિ વિષયક આધાકર્માદિ દોષોને બતાવે છે -

સિજ્ઞા વિ ઇહં નેયા આહાકમ્માઇદોસરહિયા વિ ।

તે વિ દલાવિક્ષાણે ઇત્થં સયમેવ જોજ્ઞા ॥૧૬॥

શય્યાઽપીહ જ્ઞેયાઽઽધાકર્માદિદોષરહિતાઽપિ ।

તેઽપિ દલાપેક્ષયાઽત્ર સ્વયમેવેક્ષેત ॥૧૬॥

અન્વયાર્થ :-

ઇહં અહીં=સાધુની ભિક્ષામાં સિજ્ઞા વિ શય્યા પાણ આહાકમ્માઇદોસરહિયા વિ આધાકર્માદિ દોષથી રહિત જ નેયા જાણવી (અને) તે વિ તે પાણ=આધાકર્માદિ દોષથી રહિત શય્યા પાણ દલાવિક્ષાણે મકાન બાંધવાની સામગ્રીની અપેક્ષાએ ઇત્થં અહીં સયમેવ સ્વયં જ જોજ્ઞા યોજવી.

ગાથાર્થ :-

સાધુની ભિક્ષામાં શય્યા પાણ આધાકર્માદિ દોષથી રહિત જ જાણવી અને તે પાણ=શય્યા પાણ, મકાન બાંધવાની સામગ્રીની અપેક્ષાએ અહીં સ્વયં જ યોજવી.

ભાવાર્થ :-

વસતિમાં આધાકર્માદિ ૪૨ દોષોમાંથી જે ઘટે તે યથાયોગ્ય દોષો જોડવાના છે. તે વસતિના વિષયમાં મૂળગુણ અશુદ્ધ અને ઉત્તરગુણ અશુદ્ધ એમ બે ભેદ કહેલ છે. મૂળગુણ અશુદ્ધ શય્યા અને ઉત્તરગુણ અશુદ્ધ શય્યા તેના દળની અપેક્ષાએ વિચારવાની છે. વસતિ માટેની સામગ્રી એ દળ છે. સાધુ માટે જ મકાન વગેરે સામગ્રીથી બનાવેલું હોય તે મકાન મૂળગુણ અશુદ્ધ કહેવાય અને પોતાના માટે બનાવેલ મકાનમાં પાણી સાધુને ઉપયોગી થાય તે દૃષ્ટિથી દરવાજા આદિ કરવામાં આવે તો તે ઉત્તરગુણ અશુદ્ધ કહેવાય. આ પ્રકારે એના અવાંતર અનેક ભેદોની વિચારણા સ્વયં કરવા ગ્રંથકારે નિર્દેશ કરેલ છે.

॥૧૩-૧૬॥

અવતરણિકા :-

વસતિ વિષયક આધાકર્માદિ દોષો બતાવ્યા બાદ વસતિમાં અન્ય દોષોની શુદ્ધિ બતાવવા માટે કહે છે -

એસા વિત્થીપંડગપસુરહિયા જાણ સુદ્ધિસંપુત્ત્રા ।

અન્નાપીડાઈ તહા ઉગ્ગહસુદ્ધા મુણેયવ્વા ॥૧૭॥

એષાડપિ સ્ત્રીપણ્ડકપશુરહિતા જાનીહિ શુદ્ધિસંપૂર્ણા ।

અન્યાપીડયા તથાડવગ્રહશુદ્ધા જ્ઞાતવ્યા ॥૧૭॥

અન્વયાર્થ :-

એસા વિ આ પાણી=વસતિ પાણી **વિત્થીપંડગપસુરહિયા** સ્ત્રી, નપુંસક અને પશુના વાસ વિનાની હોય ત્યારે **સુદ્ધિસંપુત્ત્રા** પૂર્ણ શુદ્ધ **જાણ** જાણવી **તહા** તથા **અન્નાપીડાઈ** અન્યને અપીડાથી **ઉગ્ગહસુદ્ધા** અવગ્રહશુદ્ધ **મુણેયવ્વા** જાણવી.

ગાથાર્થ :-

વસતિ પાણી, નપુંસક અને પશુના વાસ વિનાની હોય ત્યારે પૂર્ણ શુદ્ધ જાણવી તથા અન્યને અપીડાથી અવગ્રહશુદ્ધ જાણવી.

ભાવાર્થ :-

આધાકર્માદિ દોષથી રહિત વસતિ પાણી, નપુંસક કે પશુની વસતિવાળી હોય તો સાધુને માટે તે વસતિ શુદ્ધ ન કહેવાય. તેથી સંયમીએ જેમ આધાકર્માદિ દોષોનો

પરિહાર કરવાનો છે, તેમ સ્ત્રી આદિ સંસર્ગ વગરની વસતિમાં રહેવાનું છે. તેવી વસતિ પાણ દાયકને પીડા ન થાય તે રીતે અવગ્રહની યાચના કરીને ગ્રહણ કરવાની છે. જે દાયક આદિ કોઈને પીડાકારી હોય છતાં સાધુ તેનો ઉપયોગ કરે તો તે અવગ્રહશુદ્ધ વસતિ ન કહેવાય. ॥૧૩-૧૭॥

અવતરણિકા :-

ગાથા ૧૬ અને ૧૭માં વસતિગ્રહણની શુદ્ધિ બતાવી, હવે તે વસતિના પરિભોગ વખતે જાળવવાની શુદ્ધિ બતાવતાં કહે છે -

एसा वि हु विहिपरिभोगओ य आसंगवज्जिया णं तु ।

वसहि सुद्धा भणिया इहरा उ गिहं परिग्रहओ ॥१८॥

एषाऽपि खलु विधिपरिभोगतश्चाऽऽसङ्गवर्जिता तु ।

वसतिः शुद्धा भणितेतरथा तु गृहं परिग्रहतः ॥१८॥

અવતાર્ય :-

આસંગવજ્જિયા આસંગાદિ દોષથી રહિત એવી **एसा वसहि वि** આ વસતિ પાણ=પૂર્વમાં બતાવાયેલા આધાકર્માદિ દોષોરહિત વસતિ પાણ **हु** ખરેખર **विहिपरिभोगओ** **य** વિધિપૂર્વકના પરિભોગથી જ **सुद्धा भणिया** શુદ્ધ કહેવાઈ છે **इहरा उ** ઈતરથા તો **परिग्रहओ** પરિગ્રહ હોવાથી **गिहं तु** ઘર જ બની જાય છે.

✽ **णं** વાક્યાલંકારમાં છે.

ગાથાર્થ :-

આસંગાદિ દોષથી રહિત એવી પૂર્વમાં બતાવાયેલા આધાકર્માદિ દોષોરહિત વસતિ પાણ વિધિપૂર્વકના પરિભોગથી જ શુદ્ધ કહેવાઈ છે, ઈતરથા તો પરિગ્રહ હોવાથી ઘર જ બની જાય છે.

ભાવાર્થ :-

પૂર્વમાં બતાવેલ સર્વ દોષોથી રહિત વસતિ પાણ ગ્રહણ કર્યા પછી વસતિના અનુકૂળ ભાવો પ્રત્યે કે ત્યાં પ્રાપ્ત થયેલા અનુકૂળ સંયોગો પ્રત્યે જે સાધુ આસંગભાવવાળા નથી, અને વળી તેઓ તે વસતિને સંયમની વૃદ્ધિમાં ઉપયોગી થાય તે રીતે પરિભોગ કરે તો તે વસતિને શુદ્ધ કહી છે.

જેઓ વળી સર્વ દ્રોષોથી રહિત વસતિને મેળવીને પાણ અસંગભાવવાળા છે, તેઓ તે વસતિનો સંયમની ક્રિયામાં ઉપયોગ કરતા હોય તો પાણ તે વસતિનો પરિભોગ વિધિપૂર્વકનો નથી, અને તેથી તે વસતિ પરિગ્રહરૂપ છે, અને સંયમવૃદ્ધિનું કારણ નથી. આથી જ શાસ્ત્રકારો તે વસતિને ઘર કહે છે.

અહીં વિશેષ એ છે કે વસતિને ગ્રહણ કર્યા પછી સંયમની વૃદ્ધિ થાય તે રીતે જ સ્વાધ્યાય આદિમાં સુદૃઢ યત્ન કરતા હોય એવા સાધુઓનો તે વસતિનો પરિભોગ વિધિપૂર્વકનો છે. જ્યારે અન્ય માટે તે વસતિ પોતાને રહેવાનું સ્થાન છે, તેથી તે વસતિ તેના માટે ઘરની જેમ કર્મબંધનું કારણ છે. ॥૧૩-૧૮॥

અવતરણિકા :-

પૂર્વની ગાથાઓના કથનનું નિગમન કરતાં કહે છે -

एवं आहाराइसु जुत्तवओ निम्ममस्स भावेण ।

नियमेण धम्मदेहारोगाओ होइ निव्वाणं ॥१९॥

एवमाहारादिषु युक्तवतो निर्ममस्य भावेन ।

नियमेन धर्मदेहाऽरोग्यात् भवति निर्वाणम् ॥१९॥

અવ્યયાર્થ :-

एवं आहाराइसु जुत्तवओ આવી રીતે આહારાદિમાં યત્નવાળા ભાવેણ નિમ્મમસ્સ ભાવથી નિર્મમ=મમતા રહિત મુનિને ધમ્મદેહારોગાઓ ધર્મદેહનું આરોગ્ય થવાથી નિયમેણ નિયમથી નિવ્વાણં હોઈ નિર્વાણ પ્રાપ્ત થાય છે.

ગાથાર્થ :-

આવી રીતે આહારાદિમાં યત્નવાળા, ભાવથી મમતા રહિત મુનિને ધર્મદેહનું આરોગ્ય થવાથી નિયમથી નિર્વાણ પ્રાપ્ત થાય છે.

ભાવાર્થ:-

પૂર્વની ગાથાઓમાં બતાવ્યું એ પ્રકારે, વિશેષ કારણ ન હોય તો આહારાદિની શુદ્ધિમાં જે સાધુ યત્ન કરતો હોય અને ભાવથી વસ્ત્ર-પાત્ર આદિમાં નિર્મમ પરિણામવાળો હોય તે સાધુ, તપ-સંયમના સેવન દ્વારા ક્રમે કરીને ધર્મદેહના વિશેષ-વિશેષતર આરોગ્યને પામે છે અને અંતે અવશ્ય નિર્વાણને પામે છે. ॥૧૩-૧૮॥

અવતરણિકા :-

અઢારમી ગાથામાં કહ્યું કે ભાવથી નિર્મમ સાધુ આહારાદિમાં યત્નવાળો હોય તો નિયમથી નિર્વાણ પામે છે. ત્યાં પ્રશ્ન થાય કે પૂર્વની ગાથાઓ પ્રમાણે આહારાદિના દોષોનું જ્ઞાન થાય પરંતુ પોતે જ્યારે આહારાદિ ગ્રહણ કરવા જાય ત્યારે તે આહારાદિમાં અશુદ્ધિ છે કે નહીં તેનું જ્ઞાન તેને ન થાય તો સંયમની શુદ્ધિ કઈ રીતે થઈ શકે? તેથી કહે છે -

જાણઈ અસુદ્ધિમેસો આહારાઈણ સુત્તભણિયાણં ।

સમ્મુવત્તો નિયમા પિંડેસણભણિયવિહિણા ય ॥૨૦॥

જાનાત્યશુદ્ધિમેષ આહારાદીનાં સૂત્રભણિતાનામ્ ।

સમ્યગુપયુક્તો નિયમાત્પિણ્ડૈષણભણિતવિધિના ચ ॥૨૦॥

અન્વયાર્થ :-

પિંડેસણભણિયવિહિણા ય પિંડ એષણામાં કહેલ વિધિથી જ સમ્મુવત્તો સમ્યગ્ ઉપયુક્ત એવો **એસો આ=સાધુ સુત્તભણિયાણં** સૂત્રમાં ભણિત એવા **આહારાઈણ અસુદ્ધિમ્** આહારાદિની અશુદ્ધિને નિયમા નિયમથી **જાણઈ** જાણે છે.

ગાથાર્થ :-

પિંડ એષણામાં કહેલ વિધિથી જ સમ્યગ્ ઉપયુક્ત એવો સાધુ સૂત્રમાં ભણિત એવા આહારાદિની અશુદ્ધિને નિયમથી જાણે છે.

ભાવાર્થ :-

પિંડેષણાને કહેનારાં શાસ્ત્રોમાં ભિક્ષા ગ્રહણ કરતી વખતે તે ભિક્ષામાં દોષો છે કે નહીં તેનો નિર્ણય કરવા માટે પૃચ્છા આદિ વિધિ બતાવી છે. તે વિધિ પ્રમાણે જો કોઈ સાધુ સમ્યગ્ ઉપયુક્ત હોય તો તે સાધુને સૂત્રમાં કહેવાયેલા આહારાદિની અશુદ્ધિનું અવશ્ય જ્ઞાન થાય છે.

અહીં આહારાદિને ‘સૂત્રમાં કહેવાયેલા’ એવું વિશેષણ આપેલું છે એટલે કે સાધુને કયા પ્રસંગે શું ગ્રહણ કરવાનું છે તે સૂત્રમાં કહ્યું છે. તે મુજબ તે પ્રસંગે તે ગ્રહણ કરતો હોય તો તે આહારાદિ અનુજ્ઞાત છે. તે સિવાયના પ્રસંગે આહારાદિ ગ્રહણ કરાતો હોય તો તે આહારાદિ સૂત્રથી અનનુજ્ઞાત કહેવાય. આવા સૂત્રથી અનુજ્ઞાત ન હોય તેવા આહારાદિની વ્યાવૃત્તિ કરવા માટે “સૂત્રભણિત” વિશેષણ આપ્યું છે.

આ રીતે સાધુ પિંડ ગ્રહણ કરવામાં શ્રુત પ્રમાણે યથાર્થ યત્ન કરતો હોય, પરંતુ ક્યારેક જે દાન આપનાર તેવા પ્રકારની માયા કરતો હોય તો સાધુને દોષની જાણ ન પાડે થાય. આવા સમયે દોષનું જ્ઞાન ન થવાને કારણે જે ભિક્ષા ગ્રહણ કરાય તે દૂષિત હોય તો પાણી શ્રુતના ઉપયોગથી શુદ્ધ હોવાને કારણે તે ભિક્ષા લેશ પાણી કર્મબંધનું કારણ બનતી નથી. ॥૧૩-૨૦॥

॥ ઇતિ ભિક્ષાવિંશિકા ત્રયોદશી ॥ ૧૩ ॥

॥ ભિક્ષા-અંતરાય-શુદ્ધિ-લિંગવિંશિકા ચતુર્દશી ॥

અવતરણિકા :-

ભિક્ષાવિંશિકા બતાવ્યા પછી હવે ભિક્ષામાં જતાં પહેલાં ભિક્ષા માટે કરવાની વિધિ અને તેમાં થતા અંતરાયો બતાવતાં કહે છે -

ભિક્ષાઐ વચ્ચંતો જઇણો ગુરુણો કરેતિ ઉવઓગં ।

જોગંતરં પવજ્ઞિકામો આભોગપરિશુદ્ધં ॥૧॥

ભિક્ષાયૈ વ્રજન્તો યતયો ગુરોઃ કુર્વન્ત્યુપયોગમ્ ।

યોગાન્તરં પ્રપત્તુકામા આભોગપરિશુદ્ધમ્ ॥૧॥

અન્વયાર્થ :-

જોગંતરં પવજ્ઞિકામો યોગાન્તરને સ્વીકારવાની ઈચ્છાવાળા ભિક્ષાઐ વચ્ચંતો ભિક્ષા માટે જતા જઇણો યતિઓ આભોગપરિશુદ્ધં આભોગથી પરિશુદ્ધ એવા ગુરુણો ઉવઓગં ગુરુના ઉપયોગને કરેતિ કરે છે..

ગાથાર્થ :-

યોગાન્તરને સ્વીકારવાની ઈચ્છાવાળા, ભિક્ષા માટે જતા યતિઓ આભોગથી પરિશુદ્ધ એવા ગુરુના ઉપયોગને કરે છે.

ભાવાર્થ :-

સંયમ માટે ઉપકારી થાય એવો આહાર ગ્રહણ કરવા માટે યોગાન્તરની ઈચ્છાવાળો સાધુ ભિક્ષા લેવા માટે જાય છે. યોગાન્તરની ઈચ્છાવાળો એટલે પોતે જે યોગનું સેવન કરતો હોય તેનાથી અન્ય યોગને સેવવાની ઈચ્છાવાળો. કોઈ સાધુ સ્વાધ્યાય કરતો હોય તો સ્વાધ્યાયથી અન્ય એવી ભિક્ષા લેવા માટે પ્રવૃત્ત થયો હોય, તો તે ભિક્ષાની વિધિ એ યોગાન્તર કહેવાય. પરંતુ ભિક્ષાગ્રહણની વિધિ યોગસ્વરૂપ ત્યારે જ બને કે જે ભગવાનના વચનાનુસાર મન-વચન-કાયાની સમ્યગ્ પ્રવૃત્તિપૂર્વક ભિક્ષા ગ્રહણ કરવામાં આવે તો. આ ભિક્ષાની વિધિને યોગસ્વરૂપ બનાવવા માટે જ સાધુ પોતાની વિચારણાઓને જ્ઞાનથી એટલે કે શ્રુતના ઉપયોગથી પરિશુદ્ધ બનાવે છે, અને તે માટે જ જ્ઞાનના ઉપયોગથી પરિશુદ્ધ એવા ગુરુના ઉપયોગરૂપ એક વિશેષ પ્રકારની ક્રિયા તે કરે છે. આ ક્રિયાને ‘ઉપયોગ કરાવાણીનો’ કાયોન્સર્ગ કહેવાય છે.

અહીં ‘ઉપયોગ’ શબ્દ જ એક વિશિષ્ટ પ્રકારની ક્રિયાનો વાચક છે. આ ક્રિયામાં ગુરુ પાસે અમુક આદેશો માંગવાના હોય છે અને તેમનાં આશીર્વચનો મેળવવાનાં હોય છે. આ ઉપયોગની ક્રિયા ગુરુ સાથે સંકળાયેલી છે માટે અહીં સંબંધ અર્થક ષષ્ઠીનો પ્રયોગ કરી “ગુરુના ઉપયોગને કરે છે” એમ કહ્યું છે. ગુરુ સંબંધી આશીર્વચન દ્વારા પોતાનામાં ભિક્ષા વિષયક આભોગપરિશુદ્ધ એવા ઉપયોગને પેદા કરવા માટે આ વિશેષ ક્રિયા કરવાની હોય છે.

વળી અહીં એમ પાણ કહ્યું છે કે “આભોગથી પરિશુદ્ધ એવા ગુરુના ઉપયોગને કરે છે” આભોગથી પરિશુદ્ધમાં આભોગ એટલે પ્રસ્તુત ક્રિયાને સમ્યક્ કરવા માટે અપેક્ષિત એવો માનસ ઉપયોગ, એટલે સમ્યક્ માનસયત્નથી પરિશુદ્ધ એવી ઉપયોગની ક્રિયા (ઉપયોગ કરાવાણી કાયોત્સર્ગ) સાધુઓ કરે છે.

ગુરુના આશીર્વચનથી ઉપયોગની ક્રિયા તો પોતે જ કરવાની છે. આ વિશિષ્ટ કાયોત્સર્ગની વિધિ આ પ્રમાણે છે :-

શિષ્ય :-इच्छाकारेण संदिसह भगवन्! उपयोग करूं?

ગુરુ :- करेह ।

શિષ્ય :-इच्छं । उवओग करावणी करेमि काउस्सगं.. अन्नत्थ०

સૌ પ્રથમ શિષ્ય ગુરુભગવંતને વિનંતિ કરે છે કે “હે ભગવન્ત! ઇચ્છાકાર પૂર્વક મને આજ્ઞા આપો, હું ઉપયોગને કરું?” ત્યારે “કરો” કહીને ગુરુ આજ્ઞા આપે. ત્યાર પછી શિષ્ય કહે કે “ઉપયોગ કરાવવા માટે હું કાઉસ્સગ કરું છું.” અને અન્નત્થ સૂત્ર બોલીને કાઉસ્સગ કરી મંગલવંતુ ચિંતન કરે, એટલે કે નમસ્કાર મહામંત્રનું ચિંતન કરે. ભિક્ષા જવા માટે તૈયાર થયેલો સાધુ નમસ્કાર મહામંત્રપૂર્વક જે આહારાદિ લાવવાના હોય તેની ઉચિત વિધિનું ચિંતન કરે, કારણ કે સમ્યક્ આલોચના કર્યા વિના વહોરવાનો નિષેધ છે; અને આ કાયોત્સર્ગકાળમાં તે એમ પાણ વિચારે કે “ગુરુ-બાળ-વૃદ્ધ-નવદીક્ષિત વગેરે માટે પાણ હું મારી શક્તિ પ્રમાણે ભિક્ષા લાવીશ, પાણ માત્ર મારા એકલા માટે જ નહીં.” નમસ્કારમંત્ર દ્વારા આવી વિચારણાઓ કરી શિષ્ય પ્રગટ “નમો અરિહંતાણં” કહે. ત્યાર પછી વિનયથી નમીને,

શિષ્ય :-संदिसह (यूयं)

ગુરુ :- लाभः ।

શિષ્ય :-कहं लेसु ?

ગુરુ :- तहत्ति (जहागहिअं पुव्वसाहूहिं) ।

શિષ્ય :-આવસ્સહી જસ્સ જોગઃ ।

શિષ્ય કહે કે “હે ભગવંત! ભિક્ષાએ જવા માટે આજ્ઞા આપો.” ત્યાર પછી ગુરુ કહે “તમને લાભ થાઓ.” ‘લાભ’ શબ્દ બોલવા દ્વારા ગુરુ એવા આશિષ આપે છે કે તમને ભગવાનના વચનાનુસાર ભિક્ષાનો લાભ થાઓ, એટલે કે નિર્દોષ ભિક્ષા મળો. કેમ કે ભગવાનના વચનાનુસાર ભિક્ષા મળે તો જ તે ભિક્ષા સંયમની વૃદ્ધિનું કારણ બને છે. “તમને લાભ થાઓ” આ પ્રકારનું ગુરુનું વચન ભિક્ષા માટે જવાના કાળે ઉચિત વચનરૂપ છે કેમ કે શિષ્યને સંયમની વૃદ્ધિને અનુકૂળ ભિક્ષા મળે એવો આશીર્વાદ આપવો એ ઉચિત વચન છે, અને સંયમને અનુરૂપ વચન છે; તેથી અપાયરૂપ નથી. એટલે કે કર્મબંધના કારણરૂપ નથી. તેથી ગુરુએ ‘લાભ’ કહેવું જોઈએ. કારણ કે ગુરુના આ શબ્દથી શિષ્યમાં સંયમ માટે વિશેષ યત્ન ઉત્થિત થાય છે, અને શિષ્યને ભિક્ષાપ્રાપ્તિને અનુકૂળ એવો લાભાંતરાયકર્મનો ક્ષયોપશમ થાય છે. આ ઉપરાંત ભિક્ષા આપનાર અને લેનાર બન્ને માટે એકાન્તે લાભકર્તા છે અને ગુરુ હંમેશાં આવા ઉપકારની આકાંક્ષા રાખતા હોય છે. માટે પાણ તેઓ ‘લાભ’ કહે. (‘લાભ’ બોલતી વખતે ગુરુ નિમિત્ત, શુકન આદિનો વિચાર કરે, અને તેના ઉપરથી નક્કી કરે કે અત્યારે શિષ્યને શુદ્ધ ભિક્ષા મળશે કે નહીં. તદનુસાર ઉપયુક્ત થઈને ગુરુ ‘લાભ’ કહે.)

ગુરુના મુખે ‘લાભ’ શબ્દથી આશીર્વાચન સાંભળીને શિષ્ય ગુરુને પૂછે કે, “અમે કેવી રીતે ભિક્ષા ગ્રહણ કરીએ?” ત્યારે ગુરુ જવાબ આપે કે “તે પ્રકારે અર્થાત્ જે પ્રકારે પૂર્વના સાધુઓ લાવતા હતા તે પ્રકારે તમે પાણ લાવો.” આ શબ્દ દ્વારા ગુરુ સાધુને ખપે નહીં તેવી કે સંયમને બાધા પહોંચે તેવી ભિક્ષા લાવવાનો નિષેધ કરે છે. આથી શિષ્ય પાણ શાસ્ત્રની મર્યાદાથી જ ભિક્ષા લાવી શકે તેવું સૂચન આ કથનથી થાય છે. ત્યાર પછી શિષ્ય “જેનો યોગ થશે તે લાવીશ” એમ કહીને ‘આવશ્યકી’ સામાયારીના પ્રયોગપૂર્વક ભિક્ષા લાવવાના યોગનું સેવન કરવા વસતિમાંથી નીકળે છે. ॥૧૪-૧૫॥

અવતરણિઠા :-

પહેલી ગાથામાં કહ્યું કે ભિક્ષા માટે જતાં યતિઓ ગુરુના ઉપયોગને કરે છે. તેથી ઉપયોગનું લક્ષણ અને ભિક્ષા માટે સાધુ કેમ જાય છે તે બતાવતાં કહે છે -

સામીવેણં જોગો एसो सुत्ताइजोगओ होइ ।

कालाविकखाइ तहा जणदेहाणुगहट्टाए ॥२॥

सामीप्येन योग एष सूत्रादियोगतो भवति ।

कालापेक्षया तथा जनदेहानुग्रहार्थम् ॥२॥

અન્વયાર્થ :-

સૂત્રાઈજોગો સૂત્રાદિનો યોગ હોવાથી **એસો** આ=ઉપયોગ **સામીવેળં જોગો** સામીપ્યથી યોગ **હોઈ** થાય છે.

(હવે યતિ ભિક્ષા માટે કેમ જાય છે તે બતાવતાં કહે છે કે -)

કાલાવિક્ષાઈ કાળની અપેક્ષાથી **તહા** તે પ્રકારે **જળદેહાણુગહઢાઈ** જન (અને) દેહના અનુગ્રહ માટે (સાધુ ભિક્ષા માટે જાય છે.)

ગાથાર્થ :-

સૂત્રાદિનો યોગ હોવાથી ‘ઉપયોગ’ સામીપ્યથી યોગ થાય છે, અને કાળની અપેક્ષાથી તે પ્રકારે જન અને દેહના અનુગ્રહ માટે સાધુ ભિક્ષા માટે જાય છે.

ભાવાર્થ :-

ગાથાના પૂર્વાર્ધમાં ‘ઉપયોગ’નું લક્ષણ બતાવે છે. ‘ઉપ’ શબ્દ સામીપ્યના અર્થમાં વપરાય છે અને ‘યોગ’ શબ્દનો અર્થ “**યોજનાત્ યોગઃ**” એ પ્રમાણેની વ્યુત્પત્તિથી આત્માને મોક્ષની સાથે જોડનાર એવી ક્રિયા. આમ ઉપયોગ એટલે એવી ક્રિયા જે નજીકથી આત્માને મોક્ષની સાથે જોડે.

મુનિ ભિક્ષા માટે નીકળે તે પહેલાં તે પોતાના મનને ભગવાનના વચનાનુસાર તૈયાર કરે છે. ભગવાને બતાવેલી ભિક્ષાની શુદ્ધિનું સ્મરણ, ૪૨ દોષોની સ્મૃતિ તથા ભિક્ષા માટેનાં કારણોની વિચારણા કરીને, તે પ્રમાણે યત્ન કરવાના સંકલ્પપૂર્વક મુનિ ભિક્ષા માટે નીકળે છે. આથી જ તેની ભિક્ષાની ક્રિયા શાસ્ત્રાનુસારી બને છે. આમ ભિક્ષાની ક્રિયાને શાસ્ત્રાનુસારી કરવા માટે જે યત્ન કરાય છે તે માનસયત્નરૂપ આ ક્રિયા હોવાથી, અહીં તેના માટે ‘ઉપયોગ’ શબ્દ વાપરેલો હોય તેમ ભાસે છે.

વળી સાધુની સર્વ ક્રિયા ભગવાનના વચનથી નિયંત્રિત હોય છે, તેથી તે સર્વ ક્રિયા આત્માને મોક્ષ સાથે જોડનાર છે. આ અપેક્ષાએ તો સર્વ ક્રિયા યોગ છે, પરંતુ પ્રસ્તુત ઉપયોગની ક્રિયા સૂત્રાદિના યોજનથી આત્માના નિર્લેપભાવને તીવ્ર કરવા અર્થે કરવામાં આવે છે, તેથી આ ઉપયોગની ક્રિયા સામીપ્યથી યોગ કહેવાય છે. અન્ય ક્રિયાઓ કરતાં વિશેષ પ્રકારના નિર્લેપભાવ પ્રત્યે જવાના સમીપભાવવાળી આ ક્રિયા છે, તેથી જ આ ક્રિયા ‘ઉપયોગ’ શબ્દથી બતાવી છે. વિચારતાં આવો અર્થ ભાસે છે, છતાં તત્ત્વ બહુશ્રુતો વિચારે.

શ્લોકના પૂર્વાર્ધમાં ઉપયોગનું લક્ષણ કર્યું ત્યાં પ્રશ્ન થાય કે ભિક્ષા માટે જતાં પહેલાં યતિઓ ઉપયોગની ક્રિયા કરે છે એ વાત તો બરાબર, પરંતુ યતિઓ ભિક્ષા માટે જાય છે કેમ?

શું તેઓને શરીર પ્રત્યે મમત્વ છે માટે જાય છે?

શું જીવવાની ઈચ્છા છે માટે ભિક્ષા લેવા જાય છે?

શું આહારાદિ દ્વારા શાતાની પ્રાપ્તિ કરવા માટે તેઓ ભિક્ષા લેવા જાય છે?

આવા અનેક પ્રશ્નોનો જવાબ આપવા માટે શ્લોકના ઉત્તરાર્ધમાં ગ્રંથકાર કહે છે કે કાળની અપેક્ષાથી તે પ્રકારે ભિક્ષા આપનાર વ્યક્તિના અનુગ્રહ માટે અને સંયમને અનુકૂળ એવા પોતાના દેહના અનુગ્રહ-ઉપકાર માટે સાધુ ભિક્ષાએ જાય છે.

કાળની અપેક્ષાથી એવું કહીને ગ્રંથકાર જાણાવે છે કે સાધુ ભિક્ષા લેવા ઉચિત કાળ હોય ત્યારે જ જાય છે અન્ય કાળે નહીં.

ગુણસ્થાનકને સ્પર્શેલો સાધુ શરીર પ્રત્યે પાણી નિરપેક્ષ હોય છે, તેઓ શાતાના પાણી અર્થી નથી હોતા. તેઓને માત્ર મોક્ષને અનુકૂળ ચિત્ત પેદા કરવું હોય છે. આવું ચિત્ત પેદા કરવા માટેનો યત્ન, જે દેહ શિથિલ હોય તો શિથિલ થાય છે. તેથી દેહને અનુગ્રહ કરીને ઉત્તમ ચિત્તની નિષ્પત્તિ કરવાના આશયથી જ સાધુ શાસ્ત્રનાં વચનો પ્રમાણે ભિક્ષા માટે યત્ન કરે છે.

આવા સાધુઓને મહાત્મારૂપે સમજીને જેઓ ભિક્ષા આપે છે તેમને પાણી પુણ્યાનુબંધીપુણ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ પુણ્યાનુબંધીપુણ્યથી જ તેઓને મોક્ષમાર્ગની પાણી પ્રાપ્તિ થાય છે. આમ, મુનિની ભિક્ષા માટેની પ્રવૃત્તિથી ભિક્ષા આપનારને પાણી ઉપકાર થાય છે.

આ પ્રમાણે મુનિ ભિક્ષા આપનારના ઉપકાર માટે અને સંયમસાધક શરીરના અનુગ્રહ માટે ઉચિત કાળે ભિક્ષા માટે જાય છે. ॥૧૪-૨ા॥

અવતરણિકા :-

પહેલી ગાથામાં બતાવ્યું કે ભિક્ષા માટે જતા મુનિઓ ઉપયોગને કરે છે, તેથી બીજી ગાથામાં ઉપયોગ શું છે તે બતાવ્યું. ત્યાં વળી પ્રશ્ન થાય કે મુનિ ભિક્ષા માટે જાય છે જ શું કામ? તેથી ત્યાં શ્લોકના ઉત્તરાર્ધમાં ભિક્ષાનું પ્રયોજન બતાવ્યું. ત્યાં પુનઃ પ્રશ્ન થાય કે ભિક્ષાનું પ્રયોજન તો જાણું પાણી ભિક્ષા માટે જતાં પહેલાં ઉપયોગની ક્રિયા કરવાનું શું પ્રયોજન છે? તેથી કહે છે -

एयविसुद्धिनिमित्तं अद्धाग्रहणद्व सुत्तजोगट्ठा ।

जोगतिगेणुवउत्ता गुरुआणं तह पमग्गंति ॥३॥

एतद्विशुद्धिनिमित्तमद्धाग्रहणार्थं सूत्रयोगार्थम् ।

योगत्रिकेणोपयुक्ता गुर्वाज्ञां तथा प्रमार्गयन्ति ॥३॥

અન્વયાર્થ :-

एयविसुद्धिनिमित्तं આની=ભિક્ષાની વિશુદ્ધિ નિમિત્તક **अद्धाग्रहणद्व** અદ્ધા=કાળના ગ્રહણ માટે (અને) **सुत्तजोगट्ठा** સૂત્રના યોગને માટે **जोगतिगेणुवउत्ता** યોગત્રિકથી=મન-વચન અને કાયાના યોગથી ઉપયુક્ત (એવા યતિઓ) **तह** તે પ્રકારે **गुरुआणं** ગુરુની આજ્ઞાને **पमग्गंति** માંગે છે.

गाथार्थ :-

ભિક્ષાની વિશુદ્ધિ માટે, કાળના ગ્રહણ માટે અને સૂત્રના યોગ માટે મન-વચન અને કાયાના યોગથી ઉપયુક્ત યતિઓ તે પ્રકારે ગુરુની આજ્ઞા માંગે છે.

ભાવાર્થ :-

ભિક્ષા માટે જતાં પહેલાં મુખ્ય ત્રણ પ્રયોજન સિદ્ધ કરવા મુનિ ઉપયોગની ક્રિયા કરે છે. સૌ પ્રથમ તો પોતાની ભિક્ષાની વિશુદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય તે માટે. વળી કોઈક કાળ ભિક્ષાની વિશુદ્ધિ માટે પ્રબળ નિમિત્ત હોય છે. તેથી પોતાને ભિક્ષાની શુદ્ધિ થશે કે નહીં તેના નિમિત્તભૂત કાળનો નિર્ણય કરવા માટે પાણ મુનિ ઉપયોગની ક્રિયા કરે છે. આ ઉપરાંત ભિક્ષાની સાથે સંકળાયેલ સૂત્રનું પોતે ભિક્ષા ગ્રહણ કરતી વખતે યોજન કરી શકે એ માટે પાણ મુનિ ઉપયોગની ક્રિયા કરે છે.

આના પછીની ગાથામાં બતાવવામાં આવશે કે ઉપયોગના કાઉસ્સગ્ગકાળમાં નિમિત્તશુદ્ધિનો નિર્ણય કેવી રીતે થાય છે, તે પ્રમાણે નિમિત્તશુદ્ધિ જાણીને નક્કી કરી શકાય કે ભિક્ષા ગ્રહણ કરવા માટે આ કાળ ઉચિત છે કે નહીં, આ માટે મુનિ ઉપયોગની ક્રિયા કરે છે.

વળી ઉપયોગના કાઉસ્સગ્ગની ક્રિયા કરતી વખતે મુનિ પૂછે છે કે “**कहं लेसु**” અને તેના જવાબમાં ગુરુ કહે છે કે “**जहगहिअं पुव्वसाह्हिं**”. આના આધારે શિષ્ય નક્કી કરે છે કે જે પ્રકારે પૂર્વના સાધુઓ સૂત્રના યોગથી ભિક્ષા લાવતા હતા, તેમ મારે પાણ ભિક્ષા સંબંધી સૂત્રના યોજનપૂર્વક ભિક્ષા લાવવાની છે. આ પ્રકારના પ્રણિધાનના કારણે ભિક્ષાકાળમાં સૂત્રનું યોજન સમ્યક્ થઈ શકે છે અને આ કારણે જ મુનિ ઉપયોગની ક્રિયા કરે છે.

વળી ઉપયોગની ક્રિયા અત્યંત ઉપયુક્ત થઈને કરાય છે. ઉપયુક્ત બનીને એટલે કે કાયાથી આ ક્રિયા કરતી વખતે જે મુદ્રા આદિ અપેક્ષિત હોય તે જ મુદ્રામાં કાયાને રાખીને, શબ્દો બોલતી વખતે તે શબ્દોમાં ઉપયોગ રાખીને અને શબ્દો દ્વારા ઘોષિત થતા ભાવોમાં માનસયત્ન કરીને તે મુનિ પ્રણિધાન આશય કરવા માટે ઉપયુક્ત હોય છે.

આ ઉપરાંત શ્લોકમાં કહ્યું છે યોગત્રિકથી ઉપયુક્ત મુનિ તે પ્રકારે ગુરુની આજ્ઞા માંગે છે. તે પ્રકારે એટલે આખી ક્રિયામાં શાસ્ત્રાનુસારે જે આદેશો માંગવાના હોય, જે જવાબો હોય, તેનો ઉપયોગ રાખીને યતિ આ ઉપયોગની ક્રિયા કરે છે. ॥૧૪-૩॥

અવતરણિકા :-

ત્રીજી ગાથામાં કહેલ કે ભિક્ષાની વિશુદ્ધિમાં નિમિત્તભૂત એવા કાળનો નિર્ણય કરવા માટે મુનિ ઉપયોગની ક્રિયા કરે છે, તે જ અહીં બતાવે છે -

ચિંતેઈ મંગલમિહં નિમિત્તસુદ્ધિં તિહા પરિક્ષંતા ।

કાયવયમણેહિં તહા નિયગુરુયણસંગેહિં તુ ॥૪॥

ચિન્તયતિ મજ્જલમિહ નિમિત્તશુદ્ધિં ત્રિધા પરીક્ષમાણઃ ।

કાયવચોમનોભિસ્તથા નિજગુરુજનસજ્જતૈસ્તુ ॥૪॥

અન્વયાર્થ :-

તહા તે પ્રકારે નિયગુરુયણસંગેહિં પોતાના અને ગુરુજનના સંગત એવા કાયવયમણેહિં મન-વચન-કાયાના યોગોથી તિહા ત્રણ પ્રકારે નિમિત્તસુદ્ધિં નિમિત્તશુદ્ધિની પરિક્ષંતા પરીક્ષા કરતો (સાધુ) **ઇહં** અહીં=ઉપયોગના કાઉસ્સગ્ગમાં **મંગલમ્** મંગલને=નવકાર મહામંત્રને **ચિંતેઈ** વિચારે છે.

✽ તુ પાદપૂર્તિ માટે છે.

✽ ‘ચિંતેઈ’ પ્રયોગ એકવચન છે તેથી ‘પરિક્ષંતા’ ને ઠેકાણે ‘પરિક્ષંતો’ જોઈએ, અથવા ‘ચિંતેઈ’નો પ્રયોગ બહુવચનમાં કરવો જોઈએ.

ગાથાર્થ :-

ભિક્ષાની નિમિત્તશુદ્ધિને સૂચવે તેવા પોતાના અને ગુરુજનના સંગત એવા મન-વચન અને કાયાના યોગોથી ત્રણ પ્રકારે નિમિત્તશુદ્ધિને વિચારતો સાધુ ઉપયોગના કાઉસ્સગ્ગમાં નવકાર મહામંત્રને ચિંતવે છે.

ભાવાર્થ :-

મુનિ ઉપયોગની ક્રિયા કરવા અર્થે ગુરુ પાસે ઉપયોગનો આદેશ માંગીને ઉપયોગનો કાઉરસગ્ગ કરે છે. તે વખતે તેની સ્મૃતિમાં ભિક્ષાની ક્રિયાની ગંભીરતા હોય જ છે, અને પોતે આ ઉપયોગની ક્રિયાનો કાઉરસગ્ગ ભગવાનના વચનાનુસાર સંયમની પોષક એવી ભિક્ષાની ક્રિયા માટે કરે છે એમ પાણ તે જાણે છે. ભિક્ષા માટે જતી વખતે પોતે સંપૂર્ણ વિધિ સાચવી શકે તે માટે જો તેનું ચિત્ત ઉત્સાહિત હોય, કાયા પાણ તેને અનુકૂળ હોય અને તેનો વચનયોગ પાણ જો તે ક્રિયાની સફળતાને સૂચવતો હોય તો નિમિત્તશુદ્ધિ છે તેમ તે નિર્ણય કરે છે. પરંતુ જો ચિત્ત દુષ્કર કરવા માટે ક્ષુભિત હોય, કાયા પાણ તે રીતે પ્રવર્તતી ન હોય અને વચનયોગ પાણ શંકાસ્પદ હોય કે “હું કરી શકીશ કે નહીં” તો નિમિત્તની અશુદ્ધિ સૂચવાય છે. વચનયોગમાં આદેશ માંગવામાં કે આલાવામાં કોઈ ભૂલ આવે તો પાણ જાણવું કે નિમિત્તશુદ્ધિ નથી. વળી જો પોતાના અને ગુરુજનના એટલે કે પોતાની સાથે ભિક્ષા માટે આવનાર જે વડિલ હોય તેના, મન-વચન અને કાયાના યોગો નિષ્પત્તિને અનુકૂળ હોય તો તે સંગત યોગો કહેવાય. સંગત યોગો નિમિત્તશુદ્ધિને સૂચવે છે અને જ્યારે બન્નેના યોગો વિપરીત વર્તતા હોય ત્યારે નિમિત્તશુદ્ધિ નથી તેમ કહેવાય.

આ રીતે નિમિત્તશુદ્ધિનો નિર્ણય કર્યા પછી મુનિ કાયોત્સર્ગમાં મંગલરૂપ નવકારનું ચિંતન કરે છે. ॥૧૪-૪॥

અવતરણિકા :-

ચોથી ગાથામાં બતાવ્યું કે ભિક્ષા માટે મુનિ નિમિત્તશુદ્ધિની પરીક્ષા કરતો મંગલનું ચિંતન કરે છે. ત્યાં પ્રશ્ન થાય કે જો નિમિત્તશુદ્ધિ ન હોય તો મુનિ શું કરે? તેથી કહે છે -

एयाणमसुद्धि ए चिइवंदण तह पुणो वि उवओगो ।

सुद्धे गमणं हु चिरं असुद्धिभावे ण तद्वियहं ॥५॥

एतेषामशुद्ध्या चित्तिवंदनं तथा पुनरप्युपयोगः ।

शुद्धे गमनं खलु चिरं अशुद्धिभावे न तद्वियसम् ॥५॥

અભ્યવર્થ :-

एयाणं असुद्धि આની=નિમિત્તની અશુદ્ધિ હોતે છતે **चिइवंदण** ચૈત્યવંદન (કરવું જોઈએ) **तह पुणो वि उवओगो** તથા વળી પાછો ઉપયોગનો કાઉરસગ્ગ (કરવો જોઈએ) **सुद्धे गमणं हु** વળી શુદ્ધિ થયે છતે ગમન (કરવું જોઈએ) (અને) **चिरं असुद्धिभावे** વારંવાર અશુદ્ધિ થયે છતે **ण तद्वियहं** તે દિવસે (ભિક્ષા માટે) ન (જવું જોઈએ).

ગાથાર્થ :-

નિમિત્તની અશુદ્ધિ હોતે છતે ચૈત્યવંદન કરીને વળી પાછો ઉપયોગનો કાઉસ્સગ્ગ કરવો જોઈએ, અને નિમિત્તશુદ્ધિ પ્રાપ્ત થયે છતે ભિક્ષા માટે ગમન કરવું જોઈએ; અને વારંવાર નિમિત્તની અશુદ્ધિ જ પ્રાપ્ત થાય તો તે દિવસે ભિક્ષા માટે ન જવું જોઈએ.

ભાવાર્થ :-

ઉપયોગનો કાઉસ્સગ્ગ કરતી વખતે જો નિમિત્તશુદ્ધિ ન દેખાતી હોય તો સાધુ ભિક્ષા માટે ન જતાં ત્યારે ચૈત્યવંદનની ક્રિયા કરે. કારણ કે ચૈત્યવંદન કર્યા પછી ચૈત્યવંદનકૃત શુભ અધ્યવસાયથી ફરી ઉપયોગના કાઉસ્સગ્ગ માટે પ્રયત્ન કરવામાં આવે તો નિમિત્તશુદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ શકે. આ રીતે ફરી ઉપયોગની ક્રિયા કરતાં નિમિત્તશુદ્ધિની પ્રાપ્તિ થાય તો સાધુ ભિક્ષા માટે જાય. આ રીતે ભગવાનના વચનાનુસાર સમ્યગ્ ભિક્ષાની ક્રિયા કરીને સાધુ ઘણી નિર્જરા કરી શકે છે.

ક્યારેક વારંવાર ચૈત્યવંદન કર્યા પછી પણ જો શુદ્ધ નિમિત્ત ન મળે, તો તે દિવસે સાધુ ભિક્ષા માટે ન જાય. બે ત્રણ વખત ચૈત્યવંદન કર્યા પછી પણ જો નિમિત્તશુદ્ધિ ન જ દેખાય, તો તે અશુદ્ધિ એવું સૂચવે છે કે ભિક્ષાની પ્રવૃત્તિથી પોતાને કંઈક નુકસાન થવાનો સંભવ છે, તેથી તે ભિક્ષા માટે ન જાય. જો શક્તિ હોય તો જે દિવસે નિમિત્ત શુદ્ધ ન દેખાય તે દિવસે સાધુ ઉપવાસ કરે અને શક્તિ ન હોય તો અન્ય સાધુ તેને ભિક્ષા લઈ આપે. આવો ઉચિત વ્યવહાર છે. ॥૧૪-પા॥

सुद्धे वि अंतराया एए परिसेहगा इहं हुंति ।

आहारस्स इमे खलु धम्मस्स उ साहगा जोगा ॥६॥

शुद्धेऽप्यन्तराया एते प्रतिषेधका इह भवन्ति ।

आहारस्येमे खलु धर्मस्य तु साधका योगाः ॥६॥

અન્વયાર્થ :-

સુદ્ધે વિ (નિમિત્તોની) શુદ્ધિ હોતે છતે પણ એ અંતરાયા આ=વશ્યમાણ અંતરાયો **इहं** આમાં=ભિક્ષામાં **आहारस्स परिसेहगा हुंति** આહારના પ્રતિષેધકો થાય છે. **खलु उ** ખરેખર વળી **इमे** આ=વશ્યમાણ **जोगा योगो धम्मस्स** સાહગા ધર્મના સાધક થાય છે.

ગાથાર્થ :-

નિમિત્તોની શુદ્ધિ હોતે છતે પાણ, આગળની ગાથાઓમાં જે કહેવાશે તે અંતરાયો ભિક્ષામાં આહારના પ્રતિષેધકો થાય છે, અને આગળની ગાથામાં કહેવાશે તે યોગો ધર્મના સાધક થાય છે.

ભાવાર્થ :-

ચોથી ગાથામાં બતાવ્યું એ રીતે શુદ્ધ નિમિત્તોની પરીક્ષા કરીને કોઈ મુનિ ભિક્ષા માટે જાય તો તો તે ભિક્ષાની ક્રિયાથી તેનું અહિત નહીં થાય તેવો નિર્ણય થાય છે. તો પાણ આગળ કહેવાશે તે અંતરાયો આહાર મેળવવામાં પ્રતિષેધક બને છે, એટલે કે પોતાના સંયમની વૃદ્ધિનું કારણ બને તેવો નિર્દોષ આહાર તેને મળતો નથી. તેથી મુનિ આહાર લીધા વગર જ પાછો આવે છે.

આ ઉપરાંત આગળની ગાથાઓમાં જે યોગો બતાવવામાં આવશે તે યોગો ધર્મના સાધક થાય છે. એ સૂચવે છે કે ભિક્ષા માટે ગયેલ સાધુને કોઈ યોગ્ય શિષ્યની પ્રાપ્તિ થાય કે વસ્ત્રાદિની પ્રાપ્તિ થાય તો તે સર્વ પ્રાપ્તિ સંયમની વૃદ્ધિ કરનારી થાય છે.

ધર્મને સાધક યોગોથી આવો અર્થ લેવાનો હશે એમ ભાસે છે. આગળ શું બતાવ્યું હશે તે પ્રગટ નથી તેથી શું ઉચિત છે તે બહુશ્રુત વિચારે. ॥૧૪-જા॥

॥ इति भिक्षाअंतरायशुद्धिलिङ्गविंशिका चतुर्दशी॥

॥ આલોચનાવિંશિકા પદ્મદશી ॥

અવતરણિકા :-

અગિયારમી યતિધર્મની વિંશિકા બતાવી અને બારમી-તેરમી યતિધર્મ સંબંધી જ શિક્ષા અને ભિક્ષાદિ વિંશિકાઓ બતાવી. તેના પ્રમાણે યતિધર્મની ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરનાર સાધકને પાણ પ્રમાદને કારણે યતિધર્મમાં સ્ખલના થવાની સંભાવના છે. તેથી હવે તે સ્ખલનાઓ કૃત અતિચારોની શુદ્ધિ કરવા માટે આલોચના વિંશિકા બતાવે છે.

ભિક્ષ્વાઇસુ જત્તવઓ એવમવિ ય માઇદોસઓ જાઓ ।

હુંતડિયારા તે પુણ સોહઈ આલોચનાઈ જઈ ॥૧॥

ભિક્ષાદિષુ યત્નવન્ત એવમપિ ચ માતૃદોષતો યતઃ ।

ભવન્ત્યતિચારાસ્તાન્ પુનઃ શોધયત્યાલોચનયા યતિઃ ॥૧॥

અન્યથાર્થ :-

એવં ય એ રીતે જ=પૂર્વની વિંશિકામાં બતાવ્યું એ રીતે જ **ભિક્ષ્વાઇસુ** ભિક્ષાદિમાં **જત્તવઓ** યતનાવાળા મુનિને **અવિ** પાણ **જાઓ માઇદોસઓ** જે માતૃદોષથી **હુંતડિયારા** અતિચારો થાય છે **તે તેને=તે** અતિચારોને **પુણ વળી જઈ** યતિ **આલોચનાઈ** આલોચનાથી **સોહઈ** શોધે છે.

✽ અહીં **અપિ** થી એ કહેવું છે કે જો મુનિ, પૂર્વમાં જે પ્રમાણે વાર્ણન કરાયું એ પ્રમાણે, યતિધર્મમાં યતનાવાળો ન હોય તો અતિચાર લાગે જ છે; પાણ એ પ્રમાણે યતનાવાળો હોય તો પાણ માયાને કારણે અતિચાર થાય છે.

ગાથાર્થ :-

પૂર્વમાં બતાવ્યું એ રીતે જ ભિક્ષાદિમાં યત્નવાળા મુનિને પાણ જે માતૃદોષથી (માયાદોષથી) અતિચારો થાય છે, તે અતિચારોને વળી યતિ આલોચનાથી શોધે છે.

ભાવાર્થ :-

પૂર્વ વિંશિકાઓમાં યતિધર્મ, યતિશિક્ષા, યતિભિક્ષા આદિનું વાર્ણન કર્યું. તે વાર્ણન પ્રમાણે મુનિ ભિક્ષાદિમાં યત્ન કરતો હોય તો પાણ સંજ્વલન માયાના ઉદયથી મુનિને ક્યારેક અતિચાર લાગે છે. તેનું કારણ એ છે કે સંયમજીવન અતિ કષ્ટમય છે અને અનાદિથી જીવનો પ્રમાદનો સ્વભાવ છે. તેથી ભિક્ષાચર્યાદિમાં શાસ્ત્રાનુસારી ગવેષણા કરતાં કરતાં

પાણ ક્યારેક દોષ આદિની સંભાવના હોય તો પાણ, તે વખતે આ નિર્દોષ છે એ પ્રમાણે સહસાત્કાર કે અનાભોગથી જીવ આત્માને ઠગે છે, અને તેથી અતિચાર પેદા થાય છે. પાછળથી પોતે સમ્યક્ પરીક્ષામાં કંઈક ખામી રાખી છે તેવું ઉપસ્થિત થાય ત્યારે તે અતિચારોનું સમ્યક્ આલોચનાપૂર્વક મુનિ શોધન કરે છે.

અહીં ‘જે માતૃસ્થાન’ એ પ્રકારનો પ્રયોગ ગ્રંથકારે કર્યો છે તે એટલા માટે કર્યો છે કે, જ્યાં સુધી જીવ વીતરાગ ન થાય ત્યાં સુધી જીવને પ્રશસ્ત કે અપ્રશસ્ત કષાયો અવશ્ય વર્તતા હોય છે. તે કષાયોમાં ક્યારેક માયાનો પાણ ઉપયોગ વર્તતો હોય છે; પરંતુ તે માયા પ્રશસ્ત હોય ત્યારે અતિચાર હોતો નથી, કે અવ્યક્ત હોય ત્યારે પાણ અતિચાર હોતો નથી; પરંતુ જ્યારે પ્રમાદને કારણે શુદ્ધ ભિક્ષાદિની ગવેષણામાં જે માયા થાય છે, તે માયા અતિચાર આપાદક હોય છે. તેથી માયાના વિશેષણરૂપે ‘જાઓ’ શબ્દ બતાવ્યો છે. જેનાથી અન્ય માયાની વ્યાવૃત્તિ થાય છે. ॥૧૫-૧॥

અવતરણિકા :-

પહેલી ગાથામાં કહ્યું કે સંયમમાં યતમાન મુનિને પાણ જે કોઈ અતિચાર થાય છે તેની આલોચનાથી શુદ્ધિ કરવી જોઈએ. હવે આલોચના ક્યારે કરવી જોઈએ તે બતાવવા માટે કહે છે -

પક્ષે ચાઝમ્માસે આલોચણ નિયમસો ડ દાયવ્વા ।

ગહણં અભિગ્ગહાણ ય પુવ્વગ્ગહિણિવેદેડં ॥૨॥

પક્ષે ચાર્તુમાસ્યે આલોચના નિયમશસ્તુ દાતવ્યા ।

ગ્રહણમભિગ્રહાણાં ચ પૂર્વગૃહીતાન્નિવેદ્ય ॥૨॥

અન્વયાર્થ :-

પક્ષે ચાઝમ્માસે પક્ષમાં કે ચાતુર્માસમાં નિયમસો ડ નક્કી જ આલોચણ આલોચના દાયવ્વા દેવી જોઈએ ય અને પુવ્વગ્ગહિણિ પહેલાં ગ્રહણ કરેલા (અભિગ્રહોને) ણિવેદેડં નિવેદન કરીને અભિગ્ગહાણ (નવા) અભિગ્રહોને ગહણં ગ્રહણ કરવા જોઈએ.

✽ ડ ‘જ’ કારના અર્થમાં છે.

ગાથાર્થ :-

પક્ષમાં કે ચાતુર્માસમાં નિયમથી જ આલોચના દેવી જોઈએ અને પૂર્વે ગ્રહણ કરેલા અભિગ્રહોને નિવેદન કરીને નવા અભિગ્રહો ગ્રહણ કરવા જોઈએ.

ભાવાર્થ :-

સામાન્યથી સંયમી પ્રતિદિન આલોચના દ્વારા અતિયારોથી મલિન બનેલા આત્માની શુદ્ધિ કરતો હોય છે. આમ છતાં, જે કાંઈ પાણ સૂક્ષ્મ અશુદ્ધિ રહી ગયેલ હોય તેના નિવારણ અર્થે પંદર દિવસમાં ફરી આખા પક્ષમાં થયેલા અતિયારોને યાદ કરીને, વિશેષથી ગુરુ આગળ તેની આલોચના કરવી જોઈએ. તે જ રીતે ચાર મહિનાના અંતે પાણ જે અતિયારોનું સેવન થયું હોય, તે અતિયારોને પુનઃ સ્મરણ કરીને, ફરી આલોચના કરવી જોઈએ, જેથી વિશેષ પ્રકારની શુદ્ધિ થવાને કારણે અતિયારોથી મલિન થયેલ સંયમ વિશુદ્ધ-વિશુદ્ધતર બને.

અપ્રમાદભાવની વૃદ્ધિથી સંયમનો પ્રકર્ષ બનાવવા માટે મુનિ વિશેષ પ્રકારના અભિગ્રહો કરતા હોય છે. તેથી સમયે સમયે જેમ ભિક્ષા કે શિક્ષાદિક આદિ સાધ્વાચાર વિષયક અતિયારોની આલોચના કરવાની હોય છે, તેમ જે અભિગ્રહો ગ્રહણ કર્યા હોય તે અભિગ્રહો સંબંધી અતિયારોની પાણ આલોચના કરવી જોઈએ, અને પક્ષમાં અને ચાતુર્માસમાં નવા અભિગ્રહો ગ્રહણ કરવા જોઈએ. આનાથી ફલિત થાય છે કે અપ્રમાદભાવની વૃદ્ધિમાં જેમ આલોચના મહત્ત્વનું અંગ છે, તેમ નવા નવા અભિગ્રહો કરવા તે પાણ અપ્રમાદભાવ માટે અતિઆવશ્યક છે.

આમ તો આલોચના કરવાના કાળને બતાવવા અર્થે આ ગાથા અહીં મૂકેલ છે. પરંતુ ‘પંચાશક’ પ્રમાણે મૂળમાં આ ગાથા પૂ. શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીએ કહેલ છે અને તે આખી ગાથાને તે રીતે જ અહીં ગ્રહણ કરેલ છે. તેને કારણે આ ગાથામાં નિબદ્ધ અભિગ્રહની વાત પાણ અહીં આવેલ હોય તેમ લાગે છે. ॥૧૫-૨॥

અવતરણિકા :-

પૂર્વની ગાથામાં મુનિએ આલોચના કરવી જોઈએ તેમ બતાવ્યું, હવે આલોચનાનું સ્વરૂપ અને આલોચનાના પર્યાયવાચી શબ્દો બતાવે છે -

આલોચણા પયડણા ભાવસ્સ સદોસકહણમિઙ્ગ ગજ્ઞો ।

ગુરુણો એસા ય તહા સુવિજ્ઞનાણ વિન્નેઆ ॥૩॥

આલોચના પ્રકટના ભાવસ્ય સ્વદોષકથનમિતિ ગ્રાહ્યઃ।

ગુરોરેષા ચ તથા સુવૈદ્યજ્ઞાતેન વિજ્ઞેયા ॥૩॥

અન્વયાર્થ :-

આલોચણા આલોચના ભાવસ્સ પચડણા ભાવનું પ્રગટન સદોસકહણમિહ સ્વદોષનું કથન એ પ્રમાણે (આલોચનાનો અર્થ) ગજ્ઞો ગ્રહણ કરવો. ય અને સુવિજ્ઞનાણ સુવૈધના દષ્ટાંતથી ગુરુ પાસેથી તહા તે પ્રકારે એસા આ=આલોચના વિન્નેઆ જાણવી.

ગાથાર્થ :-

આલોચના, ભાવનું પ્રગટન, સ્વદોષનું કથન એ પ્રમાણે આલોચનાનો અર્થ ગ્રહણ કરવો અને સુવૈધના દષ્ટાંતથી ગુરુ પાસેથી તે પ્રકારે આલોચના જાણવી.

ભાવાર્થ :-

આલોચનાના સ્વરૂપનો બોધ કરાવવા માટે ગ્રંથકાર પર્યાયવાચી શબ્દોથી તેને બતાવે છે. આલોચના એટલે પોતાના ભાવોનું પ્રગટ કરવું. સામાન્યથી પોતાના ભાવોનું પ્રગટન કરવાનું કહેવાય તો મૂંઝવાણ પેદા થાય કે કયા ભાવોનું પ્રગટન કરવું. તેથી કહે છે કે સ્વદોષનું કથન. આલોચના શબ્દનો આ પ્રમાણે અર્થ જાણવો.

સાધુ પોતાની પ્રતિદિનની પ્રવૃત્તિ અને પોતે ગ્રહણ કરેલા વિશેષ અભિગ્રહોના પાલનની પ્રવૃત્તિને પ્રથમ સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી અવલોકન કરે અને વિચારે કે દરેક સાધ્વાચારો શાસ્ત્રવચનના સ્મરણથી નિયંત્રિત થઈને મેં કર્યા છે કે નહિ. શાસ્ત્રવચનથી કરેલા દરેક આચારોમાં પણ ક્યાંક અનાભોગ કે સહસાત્કારથી જે કંઈ સખલના થઈ હોય તે સ્વયં સ્મૃતિમાં લાવીને, તે ભાવોને ગુરુ આગળ નિવેદન કરવા તે આલોચના પદાર્થ છે. આથી જ કહ્યું કે આલોચના તે સ્વદોષના કથનરૂપ છે. વળી આ આલોચના પણ આગળમાં બતાવવાના છે તે પ્રકારના સુવૈધના દષ્ટાંતથી ગુરુ પાસેથી જાણવી. ॥૧૫-૩॥

અવતરણિકા :-

પૂર્વ સ્લોકમાં કહ્યું કે સુવૈધના દષ્ટાંતથી ગુરુ પાસેથી તે પ્રકારની આલોચના જાણવી. તેથી હવે સુવૈધનું દષ્ટાંત બતાવે છે -

જહ ચેવ દોસકહણં ન વિજ્ઞમિત્તસ્સ સુંદરં હોઈ ।

અવિ ય સુવિજ્ઞસ્સ તહા વિન્નેયં ભાવદોસે વિ ॥૪॥

યથૈવ દોષકથનં ન વૈદ્યમાત્રસ્ય સુંદરં ભવતિ ।

અપિ ચ સુવૈદ્યસ્ય તથા વિજ્ઞેયં ભાવદોષેઽપિ ॥૪॥

અન્વયાર્થ :-

જહ જેમ વિજ્ઞમિત્તસ્સ વૈદ્યમાત્રને દોષકથન ન ચેવ સુંદરં હોઈ સુંદર નથી જ થતું, અવિ ય પરંતુ સુવિજ્ઞસ્સ સુવૈદ્યને (દોષકથન સુંદર થાય છે). તહા તે પ્રકારે ભાવદોષે વિ ભાવદોષમાં પાણ વિન્નેયં જાણવું.

✽ દ્રવ્યદોષમાં તો જાણવું પાણ ભાવદોષમાં પાણ જાણવું. એ વાત અપિથી જાણાય છે.

ગાથાર્થ :-

દ્રવ્યદોષમાં જેમ વૈદ્યમાત્રને દોષનું કથન સુંદર નથી થતું, પરંતુ સુવૈદ્યને જ દોષનું કથન સુંદર થાય છે, તે પ્રકારે ભાવદોષમાં પાણ જાણવું.

ભાવાર્થ :-

વૈદ્ય સામાન્ય હોય તો તેમની પાસે પોતાના ગુપ્ત દોષોનું કથન કરીએ તો તેનો યથાસ્થાન વિનિયોગ તે વૈદ્ય કરી શકે નહીં. ઊલટાનું અજ્ઞાનના કારણે ક્યારેક વિપરીત ઔષધ આપીને અનર્થનું કારણ પાણ બને. જ્યારે વૈદકશાસ્ત્રના પરમાર્થને જાણનારા સુવૈદ્ય હોય તો તેઓ ગુપ્ત દોષોને સાંભળી, નાડીપરીક્ષા કરીને, દોષોના સૂક્ષ્મચિહ્નનું અવલોકન કરીને તે રીતે ઉચિત ઔષધ આપે, કે જેથી રોગિષ્ટના રોગો મૂળથી નાશ પામે. સામાન્ય વૈદ્ય તો પ્રાથમિક રોગોમાં બાહ્ય ઉપચારો કરવામાં ઉપયોગી હોય છે, પરંતુ ગુપ્તરોગોને જાણીને વિશેષ બોધ નહિ હોવાને કારણે ઔષધમાં ભ્રમિત થઈને ક્વચિત્ અનર્થનું કારણ પાણ બને.

આવી જ રીતે આલોચના માટે યોગ્ય, ગંભીર, અપ્રતિશ્રાવી આદિ ગુણોથી યુક્ત ગુરુ ન હોય અને ભાવદોષોનું કથન કરવામાં આવે, તો આલોચના કરનારના વિષયમાં વિપરીત બુદ્ધિ કરીને તેના અહિતનું કારણ પાણ બને. આથી વિચારશીલ વ્યક્તિએ આલોચનાને યોગ્ય એવા ઉચિત ગુરુની ગવેષણા કરીને તેમની પાસે જ ભાવદોષનું સમ્યક્ પ્રકાશન કરવું જોઈએ.

અહીં વિશેષ એ છે કે જેમ સુવૈદ્યને ગુપ્ત રોગો કહેવામાં ન આવે તો તે ઉચિત ઔષધ ન આપી શકે, અને તેથી જ રોગોની મૂળશુદ્ધિ થઈ શકે નહિ, તેમ સુગુરુને પાણ પોતાના સેવાયેલા દોષો સમ્યક્ કહેવામાં ન આવે તો, તે જીવની પ્રકૃતિ જાણી શકે નહિ અને તેના રોગને ઉચિત ઔષધસ્થાનીય પ્રાયશ્ચિત્તનો પાણ નિર્ણય કરી શકે નહીં અને તેથી જ ભાવદોષોની મૂળશુદ્ધિ થઈ શકે નહીં. ||૧૫-૪||

અવતરણિકા :-

પૂર્વની ગાથામાં બતાવ્યું કે જેમ સુવૈદ્યને જ દોષકથન કરવું ઉચિત છે તેમ સુગુરુની પાસે જ આલોચના કરવી ઉચિત છે. તેથી હવે સુવૈદ્ય કોણ છે અને સુગુરુ કોણ છે તે બતાવે છે -

તત્થ સુવિજ્ઞો ય ઇમો આરોગં જો વિહાણઓ કુણ્ઠ ।

ચરણારુગકરો ખલુ એવિત્થ ગુરુ વિ વિન્નેઓ ॥૫॥

તત્ર સુવૈદ્યશ્ચાયમારોગ્યં યો વિધાનતઃ કરોતિ ।

ચરણારોગ્યકરઃ ખલ્વેવમત્ર ગુરુરપિ વિજ્ઞેયઃ ॥૫॥

અભવ્યાર્થ :-

તત્થ ય અને ત્યાં=શારીરિક રોગમાં સુવિજ્ઞો ઇમો સુવૈદ્ય આ છે જો વિહાણઓ જે વિધાનથી=વિધિપૂર્વકની ચિકિત્સાથી આરોગં કુણ્ઠ આરોગ્યને કરે છે. એવિત્થ વિ એ રીતે અહીં=ભાવરોગના વિષયમાં પાણ ચરણારુગકરો ચરાણુઆરોગ્યકર=ચારિત્રરૂપી આરોગ્યને કરનાર ખલુ જ ગુરુ ગુરુ વિન્નેઓ જાણવા.

※ ‘એવિત્થ’ માં ‘એવ’ શબ્દ ‘એવમ્’ના અર્થમાં વપરાયો છે અને ‘મ્’નો લોપ થયો છે.

ગાથાર્થ :-

શારીરિક રોગમાં સુવૈદ્ય એ છે જે વિધિપૂર્વકની ચિકિત્સાથી આરોગ્યને કરે છે, એ રીતે ભાવરોગના વિષયમાં પાણ ચારિત્રરૂપી આરોગ્યને કરનાર જ ગુરુ જાણવા.

ભાવાર્થ :-

શારીરિક રોગ માટે સુવૈદ્ય તે જ કહેવાય કે, તેણે બતાવેલા ઔષધનું વિધિપૂર્વક સેવન કરવામાં આવે તો અવશ્ય આરોગ્યની પ્રાપ્તિ થાય. પરંતુ જે વૈદ્યના કથન પ્રમાણે ઉચિત ઔષધ સેવન કર્યા પછી પાણ રોગ મટે પાણ ખરો અને ન પાણ મટે, અથવા તો થોડા સમય માટે રોગની શાંતિ થતી હોય પરંતુ રોગની મૂળશુદ્ધિ ન થતી હોય, તો તે વૈદ્ય સુવૈદ્ય નથી કહેવાતો.

તે જ રીતે ભાવરોગના નિવારણના વિષયમાં પાણ ગુરુ તે જ છે કે જેમના વચન દ્વારા પ્રાયશ્ચિત્તરૂપ ઔષધનું સેવન કરાતું હોય, અને રોગની વૃદ્ધિને કરનારા આલંબનોના ત્યાગરૂપ પથ્યનું સેવન થતું હોય; અને સાથે સાથે ભાવરોગના પ્રતિપક્ષનું ભાવન કરવાનો ઉચિતમાર્ગ પ્રાપ્ત થતો હોય, જેના લીધે ભાવરોગની હાનિ થવાથી ચારિત્રરૂપ આરોગ્યની પ્રાપ્તિ થાય. ॥૫૫-૫૫॥

અવતરણિકા :-

પૂર્વની ગાથામાં ભાવઆરોગ્યને કરાવનાર સુગુરુનું સ્વરૂપ સુવૈદ્યના દષ્ટાંતથી બતાવ્યું. હવે તેને જ વિશેષથી બતાવવા અર્થે સિદ્ધકર્મોવાળા ગુરુનું સ્વરૂપ બતાવતાં કહે છે -

જસ્સ સમીવે ભાવાઝરા તહા પાવિઝુણ વિહિપુવ્વં ।

ચરણારુગં પકરંતિ સો ગુરુ સિદ્ધકમ્મુત્થ ॥૬॥

યસ્ય સમીપે ભાવાતુરાસ્તથા પ્રાપ્ય વિધિપૂર્વમ્ ।

ચરણારોગ્યં પ્રકુર્વન્તિ સ ગુરુઃ સિદ્ધકર્માત્ર ॥૬॥

અન્વયાર્થ :-

તહા તેવા પ્રકારના (અતિચારાદિ દોષોને) પાવિઝુણ પ્રાપ્ત કરીને જસ્સ સમીવે જેની સમીપમાં ભાવાઝરા ભાવરોગીઓ ચરણારુગં ચારિત્રરૂપી આરોગ્યને વિહિપુવ્વં વિધિપૂર્વક પકરંતિ કરે છે સો ગુરુ તે ગુરુ સિદ્ધકમ્મુત્થ અહીં=ભાવરોગની ચિકિત્સાના વિષયમાં સિદ્ધકર્મા (છે).

ગાથાર્થ :-

તેવા પ્રકારના અતિચારાદિ દોષોને પ્રાપ્ત કરીને જેની સમીપમાં ભાવરોગીઓ ચારિત્રરૂપી આરોગ્યને વિધિપૂર્વક કરે છે, તે ગુરુ ભાવરોગની ચિકિત્સાના વિષયમાં સિદ્ધકર્મા છે.

ભાવાર્થ :-

આલોચના વિંશિકા મુખ્યરૂપે સાધુને સામે રાખીને કહેલ છે. તેથી ભાવરોગવાળા અહીં સાધુને જ ગ્રહણ કરવાના છે. જે કે સાધુના ભાવરોગ અતિ અલ્પ હોય છે, તો પાણ ભિક્ષાદિમાં અનાભોગ અને સહસાત્કારથી જે કાંઈ અતિચારો થાય છે, તે ભાવરોગને કારણે જ થાય છે. આવા ભાવરોગી સાધુઓ માતૃદોષને કારણે અનાભોગ કે સહસાત્કારથી ભિક્ષાદિમાં અતિચારોનું સેવન થયા પછી, જે ગુરુના સાન્નિધ્યમાં વિધિપૂર્વક પોતાના ચરાણઆરોગ્યને પ્રાપ્ત કરે છે, તે ગુરુ ભાવરોગ માટે સિદ્ધકર્મવાળા જાણવા.

અનાભોગ કે સહસાત્કારથી થયેલા સૂક્ષ્મ પાણ અતિચારોનું સમ્યક્ આલોચન કરીને, સાધુ જે સિદ્ધકર્મવાળા ગુરુને તે અતિચારોનું નિવેદન કરે, ગુરુની આજ્ઞા પ્રમાણે દોષોનું સેવન કરાવે તેવા નિમિત્તોથી દૂર રહીને દોષોનું પ્રતિપક્ષ ભાવન કરે, અને ગુરુએ

આપેલ પ્રાયશ્ચિત્ત આદિનું સમ્યગ્ સેવન કરે, તો અવશ્ય તેનું ચારિત્ર વિશુદ્ધ બને છે. તેથી તે ચારિત્રની વિશુદ્ધિમાં મુખ્ય કારણ તે સિદ્ધકર્મા ગુરુ છે. ॥૧૫-૬ા॥

અવતરણિકા :-

ગાથા - ૬ માં કહ્યું કે જેની સમીપમાં વિધિપૂર્વક ચરણારોગ્ય થાય છે, તે ગુરુ સિદ્ધકર્મ છે. ત્યાં સામાન્યથી જેતાં એમ લાગે છે કે જે લોકોએ પોતાના જીવનમાં સારી રીતે ચારિત્ર પ્રાપ્ત કર્યું છે તેઓ સિદ્ધકર્મા હશે, આવા ભ્રમના નિવારણ અર્થે કહે છે -

ધમ્મસ્સ પખાવેણં જાયઙ્ એયારિસો ન સવ્વો વિ ।

વિજ્ઞો વ સિદ્ધકમ્મો જઙ્ગયવ્વં એરિસે વિહિણા ॥૭ા॥

ધર્મસ્ય પ્રભાવેણ જાયત એતાદૃશો ન સર્વોઽપિ ।

વૈદ્ય ઇવ સિદ્ધકર્મા, યતિતવ્યમીદૃશો વિધિના ॥૭ા॥

અન્વયાર્થ :-

ધમ્મસ્સ પખાવેણં ધર્મના=ચારિત્રધર્મના પ્રભાવથી સિદ્ધકમ્મો વિજ્ઞો વ સિદ્ધકર્મા વૈદ્યની જેમ સ્વ્વો વિ સર્વ પાણુ ગુરુઓ એયારિસો ન જાયઙ્ આવા પ્રકારના=સિદ્ધકર્મ થતા નથી. (આલોચના કરવા માટે) એરિસે આવા પ્રકારના=સિદ્ધકર્મા ગુરુમાં વિહિણા વિધિપૂર્વક જઙ્ગયવ્વં યત્ન કરવો જોઈએ.

ગાથાર્થ :-

માત્ર ચારિત્રધર્મના સેવનના પ્રભાવથી, સિદ્ધકર્મ વૈદ્યની જેમ સર્વ પાણુ ગુરુઓ સિદ્ધકર્મા થતા નથી. આલોચના કરવા માટે સિદ્ધકર્મા ગુરુમાં વિધિપૂર્વક યત્ન કરવો જોઈએ.

ભાવાર્થ :-

જેમ વૈદ્યશાસ્ત્રના અભ્યાસથી જ કોઈક વૈદ્ય સિદ્ધકર્મા વૈદ્ય બને છે, આમ છતાં, વૈદ્યશાસ્ત્રના અભ્યાસથી બધા જ વૈદ્યો કંઈ સિદ્ધકર્મા વૈદ્ય બનતા નથી. મોટા ભાગના વૈદ્યો તો સામાન્ય કે મધ્યમ કક્ષાના જ વૈદ્ય બને છે. સિદ્ધકર્મા વૈદ્ય તો કોઈક જ બને છે. તેમ સામાન્ય રીતે ચારિત્રધર્મના સેવનથી જીવ મહાત્મા બને છે અને ચારિત્રધર્મના સેવનના પ્રભાવથી જ સાધુઓ ભાવસાધુઓ બને છે, તો પાણુ અન્ય ભાવરોગીના રોગ મટાડી શકે એવા સિદ્ધકર્મા ગુરુ તો કોઈક જ સાધુ થાય છે. ભાવરોગની શુદ્ધિ માટે તો સામાન્ય સાધુ નહીં પાણુ તેવા પ્રકારના સિદ્ધકર્મા ગુરુના વિષયમાં જ આલોચના માટે વિધિપૂર્વક યત્ન કરવો જોઈએ, જેથી અવશ્ય ચારિત્રરૂપ આરોગ્યની પ્રાપ્તિ થાય. ॥૧૫-૭ા॥

અવતરણિકા :-

ગાથા ૭ માં કહ્યું કે ચારિત્રધર્મ સેવન કરનારા બધા સાધુ સિદ્ધકર્મા થતા નથી, તો પ્રશ્ન થાય કે સિદ્ધકર્મા ગુરુ કેવા હોય? તે બતાવતાં કહે છે -

एसो पुण नियमेणं गीयत्थाइगुणसंजुओ चेव ।

धम्मकहापक्खेवगविसेसओ होइ उ विसिद्धो ॥૮॥

एष पुनर्नियमेन गीतार्थादिगुणसंयुतश्चैव ।

धर्मकथाप्रक्षेपकविशेषतो भवति तु विशिष्टः ॥૮॥

અન્વયાર્થ :-

एसो पुण વળી આ=સિદ્ધકર્મા ગુરુ **नियमेणं** નિયમથી **गीयत्थाइगुणसंजुओ** **चेव** ગીતાર્થ આદિ ગુણયુક્ત જ હોય **धम्मकहापक्खेवगविसेसओ** **उ** તેમાં પાણ જે ધર્મકથા પ્રક્ષેપક વિશેષ હોય તેનાથી તે **विसिद्धो होइ** વિશિષ્ટ (સિદ્ધકર્મા ગુરુ) થાય છે.

ગાથાર્થ :-

વળી સિદ્ધકર્મા ગુરુ નિયમથી ગીતાર્થ આદિ ગુણ યુક્ત જ હોય. તેમાં વળી જે ધર્મકથા-પ્રક્ષેપક-વિશેષ હોય તે વિશિષ્ટ સિદ્ધકર્મા ગુરુ થાય છે.

ભાવાર્થ :-

સિદ્ધકર્મા ગુરુ નિયમથી ગીતાર્થ આદિ ગુણયુક્ત જ હોય. તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે ભાવથી ચારિત્રસંપન્ન હોય, પાણ ગીતાર્થ આદિ ગુણો ન હોય તો તે સિદ્ધકર્મા ગુરુ હોઈ શકે નહિ. આવા સિદ્ધકર્મા ગુરુ જ વિશેષ પ્રકારે આલોચના કરવા માટે યોગ્ય છે.

સિદ્ધકર્મા ગુરુમાં પાણ જેની પાસે વિશેષ પ્રકારની ધર્મકથા કરવાની શક્તિ છે અને જેઓ ગીતાર્થ આદિ ગુણયુક્ત તો છે જ; તો તેવા પાસે આલોચના કરનાર જીવ ક્વચિત્ માયા કે લજ્જાદિ પરિણામવાળો હોય પરંતુ તેની માયાદિ નિવર્તનીય હોય તો, આવા વિશિષ્ટ સિદ્ધકર્મા ગુરુઓ તે જીવમાં આલોચનાને અનુકૂળ તીવ્ર સંવેગ પેદા કરે તેવી ધર્મકથા કહીને, તેના માયાદિ ભાવોને નિવર્તન કરી શકે છે. જ્યારે તેવા વિશેષ સામર્થ્ય વગરના સિદ્ધકર્મા ગુરુ હોય તો, આલોચના કરનાર સ્વયં યથાર્થ આલોચના કરવા તત્પર હોય અને ક્વચિત્ ક્ષોભાદિ પામતો હોય, તો તેના ક્ષોભ નિવર્તન માટે ઉચિત યત્ન કરી શકે તો પાણ, ધર્મકથા દ્વારા વિશેષ શુદ્ધિ કરાવવા માટે સમર્થ ન બને. તેથી આવા વિશિષ્ટ સિદ્ધકર્મવાળા ગુરુ ઉપલબ્ધ હોય તો તેઓની પાસે જ આલોચના કરવી જોઈએ. ॥૧૫-૮॥

અવતરણિકા :-

ગાથા ૮ માં સિદ્ધકર્મા ગુરુનું સ્વરૂપ બતાવ્યું ત્યાં ગીતાર્થ આદિ ગુણસંયુક્ત એ પ્રકારનું સિદ્ધકર્મા ગુરુનું વિશેષાણ બતાવ્યું હતું. તેથી હવે આદિ પદથી પ્રાપ્ત સિદ્ધકર્મા ગુરુના મહત્વના ગુણો બતાવે છે -

ધમ્મકહાઉજ્જુત્તો ભાવન્ન પરિણઓ ચરિત્તમ્મિ ।

સંવેગવૃદ્ધિજણઓ સમ્મં સોમો પસંતો ય ॥૧॥

ધર્મકથોદ્યુક્તો ભાવજ્ઞઃ પરિણતશ્ચરિત્રે ।

સંવેગવૃદ્ધિજનકઃ સમ્યક્ સૌમ્યઃ પ્રશાન્તશ્ચ ॥૧॥

અન્વયાર્થ :-

ધમ્મકહાઉજ્જુત્તો ધર્મકથામાં ઉદ્યુક્ત, ભાવજ્ઞ ભાવજ્ઞ ચરિત્તમ્મિ પરિણઓ ચારિત્રમાં પરિણત, સમ્મં સંવેગવૃદ્ધિજણઓ સમ્યગ્ સંવેગની વૃદ્ધિના જનક, સોમો સૌમ્ય ય અને પસંતો પ્રશાન્ત (આવા ગુણોયુક્ત સિદ્ધકર્મા ગુરુ છે.)

ગાથાર્થ :-

સિદ્ધકર્મા ગુરુ ધર્મકથામાં ઉદ્યુક્ત, ભાવજ્ઞ, ચારિત્રમાં પરિણત, સમ્યગ્ સંવેગની વૃદ્ધિના જનક, સૌમ્ય અને પ્રશાન્ત એવા ગુણોયુક્ત હોય છે.

ભાવાર્થ :-

આલોચના આપવા માટે યોગ્ય ગુરુ ધર્મકથામાં ઉદ્યુક્ત જોઈએ, જેથી તેઓ આલોચના લેનાર વ્યક્તિને સમ્યગ્ આલોચનામાં તત્પર કરે તેવી ધર્મકથા કરીને, આલોચના કરનાર વ્યક્તિનો સમ્યગ્ આલોચના કરવા માટે ઉત્સાહ વધારી શકે.

વળી આલોચના આપવા માટે યોગ્ય ગુરુ આલોચકના ભાવોને જાણનારા હોવા જોઈએ. આલોચકની ચેષ્ટા દ્વારા આલોચનાકાળમાં તેનો સંવેગ કેવો છે તે સારી રીતે નિર્ણય કરી શકે એવા ભાવોને જાણનારા ગુરુ જોઈએ, જેથી આલોચનાકાળમાં તેના જે ભાવો હોય તેને અનુરૂપ ઉચિત આલોચના આપી શકે.

આ ઉપરાંત ગુરુ ચારિત્રમાં પરિણત જોઈએ, જેથી ગુરુના ભાવોને કારણે જ આલોચના લેનારને પણ વિશુદ્ધ પ્રકારનો આલોચનાનો પરિણામ થાય. કેમ કે ભાવથી ભાવની પ્રસૂતિ થાય છે.

તથા ગુરુ આલોચનામાં અપેક્ષિત એવા સમ્યગ્ સંવેગની વૃદ્ધિ કરી શકે તેવા જોઈએ,

જેથી ઉચિત આલોચના ગ્રહણ કરતી વખતે પાણુ ગુરુના સંવેગજનક તે તે વચનો દ્વારા આલોચકના સંવેગભાવની વૃદ્ધિ થાય.

તે ઉપરાંત ગુરુ આફ્રતિથી સૌમ્ય હોય તો આલોચક માટે ઉત્સાહમાં પ્રબળ કારણ બને અને પ્રફૂલિતી પ્રશાંતભાવવાળા હોય જેથી આલોચકના દોષોને સાંભળીને પાણુ ચિત્તના કોઈ એવા ભાવો ન થવા દે કે જેનાથી આલોચકના ઉત્સાહનો ભંગ થાય.

સિદ્ધકર્મા ગુરુનાં વિશેષાણો જોયા બાદ યોગ્ય ગુરુ કેવા હોવા જોઈએ તેનો વિશેષ બોધ થાય તે માટે, ગ્રંથકારે સ્વયં રચેલ આલોચના પંચાશકની ગાથા ૧૪-૧૫માં બતાવેલ આલોચના આપવા માટે યોગ્ય ગુરુનાં લક્ષણો ઉપયોગી હોવાથી અહીં બતાવીએ છીએ.

(૧) આચારવાન :- ગુરુ જ્ઞાનાચારાદિ પાંચ આચારોનું સમ્યગ્ પાલન કરનારા હોવા જોઈએ. કારણ કે જે ગુરુ પોતાના ઉપદેશ અનુસાર આચારોનું પાલન કરતા હોય એવા ગુરુનાં વચન શ્રદ્ધા કરવા યોગ્ય થાય છે.

(૨) અવધારક :- આલોચના કરનાર આત્મા જે પાપો જે રીતે કહે છે, તે પાપોને યાદ રાખવા માટે ગુરુ પાસે વિશેષ અવધારણ શક્તિ હોવી જોઈએ. આવી સ્મરણશક્તિવાળા ગુરુ જ આલોચકે કહેલા પૂર્વના અને પાછળના અપરાધોને ધારણ કરી બધા અપરાધોમાં તે પ્રમાણે શુદ્ધિ આપવા સમર્થ થાય છે.

(૩) વ્યવહારવાન :- શાસ્ત્રમાં પાંચ પ્રકારના વ્યવહારનું વર્ણન આવે છે. આગમ, શ્રુત, આજ્ઞા, ધારણા અને જીત. આ પાંચે પ્રકારના વ્યવહારમાંથી સુયોગ્ય ગુરુ કોઈપણ વ્યવહારથી યુક્ત હોવા જોઈએ, જેથી તેઓ વ્યવહાર પ્રમાણે શુદ્ધિ કરાવી શકે.

(૪) અપવીરક (લજ્જાનો ત્યાગ કરાવનાર) :- ઘણીવાર આલોચના કરવાની તીવ્ર ઈચ્છા હોવા છતાં પાણુ શરમને કારણે જીવ પોતાનાં પાપ કહી શકતો નથી. તેથી ગુરુ એવા હોવા જોઈએ કે જે આવા જીવોને વિશેષ ઉપદેશ આપીને, તેને લજ્જામુક્ત કરી શકે. આ રીતે જ ગુરુ આલોચકને અત્યંત ઉપકારક થાય છે.

(૫) પ્રફુર્વ :- ગુરુમાં માત્ર આલોચના સાંભળવાની શક્તિ હોવી પૂરતી નથી, પાણુ તેમનામાં આલોચિત અતિચારો માટે પ્રાયશ્ચિત્તના પ્રદાન દ્વારા પ્રકર્ષથી શુદ્ધિ કરાવવાની શક્તિ પણ જોઈએ.

(૬) નિર્વાહક :- ગુરુમાં સમાલોચના કરીને પ્રાયશ્ચિત્ત લેનારની શક્તિનું અનુમાન કરવાની કુશળતા હોવી જોઈએ. જેથી પ્રાયશ્ચિત્ત લેનાર વ્યક્તિને તેની શક્તિ પ્રમાણે ઉચિત પ્રાયશ્ચિત્ત આપે કે જેથી તે તપ, સ્વાધ્યાય આદિ કરવા માટે તે સમર્થ બની શકે. ગુરુમાં એવી શક્તિ હોવી જોઈએ કે આલોચકને ઉચિત અનુશાસન આપી, તેના નિજવીર્યને ઉદ્ધસિત કરાવી

તથા આલોચનાના યથાર્થ ફળને સમજવી, મોટું પાણુ પ્રાયશ્ચિત્ત વહન કરાવી શકે; સત્ત્વની વૃદ્ધિ કરાવી શકે અને આલોચકના પાપની શુદ્ધિ કરાવી શકે.

(૭) અપાયદર્શી :- આલોકસંબંધી અને પરલોકસંબંધી અપાયોને જે જેઈ શકે તેવા ગુરુને અપાયદર્શી કહેવાય છે. દુકાળ, દુર્ભિક્ષકાળ, દુર્બળતા આદિ આલોક સંબંધી અપાયોને ગુરુએ જાણવા જેઈએ. કારણ કે કોઈ અપરાધ દુકાળ આદિમાં કરાયો હોય, અને તેવો જ અપરાધ દુકાળાદિના કારણ વગર કરાયો હોય, તો સામાન્યથી સમાન દેખાતા તે અપરાધોના પ્રાયશ્ચિત્તમાં ભેદ પડશે. વળી ગુરુમાં પારલૌકિક અપાયો જેવા કે દુર્લભબોધિપાણું કે અનંત સંસારની પ્રાપ્તિ આદિને બતાવવાની શક્તિ જેઈએ. કારણ કે આવાં નુકસાનો બતાવીને ગુરુ આલોચકને વાસ્તવિકતાનું ભાન કરાવી તેના ઉપર ઉપકાર કરી શકે છે.

(૮) અપરિશ્રાવી :- ગુરુ એવા હોવા જેઈએ કે જે આલોચક દ્વારા કહેવાયેલ અકૃત્યોને ક્યારેય પાણુ અન્યને કહે નહીં, જેથી કરીને ક્યારેય પાણુ કોઈ અનર્થની પરંપરા ન સર્જાય. આલોચકનાં દુષ્ટત્યો બીજને કહેવાથી ગુરુ આલોચકના લાઘવને કરનાર થાય છે.

(૯) પરહિતમાં યુક્ત :- ગુરુ પરોપકાર કરવા માટે હંમેશાં તત્પર હોવા જેઈએ, જેથી પ્રાયશ્ચિત્ત લેવા માટે આવનાર વ્યક્તિના પાપની શુદ્ધિ કેમ થાય તે માટે સમય ફાળવીને તેની ઉચિત વિચારણા કરીને જ તેના સંબંધી પ્રાયશ્ચિત્તમાં યત્ન કરે. જે વિશિષ્ટ પ્રકારનો પરહિતનો પરિણામ ન હોય તો, આલોચના કરનારના પ્રાયશ્ચિત્તની ઉચિત સમાલોચના કર્યા વગર કે તેના સંવેગની વૃદ્ધિ કર્યા વગર પ્રાયશ્ચિત્ત આપવા માટે યત્ન કરે તો, આલોચકનું હિત થઈ શકે નહીં. જે ગુરુ પરહિતમાં તત્પર ન હોય તો, પ્રાયશ્ચિત્ત લેવા આવનારની મોટી કે નાની ભૂલો સાંભળીને તેમના દ્વારા આલોચકની ક્યારેક અવગણના થઈ જાય. જે ગુરુ પરહિતમાં તત્પર નથી હોતા તેમની પાસે આલોચક સરળતાથી પોતાના દોષોને કહી પાણુ નથી શકતો.

(૧૦) સૂક્ષ્મભાવ કુશળમતિ :- ગુરુ સૂક્ષ્મભાવોને જેઈ શકે તેવી નિપુણ બુદ્ધિવાળા હોવા જેઈએ, જેથી તેઓ ભાવોનું અનુમાન કરી શકે; અર્થાત્ ઈંગિતાદિ ચેષ્ટાઓ વડે બીજનું ચિત્ત કેવું છે તેનો નિર્ણય કરી શકે. આવા જ ગુરુ બીજના ભાવને અનુસારે શુદ્ધિ કરી આપવા માટે સમર્થ થઈ શકે છે.

જેમનામાં ઉપરમાં કહેલ ગુણોનો સમુદાય નથી હોતો તેવા ગુરુ શુદ્ધિ કરાવવા માટે સમર્થ નથી હોતા. ॥૧૫-લા॥

અવતરણિકા :-

ગાથા ૮-૯માં સિદ્ધકર્મા ગુરુ કેવા હોય તે બતાવ્યું, હવે તેવા ગુરુ પાસે આલોચના કેવી રીતે કરવી જોઈએ તે બતાવે છે -

એયારિસમ્મિ નિયમા સંવિગ્ગેણં પમાયદુચ્ચરિયં ।

અપુનકરણુજ્જણં પયાસિયવ્વં જહ્જણેણં ॥૧૦॥

એતાદ્દશે નિયમાત્સંવિગ્ગેન પ્રમાદદુશ્ચરિતમ્ ।

અપુનઃકરણોદ્ધતેન પ્રકાશયિતવ્યં યતિજનેન ॥૧૦॥

અન્વયાર્થ :-

એયારિસમ્મિ આવા પ્રકારના=ગાથા ૮-૯માં કહેલ એવા પ્રકારના ગુરુ પાસે **સંવિગ્ગેણં** સંવિગ્ન અને **અપુનકરણુજ્જણં** અપુનઃકરણ ઉદ્ધમવાળા **જહ્જણેણં** યતિજન વડે **પમાયદુચ્ચરિયં** પ્રમાદથી થયેલ દુષ્ચરિતને **નિયમા પયાસિયવ્વં** નિયમથી પ્રકાશિત કરાવું જોઈએ.

ગાથાર્થ :-

ગાથા ૮-૯માં કહેલ એવા પ્રકારના ગુરુ પાસે સંવિગ્ન અને અપુનઃકરણ ઉદ્ધમવાળા યતિજન વડે પ્રમાદથી થયેલ દુષ્ચરિતને નિયમથી પ્રકાશિત કરાવું જોઈએ.

ભાવાર્થ :-

ગાથા ૮-૯માં બતાવેલ ગુણોવાળા સિદ્ધકર્મા ગુરુ પાસે સાધુએ પોતાના પ્રમાદથી થયેલ દુષ્ચરિતની નિયમથી આલોચના કરવી જોઈએ. આમ કહેવાથી એ પ્રાપ્ત થાય છે કે આવા ગુરુ મળે અને આલોચના ન કરે તો ગુણસ્થાનક રહી શકે નહીં. કદાચ સાધ્વાચારનું પૂર્ણ પાલન કરતો હોય તો પણ અંતર્વૃત્તિથી દોષની શુદ્ધિનો અધ્યવસાય નથી, તેથી ગુણસ્થાનક રહી શકે નહીં. અહીં દુષ્ચરિતનું વિશેષણ પ્રમાદથી થયેલ કહ્યું, તેનાથી એ પ્રાપ્ત થાય કે જ્યાં આચરણની શક્તિ નથી ત્યાં પ્રવૃત્તિ ન થયેલ હોય તો તે દુષ્ચરિત નથી, પરંતુ પોતાની શક્તિ હોવા છતાં પ્રમાદના કારણે અનાભોગ આદિથી વિપરીત આચરણ થઈ હોય, તેની આલોચના કરવી જ જોઈએ.

આલોચના કરતી વખતે સંવેગ હોવો જોઈએ, અને વળી પાછું તે પાપ ન થાય તેવો અપુનઃકરણનો અધ્યવસાય ઉદ્ભવિત થાય તે રીતે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. તેમાં આલોચનાકાળમાં આલોચનીય દુષ્ચરિત પ્રત્યે તીવ્ર જુગુપ્સા ઉત્પન્ન થાય તે પ્રકારનો

માનસયત્ન વર્તતો હોય, તો તે સંવેગનો પરિણામ છે. વળી તે પાપ પુનઃ જીવનમાં ન જ થાય તેવો ભાવ મારે પેદા કરવો છે, એ પ્રકારના સંકલ્પપૂર્વક આલોચના કરવી જોઈએ. આ પ્રકારનો પ્રકર્ષવાળો ઉપયોગ વર્તતો હોય તો, અવશ્ય પ્રમાદથી થયેલ પાપ નાશ થાય છે, એટલું જ નહીં પાણ અન્ય પાણ અનેક પાપોનો નાશ આવા ઉપયોગથી થઈ શકે છે.

અહીં આલોચક યતિના સંવિજ્ઞ અને અપુનઃકારણ ઉદ્યમવાળા એ બે વિશેષાણો દ્વારા આલોચકની યોગ્યતા બતાવાઈ છે. આ ઉપરાંત ગ્રંથકારે સ્વયં રચેલ આલોચના પંચાશક ગાથા ૧૨, ૧૩માં આલોચના કરનારની યોગ્યતાનું વર્ણન કરતાં, તેમાણે નીચે બતાવેલાં અન્ય લક્ષણો પાણ કહ્યાં છે.

(૨) સંવિજ્ઞ :- સંવિજ્ઞ એટલે સંસારથી ભયભીત બનેલો જીવ. સંસારભીરુ જીવ જ આલોચના કરવા માટે યોગ્ય છે. કારણ કે તેને જ આલોચના લેવાનો દૃઢ અધ્યવસાય થાય છે.

(૨) અમાયી :- માયાના કારણે પોતાની જાત સારી ન હોવા છતાં સારી દેખાડવાની ઈચ્છા થાય છે. આવો માયાવી જીવ જે રીતે પાપ થયું હોય તે રીતે યથાવત્ પાપની આલોચના નથી કરી શકતો. આથી જ આલોચના કરનાર જીવ માયાવી ન હોવો જોઈએ.

(૩) મતિમાન :- મતિમાન એટલે બુદ્ધિશાળી. બુદ્ધિશાળી જીવ જ થયેલા પાપોને સમ્યક્ રીતે સમજી શકે અને તેથી તે પાપોની સમ્યક્ આલોચના પાણ કરી શકે છે. આથી જ આલોચક શાસ્ત્ર ભણીને મતિમાન થયો હોવો જોઈએ, અથવા સ્વાભાવિક માર્ગાનુસારી બુદ્ધિ હોવાને કારણે પાપોને પાપ તરીકે જાણી શકે તેવી બુદ્ધિવાળો હોવો જોઈએ.

(૪) કલ્પસ્થિત :- કલ્પસ્થિત એટલે મર્યાદામાં રહેલો. સામાન્ય રીતે આલોચક આત્માએ સાધુજીવન, શ્રાવકજીવન કે સમ્યગ્દર્શનની મર્યાદા સ્વીકારેલી હોવી જોઈએ. આલોચક જે સાધુ હોય તો સ્થવિર સાધુઓની દિનભરની જે ઉચિત ચર્ચાઓ છે, તેમાં યત્નવાળો હોવો જોઈએ. તેમાં જે યત્નવાળો ન હોય તેને અતિચારના વિષયમાં જુગુપ્સા હોવાનો સંભવ પાણ ઓછો હોય છે. મર્યાદા વગરનો જીવ કદાચ પાપનાશના આશયથી યથાવત્ આલોચના કરે તો પાણ, તેની આલોચના માત્ર શબ્દરૂપ બને છે પરંતુ ભાવથી તે આલોચના કરી શકતો નથી. કારણ કે જેના જીવનમાં મર્યાદા હોય તેને જ અતિચારોના સેવન પ્રત્યે જુગુપ્સા હોય. આ જુગુપ્સાને કારણે જ તેનામાં આલોચના કરવાની યોગ્યતા રહેલી છે.

(૫) અનાશંસી :- આશંસા એટલે ક્ષણની ઈચ્છા. આલોચકમાં આલોચના કરીને કંઈ મેળવવાની ઈચ્છા ન હોવી જોઈએ. સારી રીતે આલોચના કરનારને આચાર્યાદિની વિશેષ

પ્રકારની કૃપા પ્રાપ્ત થાય એવી આશંસા, અથવા તો સારી રીતે આલોચના કરવાથી જન્માંતરમાં દેવભવની શ્રેષ્ઠ સામગ્રીઓ પ્રાપ્ત થાય તેવી આશંસા થઈ શકે છે. એ પ્રકારની ફળની આશંસાપૂર્વક આલોચના કરવામાં આવે, તો આલોચના કરવા છતાં પણ બધા અતિયારોનું આલોચન થતું નથી, કેમ કે આવા પ્રકારની આશંસાપૂર્વક આલોચના તે જ અતિયારરૂપ છે. આવી આલોચનાથી નિદાનશલ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે. માટે સર્વ આશંસા છોડીને પાપથી વિરુદ્ધ અધ્યવસાયને પેદા કરવાના આશયથી આલોચનામાં યત્ન કરવો જોઈએ.

(૬) પ્રજ્ઞાપનીય :- પ્રજ્ઞાપનીય એટલે વાળ્યો વળી શકે, સમજાવ્યો સમજી શકે તેવો જીવ. આલોચના લેનારને પોતાની કરેલ ભૂલનું સ્મરણ ન થાય ત્યારે, આલોચનાકાળમાં તેના સહવર્તી સાધુ કે ગુરુ આદિ તેને તેની થયેલી ભૂલોનું સ્મરણ કરાવે, તો તે સાંભળીને તેને પ્રમોદ થાય કે મને મારી ભૂલનું સ્મરણ કરાવીને આ લોકોએ મારા ઉપર ઉપકાર કર્યો છે. આવું જોને થાય તે જીવ પ્રજ્ઞાપનીય કહેવાય છે. પ્રજ્ઞાપનીયતા એ આલોચક માટે એક મહત્વનો ગુણ છે. જે પ્રજ્ઞાપનીય નથી હોતો તેને પોતાની ભૂલ સુધારવાની મનોવૃત્તિ હોતી નથી. તેથી અપ્રજ્ઞાપનીય જીવની આલોચના સમ્યગ્ થઈ શકતી નથી.

(૭) શ્રદ્ધાળુ :- ગુરુએ કહેલા પ્રાયશ્ચિત્તથી નક્કી શુદ્ધિ થશે એ પ્રકારની શ્રદ્ધા આલોચકને હોવી જોઈએ. જેથી દુષ્કર આલોચના અને ગુરુએ આપેલ પ્રાયશ્ચિત્ત આદિ દરેક કૃત્યોને તે સમ્યગ્ કરી શકે.

(૮) આજ્ઞાવર્તી :- આલોચના કરનાર જીવ ગુરુની આજ્ઞામાં રહીને સંયમમાં યત્ન કરનાર હોવો જોઈએ. તેવો જીવ ક્યારેક પ્રમાદથી સ્ખલના થઈ ગઈ હોય તો તે આલોચનાથી શુદ્ધિ કરી શકે, અને જે જીવ ગુરુને આજ્ઞાવર્તી નથી તેવો જીવ થયેલી ભૂલની આલોચના કરે તો પણ, મનસ્વી જીવવાની વૃત્તિ હોવાથી તેના પાપની શુદ્ધિ થતી નથી.

(૯) દુષ્કૃતતાપી :- આલોચકને પોતે કરેલાં દુષ્કૃત્યો પ્રત્યે પશ્ચાત્તાપ હોવો જોઈએ. અતિયારોના સેવનરૂપ દુષ્કૃતથી જે તપે તે દુષ્કૃતતાપી કહેવાય છે. અતિયારના આલોચનકાળમાં બોલાતા અતિયારો પ્રત્યે એનું ચિત્ત અનુતાપ પામે તેવું હોવું જોઈએ. પોતે કરેલાં દુષ્કૃતોનું જ્યારે સ્મરણ કરે ત્યારે તેનું ચિત્ત પશ્ચાત્તાપના કારણથી અતિ ભીંજાએલું હોવું જોઈએ, જેથી દુષ્કૃતનો વિરોધી ભાવ ઉત્તરોત્તર ઉદ્ભવિત કરી શકે.

(૧૦) આલોચનાળી વિધિમાં ઉત્સુક :- આલોચકમાં આલોચનાની વિધિ જાણવાની ઉત્સુકતા હોવી જોઈએ, અને તે પ્રમાણે જ આલોચના કરવાનો તે આગ્રહી હોવો જોઈએ. વળી અવિધિનો સજગતાથી ત્યાગ કરવો જોઈએ.

(૧૧) અભિગ્રહના આસેવનાદિ લિંગથી યુક્ત હોય :- અભિગ્રહોને ધારણ કરતો હોય, કરાવતો હોય અને અનુમોદના પાણ કરતો હોય. આલોચના એ વિશેષ પ્રકારના વીર્યના પ્રકર્ષથી કરવાની છે. જે જીવ સ્વશક્તિ પ્રમાણે અભિગ્રહમાં યત્ન ન કરતો હોય તે પોતાની શક્તિને સમ્યગ્ પ્રકારે પ્રવર્તાવવાની વૃત્તિવાળો હોતો નથી. તેથી આવો જીવ આલોચના પાણ સમ્યગ્ પ્રકારે કરી શકતો નથી. માટે સાધુએ સમ્યગ્ પ્રકારે પોતાની શક્તિ પ્રમાણે અભિગ્રહમાં યત્ન કરવો જોઈએ. જ્યાં શક્તિ ન હોય ત્યાં અભિગ્રહ કરનારને અભિગ્રહ કરવામાં સહાયતા કરવારૂપે યત્ન કરવો જોઈએ. પોતાની અભિગ્રહ કરવાની શક્તિ ન હોય તો તે અભિગ્રહ પ્રત્યે પક્ષપાતપૂર્વક અભિગ્રહ કરનારની અનુમોદના કરવી જોઈએ, જેથી અભિગ્રહરૂપ ઉચિત કૃત્યો વિશે પોતાની શક્તિનો પ્રકર્ષ થાય. આવો જીવ જ અપ્રમાદ ભાવથી સમ્યગ્ આલોચના કરી શકે છે. ||૧૫-૧૦||

અવતરણિકા :-

ગાથા ૧૦માં સિદ્ધકર્મા ગુરુ પાસે કેવા પ્રકારના પરિણામથી આલોચના કરવી જોઈએ તે બતાવ્યું. હવે દષ્ટાંતથી આલોચનાકાળમાં અપેક્ષિત વિશેષ પ્રયત્નને બતાવવા અર્થે કહે છે ..

જહ બાલો જંપંતો કજ્જમકજ્જં ચ ઉજ્જયં ભણઇ ।

તં તહ આલોઙ્જા માયામયવિપ્પમુક્કો ય ॥૧૧॥

યથા બાલો જલ્પન્કાર્યમકાર્યં ચ ઋજુકં ભણતિ ।

તત્તથાઽઽલોચયેન્માયામદવિપ્રમુક્તશ્ચ ॥૧૧॥

અન્વયાર્થ :-

કજ્જમકજ્જં ચ જંપંતો બાલો કાર્ય અને અકાર્યને બોલતો બાળક **જહ** જે પ્રમાણે **ઉજ્જયં ભણઇ** સરળ કહે છે **તહ** તે પ્રમાણે **માયામયવિપ્પમુક્કો ય** માયા અને મદથી મુકાયેલો જ (આલોચક) **તં તેનું=પ્રમાદથી આચરેલ દુષ્ચરિતનું આલોઙ્જા** આલોચન કરે.

✽ ‘ય’શબ્દ ‘એવકાર’ના અર્થમાં વપરાયો છે.

ગાથાર્થ :-

કાર્ય અને અકાર્યને બોલતો બાળક જે પ્રમાણે સરળ કહે છે, તે પ્રમાણે માયા અને મદથી મુકાયેલો જ આલોચક, પ્રમાદથી આચરેલ દુષ્ચરિતનું આલોચન કરે.

ભાવાર્થ :-

બાળક નાની ઉંમરનો હોય છે ત્યારે તેની બુદ્ધિ અવિકસિત હોવાથી, આ કહેવાથી મારું ખરાબ દેખાશે તેવો બોધ તેને હોતો નથી; ફક્ત બાળક હોવાને કારણે પોતે જે કાંઈ કરી આવે છે તે બોલવાનો પરિણામ તેને થાય છે, તેથી જે વસ્તુ જેમ થઈ હોય તેમ સરળપણે તે કહે છે. તે જ પ્રકારે આલોચકને જ્યારે માર્ગાનુસારી સિદ્ધકર્મા ગુરુ મળે છે ત્યારે, જે તેનામાં માર્ગાનુસારી બુદ્ધિ હોય તો તે વિચારી શકે છે કે, આવા મહાત્મા પાસે હું મારા દોષોને યથાર્થ કહીશ તો જ તેમના બળથી મારાં પાપો અવશ્ય નાશ પામશે; તેથી માન અને માયાથી રહિત યથાર્થ આલોચના તે કરી શકે છે. જે માર્ગાનુસારી બુદ્ધિ ન હોય તો સ્વવિકલ્પથી જ તેને થાય છે કે, હું યથાર્થ પ્રકાશન કરીશ તો મારું ખરાબ દેખાશે; તેથી પોતાની ભૂલોને તે કંઈક સ્પષ્ટ અને કંઈક અસ્પષ્ટ કહે છે. તેનું આવું કથન માયા અને મદેપૂર્વકનું જ હોય છે. ॥૧૫-૧૧॥

અવતરણિકા :-

ગાથા-૧૦ અને ૧૧માં ગુરુ આગળ કઈ રીતે આલોચના કરવી જોઈએ તે બતાવ્યું. હવે આલોચનામાં અન્યના મતને બતાવવાપૂર્વક આલોચનામાં શલ્યો શું છે તે બતાવે છે-

પચ્છિત્તમયં કરુણા અન્ને સુદ્ધિં ભળંતિ નાણસ્સ ।

તં ચ ન; જમ્હા એયં સસલ્લવણરોહણપ્પાયં ॥૧૨॥

પ્રાયશ્ચિત્તમયં કરુણાદન્યે શુદ્ધિં ભળન્તિ જ્ઞાનસ્ય ।

તચ્ચ ન, યસ્માદેતત્સશલ્યવ્રણરોહણપ્રાયમ્ ॥૧૨॥

અન્વયાર્થ :-

અન્ને કેટલાક આચાર્ય નાણસ્સ જ્ઞાનને=ઉપયોગને પચ્છિત્તમયં કરુણા પ્રાયશ્ચિત્તમય કરવાથી સુદ્ધિં ભળંતિ શુદ્ધિ માને છે તં ચ ન અને (આવું માનવું) તે (બરાબર) નથી જમ્હા જે કારણથી એયં આ=પશ્ચાત્તાપનો પરિણામ સસલ્લવણરોહણપ્પાયં સશલ્ય વ્રણરોહણ તુલ્ય, અર્થાત્ શરીરની અંદરમાં શલ્ય રાખીને ઉપરથી ઘાને રુઝાવવા માટેના ઔષધપ્રયોગ તુલ્ય છે.

ગાથાર્થ :-

કેટલાક આચાર્ય જ્ઞાનના ઉપયોગને પ્રાયશ્ચિત્તમય કરવાથી શુદ્ધિ માને છે. જે કારણથી આવો પશ્ચાત્તાપનો પરિણામ સશલ્ય વ્રણરોહણ તુલ્ય છે, અર્થાત્ શરીરની

અંદરમાં શલ્ય રાખીને ઉપરથી ઘાને રુઝાવવા માટેના ઔષધપ્રયોગ તુલ્ય છે, તે કારણથી આવા પશ્ચાત્તાપના પરિણામથી શુદ્ધિ થાય તે વાત બરાબર નથી.

ભાવાર્થ :-

કેટલાક આચાર્યો જ્ઞાનના ઉપયોગને પ્રાયશ્ચિત્તમય કરવામાં આવે તો દોષોની શુદ્ધિ થાય, તેમ માને છે. તેવું માનવાની પાછળ તેઓનો આશય એ છે કે દોષનું સેવન તે જીવના મલિન અધ્યવસાયરૂપ છે, અને પશ્ચાત્તાપના પરિણામવાળા જીવનો ઉપયોગ એ તેના વિરુદ્ધ અધ્યવસાયરૂપ છે. આથી પાપની વિરુદ્ધ ઉપયોગથી જ પાપની શુદ્ધિ થાય છે, અને તેથી જ તેઓના મતે ગુરુ આગળ દોષો પ્રકાશવાની કોઈ આવશ્યકતા રહેતી નથી.

અન્ય આચાર્યના આવા અભિપ્રાયનું નિરાકરણ કરતાં ગ્રંથકાર કહે છે કે, તે વાત બરાબર નથી. કારણ કે યોગ્ય ગુરુ પાસે પોતાના દોષોનું પ્રકાશન કરવાના અધ્યવસાય વગર માત્ર પશ્ચાત્તાપનો પરિણામ કરવો, એ શરીરમાં વાગેલા કાંટાને કાઢ્યા વગર ઉપરથી ઘાને પાટાપીંડી કરવા તુલ્ય છે. જેમ કાંટારૂપ શલ્યને કાઢ્યા વગર ઘાને પાટાપીંડી કરવામાં આવે તો ઘાને રુઝા આવતી નથી, તેમ યોગ્ય ગુરુ પાસે પોતાના દોષોના પ્રકાશનનો અધ્યવસાય કર્યા વગર માત્ર પ્રાયશ્ચિત્તનો પરિણામ કરવાથી શુદ્ધિ થતી નથી. યોગ્ય ગુરુ પાસે પોતાના દોષોના પ્રકાશનનો અધ્યવસાય વિદ્યમાન હોય, અને પછી પાપનું સ્મરણ કરીને પાપના પશ્ચાત્તાપવાળો અધ્યવસાય કરવામાં આવે તો શુદ્ધિ થાય છે, અન્યથા નહીં. તેથી અન્ય આચાર્યોનું તે કથન ઉચિત નથી.

અહીં વિશેષ એ છે કે કોઈ પાપ મત પ્રાય: કરીને કોઈક નયની અપેક્ષાએ હોય છે. આમ છતાં, જે તે નય સ્વસ્થાનને છોડીને અન્ય સ્થાનમાં યોજાય તો તે દુર્નય બને છે. પ્રસ્તુત સ્થાનમાં પાપ કોઈક જીવને પાપ થયા પછી સહજ ભાવે પાપથી વિરુદ્ધ પશ્ચાત્તાપનો ઉત્કટ અધ્યવસાય થાય, તો તે પાપની શુદ્ધિ થાય છે. પરંતુ જે તે વ્યક્તિના મનમાં એવું જ હોય કે મારે તો યોગ્ય ગુરુ પાસે પાપના પ્રકાશન વગર શુદ્ધિ કરવી છે, તો એવા અધ્યવસાયથી શુદ્ધિ ન થઈ શકે. ક્યારેક વિશેષ સામગ્રીના અભાવને કારણે તેને, યોગ્ય ગુરુ પાસે મારે શુદ્ધિ કરવી જોઈએ તેવો બોધ ન પાગ હોય, અને થયેલા પાપ પ્રત્યે સહજ પશ્ચાત્તાપનો અધ્યવસાય તીવ્ર બને તો, તેવા સ્થાનને આશ્રયીને ગુરુ આગળ પ્રકાશન વગર પાપ શુદ્ધિ થઈ શકે; પરંતુ યતિને તો શાસ્ત્રાનુસારી ઉચિત પ્રવૃત્તિથી જ શુદ્ધિ કરવાની હોય છે. આમ છતાં, યતિ જે અન્ય આચાર્યોના મતનું અવલંબન લઈને ગુરુ આગળ પ્રકાશન કર્યા વગર શુદ્ધિ માટે યત્ન કરે, તો સશલ્ય વ્રણરોહણ તુલ્ય, અર્થાત્ તેના શરીરની અંદરમાં શલ્ય

રાખીને ઉપરથી ઘાને રુઝાવવા માટેના ઔષધપ્રયોગ તુલ્ય પશ્ચાત્તાપનો પરિણામ કહેવાય છે. આવા સશલ્ય પશ્ચાત્તાપના પરિણામથી શુદ્ધિ થતી નથી. ॥૧૫-૧૨॥

અવતરણિકા :-

ગાથા ૧૨માં કહ્યું કે યોગ્ય ગુરુ આગળ દોષોના પ્રકાશન વગર જ્ઞાનના ઉપયોગમાત્રથી પશ્ચાત્તાપનો પરિણામ કરીને શુદ્ધિ માટે યત્ન કરે, તો તે શલ્ય સહિત ઘાને રુઝાવવાની ક્રિયા તુલ્ય છે, તેથી હવે તે શલ્યો શું છે તે બતાવવા અર્થે કહે છે -

અવરાહા ખલુ સલ્લં એયં માયાઇભેયઓ તિવિહં ।

સવ્વં પિ ગુરુસમીવે ઉદ્ધરિયવ્વં પયત્તેણ ॥૧૩॥

અપરાધાઃ ખલુ શલ્યમેતન્માયાદિભેદતસ્ત્રિવિધમ્ ।

સર્વમપિ ગુરુસમીપ ઉદ્ધર્તવ્યં પ્રયત્નેન ॥૧૩॥

અન્વયાર્થ :-

સલ્લં ખલુ શલ્ય ખરેખર **અવરાહા** અપરાધો છે. **માયાઇભેયઓ** માયાદિ ભેદથી **તિવિહં** ત્રણ પ્રકારનાં **સવ્વં પિ** સર્વ પાણ **એયં** આ=શલ્ય **ગુરુસમીવે** ગુરુ પાસે **પયત્તેણ** પ્રયત્નથી **ઉદ્ધરિયવ્વં** ઉદ્ધરણ કરવાં જોઈએ.

ગાથાર્થ :-

શલ્ય ખરેખર અપરાધો છે. માયાદિ ભેદથી ત્રણે પ્રકારનાં સર્વ પાણ આ શલ્યો ગુરુ પાસે પ્રયત્નથી ઉદ્ધરણ કરવાં જોઈએ.

ભાવાર્થ :-

સંયમમાં યત્ન કરનાર વડે પ્રમાદાદિથી કોઈ સ્ખલના થઈ હોય, અને તે સ્ખલનાને યોગ્ય ગુરુની પ્રાપ્તિ થયા પછી તેમની પાસે પ્રગટ કરવાનો અધ્યવસાય ન થાય, તો તે વિપર્યાસરૂપ હોવાથી **મિશ્ર્યાત્વશલ્ય** બને છે. જે યોગ્ય ગુરુ પાસે પ્રકાશન કરવાનો આશય હોય છતાં તેનું પ્રકાશન યથાર્થ ન થાય, તો તે **માયાશલ્ય** બને છે. અપરાધ થયા પછી હું મારા અપરાધો ગુરુને યથાર્થ કહું જેથી મારા ઉપર ગુરુની વિશેષ કૃપા થાય, તે પ્રકારના આશયથી, અથવા તો ગુરુ પાસે સમ્યગ્ આલોચન કરીને ભવાંતરમાં કોઈક ભૌતિક સુખો મને મળે, એ પ્રકારના આશયથી અપરાધોનું યથાર્થ પ્રકાશન થાય, તો પાણ તે **નિદાનશલ્ય** બને છે. આ ત્રણે શલ્યો અપરાધરૂપ જ છે. આ ત્રણે શલ્યો અનંતાનુબંધી કષાયના ઉદયથી જ થાય છે, અને તેથી જ આગળમાં કહેવાના છે કે ભાવશલ્યનો ઉદ્ધાર

ન કરવામાં આવે તો દુર્લભબોધિપણું અને અનંત સંસારની પ્રાપ્તિ થાય છે.

અહીં વિશેષ એ છે કે યોગ્ય ગુરુને પ્રાપ્ત કરીને મારે મારા અપરાધોની આલોચના કરવી છે તેવા અધ્યવસાયવાળો કોઈ જીવ, કદાચ આલોચના કર્યા વગર કાળ કરે તો પણ તે આરાધક છે. પરંતુ જો કોઈ જીવ થયેલા અપરાધોની ગુરુ પાસે આલોચના કર્યા વગર માત્ર પશ્ચાત્તાપાદિ કરે તો તે સશલ્ય ઘા ઉપર ઔષધપ્રયોગ જેવું થાય છે, તેથી તે વિરાધક છે. ॥૧૫-૧૩॥

અવતરણિકા :-

ગાથા ૧૩માં કહ્યું કે ત્રણે પ્રકારનાં શલ્ય અપરાધરૂપ છે આથી, પ્રયત્નપૂર્વક ગુરુ પાસે તેનો ઉદ્ધાર કરવો જોઈએ. તેને ૪ દંઢ કરવા અર્થે શલ્યોની અનર્થકારિતા અનેક દૃષ્ટાંતોથી બતાવે છે -

ન ય તં સત્થં વ વિસં વ દુપ્પઉત્તુ વ્વ કુણ્ઠ વેયાલો ।

જંતં વ દુપ્પઉત્તં સત્તુ વ્વ પમાઇઓ કુદ્ધો ॥૧૪॥

ન ચ તચ્છસ્સં વા વિષં વા દુષ્પ્રયુક્તો વા કરોતિ વેતાલઃ ।

યન્ત્રં વા દુષ્પ્રયુક્તં શત્રુર્વા પ્રમાદિતઃ ક્લુદ્ધઃ ॥૧૪॥

જં કુણ્ઠ ભાવસલ્લં અણુદ્ધિયં ઉત્તિમઢ્ઠકાલમ્મિ ।

દુલ્લહબોહીયત્તં અણંતસંસારિયત્તં ચ ॥૧૫॥

યત્કરોતિ ભાવશલ્યમનુદ્ધૂતમુત્તમાર્થકાલે ।

દુર્લભબોધિકત્વમનન્તસંસારિકત્વં ચ ॥૧૫॥

અભ્યયાર્થ :-

સત્થં વ ય અને શસ્ત્ર અથવા વિસં વ વિષ કે દુપ્પઉત્તુ વ્વ વેયાલો દુષ્પ્રયુક્ત=દુઃસાધિત વેતાલ કે જંતં વ દુપ્પઉત્તં દુષ્પ્રયુક્ત=દુર્વ્યાપારી એવું યન્ત્ર કે પમાઇઓ કુદ્ધો સત્તુ વ્વ પ્રમાદિત=અવગણના કરાયેલો કોપિત શત્રુ તં ન કુણ્ઠ તે નથી કરતો કે જં જે દુલ્લહબોહીયત્તં દુર્લભબોધિપણું અણંતસંસારિયત્તં ચ અને અનંતસંસારીપણું ઉત્તિમઢ્ઠકાલમ્મિ ઉત્તમાર્થકાળમાં અણુદ્ધિયં ભાવસલ્લં અનુદ્ધરિત એવું ભાવશલ્ય કુણ્ઠ કરે છે.

✽ ઓધનિર્યુક્તિમાં પમાઇઓ શબ્દના બદલે પમાઇણો શબ્દ છે, અને પંચાશકમાં પમાઇઓ શબ્દના બદલે પમાદિડ શબ્દ છે. પંચાશકનો પમાદિડ શબ્દ અને અહીંનો પમાઇઓ શબ્દ બન્ને પ્રાકૃત પ્રમાણે એકાર્થવાચી છે. તે પ્રમાણે અર્થ કરીએ તો પમાઇડ નો અર્થ પ્રમાદિત

થાય છે અને પંચાશકની ટીકામાં તેનો અર્થ **અવગીતઃ** કર્યો છે. અને તે **સત્તુ** શબ્દનું વિશેષણ છે. પંચાશકમાં અને ઓધનિર્યુક્તિમાં **સત્તુ** શબ્દના બદલે **સપ્પો** શબ્દ છે.

ગાથાર્થ :-

શસ્ત્ર કે વિષ કે દુઃસાધિત વેતાલ કે દુર્યાપારી યન્ત્ર કે અવગણના કરાયેલો કોષિત શત્રુ તે નુકસાન નથી કરતો કે જે દુર્લભબોધિપણું અને અનંતસંસારીપણું જેવું નુકસાન ઉત્તમાર્થકાળમાં અનુદ્ધરિત ભાવશલ્ય કરે છે.

ભાવાર્થ :-

સામાન્ય રીતે જીવ મિથ્યાત્વના પરિણામથી જ દુર્લભબોધિ અને અનંતસંસારી બને છે. મંદ મિથ્યાત્વની અવસ્થામાં કે સમ્યક્ત્વાદિની અવસ્થામાં તો જીવ સુલભબોધિ કે અલ્પ સંસારી બને છે. જેમ જેમ વિપર્યાસ અધિક તેમ તેમ સંસાર પાણ અધિક અને દુર્લભબોધિતાની પ્રાપ્તિ.

માયાદિ ત્રણ શલ્ય મિથ્યાત્વ સાથે અવિનાભાવી સંકળાયેલાં છે. તેથી તે શલ્યકાળમાં મિથ્યાત્વ જેટલું ઉત્કટ હોય તેટલી સંસારની વૃદ્ધિ, અને ઉત્કટ મિથ્યાત્વના કારણે જ જન્માન્તરમાં સન્માર્ગની અપ્રાપ્તિરૂપ દુર્લભબોધિપણું પાણ પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી ઉત્તમાર્થકાળમાં એટલે કે જીવનના અંત સમયે અનશનના કાળમાં, શક્તિના પ્રકર્ષથી થતી સાધનામાં જીવે અવશ્ય ત્રણે પ્રકારનાં ભાવશલ્યનો ઉદ્ધાર કરવો જોઈએ. આ વાતનું ગાંભીર્ય સમજાવવા માટે પ્રસ્તુતમાં અનેક દૃષ્ટાંતો બતાવવામાં આવ્યાં છે, જેથી જીવ જાગૃતિપૂર્વક ઉચિત યત્ન કરીને શલ્યોનો ઉદ્ધાર કરે. ॥૧૫-૧૪/૧૫॥

તો ઉદ્ધરંતિ ગારવરહિયા મૂલં પુણ્નભવલયાણં ।

મિચ્છદંસણસલ્લં માયાસલ્લં નિયાણં ચ ॥૧૬॥

તત ઉદ્ધરન્તિ ગૌરવરહિતા મૂલં પુનર્ભવલતાનામ્ ।

મિથ્યાદર્શનશલ્યં માયાશલ્યં નિદાનં ચ ॥૧૬॥

અવ્યયાર્થ :-

તો તે કારણથી=ગાથા ૧૪-૧૫માં બતાવ્યું કે ભાવશલ્યોનો ઉદ્ધાર કરવામાં ન આવે તો દુર્લભબોધિપણું અને અનંતસંસારીપણું પ્રાપ્ત થાય છે, તે કારણથી **ગારવરહિયા** ગારવથી રહિત એવા મુનિઓ **પુણ્નભવલયાણં મૂલં** પુનર્ભવલતાના મૂળ જેવા **મિચ્છદંસણસલ્લં** મિથ્યાત્વશલ્યને, **માયાસલ્લં** માયાશલ્યને અને **નિયાણં ચ** નિદાનશલ્યને **ઉદ્ધરંતિ** ઉદ્ધરે છે.

ગાથાર્થ :-

ભાવશલ્યોનો ઉદ્ધાર કરવામાં ન આવે તો દુર્લભબોધિપાણું અને અનંતસંસારીપાણું પ્રાપ્ત થાય છે, તે કારાગૃથી ગારવથી રહિત એવા મુનિઓ પુનર્ભવલતાના મૂળ જેવા મિથ્યાત્વશલ્યને, માયાશલ્યને અને નિદાનશલ્યને ઉદ્ધરે છે.

ભાવાર્થ :-

પૂર્વની ગાથામાં અનુદ્ધરિત ભાવશલ્યની અનર્થકારિતા બતાવી. તે કારાગૃથી જ ગારવરહિત મુનિઓ ત્રાણે શલ્યોનો ઉદ્ધાર કરે છે. અહીં ગારવરહિત શબ્દથી સંબોધ પ્રકરાણ ગ્રંથના આલોચના અધિકારની ગાથા-૨૪ પ્રમાણે લક્ષ્યદિ ગારવ ગ્રહણ કરવાના છે. સામાન્ય રીતે ગારવ શબ્દ રસગારવ, ઋદ્ધિગારવ અને શાતાગારવના અર્થમાં પ્રસિદ્ધ છે. પરંતુ તે અર્થ અહીં અપ્રસ્તુત છે. તેથી અહીં તો એ કહેવું છે કે પોતાના થયેલા દુષ્કરિતને યોગ્ય સ્થાને કહેવામાં લક્ષ્ય રાખવી તે આલોચનામાં ગારવરૂપ દોષ છે. તેથી મુનિઓ તે લક્ષ્યગારવનો ત્યાગ કરી પોતાના દરેક દોષનું યથાર્થ પ્રકાશન કરે છે. આનાથી જ દોષ નહીં પ્રકાશન કરવારૂપ મિથ્યાત્વશલ્યનો ઉદ્ધાર થાય છે. પોતાના દોષનું પ્રકાશન કરવામાં પાણ કંઈ ગોપવવાનો પરિણામ નહીં હોવાથી માયાશલ્યનો ઉદ્ધાર થાય છે, અને પોતાના દોષોને પ્રકાશન કરીને ભૌતિક રીતે ગુરુ પોતાને અનુકૂળ થાય તેવા પ્રકારનો ઈર્ષલોક ફળ સંબંધી આશય નહીં હોવાથી, અને પરલોક સંબંધી કોઈ ભૌતિક આશય નહીં હોવાથી, નિદાનશલ્યનો ઉદ્ધાર થાય છે. ગારવરહિત મુનિઓને તો માત્ર પોતાના થયેલા દોષોની શુદ્ધિ કરીને દોષરહિત થવાનો આશય હોય છે. તેથી તેમને આલોચના દ્વારા શુદ્ધિની પ્રાપ્તિ થાય છે. ||૧૫-૧૬||

અવતરણિકા :-

પૂર્વની ગાથાઓમાં કેવા ગુરુ પાસે આલોચના કરવી જોઈએ તે બતાવ્યા પછી, કેવા પરિણામપૂર્વક આલોચના કરવી જોઈએ તે ગાથા ૧૧માં બતાવ્યું. ત્યાં વચમાં કોઈ અન્યનો મત ઉપસ્થિત થયો કે ગુરુ પાસે આલોચના કર્યા વગર સ્વપરિણામથી જ શુદ્ધિ થઈ શકે છે. તે શંકાનું નિરાકરાણ ગાથા-૧૨માં કર્યું, અને તે નિરાકરાણમાં જ ઉપસ્થિત ત્રાણ શલ્યોની વાત બતાવી. હવે તે આલોચના પાણ કાળક્ષેપથી કરે તો શું થાય તે બતાવવા માટે કહે છે-

ચરણપરિણામધમ્મે દુચ્ચરિયં અદ્ધિં દઢં કુણ્ઢ ।

કહ વિ પમાયાવટ્ટિય જાવ ન આલોચ્યં ગુરુણો ॥૧૭॥

ચરણપરિણામધર્મે દુશ્ચરિતમધૃતિં દઢં કરોતિ ।
કથમપિ પ્રમાદાવર્તિતં યાવન્નાલોચિતં ગુરોઃ ॥૧૭॥

અન્વયાર્થ :-

ચરણપરિણામધર્મે ચરણપરિણામરૂપ ધર્મમાં કહ વિ કોઈ પાણ રીતે પમાયાવટ્ટિય પ્રમાદથી આવર્તિત દુચ્ચરિયં દુષ્ચરિત જાવ જ્યાં સુધી ગુરુણો ગુરુ પાસે ન આલોચ્યં આલોચિત નથી કરાતું ત્યાં સુધી દઢં દઢ અદ્ધિં અધૃતિને કુણઈ કરે છે.

ગાથાર્થ :-

ચરણપરિણામરૂપ ધર્મમાં કોઈપણ રીતે પ્રમાદથી આવર્તિત દુષ્ચરિત જ્યાં સુધી ગુરુ પાસે આલોચિત નથી કરાતું ત્યાં સુધી દઢ અધૃતિને કરે છે.

ભાવાર્થ :-

ભગવાનના વચનાનુસાર ક્રિયાઓ કરવાથી આત્મભાવમાં વર્તવારૂપ ચરણપરિણામ પ્રગટે છે. ઉચિત આચરણાઓ દ્વારા આ પરિણામ ક્રમસર વૃદ્ધિમાન થાય છે. આમ છતાં, અનાદિ ભવોના અભ્યાસને કારણે મુનિને પાણ પ્રમાદને કારણે કોઈક રીતે આચરણામાં સ્ખલનાઓ થઈ જાય છે. આ જ મુનિનું દુષ્ચરિત છે. અતિ વિચારક મુનિને તો પોતાની સ્ખલના એટલી ખટકતી હોય છે કે તેને કાળક્ષેપ કર્યા વગર તરત આલોચના કરવાનો પરિણામ થાય છે. આથી જ જ્યાં સુધી આવો મુનિ ગુરુ પાસે પોતાના દુષ્ચરિતની આલોચના નથી કરતો ત્યાં સુધી તેને અત્યંત અધૃતિ થાય છે.

આનાથી એ કહેવું છે કે જેમના હૈયામાં ખરેખર ચારિત્રનો પરિણામ વર્તતો હોય તેવા મુનિઓ, પ્રાયઃ કરીને પ્રમાદ જ ના કરે; અને ક્વચિત્ તેમનાથી પ્રમાદ થઈ ગયો હોય તો જ્યાં સુધી આલોચના ન કરે ત્યાં સુધી થયેલા દોષો તેમને સતત ડંખતા હોય છે. કેમ કે તેઓ જાણે છે કે જે દોષોની શુદ્ધિ નહીં કરવામાં આવે તો સંસાર વૃદ્ધિ પામશે. માટે જ શક્ય એટલી શીઘ્ર આલોચના કરવા તેઓ યત્ન કરે છે. ॥૧૫-૧૭॥

અવતરણિકા :-

ગાથા - ૧૭માં બતાવ્યું કે થયેલું દુષ્ચરિત જ્યાં સુધી આલોચવામાં આવતું નથી ત્યાં સુધી તે ચારિત્રના પરિણામમાં દઢ અધૃતિને કરે છે. હવે તે આલોચના કઈ રીતે કરવી જોઈએ કે જેથી સાતિચાર મૃત્યુ ન થાય તે બતાવતાં કહે છે -

જં જાહે આવજ્ઞઇ દુચ્ચરિયં તં તહેવ (તાહેવ) જત્તેણં ।

આલોચ્યવ્વં ખલુ સમ્મં સઙ્ગારમરણભયા ॥૧૮॥

યદ્યથાઽઽપદ્યતે દુશ્ચરિતં તમ્ તથૈવ (તદૈવ) યત્નેન ।

આલોચયિતવ્યં ખલુ સમ્યક્ સાતિચારમરણભયાત્ ॥૧૮॥

અન્વયાર્થ :-

સઙ્ગારમરણભયા સાતિચાર મરાણના ભયથી જં દુચ્ચરિયં જે દુષ્ચરિત જાહે આવજ્ઞઇ જ્યારે થાય છે તં તે દુષ્ચરિતને તાહેવ ત્યારે જ ખલુ ખરેખર જત્તેણં યત્નપૂર્વક સમ્મં સમ્યગ્ આલોચ્યવ્વં આલોચવું જેઈએ.

* અહીં મૂળ શ્લોકમાં તહેવ શબ્દ છે તેના સ્થાને તાહેવ શબ્દ ભાસે છે. (પાઠ મળ્યો નથી.)

ગાથાર્થ :-

સાતિચાર મરાણના ભયથી જે દુષ્ચરિત જ્યારે થાય છે, તે દુષ્ચરિતને ત્યારે જ ખરેખર યત્નપૂર્વક સમ્યગ્ આલોચવું જેઈએ.

ભાવાર્થ :-

આલોચના કરવા તત્પર થયેલ જીવે, પોતાના દોષો કયા પ્રકારના પરિણામથી અને કયા ક્રમથી સેવાયેલા છે તેનું સમ્યગ્ આલોચન કરીને, તે જ ક્રમથી ગુરુ પાસે સમ્યગ્ આલોચના કરવી જેઈએ. જે આલોચના કર્યા વગર મૃત્યુ થાય તો તે સાતિચાર મૃત્યુ થયું કહેવાય, અર્થાત્ વિરાધિત ચારિત્રવાળું મૃત્યુ થયું કહેવાય. તેથી જ્યારે દુષ્ચરિત થાય ત્યારે જ યત્નપૂર્વક આલોચના કરી લેવી જેઈએ, કારણ કે આલોચના કરવામાં નિષ્કારણ કાળ વિલંબ કરવો એ પાણ વિવેકી માટે ઉચિત નથી. વળી મૃત્યુ ગમે ત્યારે આવી શકે તેમ છે, અને જે આલોચના કર્યા વગર મૃત્યુ થાય તો સાતિચાર મૃત્યુની પ્રાપ્તિ થાય.

અહીં વિશેષ એ છે કે થયેલાં પાપોને સમ્યગ્ આલોચવા માટે આકુટ્ટી આદિ ચાર ભેદોનું પાપમાં યોજન કરીને, ગીતાર્થે પોતાના ક્રમની મર્યાદાથી અને અગીતાર્થે પોતાના ક્રમની મર્યાદાથી આલોચન કરવું જેઈએ. આકુટ્ટી આદિ ભેદો આ પ્રમાણે છે.

(૧) આકુટ્ટી :- આકુટ્ટી એ નિર્ધ્વંસ પરિણામરૂપ છે. વ્રતના નિરપેક્ષ પરિણામથી જે આચરણ કરાય તે આકુટ્ટીથી કરાયેલ પાપ છે.

(૨) દર્પ :- રાગ કે દ્વેષને પરવશ થઈને સંયમથી વિપરીત આચરણ કરાય તે દર્પથી કરાયેલ પાપ છે.

(૩) પ્રમાદ :-સંયમ યોગમાં દૃઢ યત્ન કરવા પ્રત્યે જીવનો જે શિથિલ પરિણામ છે, તે પ્રમાદ છે. તેના કારણે જે સંયમ સંબંધી વિપરીત આચરણ થાય છે તે પ્રમાદથી કરાયેલ પાપ છે.

(૪) કલ્પ :- કાળવિશેષથી લાભાલાભને જોઈને જે સંયમની વિપરીત આચરણ કરવામાં આવે તે કલ્પરૂપ વિપરીત સેવન છે. જે કે કલ્પરૂપ વિપરીત આચરણમાં પ્રાયશ્ચિત્ત થાય નહીં, તો પાણ અનાભોગથી કોઈક સૂક્ષ્મ પ્રમાદ થયો હોય, તે ન થાય તેને માટે કલ્પથી કરાયેલા વિપરીત પાપોનું નિવેદન કરીને પ્રાયશ્ચિત્ત લેવાય છે.

આ ચારે પ્રકારમાંથી પોતે કયા પ્રકારના પરિણામથી વિપરીત આચરણ કરી છે તેનું સમાલોચન કરીને ગુરુ આગળ નિવેદન કરવું જોઈએ, જેથી ગુરુ ઉચિત પ્રાયશ્ચિત્ત આપી શકે.

આલોચના કરવાનો ક્રમ અગીતાર્થને આશ્રયીને એ છે કે, પૂર્વમાં કરેલું પાપ હોય તે પ્રથમ કહેવાનું અને પાછળથી કરાયેલું પાપ હોય તે પાછળથી કહેવાનું હોય છે. જ્યારે ગીતાર્થને આશ્રયીને સૌથી જઘન્ય પાપ પ્રથમ કહેવાનું છે અને ઉત્કટ પાપ અંતમાં કહેવાનું છે. ગીતાર્થને કયાં પાપોનું ક્યું પ્રાયશ્ચિત્ત છે તેનું જ્ઞાન હોય છે, તેથી સૌથી જઘન્ય પાપ અને સૌથી અધિક પાપનો વિભાગ તે કરી શકે છે. આલોચના તીવ્ર સંવેગથી કરવાની છે. જેમ જેમ આલોચના કરાય તેમ તેમ સંવેગની વૃદ્ધિ થાય તે રીતે કરવાની છે. તેથી ગીતાર્થ પ્રથમ જઘન્ય પાપ કહે અને ત્યાર પછી ક્રમસર અધિક અધિક પાપો કહે, જેને કારણે સૌથી અધિક પાપ કહેતી વખતે સંવેગનો પ્રકર્ષ થયેલો હોય; તેથી આલોચનાકાળમાં જ વિશેષ શુદ્ધિની પ્રાપ્તિ થાય. આથી જ ગીતાર્થ માટે જઘન્યથી માંડીને ક્રમસર અધિક પાપ કહેવાની વિધિ છે. જ્યારે અગીતાર્થ તે વિભાગ કરી શકે નહિ, તેથી પ્રથમ કરેલા પાપને પ્રથમ કહે અને પાછળથી કરેલા પાપને પાછળથી કહે, જેથી પ્રાયશ્ચિત્ત આપનાર ગુરુ એ નિર્ણય કરી શકે કે, પાપ કરનારનો ક્યારે અધિક પાપનો પરિણામ થયેલ અને ક્યારે ઓછો થયેલ, અને તેના પ્રમાણે ગુરુ ઉચિત પ્રાયશ્ચિત્ત આપી શકે. ॥૧૫-૧૮॥

અવતરણિકા :-

પૂર્વગાથામાં બતાવ્યું કે જ્યારે પાપ થાય ત્યારે તરત જ આલોચના કરવી જોઈએ. આમ છતાં પશ્ચાદિમાં પાણ આલોચના કરવાની વિધિ છે. તેનું પ્રયોજન શું છે તે બતાવવા અર્થે કહે છે -

**एवमवि य पक्खाई जायइ आलोयणाओ विसओ त्ति ।
गुरुकज्जालोयण भावाणाभोगओ चेव ॥१९॥**

एवमपि च पक्षादि जायत आलोचनाया विषय इति ।
गुरुकार्यानालोचनाद् भावानाभोगतश्चैव ॥१९॥

અન્વયાર્થ :-

एवमवि य आम छतां पागु=ज्यारे दुष्यरित थाय छे त्यारे न आलोचयना करवी जेईअे आम छतां पागु, गुरुकजाणालोयण गुरु=मोटा कार्यने कारागे आलोचन नडीं थवाथी भावाणाभोगओ चैव अने भावनो अनाभोग थवाथी न पक्खाई पक्षादि आलोयणाओ आलोचनानो विसओ विषय जायइ थाय छे.

* ति पादपूर्ति माटे छे.

गाथार्थ :-

ज्यारे दुष्यरित थाय छे त्यारे न आलोचयना करवी जेईअे. आम छतां पागु मोटा कार्यने कारागे आलोचन नडीं थवाथी अने भावनो अनाभोग थवाथी न पक्षादि आलोचनानो विषय थाय छे.

भावार्य :-

सामान्य रीते संयम जवनमां कोई पागु दोष लागे के तरत आलोचयना करवानी होय छे. आम छतां स्वाध्याय, वैयावय्य आदि कोई मोटुं कार्य करवानुं होय अने ते सिद्धातुं होय अने तेथी त्यारे आलोचयना न थई होय. वणी कोईकवार पोते करेवा पापोनी आलोचयना करी होय, छतां कोईक भावमां अनाभोगने कारागे ज्याल रवो न होय अेवुं पागु अने. तेथी जे कोई पागु आलोचयना करवानी रली गई होय, तो तेने पक्ष के यातुमसि आदिमां आलोचयना करवी जेईअे. आथी न पक्ष अने यातुमसि आदि आलोचयनाना विषय अने छे, अर्थात् पक्षादिमां पागु इरी आलोचयना करवानी होय छे. अने ते वजते जे पूर्वमां आलोचयना करी लीधेल छे तेनी आलोचयना करवानी नथी, परंतु गुरु कार्यने कारागे जेनी आलोचयना करवानी रली गई होय, तेनी आलोचयना करवानी छे; अने आलोचयना करतां पागु कोईक सूक्ष्मभाव रली गया होय, अने पाछणथी स्मृतिमां आव्या होय तेनी आलोचयना करवानी छे.

अवतरणिका :-

आ रीते आलोचयनानुं संक्षिप्तथी स्वरूप अताव्या पछी आलोचयनामां કેવા પ્રકારનો ભાવ કરવો જોઈઅે કે જેથી થયેલા પાપોની શુદ્ધિ થાય, તે અતાવવા અર્થે કહે છે-

જં જારિસેણ ભાવેણ સેવિયં કિં પિ ઇત્થ દુચ્ચરિયં ।

તં તત્તો અહિગેણં સંવેગેણં તહાઽઽલોણ ॥૨૦॥

યદ્યાદ્દશેન ભાવેન સેવિતં કિમપ્યત્ર દુશ્ચરિતમ્ ।

તત્તતોધિકેન સંવેગેન તથાઽઽલોચયેત્ ॥૨૦॥

અન્વયાર્થ :-

ઇત્થ અહીં=સંયમના વિષયમાં જં કિં પિ દુચ્ચરિયં જે કોઈ પાણ દુષ્ચરિત જારિસેણ ભાવેણ જેવા પ્રકારના ભાવથી સેવિયં સેવાયું હોય તં તેને=તે દુષ્ચરિતને તત્તો તેનાથી અહિગેણં અધિક એવા સંવેગેણં સંવેગથી તહાઽઽલોણ તે પ્રકારે આલોચન કરવું જોઈએ.

ગાથાર્થ :-

સંયમના વિષયમાં જે કોઈપણ દુષ્ચરિત, જેવા પ્રકારના ભાવથી સેવાયું હોય તે દુષ્ચરિતને, તેનાથી અધિક એવા સંવેગથી તે પ્રકારે આલોચન કરવું જોઈએ.

ભાવાર્થ :-

પાપસેવનકાળમાં પાપને અનુરૂપ જીવનો અધ્યવસાય હોય છે. જે આ પાપ કરવાના અધ્યવસાયથી શુદ્ધિનો અધ્યવસાય અધિક બળવાન ન થાય, તો તે પાપ નાશ પામી શકતું નથી. આથી જ અહીં થયેલા પાપ કરતાં અધિક સંવેગથી આલોચના કરવી જોઈએ, એમ કહ્યું છે.

સંવેગ એટલે પાપથી છૂટવાનો અધ્યવસાય. સંવેગની વૃદ્ધિ કરવા માટે સંસાર પરિભ્રમણનો ભય તીવ્ર બને તેવો યત્ન કરવો જોઈએ. આલોચના નહીં કરવાથી અને જેમ તેમ આલોચના કરવાથી શું શું અનર્થો થાય છે તેનું સમ્યગ્ આલોચન કરવું જોઈએ. વળી સમ્યગ્ પ્રકારની આલોચના કરવાથી જીવ આ સંસારથી કેવી રીતે તરી જાય છે, તેની ઉપસ્થિતિ પાણ કરવી જોઈએ. ઉપરાંત ફરી મારાથી આવું પાપ ન થાય તેવો દૃઢ સંકલ્પ કરીને આલોચના કરવી જોઈએ. આવા પ્રકર્ષ ઉપયોગથી સંવેગનો પ્રકર્ષ થાય છે અને આ પ્રકારે પાપોના અધ્યવસાય કરતાં અધિક સંવેગના અધ્યવસાયથી જ તે પાપ નાશ પામે છે. ॥૧૫-૨૦॥

॥ ઇતિ આલોચનાવિંશિકા પચ્ચદશી ॥૧૫॥

॥ પ્રાયશ્ચિત્તવિંશિકા ષોડશી ॥

અવતરણિકા :-

પૂર્વમાં આલોચનાવિંશિકા કહી અને હવે પ્રાયશ્ચિત્તવિંશિકા બતાવે છે. આલોચનાવિંશિકા અને પ્રાયશ્ચિત્તવિંશિકામાં ભેદ છે. જીવનમાં થયેલાં તમામ પાપોની અને પોતે લીધેલાં વ્રતોની સાથે સંકળાયેલા નાનામાં નાના પાપથી માંડીને મોટામાં મોટા પાપ સુધીનાં તમામ પાપોની, યોગ્ય ગુરુ પાસે આલોચના કરવાની છે. તે તમામ પાપોનું યોગ્ય સ્થાને કેવી રીતે નિવેદન કરવું એ વાત આલોચનાવિંશિકામાં બતાવેલ છે. આલોચના કર્યા પછી ઉચિત પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાનું હોય છે, અને આલોચનામાં કહેલ પાપ અનુસાર ગુરુ જે પ્રાયશ્ચિત્ત આપે તેના ભેદો અને તેનું સ્વરૂપ પ્રાયશ્ચિત્તવિંશિકામાં બતાવવાના છે. તેથી આલોચનાવિંશિકા પછી હવે પ્રાયશ્ચિત્તવિંશિકા બતાવે છે. -

પચ્છિત્તાઓ સુદ્ધી તહભાવાલોચણે જં હોઈ ।

ઈહરા ણ પીઢબંભાઈઓ સઆ સુકડભાવે વિ ॥૧॥

પ્રાયશ્ચિત્તાચ્છુદ્ધિસ્તથાભાવાલોચનેન યદ્ધવતિ ।

ઈતરથા ન પીઠબ્રાહ્મ્યાદિતઃ સદા સુકૃતભાવેપિ ॥૧॥

અન્વયાર્થ :-

જં જે કારણથી તહભાવાલોચણે તેવા પ્રકારની ભાવઆલોચના સહિત પચ્છિત્તાઓ સુદ્ધી હોઈ પ્રાયશ્ચિત્તથી શુદ્ધિ થાય છે. ઇહરા અન્યથા=તેવા પ્રકારના ભાવઆલોચના સહિત એવા પ્રાયશ્ચિત્ત વગર સઆ સુકડભાવે વિ સદા સુકૃત ભાવો હોવા છતાં પણ પીઢબંભાઈઓ ણ પીઠના જીવ એવા બ્રાહ્મી આદિથી શુદ્ધિ થઈ નહીં.

✽ અહીં પીઢબંભાઈઓમાં પીઠનો જીવ બ્રાહ્મી ગ્રહણ કરવાનો છે અને ‘આદિ’ પદથી મહાપીઠનો જીવ સુંદરી ગ્રહણ કરવાનો છે. તે માટે પ્રાયશ્ચિત્ત વિધિ પંચાશક-૧૬ની ગાથા-૩૧નો આધાર લીધેલ છે.

ગાથાર્થ :-

જે કારણથી તેવા પ્રકારની ભાવઆલોચના સહિત પ્રાયશ્ચિત્તથી શુદ્ધિ થાય છે, પરંતુ તેવા પ્રકારની ભાવઆલોચના કે પ્રાયશ્ચિત્ત વગર સદા સુકૃત ભાવો હોવા છતાં પણ પીઠના જીવ એવા બ્રાહ્મી આદિથી શુદ્ધિ થઈ નહીં.

ભાવાર્થ :-

આલોચનાવિંશિકામાં બતાવ્યું છે કે જે ભાવથી પાપ કરાયું હોય તેનાથી અધિક સંવેગપૂર્વક ત્રણેય શલ્યરહિત આલોચના કરવી જોઈએ. આ આલોચના સિદ્ધકર્મા ગુરુ પાસે કરવી જોઈએ. તેમના વડે અપાયેલા પ્રાયશ્ચિત્તના સમ્યગ્ સેવનથી પાપની શુદ્ધિ થાય છે. આનાથી એ પ્રાપ્ત થાય છે કે આલોચનાપૂર્વક પ્રાયશ્ચિત્ત કરવામાં ન આવે, અને પાપ કર્યા પછી અપ્રમાદભાવથી સંયમમાં યત્ન કરવામાં આવે તો પાપ શુદ્ધિ થાય નહીં.

આ જ વાતને ગાથાના ઉત્તરાર્ધમાં દૃષ્ટાંતથી બતાવે છે. ભગવાન ઋષભદેવનાં પુત્રી બ્રાહ્મીનો જીવ, પૂર્વભવમાં પીઠમુનિ હતાં. તે પીઠમુનિના ભવમાં અન્ય સાધુના વૈયાવચ્ચ ગુણની પ્રશંસા સાંભળીને તેમને ઈર્ષ્યાનો પરિણામ થયો હતો. ત્યાર પછી તો તેઓ સંયમયોગમાં અપ્રમાદભાવવાળા હતા અને અંતમાં અનશન કરીને સર્વાર્થસિદ્ધમાં પાગ ગયા. આનાથી એ પ્રાપ્ત થાય કે તેઓ ભાવથી મુનિભાવમાં હતા અને ઈર્ષ્યાનો પરિણામ કર્યા પછી પાપ સદા સુકૃત ભાવ કરતા હતા. આમ છતાં વ્યવહારનયને માન્ય એવું પ્રાયશ્ચિત્ત તેમણે કર્યું નહીં, તેથી બીજા ભવમાં તેમને સ્ત્રી અવતાર પ્રાપ્ત થયો. માટે પાપની શુદ્ધિ અર્થે સમ્યગ્ આલોચનાપૂર્વક પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું આવશ્યક છે. ||૧૬-૧||

અવતરણિકા :-

પૂર્વ ગાથામાં કહ્યું કે તીવ્ર સંવેગપૂર્વક ભાવઆલોચના સહિત પ્રાયશ્ચિત્તથી શુદ્ધિ થાય છે. ત્યાં શંકા થાય કે પાપના પરિણામ કરતાં અધિક સંવેગના પરિણામથી પાપ નાશ થાય છે, તો પ્રાયશ્ચિત્તનું શું ફળ હોઈ શકે? તેથી કહે છે -

અહિગા તત્ક્ષયભાવે પચ્છિત્તં કિં ફલં હં હોઈ ।

તદહિગકમ્મક્ષયભાવો તથા હંત મુક્ષફલં ॥૨॥

અધિકાત્ તત્ક્ષયભાવે પ્રાયશ્ચિત્તં કિં ફલમિહ ભવતિ ।

તદધિકકર્મક્ષયભાવતસ્તથા હંત મોક્ષફલમ્ ॥૨॥

અન્યાર્થ :-

અહિગા અધિક (સંવેગથી) **તત્ક્ષયભાવે** તેનો=થયેલા પાપનો ક્ષય થયે છે તે **હં** અહીં=પાપશુદ્ધિની ક્રિયામાં **પચ્છિત્તં કિં ફલં હોઈ** પ્રાયશ્ચિત્તથી શું ફળ થાય છે? (તેના જવાબરૂપે કહે છે કે ...) **તદહિગકમ્મક્ષયભાવો** તેનાથી=આલોચનાથી નાશ થયેલા પાપ કરતાં અધિક કર્મક્ષય થવાને કારણે **હંત** ખરેખર **તથા** તે પ્રકારે=અધિક અધિક પાપ નાશ દ્વારા (પ્રાયશ્ચિત્તથી) **મુક્ષફલં** મોક્ષફલ થાય છે.

માથાર્થ:-

અધિક સંવેગથી થયેલા પાપનો ક્ષય થયે છેતે, પાપશુદ્ધિની ક્રિયામાં પ્રાયશ્ચિત્તનું શું ફળ છે? (તેના જવાબરૂપે કહે છે) આલોચનાથી નાશ થયેલા પાપ કરતાં અધિક કર્મક્ષય થવાને કારણે ખરેખર તે પ્રકારે અધિક અધિક પાપનાશ દ્વારા પ્રાયશ્ચિત્તથી મોક્ષફલ થાય છે.

ભાવાર્થ :-

પૂર્વની વિશિકામાં બતાવેલ કે જે પ્રકારના ભાવથી પાપ સેવ્યું હોય તેનાથી અધિક સંવેગના પરિણામથી આલોચના કરવી જોઈએ. તે રીતે જો કોઈ જીવ અધિક સંવેગપૂર્વક આલોચના કરે તો થયેલા પાપનો નાશ તો આલોચનાથી જ થઈ જાય છે, તો પછી પાપશુદ્ધિ માટે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાનું શું પ્રયોજન છે? કોઈને જો આવી શંકા થાય તો તેના જવાબરૂપે ગ્રંથકાર કહે છે કે, આલોચનાકાળમાં જો કોઈને પાપ કરતાં અધિક સંવેગ ન થયો હોય તો પ્રાયશ્ચિત્તકાળમાં તે સંવેગની વૃદ્ધિ થવાથી કર્મનો નાશ થઈ શકે છે. જેમને વળી આલોચનાકાળમાં જ પાપ કરતાં અધિક સંવેગ થઈ ગયો હોય તો આલોચનાથી જ તે થયેલાં પાપો નાશ પામી જાય છે; આમ છતાં, આલોચના પછી પ્રાયશ્ચિત્ત કરવામાં આવે તો બીજાં નવાં કર્મોનો પાણ ક્ષય થાય છે. આ રીતે નવા નવા કર્મોના ક્ષય દ્વારા ક્રમસર અધિક-અધિક શુદ્ધિ થવાને કારણે અંતે મોક્ષફળની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેથી પાપ થયા પછી તીવ્ર ભાવથી આલોચના કરનારને પાણ પ્રાયશ્ચિત્તનું વિશેષ ફળ તો મળે જ છે.

અહીં વિશેષ એ છે કે કોઈ જીવે પાપ કર્યા પછી આલોચના ન કરી હોય, પરંતુ તથાસ્વભાવે જ તથાવિધ નિમિત્તને પામીને અધિક સંવેગ પેદા થયો હોય, તો તે પાપનો ક્ષય થઈ જાય છે; આમ છતાં, તેણે વિશેષ શુદ્ધિ અર્થે પાણ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું ઉચિત છે. આથી જ પ્રાયશ્ચિત્તકાળમાં ભાવનો પ્રકર્ષ થાય તો, સર્વ કર્મના ક્ષયરૂપ મોક્ષફળની પ્રાપ્તિ પાણ કોઈક જીવને થઈ શકે છે. વળી ઘણા જીવો એવા પાણ હોય છે કે, સમ્યક્ ભાવપૂર્વક આલોચના કરે છે; આમ છતાં પાપકાળના અધ્યવસાય કરતાં સંવેગનો અધ્યવસાય અધિક નહીં હોવાથી તેમનું પાપ નાશ ન પાણ થયું હોય. પરંતુ જો સિદ્ધકર્મા ગુરુએ તેના પાપને અનુરૂપ જે પ્રાયશ્ચિત્ત આપ્યું હોય, તે પ્રાયશ્ચિત્ત તે જ પ્રકારે કરે તો પ્રાયશ્ચિત્તકાળમાં વિશુદ્ધ અધ્યવસાયથી તે પાપ અવશ્ય નાશ પામે છે. તેથી જ આલોચના કર્યા પછી પાણ પ્રાયશ્ચિત્ત આપવાનો વ્યવહાર પ્રવર્તે છે. ॥૧૬-૨॥

અવતરણિકા :-

પૂર્વની ગાથામાં કહ્યું કે પ્રાયશ્ચિત્તથી મોક્ષફળની પ્રાપ્તિ થાય છે, ત્યાં કોઈને શંકા થાય કે વાસ્તવિક રીતે થયેલા પાપના નાશ અર્થે પ્રાયશ્ચિત્ત કરાય છે, તેથી તે પાપનો નાશ પ્રાયશ્ચિત્તથી સંભવે પરંતુ અન્ય પાપોનો નાશ તે પ્રાયશ્ચિત્તથી કઈ રીતે થઈ શકે? તેના સમાધાનરૂપે પ્રાયશ્ચિત્ત શબ્દની વ્યુત્પત્તિ બતાવે છે -

પાવં છિંદઈ જમ્હા પાયચ્છિત્તં તિ ભળ્ણે તમ્હા ।

પાણ વાવિ ચિત્તં સોહયઈ તેણ પચ્છિત્તં ॥૩॥

પાપં છિનન્તિ યસ્માત્પ્રાયશ્ચિત્તમિતિ ભળ્યતે તસ્માત્ ।

પ્રાયેણ વાપિ ચિત્તં શોધયતિ તેન પ્રાયશ્ચિત્તમ્ ॥૩॥

અન્વયાર્થ :-

જમ્હા જે કારણથી પાવં છિંદઈ પાપને છોદે છે, તમ્હા તે કારણથી પાયચ્છિત્તં તિ ભળ્ણે પ્રાયશ્ચિત્ત એ પ્રમાણે કહેવાય છે. વાવિ અથવા પાણ પ્રાયઃ કરીને ચિત્તં સોહયઈ ચિત્તનું શોધન કરે છે, તેણ તે કારણથી પચ્છિત્તં પ્રાયશ્ચિત્ત (એ પ્રમાણે કહેવાય છે.)

ગાથાર્થ :-

જે કારણથી પાપને છોદે છે તે કારણથી પ્રાયશ્ચિત્ત એ પ્રમાણે કહેવાય છે, અથવા પ્રાયઃ કરીને ચિત્તનું શોધન કરે છે તે કારણથી પ્રાયશ્ચિત્ત એ પ્રમાણે કહેવાય છે.

ભાવાર્થ :-

શાસ્ત્રમાં પ્રાયશ્ચિત્ત શબ્દની બે પ્રકારની વ્યુત્પત્તિ પ્રસિદ્ધ છે. તે બતાવીને એ સ્થાપન કરવું છે કે પ્રાયશ્ચિત્ત સર્વ પાપના નાશમાં સમર્થ છે. આ કથનથી ગ્રંથકારને, જે કોઈ એમ માને છે કે જે પાપ થયું હોય તેટલા જ પાપનો નાશ પ્રાયશ્ચિત્ત કરી શકે પણ અન્ય પાપનો નાશ પ્રાયશ્ચિત્ત કરી શકે નહિ, તેનું નિવારણ કરવું છે. કેમ કે જે પાપને છોદનારું હોય છે તેને પ્રાયશ્ચિત્ત કહેવાય છે. તેથી સર્વ પાપના વિરુદ્ધ એવા અધ્યવસાયરૂપ પ્રાયશ્ચિત્ત છે, માટે સર્વ પાપનો નાશ પ્રાયશ્ચિત્તથી થઈ શકે છે.

પ્રાયશ્ચિત્ત શબ્દની બીજી વ્યુત્પત્તિ પ્રમાણે પ્રાયશ્ચિત્તથી ચિત્ત શુદ્ધ થાય છે, અને શુદ્ધ થયેલા ચિત્તથી સર્વ પાપનો નાશ થઈ શકે છે. તેથી તીવ્ર સંવેગથી કરાયેલી આલોચના દ્વારા થયેલા પાપનો નાશ થઈ ગયેલ હોય તો પણ, પ્રાયશ્ચિત્તથી અધિક પાપનો નાશ થાય છે અને યાવત્ મોક્ષફળ થાય છે. તેથી મોક્ષાર્થીએ પ્રાયશ્ચિત્તમાં યત્ન કરવો જોઈએ. ॥૧૬-૩૥

અવતરણિકા:-

પ્રાયશ્ચિત્તથી પાપો કેમ નાશ પામે છે? તે પ્રકારે કોઈને શંકા થાય તેથી કહે છે -

સંકેસણાઇમેયા ચિત્તઅસુદ્ધીઈ બજ્ઝઈ પાવં ।

તિવ્વં ચિત્તવિવાગં અવેઈ તં ચિત્તસુદ્ધીઓ ॥૪॥

સંક્લેશનાદિભેદાન્નિચ્ચિત્તાશુદ્ધ્યા બદ્ધયતે પાપમ્ ।

તીવ્રં ચિત્રવિપાકમપેતિ તચ્ચિત્તશુદ્ધેઃ ॥૪॥

અન્યાર્થ:-

સંકેસણાઇમેયા સંકલેશાદિના ભેદથી **ચિત્તઅસુદ્ધીઈ** ચિત્તની અશુદ્ધિ દ્વારા **ચિત્તવિવાગં તિવ્વં પાવં** ચિત્રવિપાકવાળું તીવ્ર પાપ **બજ્ઝઈ** બંધાય છે (અને) **ચિત્તસુદ્ધીઓ** ચિત્તની શુદ્ધિથી **તં તે=**બંધાયેલું પાપ **અવેઈ** દૂર થાય છે.

ગાથાર્થ:-

સંક્લેશાદિના ભેદથી ચિત્તની અશુદ્ધિ દ્વારા ચિત્રવિપાકવાળું તીવ્ર પાપ બંધાય છે અને ચિત્તની શુદ્ધિથી તે બંધાયેલું પાપ દૂર થાય છે.

ભાવાર્થ:-

અહીં સંકલેશ આદિમાં આદિ પદથી સત્પ્રવૃત્તિમાં કરાતો પ્રમાદ ગ્રહણ કરવાનો છે. સંકલેશ આદિ ભેદથી એમ કહ્યું ત્યાં ભેદ શબ્દ વિશેષ અર્થક છે, એટલે કે સંકલેશાદિના ભેદથી સંકલેશની તરતમતા સમજવાની છે. જેમ જેમ સંકલેશ અધિક કે જેમ જેમ પ્રમાદ અધિક તેમ તેમ તેને અનુરૂપ ચિત્રફળવાળું તીવ્ર પાપ બંધાય છે. આ સંકલેશ આદિ ચિત્તને અશુદ્ધ કરે છે અને ચિત્તની અશુદ્ધિથી પાપ બંધાય છે.

બાહ્ય પદાર્થવિષયક રાગાદિ ભાવો એ જ સંકલેશરૂપ છે. તે સંકલેશના ભેદથી ચિત્તની અશુદ્ધિ થાય છે. વળી પ્રમાદ એટલે સત્પ્રવૃત્તિ કરતા હોય ત્યારે જેમ તેમ કરવી કે ઉપેક્ષા કરવી તે. પ્રમાદથી પણ ચિત્તની અશુદ્ધિ થાય છે. દરેક જીવને પોતાના ચિત્તની અશુદ્ધિને અનુરૂપ પાપકર્મ બંધાય છે, અને જ્યારે જીવને થયેલા પાપ પ્રત્યે જુગુપ્સા પેદા થાય છે ત્યારે, તેની શુદ્ધિ અર્થે જો તે વિવેકપૂર્વક પ્રાયશ્ચિત્ત કરે તો ચિત્તની શુદ્ધિ થાય છે. આ ચિત્તની શુદ્ધિથી બંધાયેલું પાપ નાશ પામે છે. આથી જ પ્રાયશ્ચિત્તકાળમાં ચિત્તની શુદ્ધિનો પ્રકર્ષ થાય તો અનેક ભવોમાં કરાયેલાં સર્વ પાપો પણ નાશ પામી શકે છે. ॥૧૬-

૪॥

અવતરણિઃ:-

પૂર્વની ગાથામાં બતાવ્યું કે ચિત્તની અશુદ્ધિથી પાપકર્મ બંધાય છે અને ચિત્તની શુદ્ધિથી તે પાપ દૂર થાય છે. હવે કૃત્યકર્મમાં પણ ચિત્તની અશુદ્ધિથી જે પાપ બંધાયું હોય તે પણ પ્રાયશ્ચિત્તથી નાશ થાય છે, તે બતાવતાં કહે છે -

કિચ્ચે વિ કમ્મણિ તહા જોગસમત્તીઙ્ઠ ભણિયમેયં તિ ।

આલોયણાઙ્ઠમેયા દસવિહમેયં જહા સુત્તે ॥૫॥

કૃત્યેપિ કર્મણિ તથા યોગસમાપ્ત્યા ભણિતમેતદિતિ ।

આલોચનાદિભેદાદશવિધમેતદ્યથા સૂત્રે ॥૫॥

અવતાર્યઃ:-

તહા જોગસમત્તીઙ્ઠ તે પ્રકારના યોગની સમાપ્તિથી **કિચ્ચે વિ કમ્મણિ** કૃત્ય પણ કર્મમાં **ઇયં આ=પ્રાયશ્ચિત્ત ભણિયમ્** કહેવાયું છે. **આલોયણાઙ્ઠમેયા** આલોચનાદિના ભેદથી **દસવિહમેયં** દસ પ્રકારનું આ=પ્રાયશ્ચિત્ત છે **જહા જે પ્રકારે સુત્તે** સૂત્રમાં બતાવેલ છે.

* **તિ** પાદપૂર્તિ માટે છે.

* અકૃત્ય કર્મમાં તો પ્રાયશ્ચિત્ત છે, કૃત્યકર્મમાં પણ આ પ્રાયશ્ચિત્ત કહેવાયું છે. તેનો વિધિ સમુચ્ચય થાય છે.

ગાથાર્યઃ:-

તે પ્રકારના યોગની સમાપ્તિથી કૃત્ય પણ કર્મમાં પ્રાયશ્ચિત્ત કહેવાયું છે. આલોચનાદિના ભેદથી દસ પ્રકારનું પ્રાયશ્ચિત્ત છે, જે પ્રકારે સૂત્રમાં બતાવેલ છે.

ભાવાર્થ :-

પૂર્વની ગાથામાં કહેલું કે સંકલેશાદિના ભેદથી ચિત્તની અશુદ્ધિ થાય છે, અને તે સંકલેશ જેમ અકૃત્યકર્મ કરવાથી થાય છે, તેમ કૃત્યકર્મ પણ જે અનાભોગ, સહસાત્કાર કે પ્રમાદાદિથી કરવામાં આવે તો ત્યાં પણ સંકલેશ વર્તે છે. આ સંકલેશથી પાપકર્મ બંધાય છે, જેની શુદ્ધિ અર્થે તે કૃત્યકર્મની સમાપ્તિ થયા પછી જે પ્રકારે કૃત્યકર્મના યોગની સમાપ્તિ થઈ હોય તે પ્રકારે તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું જોઈએ, એવી શાસ્ત્રમર્યાદા છે. આનાથી એ પ્રાપ્ત થાય કે કૃત્યકર્મ કે અકૃત્યકર્મના સેવનમાં થતા સંકલેશના ભેદ પ્રમાણે પ્રાયશ્ચિત્તની પ્રાપ્તિ થાય છે.

આ પ્રાયશ્ચિત્ત કેટલા પ્રકારનાં હોઈ શકે તે બતાવવા કહ્યું છે કે આલોચનાદિના ભેદથી આ પ્રાયશ્ચિત્ત દસ પ્રકારનું છે. આ દસ પ્રકાર સ્વમતિથી કહેલ નથી પણ સૂત્રમાં જે પ્રકારે કહ્યા છે તે પ્રકારે જ કહેલ છે. ॥૧૬-પા॥

અવતરણિકા:-

ગાથા-૫માં કહ્યું હતું કે સૂત્રમાં દસ પ્રકારનાં પ્રાયશ્ચિત્ત કહેલ છે. તેથી હવે પ્રાયશ્ચિત્તના ૧૦ પ્રકાર બતાવતાં કહે છે -

આલોચનપડિક્કમણે મીસવિવેગે તહા વિઝસ્સગે ।

તવ હેય મૂલ અણવઢયા ય પારંચિયે ચેવ ॥૬॥

આલોચનાપ્રતિક્રમણે મિશ્રવિવેકૌ તથા વ્યુત્સર્ગઃ ।

તપચ્છેદમૂલાનવસ્થાપ્યતા ચ પાર્યન્તિકં ચૈવ ॥૬॥

અન્યાર્થ:-

આલોચન ^૧આલોચના, પડિક્કમણે ^૨પ્રતિક્રમાણ, મીસ ^૩મિશ્ર, વિવેગે ^૪વિવેક, તહા વિઝસ્સગે તથા ^૫કાયોત્સર્ગ, તવ ^૬તપ, હેય ^૭છેદ, મૂલ ^૮મૂલ, અણવઢયા ય ^૯અનવસ્થાપ્ય પારંચિયે ચેવ અને ^{૧૦}પારાશ્ચિત.

ગાથાર્થ:-

^૧આલોચના, ^૨પ્રતિક્રમાણ, ^૩મિશ્ર, ^૪વિવેક તથા ^૫કાયોત્સર્ગ, ^૬તપ, ^૭છેદ, ^૮મૂલ, ^૯અનવસ્થાપ્ય અને ^{૧૦}પારાશ્ચિત એમ દસ પ્રકારનાં પ્રાયશ્ચિત્ત છે. ॥૧૬-કા॥

✽ આ ગાથા પંચાશક ૧૬ ગાથા ૨ પ્રમાણે સુધારી છે.

અવતરણિકા:-

પૂર્વની ગાથામાં ૧૦ પ્રકારના પ્રાયશ્ચિત્તનાં નામો બતાવ્યાં. તે ૧૦ પ્રકારના પ્રાયશ્ચિત્તમાંથી આલોચના નામના પહેલા પ્રાયશ્ચિત્તની પ્રાપ્તિ ક્યારે થાય તે બતાવતાં કહે છે -

વસહિઓ હત્થસયા બાહિં કજ્જે ગયસ્સ વિહિપુવ્વં ।

ગમણાઙ્ગોયરા ખલુ ભણિયા આલોચણા ગુરુણા ॥૭॥

વસતેર્હસ્તશતાદ્વહિઃ કાર્યે ગતસ્ય વિધિપૂર્વમ્ ।

ગમનાદિગોચરા ખલુ ભણિતાઽઽલોચના ગુરુણા ॥૭॥

અન્વયાર્થ :-

કજ્જે કાર્ય હોતે છતે વિહિપુવ્વં વિધિપૂર્વક વસહિઓ વસતિથી હત્થસયા બાહિં ગયસ્સ સો હાથ બહાર ગયેલાને ગુરુણા જગદ્ગુરુ વડે ગમણાઇગોયરા ગમનાદિ વિષયક ખલુ આલોચના આલોચના નામનું પ્રાયશ્ચિત્ત ધનિયા કહેવાયું છે.

ગાથાર્થ :-

કાર્ય હોતે છતે વિધિપૂર્વક વસતિથી સો હાથ બહાર ગયેલાને, ગમનાદિ વિષયક આલોચના પ્રાયશ્ચિત્ત જગદ્ગુરુ વડે કહેવાયું છે.

✽ **ખલુ** શબ્દ વાક્યાલંકારમાં છે.

ભાવાર્થ :-

સંયમજીવનમાં આરાધના નિમિત્તે વસતિથી વિધિપૂર્વક સો હાથ દૂર જનાર સાધુને, તે કાર્ય પુરું થયા પછી ગમનાદિ વિષયક આલોચના કરવા ભગવાને કહ્યું છે.

સંયમજીવનની આરાધનામાં અનાભોગ કે સહસાત્કારથી કોઈ સ્ખલના થઈ હોય અને તેથી કોઈ સૂક્ષ્મ પાણ વિરાધના થઈ હોય, તો તેની શુદ્ધિ માટે સાધુ વસતિમાં પાછા આવ્યા પછી કે જિનમંદિર આદિમાં ગયા હોય ત્યારે ઈરિયાવહિયા કરે છે. આ ઈરિયાવહિયા કરવાની ક્રિયા તે આલોચના પ્રાયશ્ચિત્તરૂપ છે. આ પ્રાયશ્ચિત્તથી જો કોઈ સૂક્ષ્મ પાણ સ્ખલના થઈ હોય તો તેનાથી વિરુદ્ધ અધ્યવસાય પેદા થાય છે, અને સ્ખલના ન થઈ હોય તો પાણ વિશેષ પ્રકારે સંયમજીવનને અનુકૂળ અપ્રમાદભાવ પ્રગટે છે. તેથી આલોચના પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાનું કહેલ છે. ॥૧૬-૭॥

અવતરણિકા :-

દસ પ્રાયશ્ચિત્તમાંથી બીજા ‘પ્રતિક્રમણ’ પ્રાયશ્ચિત્તનું સ્વરૂપ અને પ્રાયશ્ચિત્ત પ્રાપ્તિનું સ્થાન બતાવે છે -

સહસ ચ્ચિવ અસ્સમિયાઇભાવગમણે ચ ચરણપરિણામા ।

મિચ્છાદુક્કડદાણા તગ્ગમણં પુણ પંડિક્કમણં ॥૮॥

સહસૈવાસ્સમિતાદિભાવગમને ચ ચરણપરિણામાત્ ।

મિથ્યાદુષ્કૃતદાનાત્તદ્ગમનં પુનઃ પ્રતિક્રમણમ્ ॥૮॥

અન્વયાર્થ :-

ચરણપરિણામા ચરણપરિણામથી સહસ ચ્ચિચ સહસા ૧૪=સહસાત્કારના કારણે ૧૪ અસ્સમિયાઇભાવગમણે અસમિતિ આદિ ભાવના ગમનમાં મિચ્છાદુક્કડદાણા મિચ્છા મિ દુક્કડંના દાનથી પુણ ફરી પાછા તગમણં તેમાં ગમન=ચારિત્રના પરિણામમાં આવવું (એ) પડિક્કમણં પ્રતિક્રમાણ નામનું પ્રાયશ્ચિત્ત છે.

✽ ય પાદપૂર્તિ અર્થે છે.

ગાથાર્થ :-

ચરણપરિણામથી સહસાત્કારના કારણે ૧૪ અસમિતિ આદિ ભાવની પ્રાપ્તિમાં “મિચ્છા મિ દુક્કડં”ના દાનથી ફરી પાછા ચારિત્રના પરિણામમાં આવવું, એ પ્રતિક્રમાણ નામનું પ્રાયશ્ચિત્ત છે.

ભાવાર્થ :-

સંયમયોગમાં અપ્રમાદભાવથી યત્ન કરતા મુનિને પાણ અનાદિ ભવથી અભ્યસ્ત પ્રમાદને કારણે, સહસાત્કારથી સમિતિ અને ગુપ્તિમાં ક્યારેક સ્ખલના થાય ત્યારે, ચારિત્રમાં અતિચાર લાગે છે. તેની શુદ્ધિ અર્થે ઉપયોગપૂર્વક “મિચ્છા મિ દુક્કડં” દેવામાં આવે, તો મુનિ ફરીથી તે અસમિતિ આદિ ભાવમાંથી નીકળીને ચારિત્રના પરિણામમાં આવે છે; તે પ્રતિક્રમાણ પ્રાયશ્ચિત્ત છે.

સંયમયોગમાં યત્ન કરનાર મુનિને પાણ કોઈ હિંસક પશુ આદિ આવે ત્યારે, સંયમના ઉપકારી એવા દેહના રક્ષણ માટે અપવાદથી વૃક્ષાદિ ઉપર ચઢવાની ભગવાનની આજ્ઞા છે; અને તે પ્રમાણે કર્યા પછી પાણ તેની શુદ્ધિ અર્થે “મિચ્છા મિ દુક્કડં” દેવાની વિધિ છે, જેથી અનાભોગથી પાણ કોઈ સ્ખલના થઈ હોય તો ચારિત્રના પરિણામ સ્થિર થાય છે. ॥૧૬-૮॥

અવતરણિકા :-

દસ પ્રાયશ્ચિત્તમાં ત્રીજા મિશ્ર પ્રાયશ્ચિત્તનું સ્વરૂપ અને પ્રાયશ્ચિત્ત પ્રાપ્તિનું સ્થાન બતાવે છે -

સદાઇએસુ ઈસિં પિ ઇતથ રાગાઇભાવઓ હોઇ ।

આલોયણા પડિક્કમણયં ચ એયં તુ મીસં તુ ॥૧॥

શબ્દાદિકેષ્વીષદપ્યત્ર રાગાદિભાવતો ભવતિ ।
આલોચના પ્રતિક્રમણકં ચૈતતુ મિશ્રં તુ ॥૧॥

અન્વયાર્થ:-

इत्थ श्रीं=સંયમજીવનમાં સદાઈએસુ શબ્દાદિ વિષયક इसिं पि रागाइभावओ થોડા પાણ રાગાદિભાવથી મીસં તુ હોઈ મિશ્ર જ (પ્રાયશ્ચિત્ત) થાય છે એવં તુ આ=મિશ્ર પ્રાયશ્ચિત્ત વળી આલોચના પડિક્રમણયં च આલોચના અને પ્રતિક્રમાણ (ઉભયરૂપ) છે.

ગાથાર્થ:-

સંયમજીવનમાં શબ્દાદિ વિષયક ઈશદ્ પાણ રાગાદિ ભાવથી મિશ્ર જ પ્રાયશ્ચિત્ત થાય છે. વળી મિશ્ર પ્રાયશ્ચિત્ત આલોચના અને પ્રતિક્રમાણ ઉભયરૂપ છે.

ભાવાર્થ:-

સંયમમાં યત્નવાળા સાધુને પાણ પાંચે ઈન્દ્રિયોના કોઈપણ વિષયની પ્રાપ્તિથી જે સહેજ પાણ રાગ કે દ્વેષનો સ્પર્શ થાય, તો તેની શુદ્ધિના ઉપાય તરીકે ભગવાને મિશ્ર પ્રાયશ્ચિત્ત બતાવ્યું છે. બીજા પ્રાયશ્ચિત્તમાં ઉપયોગની શિથિલતાને કારણે અસમિતિ આદિનો પરિણામ થયેલો હોય છે, પરંતુ ઈન્દ્રિયોના વિષયભૂત પદાર્થોને આશ્રયીને થોડો પાણ રાગાદિનો પરિણામ હોતો નથી. જ્યારે ત્રીજા મિશ્ર પ્રાયશ્ચિત્તમાં બાહ્ય નિમિત્તને પામીને ઉપયોગમાં જે રાગાદિનો લેશ પાણ સ્પર્શ વ્યક્ત દેખાય, તો તે સ્થાનમાં સાધુને મિશ્ર પ્રાયશ્ચિત્ત આપવામાં આવે છે. મિશ્ર પ્રાયશ્ચિત્તમાં દોષોની સમ્યગ્ આલોચના કરીને થયેલા રાગાદિ ભાવોને આશ્રયીને “મિચ્છા-મિ-દુઃકરં” આપવાપૂર્વક, ફરી રાગાદિ ભાવ ઉત્પન્ન ન થાય તેવો દઢ યત્ન કરવાનો હોય છે. આવો દઢ યત્ન જ આલોચનાપૂર્વક પ્રતિક્રમાણરૂપ મિશ્ર પ્રાયશ્ચિત્ત છે. ॥૧૬-૮॥

અવતરણિઃ:-

દસ પ્રાયશ્ચિત્તમાં ચોથા વિવેક પ્રાયશ્ચિત્તનું સ્વરૂપ અને પ્રાયશ્ચિત્ત પ્રાપ્તિનું સ્થાન બતાવે છે -

असणाङ्गस्स पायं अणेसणीयस्स कह वि गहियस्स ।

संवरणे संचाओ एस विवेगो उ नायव्वो ॥१०॥

अशनादिकस्य प्रायोनेषणीयस्य कथमपि गृहीतस्य ।

संवरणे संत्याग एष विवेकस्तु ज्ञातव्यः ॥१०॥

અન્વયાર્થ :-

પાયં અણેસણીયસ્સ પ્રાયઃ કરીને અનેષણીય કહ વિ ગહિયસ્સ અસણાઇગસ્સ કોઈક રીતે પાણુ ગ્રહણ કરાયેલા એવા અશનાદિના સંવરણે સંવરણુ અર્થે સંચાઓ સંત્યાગ એસ ડ એ વળી વિવેગો વિવેક (પ્રાયશ્ચિત્ત) નાયવ્વો જાણવું.

✽ અહીં અશનાદિમાં આદિ પદથી પાન, વસતિ, ઉપકરણુ ગ્રહણ કરવાનાં છે.

ગાથાર્થ :-

પ્રાયઃ કરીને અનેષણીય અને કોઈક રીતે પાણુ ગૃહીત એવા અશનાદિનો સંવરણુ અર્થે સંત્યાગ કરવો, એ વળી વિવેક નામનું પ્રાયશ્ચિત્ત જાણવું.

ભાવાર્થ :-

ઉત્સર્ગથી સાધુને આહાર, વસતિ અને ઉપકરણુ નિર્દોષ ગ્રહણ કરવાનાં હોય છે, અને અપવાદથી ક્યારેક દોષવાળાં પાણુ આહારાદિ ગ્રહણ કરે. પરંતુ ક્યારેક અનાભોગ કે સહસાત્કાર કે પ્રમાદથી દોષિત આહારાદિ ગ્રહણ થઈ ગયો હોય, તો તે આહારાદિનો ઉપભોગ કર્યા પૂર્વે જ દોષના સંવરણુ માટે પરઠવવાની વિધિ છે. આ જ વિવેક નામનું પ્રાયશ્ચિત્ત છે.

અહીં શ્લોકમાં ‘પ્રાયઃ’ શબ્દ કહેલ છે, તેનાથી એ કહેવું છે કે ક્યારેક નિર્દોષ પાણુ લાવેલ હોય, પાણુ તે આહારાદિ રાગાદિનું કારણ હોય તો પરઠવવાની વિધિ છે. તેથી પ્રાયઃ અનેષણીય એવા આહારાદિને પરઠવવાથી વિવેક પ્રાયશ્ચિત્ત થાય છે તેમ કહેલ છે. ॥૧૬-૧૦॥

અવતરણિકા :-

દસ પ્રાયશ્ચિત્તમાં પાંચમા વ્યુત્સર્ગ પ્રાયશ્ચિત્તનું સ્વરૂપ અને પ્રાયશ્ચિત્ત પ્રાપ્તિનું સ્થાન બતાવે છે -

કુસ્સુમિણમાઇએસું વિણાઽભિસંધીઝ જો અઈયારો ।

તસસ વિસુદ્ધિનિમિત્તં કાઽસ્સગો વિઽસ્સગો ॥૧૧॥

કુસ્વપ્નાદિકેષુ વિનાભિસન્ધેર્યસ્ત્વતિચારઃ ।

તસ્ય વિશુદ્ધિનિમિત્તં કાયોત્સર્ગો વ્યુત્સર્ગઃ ॥૧૧॥

અન્વયાર્થ :-

વિનાઽભિસંઘીઙ અભિસંઘી વગર કુસ્સુમિણમાઙ્ગસું કુસ્વપ્નાદિમાં જો અર્ચારો જે અતિયારો (થાય છે) તસ્સ તેની વિસુદ્ધિનિમિત્તં વિશુદ્ધિ નિમિત્તક કાઉસ્સગ્ગો કાયોત્સર્ગ (કરવો તે) વિઝસ્સગ્ગો વ્યુત્સર્ગ (નામનું પ્રાયશ્ચિત્ત છે).

ગાથાર્થ :-

અભિસંઘી વગર કુસ્વપ્નાદિમાં જે અતિયાર થાય છે, તેની વિશુદ્ધિ નિમિત્તે કાયોત્સર્ગ કરવો તે વ્યુત્સર્ગ નામનું પ્રાયશ્ચિત્ત છે.

ભાવાર્થ :-

નિદ્રા આદિ અવસ્થામાં કુસ્વપ્ન કે દુઃસ્વપ્ન આવે છે ત્યારે જેવો જગ્રત અવસ્થામાં માનસ ઉપયોગ હોય છે તેવો માનસ ઉપયોગ ત્યારે હોતો નથી; તેથી સ્વસંસ્કાર નીચે ચિત્તમાં જે વિચિત્ર પ્રકારના પરિણામ થાય છે, તેની શુદ્ધિ માટે જે કાયોત્સર્ગ કરવામાં આવે છે તે પાંચમા વ્યુત્સર્ગ પ્રાયશ્ચિત્તરૂપ છે.

ઊંઘમાં અનુપયોગ અવસ્થામાં પાણ જે સ્વપ્નાંઓ આવે છે, તેને અનુરૂપ જીવમાં શુભ કે અશુભ અધ્યવસાય તો હોય જ છે. કુસ્વપ્નાદિના કાળમાં જીવમાં મલિન અધ્યવસાય પેદા થયો હોય છે, જે સંયમમાં અશુદ્ધિરૂપ બને છે. તેની શુદ્ધિ માટે કાયોત્સર્ગ કરવામાં આવે છે, કેમ કે ઉપયોગપૂર્વક કાયોત્સર્ગ કરવામાં આવે તો કાઉસ્સગ્ગમાં ચિંતવન કરાતા ચતુર્વિંશતિસ્તવ આદિથી થયેલા શુભભાવો દ્વારા તે અતિયારોનો નાશ થાય છે. ||૧૬-૧૧||

અવતરણિકા :-

તપરૂપ છઠ્ઠા પ્રાયશ્ચિત્તનું સ્વરૂપ અને પ્રાયશ્ચિત્ત પ્રાપ્તિનું સ્થાન બતાવે છે -

પુઠ્ઠવાઈણં સંઘટ્ટણાઙ્ગભાવેણ તહ પમાયાઓ।

અઙ્ગારસોહણઢા પળગાઙ્ગતવો તવો હોઙ્ગ ॥૧૨॥

પૃથિવ્યાદીનાં સંઘટ્ટનાદિભાવેન તથા પ્રમાદાત્ ।

અતિચારશોધનાર્થ પચ્ચકાદિતપસ્તપો ભવતિ ॥૧૨॥

અન્યાર્થ :-

તહ પમાયાઓ તેવા પ્રકારના પ્રમાદથી પુઢવાઈનું પૃથ્વી આદિના સંઘટ્ટનાઈભાવેણ સંઘટ્ટનાઈ ભાવથી અડ્યારસોહણઢ્ટા (જે અતિચાર થાય છે તે) અતિચારના શોધન માટે પળગાઈતવો (કરાતો) પંચક આદિ તપ તવો હોઈ તપ (નામનું પ્રાયશ્ચિત્ત) છે.

ગાથાર્થ :-

તેવા પ્રકારના પ્રમાદથી પૃથ્વી આદિના સંઘટ્ટનાઈ ભાવથી થયેલ અતિચારના શોધન માટે કરાતો પંચક આદિ તપ એ તપ નામનું પ્રાયશ્ચિત્ત છે.

ભાવાર્થ :-

સામાન્ય રીતે સંયમીએ સચિત્ત-અચિત્ત આદિ પૃથ્વીનાં નામ અવશ્ય જાણવાં જોઈએ. આવા જ્ઞાનવાળો જીવ જ્યારે તેવા પ્રકારના પ્રમાદને કારણે પૃથ્વી આદિનું સંઘટ્ટન કરે ત્યારે તેના સંયમમાં અતિચાર લાગે છે. તે અતિચારની શુદ્ધિ પૂર્વના કોઈ પ્રાયશ્ચિત્તથી થઈ શકતી નથી, તેથી તેની શુદ્ધિ માટે પંચકાદિ તપની વિધિ છે. તે તપ નામનું છટું પ્રાયશ્ચિત્ત છે. અને પંચકાદિ તપમાં આદિ પદથી નિવિ આદિ ગ્રહણ કરવાનાં છે, જે પાંચ-પાંચ દિવસના તપ સ્વરૂપ છે. તેમાં પાંચ-પાંચ દિવસના તપની વૃદ્ધિથી ૨૫ દિવસ સુધીનો તપ એ પંચકલ્યાણક તપ છે. ત્યાર પછી લઘુમાસ, ગુરુમાસ, ચતુર્વધુમાસ, ચતુર્ગુરુમાસ, ષડ્લઘુમાસ, ષડ્ગુરુમાસ આ પ્રકારના પ્રાયશ્ચિત્તના ક્રમ છે. તેમાં સૌથી અલ્પદોષરૂપ પૃથ્વીઆદિના સંઘટ્ટનથી ૫ દિવસનો તપ આવે છે. તેનાથી અધિક-અધિક દોષવાળામાં ક્રમસર અધિક-અધિક તપ પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે, જે ઉત્કટથી છ ગુરુમાસ તપ આવે છે. તેનાથી અધિક દોષમાં છોદ પ્રાયશ્ચિત્ત અપાય છે. ॥૧૬-૧૨॥

અવતરણિકા :-

છોદરૂપ સાતમા પ્રાયશ્ચિત્તનું સ્વરૂપ અને પ્રાયશ્ચિત્ત પ્રાપ્તિનું સ્થાન બતાવે છે -

તવસા ઉ દુદ્ધમસ્સા પાયં તહ ચરણમાણિણો ચેવ ।

સંકેસવિસેસાઓ છેઓ પળગાઈઓ તત્થ ॥૧૩॥

તપસા તુ દુર્દમસ્ય પ્રાયસ્તથા ચરણમાનિનશ્ચૈવ ।

સંક્લેશવિશેષાચ્છેદઃ પચ્ચકાદિકસ્તત્ર ॥૧૩॥

અન્યાર્થ :-

તહ ચરણમાણિણો તે પ્રકારના ચારિત્રમાનીના સંકેસવિસેસાઓ સંક્લેશવિશેષને

કારાગે પાયં પ્રાયઃ કરીને તવસા દુદ્ધમસ્સા તપથી દુર્દમ (એવા અપરાધનું) ડ વળી છેઓ છેદ પ્રાયશ્ચિત્ત છે. તત્થ તેમાં=છેદ પ્રાયશ્ચિત્તમાં પચ્ચક આદિ છે.

✽ ચેવ પાદપૂર્તિ માટે છે.

ગાથાર્થ :-

તે પ્રકારના ચારિત્રમાનીના સંકલેશવિશેષને કારાગે પ્રાયઃ કરીને તપથી દુર્દમ એવા અપરાધ માટે વળી છેદ પ્રાયશ્ચિત્ત છે. તેમાં=છેદ પ્રાયશ્ચિત્તમાં, પચ્ચક આદિ છે.

✽ ભાવથી ચારિત્ર નહિ હોવા છતાં બાહ્ય રીતે ચારિત્રનો ભંગ ન હોવાથી વ્યવહારનયને આશ્રયીને પોતે ચારિત્રી છે તેમ વ્યવહાર થાય છે, અને તે વ્યવહારથી પોતે ચારિત્રી છે તેમ તે સાધુ માને છે, તેમ બતાડવા માટે “તે પ્રકારના ચારિત્રમાની” એમ શ્લોકમાં કહેલ છે.

ભાવાર્થ :-

ચારિત્રમાં વર્તતા મુનિને કોઈક નિમિત્તથી સંકલેશ થાય છે ત્યારે અતિચારો લાગે છે. તે અતિચારો બે ભૂમિકાના હોય છે.

પ્રથમ ભૂમિકાના અતિચારો બાહ્યવૃત્તિથી આચારમાં સ્ખલના થઈ હોય અને અંતઃવૃત્તિથી સ્ખલના ન થઈ હોય ત્યારે પ્રાપ્ત થાય છે. જેમ કોઈ મુનિ સંયમના પરિણામવાળો હોય, છતાં અનાભોગ કે સહસાત્કારથી ચારિત્રથી વિરુદ્ધ આચારાગ્રા કરે, ત્યારે બાહ્ય રીતે સંયમની આચારાગ્રાનો ભંગ થયો હોય છે; પરંતુ અંદરમાં ચારિત્રથી વિરુદ્ધ આચારાગ્રાનો પરિણામ હોતો નથી. આ ભૂમિકામાં પ્રાયઃ કરીને છેદ પ્રાયશ્ચિત્ત આવતું નથી, પણ તેની પૂર્વેનાં પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે.

બીજી ભૂમિકાના અતિચારો બાહ્યવૃત્તિથી વિપરીત આચારાગ્રા ન થઈ હોય, પણ અંતઃવૃત્તિથી ચારિત્રની વિપરીત પરિણતિ થયેલી હોય ત્યારે થાય છે. જેમ સિંહગુફાવાસી મુનિને કોશાને જોઈને ભોગની ઈચ્છા થઈ અને ભોગની પ્રાર્થના કરી, તે અંતઃવૃત્તિથી ચારિત્રની વિપરીત પરિણતિરૂપ છે; તે વખતે બાહ્ય ક્રિયાત્મક ભોગની પ્રવૃત્તિ થઈ નથી, તેથી બાહ્યવૃત્તિથી વિપરીત આચારાગ્રા નથી. આ બીજી ભૂમિકાના અતિચારોમાં સંકલેશ વિશેષ હોય છે, અને તેવા સંકલેશમાં પ્રાયઃ કરીને તપથી શુદ્ધિ થઈ શકતી નથી. પરંતુ તેવા પણ મુનિ પાછળથી ચારિત્ર શુદ્ધ કરવા તત્પર થયેલ હોય, તો છેદ પ્રાયશ્ચિત્ત આપવામાં આવે છે. તે છેદ પ્રાયશ્ચિત્ત પચ્ચકાદિ અનેક ભેદવાળું હોય છે.

આઘભૂમિકાના છેદ પ્રાયશ્ચિત્તની પ્રાપ્તિ થઈ હોય ત્યારે સંયમજીવનમાંથી પાંચ દિવસ ઘટાડવામાં આવે છે. તેટલાથી શુદ્ધિ ન થાય તો પાંચ પાંચ દિવસના ક્રમથી ૨૫

દિવસ સુધીનો દીક્ષાપર્યાય ઘટાડવામાં આવે છે. તેટલાથી પાણ શુદ્ધિ થાય તેમ ન હોય તો લઘુમાસ, ગુરુમાસ, ચતુર્લઘુમાસ, ચતુર્ગુરુમાસ, પડ્લઘુમાસ, પડ્ગુરુમાસથી દીક્ષાપર્યાય ઘટાડવામાં આવે છે અને તેનાથી સંયમની શુદ્ધિ થાય છે. જો તેનાથી પાણ શુદ્ધિ ન થાય તેવો દોષ સેવાયો હોય તો મૂલ પ્રાયશ્ચિત્ત આપવામાં આવે છે.

અહીં વિશેષ એ છે કે તેવા પ્રકારના સંકલેશથી થયેલા દોષની શુદ્ધિ દીક્ષાપર્યાયના છેદમાત્રથી થતી નથી, પરંતુ પોતાના સંયમપર્યાયને લઘુ કરવાને કારણે ઉત્પન્ન થયેલ સંવેગ અને નિર્વેદના પરિણામથી શુદ્ધિ થાય છે, આ પ્રકારનું કથન પંચાશક્રમાં છે. તેથી સંકલેશ થયા પછી જે જીવને ખરેખર પશ્ચાત્તાપનો પરિણામ થાય છે અને તેજી શુદ્ધિ આલોચના કરે છે, તે કારણે તેને પ્રમોદ થાય છે; અને પાપથી વિરુદ્ધ સંવેગ-નિર્વેદના ભાવો થાય છે. આ શુદ્ધિ ભાવોથી જ શુદ્ધિ થાય છે, પરંતુ સંયોગની પરવશતાથી તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવામાં આવે તો પાણ સંયમની શુદ્ધિ થાય નહિ. ॥૧૬-૧૩॥

અવતરણિકા :-

દસ પ્રાયશ્ચિત્તમાં આઠમા મૂલ પ્રાયશ્ચિત્તનું પ્રાપ્તિનું સ્થાન અને પ્રાયશ્ચિત્તનું સ્વરૂપ બતાવે છે -

પાણવહાઈમિ પાઓ ભાવેનાસેવિયમ્મિ સહસા વિ ।

આભોગેણં જઈણો પુણો વયારોવણા મૂલં ॥૧૪॥

પ્રાણવધાદૌ પ્રાયો ભાવેનાસેવિતે સહસાપિ ।

આભોગેન યતેઃ પુનર્વ્રતારોપણા મૂલમ્ ॥૧૪॥

અન્યાર્થ :-

આભોગેણં આભોગપૂર્વક સહસા વિ સહસાત્કારથી પાણ ભાવેનાસેવિયમ્મિ ભાવપૂર્વક આસેવન કરાયેલા પાણવહાઈમિ પ્રાણીવધાદિમાં જઈણો યતિને પાઓ પ્રાયઃ કરીને પુણો વયારોવણા ફરી વ્રતોનું આરોપણ કરવું મૂલં એ મૂલ (પ્રાયશ્ચિત્ત છે.)

ગાથાર્થ :-

આભોગપૂર્વક કે સહસાત્કારથી પાણ ભાવપૂર્વક આસેવન કરાયેલા પ્રાણીવધાદિમાં યતિને પ્રાયઃ કરીને ફરી વ્રતોનું આરોપણ કરવું એ મૂલ નામનું પ્રાયશ્ચિત્ત છે.

* અહીં પ્રાણીવધ આદિમાં ‘આદિ’ પદથી બાકીનાં ૪ મહાવ્રતો ગ્રહણ કરવાનાં છે.

* “સહસાત્કારથી પાણ” એમ કહ્યું તેનાથી એ કહેવું છે કે આભોગથી થાય તો તો મૂલ

પ્રાયશ્ચિત્ત છે જ, પરંતુ સહસાત્કારથી પાણ ભાવપૂર્વક થાય તો મૂલ પ્રાયશ્ચિત્ત છે.

✽ ‘આભોગથી’ કહ્યું તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે અનાભોગથી પ્રાણીવધાદિ થાય તો મૂલ પ્રાયશ્ચિત્ત ન આવે. આથી જ અનાભોગથી કીડી આદિની હિંસા થાય તો મૂલ પ્રાયશ્ચિત્ત આવતું નથી, પરંતુ આભોગપૂર્વક કીડી આદિની વિરાધના કરે તો મૂલ પ્રાયશ્ચિત્તની પ્રાપ્તિ થાય.

ભાવાર્થ :-

જો કોઈ સાધુને એવા પ્રકારના ક્લિષ્ટ અધ્યવસાય થાય કે, જેના કારણે તે આભોગપૂર્વક કે સહસાત્કારથી પાણ મૂળવ્રતોથી વિપરીત પ્રવૃત્તિ કરે, તો તેને મૂલ પ્રાયશ્ચિત્તની પ્રાપ્તિ થાય છે.

કોઈક નિમિત્તને પામીને ક્લિષ્ટ અધ્યવસાયથી મૂળવ્રતનું ઉલ્લંઘન કર્યા પછી, પશ્ચાત્તાપ થવાને કારણે યતિ જ્યારે ગુરુ આગળ સમ્યક્ આલોચના કરે, ત્યારે તે પાપની શુદ્ધિ માટે તેને ફરી વ્રતોનું આરોપણ કરવારૂપ મૂલ પ્રાયશ્ચિત્ત આપવામાં આવે છે. તે પ્રાયશ્ચિત્તથી શુદ્ધ થયેલ જીવ ચારિત્રની આરાધનાના ફળને પામે છે; પરંતુ જો તે પ્રાયશ્ચિત્ત ગ્રહણ ન કરે તો વિરાધિત ચારિત્ર હોવાને કારણે દુર્ગતિની પ્રાપ્તિ થાય છે.

તે પ્રાયશ્ચિત્તથી ફરી વ્રતોનું આરોપણ કરવામાત્રથી શુદ્ધિ થતી નથી, પરંતુ ગુરુએ આપેલાં મૂલ પ્રાયશ્ચિત્તને કારણે ઉત્પન્ન થયેલા સંવેગ-નિર્વેદ આદિ ભાવોને કારણે જ શુદ્ધિ થાય છે.

‘ભાવપૂર્વક’ એમ કહ્યું તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે, કોઈક એવા પ્રકારના સંયોગથી અપવાદને કારણે મૂળ વ્રતોથી વિપરીત આચરાણા કરાઈ હોય, તો મૂલ પ્રાયશ્ચિત્ત પ્રાપ્ત થાય નહિ; પરંતુ નિઃશુકતાપૂર્વક(નિર્ધ્વંસતાપૂર્વક) પાંચ વ્રતોમાંથી કોઈ પાણ વ્રત સંબંધી વિપરીત આચરાણા કરવાથી મૂલ પ્રાયશ્ચિત્ત પ્રાપ્ત થાય.

“મૂલ પ્રાયશ્ચિત્તનું સ્થાન હોય ત્યાં પાણ પ્રાયઃ કરીને મૂલ પ્રાયશ્ચિત્ત પ્રાપ્ત થાય,” ત્યાં પ્રાયઃ એવું કહેવા પાછળનું કારણ એ છે કે, કોઈક વાર એવા પ્રકારના ક્લિષ્ટ અધ્યવસાયથી મૂળવ્રતોનું ઉલ્લંઘન કર્યા પછી, આલોચનાકાળમાં ઉત્પન્ન થયેલા તીવ્ર સંવેગના કારણે પાપ નાશ થઈ ગયું હોય, તો વિશિષ્ટ જ્ઞાની મૂલ પ્રાયશ્ચિત્તના બદલે અલ્પ પ્રાયશ્ચિત્ત આપે છે. ॥૧૬-૧૪॥

અવતરણિકા :-

દસ પ્રાયશ્ચિત્તમાં નવમા અનવસ્થાપ્ય પ્રાયશ્ચિત્તની પ્રાપ્તિનું સ્થાન અને તેનું સ્વરૂપ બતાવે છે -

સાહમ્મિગાઇતેનાઇભાવઓ સંકિલેસમ્ભેણ ।

તત્ક્ષણમેવ વયાણ વિ હોઇ અજોગો ડ અણવઢ્ઢા ॥૧૫॥

સાધર્મિકાદિસ્તેનાદિભાવતઃ સંક્લેશભેદેન ।

તત્ક્ષણમેવ વ્રતાનામાપ ભવત્યયોગસ્ત્વનવસ્થાપ્યઃ ॥૧૫॥

અન્વયાર્થ :-

સાહમ્મિગાઇતેનાઇભાવઓ સાધર્મિક આદિના સ્તેનાદિના ભાવથી સંકિલેસમ્ભેણ સંકલેશના ભેદથી=સંકલેશવિશેષ થવાને કારણે તત્ક્ષણમેવ તત્ક્ષણ જ વયાણ વિ વ્રતોને માટે પાણ અજોગો હોઇ અયોગ્ય થાય છે, ડ અણવઢ્ઢા (તે) વળી અનવસ્થાપ્ય (નામનું પ્રાયશ્ચિત્ત છે.)

✽ અહીં સાધર્મિકાદિમાં ‘આદિ’ પદથી અન્ય ધાર્મિક ગ્રહણ કરવાના છે.

✽ સ્તેનાદિમાં ‘આદિ’ પદથી સ્વપક્ષ અને પરપક્ષમાં રહેલા સાધર્મિકને મૃત્યુ આદિના નિરપેક્ષપાણથી મારવાની ક્રિયા ગ્રહણ કરવાની છે.

ગાથાર્થ :-

સાધર્મિક આદિના સ્તેનાદિના ભાવથી સંકલેશવિશેષ થવાને કારણે તત્ક્ષણ જ વ્રતોને માટે પાણ અયોગ્ય થાય છે, તે વળી અનવસ્થાપ્ય નામનું પ્રાયશ્ચિત્ત છે.

ભાવાર્થ :-

કોઈ સાધુ કોઈ નિમિત્તવિશેષને પામીને, પોતાના સાધર્મિક એવા અન્ય સાધુના કે અન્ય ધાર્મિકના શિષ્યાદિની ચોરી કરે કે તેમને નિરપેક્ષપાણથી મારે, તો તે વખતે તેને થયેલા સંકલેશવિશેષને કારણે જે ક્ષણે તે પ્રાયશ્ચિત્ત લેવા માટે આવે તે ક્ષણે જ તે વ્રત માટે અયોગ્ય બને છે; એટલે કે મૂલ પ્રાયશ્ચિત્તના સ્થાનમાં જે હિંસાદિમાં સંકલેશ થયેલ હોય તેના કરતાં વિશેષ સંકલેશ હોવાને કારણે તે વ્રત માટે અયોગ્ય બની જાય છે.

અહીં સંકલેશવિશેષ એ છે કે મૂલ પ્રાયશ્ચિત્ત વખતે જે પ્રાણીવધાદિની પ્રવૃત્તિ હતી તે સાધર્મિક વિષયક ક્રિયા નહોતી, જ્યારે આ સ્થાનમાં સાધર્મિક પ્રત્યે હિંસાદિની ક્રિયા કરવામાં આવે છે, તેથી અહીં સંકલેશ વિશેષ પ્રવર્તતો હોય છે. આવો વિશેષ સંકલેશ હોવાને કારણે જ આ સ્થાનનું સેવન થતાં સાધુ તરત જ વ્રત માટે અયોગ્ય બની જાય છે. પાછળથી જે તેને પશ્ચાત્તાપ થયો હોય અને તેણે સંવેગપૂર્વક પ્રાયશ્ચિત્તમાં યત્ન કર્યો હોય, તો પાણ તે તરત જ પુનઃ વ્રત ગ્રહણ કરવા માટે તો યોગ્ય નથી જ રહેતો. પરંતુ આવા

સ્થાનમાં તેના પાપને અનુરૂપ અનવસ્થાપ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત આવતાં, તેને સાધુના વેશમાં જ સાધુ તરીકે અનવસ્થાપન કરીને ઉચિત તપ કરાવ્યા પછી, તેનામાં ફરી વ્રતોનું આરોપણ કરવામાં આવે છે.

મૂલ પ્રાયશ્ચિત્ત કરતાં આની વિશેષતા એટલી છે કે મૂલ પ્રાયશ્ચિત્તમાં તરત જ વ્રતનું આરોપણ કરાય છે, જ્યારે આ પ્રાયશ્ચિત્તમાં સાધુના વેશમાં જ સાધુ તરીકે અનવસ્થાપન કરીને અમુક તપ કરાવ્યા પછી ફરી વ્રતોનું આરોપણ કરાય છે. ॥૧૬-૧૫॥

અવતરણિકા :-

દસ પ્રાયશ્ચિત્તમાં હવે દસમા પારાશ્ચિત પ્રાયશ્ચિત્તની પ્રાપ્તિનું સ્થાન અને સ્વરૂપ બતાવે છે -

પુરિસવિસેસં પપ્પા પાવવિસેસં ચ વિસયભેણ ।

પાયચ્છિત્તસ્સંતં ગચ્છંતો હોઈ પારંચી ॥૧૬॥

પુરુષવિશેષં પ્રાપ્ય પાપવિશેષં ચ વિષયભેદેન ।

પ્રાયશ્ચિત્તસ્યાન્તં ગચ્છન્ભવતિ પાર્યન્તિકઃ ॥૧૬॥

અભ્યર્થ :-

પુરિસવિસેસં પુરુષવિશેષને ચ વિસયભેણ અને વિષયના ભેદથી પાવવિસેસં પાપવિશેષને પપ્પા પ્રાપ્ત કરીને પાયચ્છિત્તસ્સંતં ગચ્છંતો પ્રાયશ્ચિત્તના અંતને પામતું પારંચી હોઈ પારાશ્ચિત પ્રાયશ્ચિત્ત થાય છે.

ગાથાર્થ :-

પુરુષવિશેષને અને વિષયના ભેદથી પાપવિશેષને પ્રાપ્ત કરીને પ્રાયશ્ચિત્તના અંતને પામતું પારાશ્ચિત પ્રાયશ્ચિત્ત થાય છે.

ભાવાર્થ :-

પારાશ્ચિત પ્રાયશ્ચિત્ત પુરુષવિશેષને જ આવે છે. તેનાથી એ બતાવવામાં આવ્યું છે કે આ પ્રાયશ્ચિત્ત આચાર્યાદિ પદને પામેલ જીવ જ્યારે પાપ કરે ત્યારે તેઓને જ આવે છે. તે સિવાય અન્ય સાધુઓને પારાશ્ચિત પ્રાયશ્ચિત્ત આવતું નથી. વળી વિષયના ભેદથી પાપવિશેષને પ્રાપ્ત કરીને આ પ્રાયશ્ચિત્ત પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ કહીને એ કહેવું છે કે, આમ તો જો પાંચ મૂળવ્રતમાં ચોથા વ્રતનું ઉલ્લંઘન થાય તો મૂલ પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે, પરંતુ જો રાજરાણી કે સાધ્વીરૂપ વિશેષ વિષયને આશ્રયીને ચોથા વ્રતનું ઉલ્લંઘન થાય તો વિષયના ભેદથી તે

પાપવિશેષ ગાગુવામાં આવે છે. તેથી તે પાપને આશ્રયીને મૂલ પ્રાયશ્ચિત્તને બદલે પારાશ્ચિત પ્રાયશ્ચિત્ત પ્રાપ્ત થાય છે.

આનાથી એ ફલિત થાય છે કે આચાર્યાદિ પદવીવાળા ગીતાર્થ આત્મા પણ તેવા પ્રકારના કર્મોને પરવશ થઈને સાધ્વી સાથે કે રાજરાણી સાથે અનાચારનું સેવન કરે, અથવા તો કષાય-વિષયને આશ્રયીને કોઈ સાધુ કે સાધ્વીની હિંસા કરે કે તીર્થંકર આદિની આશાતના કરે કે કષાયને વશ થઈ રાજનો વધ કરે, તો ત્યારે તેમને પારાશ્ચિત પ્રાયશ્ચિત્ત આપવાનું હોય છે. (પંચાશક ૧૬ની ગાથા ૨૩ના આધારે આ અર્થ કરેલ છે.)

પારાશ્ચિત પ્રાયશ્ચિત્ત અને અનવસ્થાપ્ય પ્રાયશ્ચિત્તમાં ભેદ એ છે કે, અનવસ્થાપ્ય પ્રાયશ્ચિત્તમાં ઉચિત કાળ સુધી તપ કર્યા પછી ફરી દીક્ષા આપવામાં આવે છે; પરંતુ અનવસ્થાપ્ય કાળમાં સંયમના વેશમાં રહીને સંયમના આચારો પાળવાના હોય છે, અને તપાદિ અનુષ્ઠાનો કરવાનાં હોય છે; જ્યારે પારાશ્ચિત પ્રાયશ્ચિત્તના કાળમાં જઘન્યથી ૬ માસ અને ઉત્કૃષ્ટથી ૧૨ વર્ષ સુધી સાધુના વેશને ગોપવીને અન્ય વેશમાં રહીને, સંયમના આચારો પાળવાના હોય છે; અને ચતુર્થ ભક્તાદિ તપ દ્વારા ૬ માસથી માંડી ૧૨ વર્ષનો કાળ પૂરો કરવાનો હોય છે, અને ત્યારપછી ફરી દીક્ષા આપવામાં આવે છે. ॥૧૬-૧૭॥

અવતરણિકા :-

હવે પ્રાયશ્ચિત્તનું ફળ બતાવે છે -

एवं कुणमाणो खलु पावमलाभावओ निओगेण ।

सुज्झइ साहू सम्मं चरणस्साराहणा तत्तो ॥૧૭॥

एवं कुर्वाणः खलु पापमलाभावतो नियोगेन ।

शुध्यति साधुः सम्यक्चरणस्याराधना ततः ॥૧૭॥

અન્વયાર્થ :-

ખલુ એવં કુણમાણો સાહૂ ખરેખર આ પ્રમાણે કરતો સાધુ પાવમલાભાવઓ પાપમલના અભાવને કારણે નિઓગેણ નક્કી સુજ્ઞઇ શુદ્ધ થાય છે, તત્તો તેથી ચરણસ્સ સમ્મં આરાહણા ચારિત્રની સમ્યગ્ આરાધના થાય છે.

ગાથાર્થ :-

ખરેખર આ પ્રમાણે કરતો સાધુ પાપમલના અભાવને કારણે નક્કી શુદ્ધ થાય છે, તેથી ચારિત્રની સમ્યગ્ આરાધના થાય છે.

ભાવાર્થ :-

ગાથા ૬ થી ૧૬માં બતાવાયેલા તે તે પ્રકારના પાપને આશ્રયીને આવતાં પ્રાયશ્ચિત્તોને જે સાધુ કરે છે તે નક્કી શુદ્ધ થાય છે. કારણ કે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાથી તેનાં પાપો નાશ પામે છે. આ રીતે પ્રાયશ્ચિત્ત કરીને શુદ્ધ થયેલો સાધુ ચારિત્રની સમ્યક્ આરાધના કરી શકે છે. પરંતુ જે યથોચિત પ્રાયશ્ચિત્ત ન કરવામાં આવે તો સુંદર રીતે કરેલી ચારિત્રની આરાધના ફળવાન નથી થતી. ||૧૬-૧૭||

અવતરણિકા :-

પૂર્વની ગાથામાં કહ્યું કે પ્રાયશ્ચિત્તથી શુદ્ધ થયેલા સાધુ દ્વારા સમ્યક્ ચારિત્રની આરાધના થાય છે. હવે સમ્યક્ ચારિત્રની આરાધનાનું ફળ બતાવીને પ્રાયશ્ચિત્ત ગ્રહણ કરવાનો ઉપદેશ આપે છે -

અવિરાહિયચરણસ્સ ય અણુબંધો સુંદરો ડ હવડ ત્તિ ।

અપ્પો ય ભવો પાયં તા ઇત્થં હોડ જડયવ્વં ||૧૮||

અવિરાહિતચરણસ્ય ચાનુબન્ધઃ સુન્દરસ્તુ ભવતીતિ ।

અત્પશ્ચ ભવઃ પ્રાયસ્તદત્ર ભવતિ યતિતવ્યમ્ ||૧૮||

અન્વયાર્થ :-

અવિરાહિયચરણસ્સ ય અને અવિરાહિત ચારિત્રવાળાનો અણુબંધો અનુબંધ સુંદરો ડ હવડ સુંદર જ થાય છે ય અને પાયં પ્રાયઃ કરીને અપ્પો ભવો હોડ અલ્પ ભવવાળો થાય છે. તા તે કારણથી ઇત્થં આમાં=પ્રાયશ્ચિત્ત ગ્રહણ કરવામાં જડયવ્વં પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

ત્તિ પાદપૂર્તિ માટે છે.

ગાથાર્થ :-

અવિરાહિત ચારિત્રવાળાનો અનુબંધ સુંદર જ થાય છે અને તે પ્રાયઃ કરીને અલ્પ ભવવાળો થાય છે. તે કારણથી પ્રાયશ્ચિત્ત ગ્રહણ કરવામાં પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

ભાવાર્થ :-

સંયમજીવનમાં અનાભોગાદિથી કે તથાવિધ રાગાદિને પરવશ થઈને કદાચ કોઈ દોષોનું સેવન થયું હોય, પરંતુ પાછળથી પશ્ચાત્તાપ આદિ થવાને કારણે જે ઉચિત શુદ્ધિ કરવામાં આવે તો ચારિત્ર અવિરાહિત બને છે. અવિરાહિત ચારિત્રના કારણે ભવાંતરમાં

અધિક-અધિક ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે. આમ, ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થવી એ જ ચારિત્રનો સુંદર અનુબંધ છે. વળી આ રીતે પ્રાયશ્ચિત્ત દ્વારા શુદ્ધ થયેલો જીવ અવિરાધિત ચારિત્રના કારણે પ્રાયઃ કરીને થોડા ભવોમાં તો સંસારથી પાર પામે છે. માટે જ સાધુએ પ્રાયશ્ચિત્તમાં યત્ન કરવો જોઈએ.

અહીં પ્રાયઃ કરીને એટલા માટે કહ્યું છે કે, કોઈ જીવ અવિરાધિત ચારિત્ર પાળીને સદ્ગતિમાં જાય તો પાણ બીજા ભવમાં કોઈ પ્રબળ કર્મોને કારણે વિપરીત બુદ્ધિવાળો થાય તો અધિક ભવો પાણ થઈ શકે છે. પરંતુ ભૂતકાળનું તેવું કોઈ કર્મ ન આવે તો અવિરાધિત ચારિત્રવાળો જીવ અવશ્ય થોડા ભવમાં સંસારથી તરી જાય છે. ॥૧૬-૧૮॥

અવતરણિકા :-

પૂર્વની ગાથામાં બતાવેલ કે પ્રાયશ્ચિત્તમાં યત્ન કરવો જોઈએ. હવે તે જ વાતને દઢ કરવા માટે પ્રસ્તુત ગાથામાં સમ્યક્ પ્રાયશ્ચિત્તથી પ્રવ્રજ્યાના અતિચારો પાણ અહિતકારી નથી બનતા તે બતાવે છે -

કિરિયાએ અપચ્ચારે જત્તવઓ ણાવગારગા જહ ય ।

પચ્છિત્તવઓ સમ્મં તહ પવ્વજ્ઞાએ અહ્યારે ॥૧૯॥

ક્રિયાયાં અપરાધા યત્નવતો નાપકારકા યથા ચ ।

પ્રાયશ્ચિત્તવતઃ સમ્યક્ તથા પ્રવ્રજ્યાયા અતિચારે ॥૧૯॥

અન્વયાર્થ :-

જહ કિરિયાએ જત્તવઓ જે પ્રકારે ક્રિયામાં યત્નવાળાને અપચ્ચારે અપરાધો ણાવગારગા ય અપકારક નથી જ, તહ તે પ્રકારે સમ્મં પચ્છિત્તવઓ સમ્યક્ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાવાળાને પવ્વજ્ઞાએ પ્રવ્રજ્યા વિષયક અહ્યારે અતિચારો (અપકારક નથી).

✽ ‘ય’ એવારના અર્થમાં છે.

ગાથાર્થ :-

જે પ્રકારે ક્રિયામાં યત્નવાળાને અપરાધ અપકારક નથી જ, તે પ્રકારે સમ્યક્ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાવાળાને પ્રવ્રજ્યા વિષયક અતિચાર અપકારક નથી.

ભાવાર્થ :-

કોઈ જીવ સંયમની ક્રિયામાં અત્યંત યત્નવાળો હોય, પરંતુ ક્વચિત્ અનાભોગથી તેના દ્વારા કોઈ હિંસા થઈ ગઈ હોય તો પાણ, તે હિંસાથી તેને લેશ પાણ કર્મબંધ થતો નથી;

કેમ કે સંયમની ક્રિયામાં સુદૃઢ યત્ન વર્તે છે, અને તે યત્ન નિર્જરાનું કારણ છે. ત્યાં બાહ્યહિંસા તો અશક્ય પરિહારરૂપ છે.

તે જ રીતે કોઈ જીવ સંયમમાં યત્ન કરતો હોય અને તથાવિધ પ્રમાદને કારણે કે કષાયને કારણે પ્રવ્રજ્યામાં અતિચાર થઈ ગયા હોય તો પાણ, જે તે સમ્યક્ પ્રાયશ્ચિત્તમાં યત્ન કરતો હોય તો, પ્રાયશ્ચિત્ત દ્વારા તે અતિચારોથી જન્ય કર્મોનો નાશ થઈ જાય છે. આ ઉપરાંત પ્રાયશ્ચિત્તના અધ્યવસાયથી અતિચારના સંસ્કારો પાણ નાશ પામે છે, અને આથી પ્રવ્રજ્યાના અતિચારો પાણ સમ્યક્ પ્રકારે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવામાં યત્નવાળા સાધુને અપકારક નથી બનતા. ॥૧૬-૧૮॥

અવતરણિકા :-

હવે વિનિષેધનું નિગમન કરતાં કહે છે -

एवं भावनिरुज्जो जोगसुहं उत्तमं इहं लहइ ।

परलोगे य नरामरसिवसुखं तत्फलं चेव ॥૨૦॥

एवं भावनीरुजो योगसुखमुत्तममिह लभते ।

परलोके च नरामरशिवसौख्यं तत्फलं चैव ॥૨૦॥

અવ્યયાર્થ :-

एवं भावनिरुज्जो આ રીતે ભાવઆરોગ્યવાળો યોગી **इहं** અહીં=આ ભવમાં **उत्तमं** જોગસુહં ઉત્તમ એવા યોગસુખને **लहइ** મેળવે છે **य** અને **तत्फलं** **चेव** તેના ફળ સ્વરૂપે જ **परलोगे** પરલોકમાં **नरामरसिवसुखं** મનુષ્ય, દેવ અને શિવસુખને મેળવે છે.

ગાથાર્થ :-

આ રીતે ભાવઆરોગ્યવાળો યોગી આ ભવમાં ઉત્તમ એવા યોગસુખને મેળવે છે, અને તેના ફળસ્વરૂપે જ પરલોકમાં મનુષ્ય, દેવ અને શિવસુખને મેળવે છે.

ભાવાર્થ :-

પૂર્વની ગાથાઓમાં દસ પ્રકારનાં પ્રાયશ્ચિત્તો બતાવ્યાં. મુનિ જે તે રીતે જે પ્રકારની સખલના થઈ હોય તેને અનુરૂપ પ્રાયશ્ચિત્ત કરે તો તે ભાવઆરોગ્યને પ્રાપ્ત કરે છે. ભાવઆરોગ્યવાળો સાધુ આ ભવમાં ઉત્તમ કોટિના યોગસુખનો અનુભવ કરે છે. સંસારનાં સુખ અંદરની વ્યાકુળતાના કંઈક સાંત્વનરૂપ હોય છે, જ્યારે સંયમમાં સમ્યક્ પ્રકારે યત્ન કરતાં ક્રાંતાં ભાવઆરોગ્યને પામેલા સાધુને કોઈ સ્પૃહા હોતી નથી; તેથી નિઃસ્પૃહતાને

કારણે તે સાધુ સાંસારિક સુખ કરતાં ઉત્તમ કોટિનું યોગસુખ મેળવે છે. આ યોગસુખ એ ચિત્તના સ્વાસ્થ્યરૂપ છે. વળી આવો સાધુ યોગસુખના ક્ષણરૂપે પરલોકમાં પણ સુદેવત્વ અને સુમનુષ્યત્વરૂપ ઉત્તમ ક્ષણની પરંપરા દ્વારા અંતિમ ક્ષણસ્વરૂપ મોક્ષસુખને પ્રાપ્ત કરે છે. આથી જ દરેક મોક્ષાર્થી સાધુએ સમ્યક્ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવામાં યત્ન કરવો જોઈએ. ॥૧૬-૨૦॥

॥ ઇતિ પ્રાયશ્ચિત્તવિંશિકા ષોડશી ॥

॥ યોગવિંશિકા સમ્પદશી ॥

અવતરણિકા :-

પૂર્વ વિંશિકામાં વીસમી ગાથામાં કહ્યું કે આ રીતે દસ પ્રકારના પ્રાયશ્ચિત્તમાંથી યથાયોગ્ય પ્રાયશ્ચિત્તને કરતો જીવ ભાવઆરોગ્યને પામે છે અને તેથી અહીંયાં જ ઉત્તમ યોગસુખને પ્રાપ્ત કરે છે. તેથી યોગ શું છે તે બતાવતાં કહે છે -

મુક્ષેણ જોયણાઓ જોગો સવ્વો વિ ધમ્મવાવારો ।

પરિસુદ્ધો વિન્નેઓ ઠાણાઇગઓ વિસેસેણ ॥૧॥

મોક્ષેણ યોજનાદ્યોગઃ સર્વોપિ ધર્મવ્યાપારઃ ।

પરિશુદ્ધો વિજ્ઞેયઃ સ્થાનાદિગતો વિશેષેણ ॥૧॥

અન્યાર્થ :-

મુક્ષેણ જોયણાઓ મોક્ષની સાથે યોજન કરનાર હોવાથી **સવ્વો વિ પરિસુદ્ધો ધમ્મવાવારો** સર્વ પાણ પરિશુદ્ધ ધર્મવ્યાપાર **જોગો વિન્નેઓ** યોગ જાણવો. (અને) **વિસેસેણ ઠાણાઇગઓ** વિશેષથી સ્થાનાદિગત (પરિશુદ્ધ ધર્મવ્યાપાર યોગ જાણવો.)

ગાથાર્થ :-

મોક્ષની સાથે યોજન કરનાર હોવાથી સર્વ પાણ પરિશુદ્ધ ધર્મવ્યાપાર યોગ જાણવો અને વિશેષથી સ્થાનાદિગત પરિશુદ્ધ ધર્મવ્યાપાર યોગ જાણવો.

ભાવાર્થ :-

આ ગાથામાં ‘યોગ’ શું છે તે બતાવવામાં આવ્યું છે. “ભગવાનના વચનના સ્મરણપૂર્વક, તદનુસાર થતો સાધુનો સર્વ પાણ પરિશુદ્ધ ધર્મવ્યાપાર યોગ છે” એ કથન નિશ્ચયનયને આશ્રયીને છે. વળી “વિશેષથી સ્થાનાદિગત યોગ છે” તે કથન વ્યવહારનયને આશ્રયીને છે.

સાધુને સર્વ ક્રિયાઓ ભગવાનના વચનના સ્મરણપૂર્વક કરવાની વિધિ છે. તેથી સંયમ ગ્રહણ કર્યા પછી ભિક્ષા લાવવાની ક્રિયા કે શરીરના ધર્મો સેવવાની ક્રિયા પાણ જે ભગવાનના વચનના સ્મરણપૂર્વક સાધુ કરતો હોય તો તે પરિશુદ્ધ ધર્મવ્યાપાર બને છે. આ સર્વવ્યાપાર નિર્ઠરાની પ્રાપ્તિ દ્વારા મોક્ષનું કારણ બને છે, તેથી યોગ છે.

સાધુની આવશ્યકાદિ ક્રિયાઓ કે પરિવેલણ આદિ ક્રિયાઓ ઉપયોગપૂર્વક સાધુ

કરતો હોય ત્યારે વિશેષથી તે ક્રિયાવિષયક સ્થાનાદિ ધર્મવ્યાપાર વર્તતો હોય છે. અને વ્યવહારનય યોગ કહે છે.

નિશ્ચયનય સૂક્ષ્મદષ્ટિથી જોનાર છે. તેથી ભગવાનની આજ્ઞાનુસાર કરાતી શરીરની ક્રિયા કે આવશ્યકાદિ ક્રિયાઓ જે આત્માની શુદ્ધિનું કારણ બને તે સર્વને નિશ્ચયનય યોગ કહે છે. જ્યારે વ્યવહારનય સ્થૂલ દષ્ટિવાળો છે. તેથી જ્યારે શાસ્ત્રમાં બતાવેલી વિધિના ઉપયોગપૂર્વક સ્વાધ્યાય કે આવશ્યક આદિની ક્રિયાકાળમાં જીવ શુભ ભાવમાં વર્તતો હોય અને તેના દ્વારા તે વિશેષ-વિશેષતર શુદ્ધિને પામતો હોય, માત્ર ત્યારે વ્યવહારનય શુદ્ધિમાં કારણભૂત તે ક્રિયાને જ યોગ કહે છે. વ્યવહારનયને શરીરના વ્યાપારોની ક્રિયાઓ યોગરૂપ નથી દેખાતી, જ્યારે નિશ્ચયનયની સૂક્ષ્મદષ્ટિ હોવાથી શરીરની ક્રિયામાં પાણ આજ્ઞાપાલનનો અધ્યવસાય હોવાથી તેને નિશ્ચયનય યોગ કહે છે.

આ જ યોગવિંશિકાની ટીકામાં પૂ. ઉપાધ્યાયજીએ પ્રણિધાન આદિ પાંચ આશયો લીધા અને પ્રસ્તુત યોગવિંશિકામાં મૂળમાં તે વાતની કોઈ ચર્ચા જ નથી કરી, પરંતુ સ્થાનાદિ પાંચ શું છે તે જ વાતને વિશેષ બતાવીને આગળ યોગ વિશે કથન કર્યું છે. તેથી કોઈને શંકા થાય કે પૂ. ઉપાધ્યાયજી આ વાત ક્યાંથી લાવ્યા હશે અને અહીં તેનું કેમ યોજન કર્યું? તેનું સમાધાન એ છે કે વીસ વિંશિકાઓમાં પૂર્વમાં અગિયારમી વિંશિકામાં યતિધર્મ બતાવ્યો. ત્યારપછી તે યતિધર્મની જ ભિક્ષા આદિ અન્ય ક્રિયાઓની વાતો બતાવી. છેલ્લે સોળમી વિંશિકાના અંતે કહ્યું કે આ રીતે યતિધર્મમાં યત્ન કરતો મુનિ ઉત્તમ એવા યોગસુખને આલોકમાં જ પામે છે. તેથી જ એ નક્કી થાય છે કે ભાવપૂર્વકની યતિધર્મની આચરણાથી ઉત્તમ એવા યોગસુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. આથી તે યોગ શું ચીજ છે તે જ વાત અહીં બતાવવી છે. આમ, ભાવપૂર્વકની આચરણારૂપ યોગક્રિયા જ અહીં ગ્રહણ થાય છે અન્ય નહીં, અને તેના જ ભેદો સ્થાનાદિ પાંચ છે. આમ છતાં, ભાવપૂર્વકની યોગક્રિયા કેવી હોય અને ભાવ વગરની યોગક્રિયા કેવી હોય તેવી જિજ્ઞાસાને સામે રાખીને પૂ. ઉપાધ્યાયજીએ ક્રિયામાં વર્તતા ભાવને સ્પષ્ટ કરવા માટે પ્રણિધાનાદિ આશયો બતાવ્યા છે; જ્યારે ગ્રંથકારને તે માન્ય હોવા છતાં સંક્ષેપથી યોગનું સ્વરૂપ બતાવવું છે, અને વીસ શ્લોકની મર્યાદામાં જ યોગના કથનનો સંકલ્પ છે, તેથી મૂળ શ્લોકમાં પ્રણિધાનાદિ આશયોને નિબદ્ધ કરેલ નથી. આ પ્રણિધાનાદિ પાંચ આશયો ‘ત્રીજા ષોડશક’માં ભાવપૂર્વકની ક્રિયા અને ભાવ વગરની ક્રિયાને બતાવવા માટે તેમણે સ્વયં લીધેલ જ છે. ॥૧૭-૧૧॥

અવતરણિકા:-

પૂર્વની ગાથામાં કહ્યું કે વ્યવહારનયથી સ્થાનાદિગત ધર્મવ્યાપાર યોગ છે. તેથી

સ્થાનાદિ શું છે તે બતાવીને યોગના ભેદને બતાવતાં કહે છે-

ઠાણુન્નત્થાલંબણરહિઓ તંતમ્મિ પંચહા एसो ।

दुगमित्थ कम्मजोगो तहा तियं नाणजोगो उ ॥२॥

સ્થાનુર્નાર્થાલમ્બનરહિતસ્તન્ત્રે પચ્ચઘૈષઃ ।

द्विकमत्र कर्मयोगस्तथा त्रिकं ज्ञानयोगस्तु ॥२॥

અન્વયાર્થ :-

તંતમ્મિ ઠાણુન્નત્થાલંબણરહિઓ एसो પંચહા શાસ્ત્રમાં સ્થાન, ઊર્ણ, અર્થ, આલંબન અને રહિત આ પાંચ પ્રકારનો યોગ (કહેવાયો છે). इत्थ અહીં આ પાંચ પ્રકારના યોગમાં दुगं કમ્મજોગો તહા तियं નાણજોગો उ બે પ્રકારનો કર્મયોગ જ છે તથા ત્રણ પ્રકારનો જ્ઞાનયોગ જ છે.

✽ उ ‘જ’કાર અર્થમાં છે, જે બન્ને સાથે જોડવો.

ગાથાર્થ :-

શાસ્ત્રમાં સ્થાન, ઊર્ણ, અર્થ, આલંબન અને રહિત આ પાંચ પ્રકારનો યોગ કહેલ છે. તે પાંચ પ્રકારના યોગમાં બે પ્રકારનો કર્મયોગ જ છે તથા ત્રણ પ્રકારનો જ્ઞાનયોગ જ છે.

ભાવાર્થ :-

વ્યવહારનયથી સાધુનાં ચૈત્યવંદનાદિ અનુષ્ઠાનો કે ધ્યાનાદિ અનુષ્ઠાન તે યોગ છે. તે અનુષ્ઠાન કરતી વખતે મુદ્રામાં, સૂત્રોના શબ્દોમાં, અર્થમાં અને જિનપ્રતિમાદિ આલંબનમાં, વચનના સ્મરણ નીચે પરિશુદ્ધ યત્ન વર્તતો હોય તે જ યોગ છે. આ રીતે યત્ન કરતાં નિરાલંબન ધ્યાનમાં ઉપયોગ પ્રવર્તે તેને ‘રહિત’ શબ્દથી ગ્રહણ કરેલ છે, અર્થાત્ આલંબનથી રહિત એવો નિરાલંબન યોગ છે. આ પાંચ યોગમાંથી પ્રથમના બે કર્મયોગસ્વરૂપ છે અને પાછળના ત્રણ જ્ઞાનયોગસ્વરૂપ છે.

સ્થાનાદિ પાંચનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે.

✽ કોઈ વ્યક્તિ ચૈત્યવંદન કરતી વખતે શાસ્ત્રવચનના સ્મરણપૂર્વક ‘મુદ્રા’માં યત્ન કરતી હોય અને તે પ્રકારની મુદ્રામાં વર્તતા ઉપયોગને કારણે ભગવાન પ્રત્યેના બહુમાનની વૃદ્ધિ થતી હોય, તો તે ‘સ્થાનયોગ’ બને છે.

✽ સૂત્રોચ્ચારરૂપ શબ્દોમાં જ્યારે ઉપયોગ વર્તતો હોય અને તેના કારણે ભગવાન પ્રત્યેના

બહુમાનની વૃદ્ધિ થતી હોય, તે ‘ઊર્ણ’ યોગ બને છે.

✽ તે શબ્દોચ્ચારના બળથી જ્યારે ઐદમ્પર્યર્થ સુધીના અર્થમાં ઉપયોગ જાય છે અને અર્થની ઉપસ્થિતિને કારણે ભગવાન પ્રત્યેનું બહુમાન વૃદ્ધિને પામે, તે ‘અર્થ’ યોગ છે.

✽ ભગવાનની મૂર્તિનું આલંબન લઈને મૂર્તિના બળથી વીતરાગાદિ ભાવો ઉપસ્થિત થતા હોય તો તે ‘આલંબન’ યોગ હોય છે.

✽ આ રીતે સ્થાનાદિ ચારમાં ક્રમસર ઉપયોગની પરાવૃત્તિ કરતાં કરતાં આત્માના વીતરાગતાભાવને સ્ફુરણ કરવા માટે જ્યારે ઉપયોગ પ્રવર્તે છે ત્યારે ‘અનાલંબન યોગ’ પ્રગટે છે.

આ પાંચ પ્રકારના યોગમાં સ્થાનયોગ અને ઊર્ણયોગ તે કર્મયોગ છે, કેમ કે તેમાં કાયાની ચેષ્ટા અને વચનના પુદ્ગલોનું અવલંબન મુખ્ય છે અને તેનાથી ભાવો પેદા કરવામાં આવે છે. તેથી કાયચેષ્ટા અને વચનચેષ્ટાને આશ્રયીને તેને કર્મયોગ કહેલ છે. જ્યારે અર્થયોગ, આલંબનયોગ અને નિરાલંબનયોગ આ ત્રણ જ્ઞાનયોગ છે. જેની અંદર શબ્દથી દ્યોતિત થતા ભાવો, ભગવાનની મૂર્તિથી દ્યોતિત થતો વીતરાગભાવ અને નિરાલંબનયોગમાં સાક્ષાત્ વીતરાગભાવ પ્રત્યેનો ઉપયોગ વર્તતો હોય છે. આ ત્રણે પ્રકારની પ્રવૃત્તિ દ્વારા રાગાદિના પરિણામ વગરની જ્ઞાનની પરિણતિ પ્રગટ થતી હોય, તેથી તે ત્રણ જ્ઞાનયોગ કહેવાય છે.

॥૧૭-૨॥

અવતરણિકા :-

પૂર્વની ગાથામાં વર્ણન કરાયેલો બે પ્રકારનો કર્મયોગ અને ત્રણ પ્રકારનો જ્ઞાનયોગ કોને પ્રાપ્ત થાય છે? તે બતાવવા માટે કહે છે-

દેસે સવ્વે ય તહા નિયમેણેસો ચરિત્તિણો હોઈ ।

इयरस्स बीयमित्तं इत्तो च्चिय केइ इच्छंति ॥૩॥

देशे सर्वे च तथा नियमेनैष चरित्रिणो भवति ।

इतरस्य बीजमात्रमित एव केचिदिच्छन्ति ॥૩॥

અન્યાર્થ :-

દેસે સવ્વે ય તહા ચરિત્તિણો અને દેશથી તથા સર્વથી ચારિત્રીને **एसो** આ=સ્થાનાદિરૂપ યોગ નિયમેણ હોઈ નિયમથી હોય છે. **इत्तो च्चिय** આથી કરીને જ **इयरस्स** ઈતરના=દેશથી અને સર્વચારિત્રીથી અન્ય એવા અપુનર્બંધક અને સમ્યગ્દષ્ટિના **बीयमित्तं केइ इच्छंति** (યોગના) બીજમાત્રને કેટલાક=વ્યવહારનયપ્રધાન કેટલાક

(યોગરૂપે) ઈચ્છે છે.

✽ ય પૂર્વની ગાથાના સમુચ્ચયના અર્થમાં છે.

✽ તથા દેશચારિત્રી અને સર્વચારિત્રીના સમુચ્ચયના અર્થમાં છે.

ગાથાર્થ :-

દેશવિરતિધરને તથા સર્વવિરતિધરને સ્થાનાદિરૂપ યોગ નિયમથી હોય છે. (નિશ્ચયનયથી તે સિવાયનાને સ્થાનાદિ યોગ હોતા નથી. આમ છતાં, વ્યવહારનય યોગના કારણમાં યોગનો ઉપચાર કરીને તે સિવાયનાને બતાવવા માટે કહે છે -) આથી કરીને જ દેશચારિત્રીથી અને સર્વચારિત્રીથી અન્ય એવા અપુનર્બંધક અને સમ્યગ્દષ્ટિના યોગના બીજમાત્રને વ્યવહારનયપ્રધાન એવા કેટલાક યોગરૂપે ઈચ્છે છે.

ભાવાર્થ :-

પાંચમા અને છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકવર્તી ચારિત્રવાળાને ભાવથી ગુપ્તિ વર્તે છે અને તેથી જ તેઓને ચૈત્યવંદનાદિ ક્રિયાકાળમાં સ્થાનાદિ પાંચમાંથી યથાયોગ્ય યોગ નિયમથી હોય છે. જ્યારે અપુનર્બંધક અને સમ્યગ્દષ્ટિને વિરતિનો પરિણામ નહિ હોવાથી દેશથી પણ વિરતિ હોતી નથી, આથી સ્થાનાદિ પાંચેય યોગો તેમને બીજમાત્રરૂપે હોય છે અર્થાત્ કારણ ભૂમિકામાં હોય છે.

નિશ્ચયનય પાંચમા અને છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકમાં યોગ સ્વીકારે છે. તેથી ગાથાના પૂર્વાર્ધમાં નિશ્ચયનયને સામે રાખીને દેશવિરતિધર અને સર્વવિરતિધરને નિયમથી યોગ સ્વીકારેલ છે. વ્યવહારનય યોગના કારણને પણ ઉપચારથી યોગ તરીકે સ્વીકારે છે. તેથી વ્યવહારનયપ્રધાન કથન કરનાર આચાર્યો અપુનર્બંધક અને સમ્યગ્દષ્ટિના ચૈત્યવંદનાદિ અનુષ્ઠાનો યોગનું કારણ હોવાથી, તેઓના ચૈત્યવંદનાદિ અનુષ્ઠાનને પણ યોગરૂપે કહે છે.

॥૧૭-૩॥

અવતરણિકા :-

બીજી ગાથામાં યોગના સ્થાનાદિ પાંચ ભેદો બતાવ્યા. હવે તેના જ પેટાભેદો બતાવતાં કહે છે -

इच्छको य चउद्धा इत्थं पुण तत्तओ मुणेयव्वो ।

इच्छापवित्तिथिरसिद्धिभेयओ समयनीईए ॥४॥

एकैकं च चतुर्धाऽत्र पुनस्तत्त्वतो ज्ञातव्यः ।
इच्छाप्रवृत्तिस्थिरसिद्धिभेदतः समयनीत्या ॥४॥

અભ્યયાર્થ :-

પુણ તત્તઓ ય અને વળી તત્ત્વથી=પરમાર્થથી, સમયનીઈએ શાસ્ત્રનીતિ વડે **इत्थं** અહીં=સ્થાનાદિમાં **इकिंको** એકેક=સ્થાનાદિ દરેક (યોગ) **इच्छापवित्तिथिरसिद्धिभेयओ** ચઢદ્ધા મુણેયવ્વો ઈચ્છા, પ્રવૃત્તિ, સ્થૈર્ય અને સિદ્ધિના ભેદથી ચાર પ્રકારનો જાણવો.

✽ **चकार** પૂર્વની ગાથાના સમુચ્ચય માટે છે.

✽ **‘पुण’** શબ્દ એ બતાવે છે કે યોગ તો સ્થાનાદિ પાંચ ભેદવાળો છે. વળી તે યોગના પાંચ ભેદમાંથી એક એક પાણ ચાર પ્રકારનો છે.

✽ **‘तत्तओ’** તત્ત્વથી એમ કહ્યું તેનાથી એ કહેવું છે કે સામાન્યથી યોગના સ્થાનાદિ પાંચ ભેદો દેખાય છે, પરંતુ પરમાર્થથી=સૂક્ષ્મદષ્ટિથી જેવામાં આવે તો તે દરેક સ્થાનાદિ યોગો જ ઈચ્છાદિરૂપે ચાર ચાર પ્રકારના પાણ છે.

✽ **‘समयनीईए’** ‘સમયનીતિથી’ કહ્યું તેનાથી એ કહેવું છે કે સૂક્ષ્મદષ્ટિમાત્રથી જેઈએ તો સ્થાનાદિ દરેક યોગ ચારરૂપે પાણ દેખાય, અને તેનાથી અધિક ભેદરૂપે પાણ દેખાય. કેમ કે સૂક્ષ્મદષ્ટિથી જેવામાં આવે તો સ્થાનાદિ દરેક યોગ અધ્યવસાયની તરતમતાથી અનેક પ્રકારના પ્રાપ્ત થાય. તો પાણ યોગશાસ્ત્રથી પ્રતિપાદિત જે મર્યાદા છે તેનાથી વિચારીએ તો તે દરેક ચાર પ્રકારના છે. અહીં ‘સમય’ શબ્દ યોગના ભેદોને બતાવનારા શાસ્ત્રના અર્થમાં છે.

✽ **‘इत्थं’**માં **म्** અલાક્ષણિક છે.

गाथार्थ :-

વળી પરમાર્થથી શાસ્ત્રનીતિ વડે સ્થાનાદિમાં દરેક યોગ ઈચ્છા, પ્રવૃત્તિ, સ્થૈર્ય અને સિદ્ધિના ભેદથી ચાર પ્રકારનો જાણવો.

ભાવાર્થ :-

ચૈત્યવંદનાદિ ક્રિયામાં ઉપયોગપૂર્વક કોઈ યત્ન કરતો હોય તો તેનો ઉપયોગ ક્રમસર સ્થાન, ઊર્ણ, અર્થ અને આલંબનમાં પ્રવર્તતો હોય છે, ક્વચિત્ અનાલંબનયોગમાં પાણ યત્ન હોઈ શકે છે. તે પાંચેય વિષયક ઉપયોગ પ્રારંભિક ભૂમિકામાં ઈચ્છારૂપે હોય છે, અને પછી પ્રવૃત્તિરૂપે, અને પ્રવૃત્તિ પછી તે ઉપયોગ સ્થિર પરિણામવાળો થાય, અને પછી તે ઉપયોગ સિદ્ધિની ભૂમિકા પ્રાપ્ત કરે છે. આમ, સ્થાનાદિ પાંચે યોગો ઈચ્છાદિ કૃત ચાર

ભેદોમાંથી કોઈ પાણ એક ભેદવાળો હોઈ શકે છે. તેથી સ્થાનાદિ પાંચને ઈચ્છાદિ ચાર વડે ગુણવાથી યોગના ૨૦ ભેદોની પ્રાપ્તિ થાય.

ઈચ્છાનું લક્ષણ ગ્રંથકાર સ્વયં આગળ કરવાના છે. છતાં પદાર્થના બોધરૂપે ઉપયોગી હોવાથી તેની વિચારણા આ રીતે કરી શકાય.

✽ કોઈ જીવ ‘જ્યવીયરાય સૂત્ર’ બોલતો હોય તે વખતે ‘મુક્તાશુક્તિ મુદ્રા’માં તે યત્ન કરે તો તે મુદ્રા યાચનાના ભાવને બતાવે છે. તેથી તે મુદ્રા દ્વારા વીતરાગ પાસે હું કંઈક યાચના કરું છું તે પ્રકારનો અધ્યવસાય તે મુદ્રાના ઉપયોગથી થાય છે. આ સ્થાનયોગ સ્વરૂપ છે.

✽ ત્યાર પછી ‘જ્યવીયરાય સૂત્ર’ના શબ્દમાં ઉપયોગ રાખે ત્યારે પોતે ભવનિર્વેદ આદિ શબ્દમાં ઉપયોગના બળથી સામાન્યથી ભગવાન પાસે ભવનિર્વેદ માંગે છે તેવો અધ્યવસાય છે. એ ઊર્ણયોગ સ્વરૂપ છે.

✽ વળી જ્યારે અર્થમાં ઉપયોગ હોય છે ત્યારે ભવનિર્વેદ આદિ ભાવોના ઐદંપર્યાર્થના બોધપૂર્વક તે ભાવો પોતાનામાં વિકસાવવા માટેનો ઉપયોગ હોય છે. આ અર્થયોગ કહેવાય છે.

✽ વળી જ્યારે પ્રતિમાના આલંબનમાં ઉપયોગ હોય ત્યારે વીતરાગની મુદ્રાના બળથી જ વીતરાગતા આદિ ભાવોને જોઈને વીતરાગ પાસે હું યાચના કરું છું તેવો અધ્યવસાય ઉત્પન્ન થાય છે. તે આલંબન યોગ છે.

✽ કોઈ જીવ ચૈત્યવંદનની ક્રિયા કરતાં ક્રમસર સ્થાન અને ઊર્ણમાં સુદઢ યત્ન કરતો હોય અને ત્યાર પછી અર્થના આલંબનથી અને મૂર્તિના આલંબનથી વિશેષરૂપે વીતરાગભાવ સાથે તન્મય થવા યત્ન કરતો હોય. ત્યાર પછી જ્યારે તે ઉપયોગ જ કંઈક વિશેષ બને ત્યારે અર્થ અને આલંબનનો ઉપયોગ છોડીને વીતરાગના આત્મામાં વર્તતી અનંત જ્ઞાન, અનંત વીર્ય અને અનંત સુખમય એવી અનાકૂળ આત્માની અવસ્થાને સાક્ષાત્ ઉપયોગના બળથી જોવા માટે યત્નવાળો બને તો, ત્યારે અરૂપી એવા વીતરાગતા આદિ ભાવો સાક્ષાત્ તેને દેખાતા નથી, તેથી તે ઉપયોગ માટે આલંબનભૂત પદાર્થ ત્યાં નથી. આથી જ આ અપેક્ષાએ તે ઉપયોગને નિરાલંબનયોગ કહેવાય છે. તે જ ઉપયોગમાં આત્માના વીતરાગતા આદિ ભાવો જીવને કંઈક અસ્પષ્ટ દેખાય છે, અને તેના જ અવલંબનથી વીતરાગતા આદિ ભાવોને સ્પષ્ટ જોવા તે યત્ન કરે છે. તેથી તે ઉપયોગના વિષયભૂત અસ્પષ્ટ વીતરાગતા આદિ ભાવોનું આલંબન છે તે અપેક્ષાએ તે ઈષદ્ આલંબનવાળો ઉપયોગ છે. આ જ નિરાલંબન યોગ છે.

આ રીતે સ્થાનાદિના ક્રમસર ઉપયોગ વર્તતા હોય છે. તે ઉપયોગ અભ્યાસદશામાં શાસ્ત્રાનુસારી કરવાની ઈચ્છારૂપ હોય છે. આમ છતાં, શાસ્ત્રાનુસારી પ્રવૃત્તિ થઈ શકતી

નથી તેથી તે ઈચ્છાયોગસ્વરૂપ છે, પણ પ્રવૃત્તિયોગસ્વરૂપ નથી. અભ્યાસના અતિશયથી તે ઈચ્છા, પ્રવૃત્તિયોગરૂપ થાય, જે શાસ્ત્રાનુસારી તે ક્રિયામાં યત્નસ્વરૂપ છે. તે પ્રવૃત્તિ જ ઉત્તરોત્તર અતિશયિત થઈને સ્થિરયોગરૂપે બને છે, અને ત્યાર પછી તે ક્રિયા પુનઃ પુનઃ સેવનથી પ્રકૃતિરૂપે બને છે, તે સિદ્ધિયોગસ્વરૂપ છે. ॥૧૭-૪॥

અવતરણિકા :-

પૂર્વની ગાથામાં કહ્યું કે સ્થાનાદિ પાંચેયના ઈચ્છાદિ ચાર ભેદો છે. તેથી ઈચ્છાદિ ચાર ભેદોને બતાવતાં કહે છે -

તજ્જુત્તકહાપીઈઈ સંગયા વિપરિણામિણી ઇચ્છા ।

સવ્વત્થુવસમસારં તપ્પાલણમો પવત્તી ઉ ॥૫॥

તદ્યુક્તકથાપ્રીત્યા સંગતા વિપરિણામિનીચ્છા ।

સર્વાર્થોપશમસારં તત્પાલનં પ્રવૃત્તિસ્તુ ॥૫॥

તહ ચેવ એયબાહગચિંતારહિયં થિરત્તણં નેયં ।

સવ્વં પરત્થસાહગરૂવં પુણ હોઈ સિદ્ધિ ત્તિ ॥૬॥

તથૈવૈતદ્ બાધકચિન્તારહિતં સ્થિરત્વં જ્ઞેયમ્ ।

સર્વં પરાર્થસાધકરૂપં પુનર્ભવતિ સિદ્ધિરિતિ ॥૬॥

અનુવાચાર્થ :-

તજ્જુત્તકહાપીઈઈ સંગયા તદ્યુક્ત=સ્થાનાદિ યોગથી યુક્ત એવી વ્યક્તિની કથામાં પ્રીતિથી સહિત એવી વિપરિણામિણી ઇચ્છા વિપરિણામી=વિશેષ પરિણામવાળી ઈચ્છા (તે ઈચ્છાયોગ છે.) ઉ પવત્તી વળી પ્રવૃત્તિયોગ સવ્વત્થુવસમસારં સર્વત્ર ઉપશમપ્રધાન તપ્પાલણમો તેનું=સ્થાનાદિયોગનું પાલન છે. ॥૫॥

✽ તપ્પાલણમોમાં ઓ પ્રાકૃતના કારણે છે.

અનુવાચાર્થ :-

તહ ચેવ તે પ્રકારે જ=પ્રવૃત્તિયોગની જેમ જ સર્વત્ર ઉપશમપ્રધાન સ્થાનાદિનું પાલન (અને) એય બાહગચિંતારહિયં આની=પાલન કરાતા સ્થાનાદિ યોગની, બાધક ચિંતાથી રહિત થિરત્તણં નેયં સ્થિરપણું જાણવું=સ્થિરયોગ જાણવો સવ્વં (સ્થાનાદિ) સર્વ પરત્થસાહગરૂવં પરાર્થસાધકરૂપ=પોતાના સાંનિધ્યમાં રહીને જે બીજા લોકો

સ્થાનાદિયોગમાં યત્ન કરતા હોય તેઓને પોતાના જેવા સિદ્ધયોગી બનાવવા સમર્થ એવા જે સ્થાનાદિ તે પુણ સિદ્ધિ હોઈ વળી સિદ્ધયોગ છે. ॥૬૪॥

✽ તિ ઈચ્છાદિ ચાર ભેદોની સમાપ્તિનું સૂચક છે.

ગાથાર્થ :-

સ્થાનાદિયોગથી યુક્ત એવા જીવની કથામાં પ્રીતિથી સહિત એવી વિશેષ પરિણામવાળી ઈચ્છા તે ઈચ્છાયોગ છે. વળી પ્રવૃત્તિયોગ સર્વત્ર ઉપશમપ્રધાન સ્થાનાદિયોગનું પાલન છે. ॥૫૪॥

પ્રવૃત્તિયોગની જેમ જ સર્વત્ર ઉપશમપ્રધાન સ્થાનાદિનું પાલન અને પાલન કરાતા સ્થાનાદિયોગની બાધક ચિંતાથી રહિત સ્થિરપણું જાણવું. પોતાના સાન્નિધ્યમાં રહીને જે લોકો સ્થાનાદિયોગમાં યત્ન કરતા હોય તે લોકોને પોતાના જેવા સિદ્ધયોગી બનાવવા સમર્થ એવા સ્થાનાદિયોગને સિદ્ધયોગ કહેવાય છે. ॥૬૫॥

ભાવાર્થ :-

ઈચ્છાયોગ :- જે જીવ સ્થાનાદિયોગવાળા જીવોની કથા પ્રીતિપૂર્વક સાંભળતો હોય અને તે સાંભળવાની ક્રિયા પાણ અર્થને જાણવાની ઈચ્છાથી કરતો હોય, તેવા જીવને ઈચ્છાયોગ સંભવી શકે છે. જ્યારે તે સ્થાનાદિયોગવાળા મહાત્માઓની કથા સાંભળતો હોય ત્યારે તેનો અંતરંગ ઊહાપોહ પ્રવર્તતો હોય કે, તે મહાત્મા કઈ રીતે યત્ન કરે છે કે જેથી તે મહાત્માઓને સ્થાનાદિયોગ પ્રગટ થાય છે? તે પ્રકારની જિજ્ઞાસાથી તે કથા સાંભળતાં ક્વચિત્ તેને અર્થનો પાણ બોધ થાય છે. અર્થાત્ આ રીતે સ્થાનાદિમાં યત્ન કરવાથી સ્થાનાદિયોગ પોતાનામાં પાણ પ્રગટી શકે, તેવા પ્રકારના અર્થનો બોધ થાય છે. તેવા પ્રકારના અર્થને જાણવાના યત્નથી જનિત હર્ષથી યુક્ત એવી વિચિત્ર પરિણામવાળી ઈચ્છા તે ઈચ્છાયોગ છે. અહીં વિચિત્ર પરિણામવાળી ઈચ્છા કહી તેનો આશય એ છે કે, શાસ્ત્રની વિધિ પ્રમાણે જે લોકો સ્થાનાદિમાં યત્ન કરે છે તેઓના પ્રત્યે તેને હૈયામાં બહુમાનભાવ પ્રગટે છે, અને પોતાને પાણ શાસ્ત્રવિધિ પ્રમાણે કરવાનો તીવ્ર અભિલાષ થાય છે. આમ છતાં તેવો પ્રયત્ન તે કરી શકતો નથી, છતાં પોતાના ઉદ્ધાસમાત્રથી ચત્કિચિત્ અભ્યાસ આદિરૂપે તે સ્થાનાદિમાં યત્ન કરે છે તે જ ઈચ્છાયોગ છે.

અહીં મૂળ ગાથામાં ‘વિપરિણામીની ઈચ્છા’ને ઈચ્છાયોગ કહેલ છે, તે ઈચ્છાની પ્રધાનતા બતાવવા માટે છે. પરંતુ વાસ્તવિક રીતે તેવી ઈચ્છાથી વિશિષ્ટ સ્વશક્તિને અનુરૂપ સ્થાનાદિ વિષયક આચરણ તે જ ઈચ્છાયોગ છે. આ અર્થ પૂ. ઉપાધ્યાયજીએ સ્વયં

યોગવિશિષ્ટામાં કરેલ છે.

પ્રવૃત્તિયોગ :- સ્થાનાદિ વિષયક ઈચ્છાયોગવાળો જીવ, અભ્યાસના અતિશયથી જ્યારે શાસ્ત્રમાં જે પ્રકારે વિહિત છે તે જ પ્રકારે સ્થાનાદિયોગને કરી શકે છે, ત્યારે તે પ્રવૃત્તિયોગ બને છે. પ્રવૃત્તિયોગકાળમાં જીવમાં સ્થાનાદિ વિષયક વીર્યનો અતિશય પ્રવર્તે છે, સ્થાનાદિનાં જેટલાં અંગો હોય તે સર્વ અંગોથી યુક્ત ક્રિયા કરતો હોય છે અને તે ક્રિયાને અનુરૂપ સર્વ અવસ્થામાં ઉપશમપ્રધાન તેનું પાલન કરતો હોય છે. તે જે ચૈત્યવંદનાદિ અનુષ્ઠાન કરતો હોય તે અનુષ્ઠાનના પ્રારંભથી માંડી સમાપ્તિકાળ સુધી તેના ચિત્તમાં વિશેષ પ્રકારનો ઉપશમભાવ પ્રવર્તતો હોય છે. તેથી તે ક્રિયાઓનાં સર્વ અંગોને છોડીને અન્ય વિષયક ચિત્તનો ઉપયોગ જતો નથી, પરંતુ તે ક્રિયાનાં જ સર્વ અંગોમાં ઉચિત રીતે દૃઢ યત્નથી પ્રવર્તે છે. આ જ પ્રવૃત્તિયોગ છે.

સ્થૈર્યયોગ :- છટ્કી ગાથાની શરૂઆતમાં **તથા એવ** નો અર્થ એ છે કે, જે પ્રકારે પ્રવૃત્તિમાં પાલન છે તે જ પ્રકારે પાલન સ્થિરયોગમાં છે. તેનાથી એ પ્રાપ્ત થાય કે પ્રવૃત્તિયોગની જેમ જ સ્થાનાદિનું પાલન સ્થિરયોગમાં પાણ છે. આમ છતાં પ્રવૃત્તિ કરતાં તેનો ભેદ શું છે તે બતાવતાં કહે છે કે, સેવાતા એવા સ્થાનાદિનું બાધકચિંતારહિત જે સ્થિરપાણું પ્રાપ્ત થાય છે તે સ્થિરયોગ જાણવો.

અહીં પ્રવૃત્તિ અને સ્થિરયોગમાં એ ભેદ છે કે પ્રવૃત્તિરૂપે સ્થાનાદિયોગ જ્યારે કરાય છે ત્યારે તેમાં સૂક્ષ્મ અતિચાર હોવાની સંભાવના રહે છે, અને તેથી જ પોતાની પ્રવૃત્તિમાં સખલના કરે તેવાં બાધક તત્ત્વોની ચિંતા પ્રવૃત્તિયોગમાં હોય છે. યદ્યપિ પ્રવૃત્તિકાળમાં કોઈ બાધક સામગ્રી ન મળે તો સખલના ન પાણ હોય, તો પાણ સ્થિરયોગ જેવી દૃઢ પ્રવૃત્તિ ત્યાં નથી હોતી. તેથી જ પ્રવૃત્તિયોગવાળાઓને પોતાની પ્રવૃત્તિને બાધક કરનાર નિમિત્તોની ચિંતા હોય છે. આથી જ તેવા નિમિત્તોથી દૂર રહીને તે પ્રવૃત્તિમાં યત્ન કરે છે. આ પ્રવૃત્તિના પુનઃ પુનઃ અભ્યાસને કારણે જ્યારે સ્થિરભાવ આવે છે, ત્યારે બાધક સામગ્રી પાણ તેની પ્રવૃત્તિમાં સખલના કરી શકતી નથી. તેથી સ્થિરયોગ તે બાધકચિંતાથી રહિત હોય છે. આથી જ આદ્ય ભૂમિકાવાળા યોગીઓ એકાંતસ્થાને ધ્યાનાદિમાં યત્ન કરતા હોય છે અને સ્થિરયોગવાળા ગામમાં કે જંગલમાં ગમે તે ઠેકાણે ધ્યાનમાં સુદૃઢ યત્ન કરી શકે છે.

સિદ્ધિયોગ :- પ્રવૃત્તિયોગ જ અભ્યાસના અતિશયથી સ્થિરપાણને પામે છે અને સ્થિરપાણને પામેલ સ્થાનાદિયોગ જ અભ્યાસના અતિશયથી જીવની પ્રકૃતિરૂપે બને ત્યારે જ સિદ્ધિયોગરૂપ થાય છે. સિદ્ધિયોગી આત્મા જ્યારે ચૈત્યવંદન કે ધ્યાનાદિ અનુષ્ઠાન કરતો હોય ત્યારે તેના સાંનિધ્યમાં રહી અન્ય કોઈ સાધક સ્થાનાદિમાં યત્ન કરતો

હોય અને કદાચ તેના સ્થાનાદિમાં શુદ્ધિનો અભાવ વર્તતો હોય તો પણ તે સિદ્ધયોગીના સાંનિધ્યથી તે સિદ્ધયોગી બની જાય છે. અર્થાત્ તે સિદ્ધયોગીના સાંનિધ્યમાં રહીને ચૈત્યવંદન ક્રિયામાં યત્ન કરતો હોય તો તેની ચૈત્યવંદન ક્રિયા સિદ્ધયોગી જેવી બની શકે છે. તેથી તે સિદ્ધયોગી પરગત સ્વસદૃશ ફલસંપાદક બને છે, એટલે કે પોતાને જે ફળ પ્રાપ્ત થયું છે તેવું જ ફળ બીજાને પ્રાપ્ત કરાવી શકે છે. અને આથી જ સિદ્ધયોગીના સાંનિધ્યમાં રહીને ક્રિયા કરનારને અલ્પ યત્નથી તે ક્રિયાની સિદ્ધિ થાય છે. ત્યાર પછી તે પણ સિદ્ધયોગી જેવો બની જાય છે.

આ ચારે ભેદોને સંક્ષેપથી આ રીતે જાણી શકાય -

(૧) ઈચ્છાયોગની પ્રવૃત્તિ શાસ્ત્રાનુસારી કરાતી હોવા છતાં વિકલતાવાળી હોય છે. આમ છતાં, શાસ્ત્રાનુસારી થવાના અભિમુખ ભાવવાળી હોય છે.

(૨) પ્રવૃત્તિયોગ શાસ્ત્રાનુસારે સર્વ અંગોથી યુક્ત પ્રવૃત્તિરૂપે હોય છે. આમ છતાં, વ્યાઘાતક સામગ્રી પ્રવૃત્તિયોગમાં સ્ખલના પેદા કરી શકે છે, તેથી જ ત્યાં બાધકચિંતા હોય છે.

(૩) સ્થિરયોગમાં કોઈ બાધક સામગ્રી પ્રવૃત્તિનો વ્યાઘાત કરી શકે નહિ તેવો સ્થિરભાવ હોય છે.

(૪) સિદ્ધિયોગમાં સિદ્ધયોગીને તે ક્રિયા જીવની પ્રકૃતિરૂપે સિદ્ધ થયેલી હોય છે, અને આથી જ તેના વર્તુળને પામનારા જીવોને તેની અસર થાય છે. તેના સાંનિધ્યમાં રહી જે આત્મા યોગ સાધવા યત્ન કરતો હોય તેને સિદ્ધયોગીના બળથી તે અનુષ્ઠાન અલ્પ યત્નથી સિદ્ધ થાય છે, અને તેથી તે સાધક પણ સિદ્ધયોગી બની જાય છે. ॥૧૭-૫/કા॥

અવતરણિકા :-

પૂર્વમાં સ્થાનાદિના ઈચ્છાદિ ભેદો બતાવ્યા, હવે સ્થાનાદિના આવા ઈચ્છાદિ ભેદ થવાનાં કારણો શું છે? તે બતાવવા માટે કહે છે -

एष य चित्तरूपा तहा(तह)कखओवसमजोगओ हुंति ।

तस्स उ सद्धापीयाइजोगओ भव्वसत्ताणं ॥७॥

एते च चित्ररूपास्तथा क्षयोपशमयोगतो भवन्ति ।

तस्य तु श्रद्धाप्रीत्यादियोगतो भव्वसत्त्वानाम् ॥७॥

અવ્યયાર્થ :-

भव्वसत्ताणं य અને ભવ્ય સત્ત્વોના **सद्धापीयाइजोगओ** શ્રદ્ધા, પ્રીતિ આદિના

યોગથી તહા(તહ)સ્વઓવસમજોગઓ તેવા પ્રકારના ક્ષયોપશમના યોગને કારણે તસ્સ ડ તેના જ=સ્થાનાદિ યોગના જ, એ આ=ઈચ્છાદિ ભેદો ચિત્તરૂપા હુંતિ ચિત્રરૂપવાળા થાય છે.

ગાથાર્થ :-

ભવ્ય સત્ત્વોના શ્રદ્ધા, પ્રીતિ આદિના યોગથી તેવા પ્રકારના ક્ષયોપશમના યોગને કારણે સ્થાનાદિ યોગના જ ઈચ્છાદિ ભેદો ચિત્રરૂપવાળા થાય છે.

ભાવાર્થ :-

પાંચમી અને છઠ્ઠી ગાથામાં કહ્યું હતું તેમ સ્થાનાદિ પાંચે યોગના સામાન્યથી ઈચ્છાદિ ચાર ભેદો હોઈ શકે છે. દરેક જીવના જુદા જુદા પ્રકારના ક્ષયોપશમના કારણે તેમના સ્થાનાદિ યોગો ઈચ્છાદિ ચાર ભેદવાળા થઈ શકે છે. જીવના શ્રદ્ધા, પ્રીતિ આદિ વિશેષ આશયો જીવમાં જુદા જુદા પ્રકારના ક્ષયોપશમ થવામાં કારણભૂત છે. તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે, અનુષ્ઠાન સંબંધી શ્રદ્ધા, પ્રીતિ આદિના કારણે એક વિશેષ પ્રકારનો ક્ષયોપશમ પ્રગટે છે. તે ક્ષયોપશમને કારણે સ્થાનાદિ વિષયક ઈચ્છાદિ યોગ પ્રગટે છે. તેથી જેમ જેમ શ્રદ્ધા, પ્રીતિ આદિ અતિશય પામે છે, તેમ તેમ ક્ષયોપશમનો અતિશય ભાવ થાય છે; અને જેમ જેમ ક્ષયોપશમનો અતિશય ભાવ થાય છે, તેમ તેમ ઈચ્છા આદિ યોગો અતિશય-અતિશય થાય છે.

અહીં એટલું ધ્યાનમાં રાખવું કે, શ્રદ્ધા, પ્રીતિ આદિ પાણ ક્ષયોપશમભાવથી જ પેદા થાય છે અને વળી શ્રદ્ધા, પ્રીતિ આદિને કારણે જ વિશેષ ક્ષયોપશમ ભાવ પાણ પેદા થાય છે કે જે ઈચ્છા આદિ યોગનું કારણ બને છે.

અહીં ગાથામાં કહ્યું છે કે ક્ષયોપશમભાવથી “સ્થાનાદિના ‘ચિત્રરૂપવાળા’ ઈચ્છાદિ ભેદો થાય છે”. ચિત્રરૂપવાળા એટલે પરસ્પર વિજ્ઞાતીય અને સ્વસ્થાનમાં પાણ અસંખ્ય ભેદવાળા. ઈચ્છાદિ પ્રત્યેક પરસ્પર વિજ્ઞાતીય તો છે જ એટલે કે શ્રદ્ધા આદિના યોગથી ક્ષયોપશમને કારણે કોઈકને સ્થાનાદિયોગવિષયક ઈચ્છા થાય, તો વળી કોઈકને સ્થાનાદિયોગવિષયક પ્રવૃત્તિ થાય. આમ, ઈચ્છાદિ પરસ્પર વિજ્ઞાતીય તો થાય પાણ ઈચ્છા આદિમાં પાણ અસંખ્ય ભેદો પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. એટલે કે સ્થાનાદિ યોગનો ઈચ્છા ભેદ પાણ અસંખ્ય પ્રકારનો હોઈ શકે છે.

શ્રદ્ધા એટલે શાસ્ત્રમાં જે સ્થાનાદિનું વર્ણન છે તેનો સ્થૂલ કે સૂક્ષ્મ બોધ હોવો અને એવો વિશ્વાસ હોવો કે આ સ્થાનાદિને આ પ્રકારે સેવવાથી જ, આ સ્થાનાદિ આત્માને મોક્ષની સાથે યોજે છે, તે સ્થાનાદિ સંબંધી આવા પ્રકારની અંતરંગ યુચિ એ જ

શ્રદ્ધા છે.

પ્રીતિ એટલે પોતાની શક્તિ પ્રમાણે જે સ્થાનાદિનું સેવન થતું હોય ત્યારે તે સ્થાનાદિના કરાણમાં હર્ષ. સ્થાનાદિમાં શક્તિ પ્રમાણે યત્ન કરતાં પોતે કાંઈક યોગમાર્ગને સેવે છે તેવા સંવેદનને કારણે જે હર્ષ પેદા થાય છે તે જ પ્રીતિ છે.

ધૈર્ય એટલે સ્થાનાદિયોગ પ્રત્યે જ્યારે રુચિ હોય અને કરાણકાળમાં પ્રીતિ હોય ત્યારે તે યોગોને સમ્યગ્ રીતે નિષ્પન્ન કરવા માટે ધૈર્યપૂર્વક થતો દૃઢ યત્ન.

ધારણા એટલે જે યોગોનું પોતે સેવન કરતો હોય તેના ઉત્તમ સંસ્કારોને દૃઢ કરવા માટેનો વિશિષ્ટ માનસ ઉપયોગ. ચિત્તની દૃઢ ધારણાપૂર્વક યોગમાર્ગમાં જે દૃઢ સંસ્કારો પડે છે તે ધારણા છે.

અનુપ્રેક્ષા એટલે પોતે જે સ્થાનાદિ યોગને સેવતો હોય, તેમાં કેટલા યોગો સમ્યગ્ નિષ્પન્ન કરાયા, કેટલા કરવાના બાકી છે, કેટલી સ્ખલનાઓ થઈ અને તે સ્ખલનાઓને કેવી રીતે યત્ન કરવાથી દૂર કરાય કે જેથી અનુષ્ઠાન સમ્યગ્ રીતે નિષ્પન્ન થાય તેવા પ્રકારની વિચારણા.

સ્થાનાદિયોગના સેવનકાળમાં ચિત્તનો જે એકાગ્રભાવ છે તે ધ્યાન કહેવાય છે.

અહીં ભવ્યજીવો દ્વારા પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજએ અપુનર્બંધકાદિને ગ્રહણ કર્યા છે. તેનાથી એ પ્રાપ્ત થાય કે સ્થાનાદિના ઈચ્છાદિ યોગો અપુનર્બંધકથી માંડીને દેશવિરતિધર, સર્વવિરતિધર સુધી હોય છે. આવું લેવાનું કારણ એ છે કે ગાથા નં - ૩માં કહેલ કે વ્યવહારનયપ્રધાનદષ્ટિવાળા યોગના બીજમાત્રને પાણી યોગરૂપે કહે છે. આનાથી એ ફલિત થાય કે નિશ્ચયનયની દષ્ટિથી વિચારીએ તો પાંચમા ગુણસ્થાનકથી જ સ્થાનાદિના ઈચ્છાયોગાદિ પ્રાપ્ત થાય છે, અને અપુનર્બંધક અને સમ્યગ્દષ્ટિમાં સ્થાનાદિના ઈચ્છાયોગ નથી પરંતુ બીજમાત્ર છે. અને વ્યવહારનયની દષ્ટિથી અપુનર્બંધકથી માંડીને સર્વવિરતિ સુધી સર્વને તે તે ભૂમિકાના સ્થાનાદિના ઈચ્છાયોગ હોઈ શકે છે. આમ, વ્યવહારનયને સામે રાખીને જ મૂળ ગાથાના ભવ્ય સત્ત્વ શબ્દથી અપુનર્બંધક શબ્દનું ઉપાધ્યાયજી મહારાજએ ગ્રહણ કરેલ છે. ॥૧૭-૭॥

અવતરણિકા :-

પૂર્વની ગાથામાં ઈચ્છાદિ યોગોના હેતુભેદોને બતાવ્યા. હવે ઈચ્છાદિ યોગોના કાર્યભેદને બતાવે છે -

અણુકંપા નિવ્વેઓ સંવેગો હોઈ તહ ય પસમુ ત્તિ ।

एएसिं अणुभावा इच्छाईणं जहासंखं ॥८॥

અનુકંપા નિર્વેદઃ સંવેગો ભવતિ તથા ચ પ્રશમ ઇતિ ।
એતેષામનુભાવા ઇચ્છાદીનાં યથાસંખ્યમ્ ॥૮॥

અન્વયાર્થ :-

एससिं इच्छाईणं आ ईच्छादि योगोनां अणुकंपा निव्वेओ संवेगो तह य पसमु
ति अनुकंपा, निर्वेद, संवेग तथा प्रशम એ પ્રમાણે જહાસંખં અણુભાવા ક્રમ પ્રમાણે કાર્યો
હોઈ થાય છે.

ગાથાર્થ :-

આ ઈચ્છાદિ યોગોનાં અનુકંપા, નિર્વેદ, સંવેગ તથા પ્રશમ ક્રમ પ્રમાણે કાર્યો
થાય છે.

ભાવાર્થ :-

પાંચમા અને છટ્ઠા ગુણસ્થાનકથી જીવમાં સ્થાનાદિ વિષયક ઈચ્છા આદિ
ચાર યોગો પ્રગટે છે. આ ઈચ્છા આદિ યોગોનાં અનુક્રમે ચાર કાર્યો પણ પ્રગટે છે.
ઈચ્છાયોગનું કાર્ય અનુકંપા, પ્રવૃત્તિયોગનું કાર્ય નિર્વેદ, સ્થૈર્યયોગનું કાર્ય સંવેગ અને
સિદ્ધિયોગનું કાર્ય પ્રશમ છે.

અનુકંપા એટલે દ્રવ્ય અને ભાવથી પોતાની શક્તિ પ્રમાણે દુઃખી જીવોનાં દુઃખને
દૂર કરવાની ઈચ્છા. દ્રવ્યથી અનુકંપા દ્વારા બાહ્ય દુઃખ દૂર કરાય છે અને ભાવથી અનુકંપા
દ્વારા “દુઃખી જીવ સંસારથી પાર પામો” તેવી ઈચ્છાથી તેને સન્માર્ગની પ્રાપ્તિ કરાવાય
છે. આવી વિશિષ્ટ અનુકંપા ઈચ્છાયોગવાળાને હોય છે.

સંસારની નિર્ગુણતાના જ્ઞાનને કારણે સંસાર પ્રત્યે વિરક્તતા પેદા થવી એ નિર્વેદ
છે. આ નિર્વેદનો વિશિષ્ટ પરિણામ પ્રવૃત્તિયોગવાળાને થાય છે.

મોક્ષની ઈચ્છા એ સંવેગ છે, જે સ્થૈર્યયોગવાળાને વિશિષ્ટ થાય છે.

ક્રોધ અને વિષયતૃષ્ણાના ઉપશમનો પરિણામ એ પ્રશમ છે, જે સિદ્ધિયોગવાળાને
વિશિષ્ટ થાય છે.

પાંચમા ગુણસ્થાનકથી પૂર્વેના જીવો જે સ્થાનાદિમાં યત્ન કરે છે તે બીજામાત્ર
હોય છે. તેથી તેના કાર્યભૂત અનુકંપા આદિના પરિણામો પણ સામાન્ય ભૂમિકાના હોય
છે. પરંતુ પાંચમા અને છટ્ઠા ગુણસ્થાનકવર્તી જીવોમાં જ્યારે ઈચ્છા આદિ યોગો પ્રગટે
છે ત્યારે તેઓમાં વિશેષ પ્રકારના અનુકંપા આદિ ભાવો પ્રગટે છે. ॥૧૭-૮॥

અવતરણિકા :-

પૂર્વમાં સ્થાનાદિના ૨૦ ભેદો બતાવ્યા, ત્યાર પછી ઈચ્છા, પ્રવૃત્તિ આદિ ચાર ભેદોના હેતુભેદો ગાથા - ૭ માં બતાવ્યા અને ગાથા-૮ માં તે ઈચ્છાદિનાં કાર્યો બતાવ્યાં. હવે તે ૨૦ ભેદોનું ચૈત્યવંદનમાં સામાન્યથી સમ્યગ્ યોજન બતાવવા અર્થે પ્રથમ કેવો જીવ તેનું સમ્યગ્ યોજન કરી શકે છે તે બતાવે છે -

एवं ठियम्मि तत्ते नाएण उ जोयणा इमा पयडा ।

चिइवंदणेण नेया नवरं तत्तनुणा सम्मं ॥९॥

एवं स्थिते तत्त्वे ज्ञातेन तु योजनेयं प्रकटा ।

चैत्यवन्दनेन ज्ञेया केवलं तत्त्वज्ञेन सम्यक् ॥९॥

અર્થ :-

एवं तत्ते ठियम्मि આ પ્રકારે તત્ત્વ વ્યવસ્થિત હોતે છતે=પૂર્વમાં વર્ણન કરાયું તેમ સ્થાનાદિ પાંચના ઈચ્છાદિ ચાર ભેદ દ્વારા યોગના વીસ ભેદરૂપ તત્ત્વ વ્યવસ્થિત હોતે છતે ચિइवंदणेण નાણ દષ્ટાંતરૂપ ચૈત્યવંદન દ્વારા **इमा पयडा जोयणा** આ પ્રકટ યોજના **नवरं** કેવળ તત્ત્વજ્ઞાણ તત્ત્વને જાણનારાઓને **सम्मं** સમ્યગ્ **नेया** જાણાય છે.

✽ **उ** પાદપૂર્તિ માટે લાગે છે.

ગાથાર્થ :-

પૂર્વમાં વર્ણન કરાયું તેમ સ્થાનાદિ પાંચના ઈચ્છાદિ ચાર ભેદ દ્વારા યોગના વીસ ભેદરૂપ તત્ત્વ વ્યવસ્થિત હોતે છતે, દષ્ટાંતરૂપ ચૈત્યવંદન દ્વારા આ પ્રગટ યોજના માત્ર તત્ત્વને જાણનારાઓને સમ્યગ્ જાણાય છે.

ભાવાર્થ :-

પૂર્વની ગાથાઓમાં સ્થાનાદિના ઈચ્છાદિ ભેદો દ્વારા વીસ ભેદો, તેનાં કારણો અને તેનાં કાર્યો બતાવ્યાં. આ પ્રકારે યોગવિષયક તત્ત્વ વ્યવસ્થિત છે. હવે તે સ્થાનાદિ યોગોને પોતે જે ચૈત્યવંદનની ક્રિયા કરે છે તેમાં પ્રગટ રીતે કોણ યોજી શકે તે બતાવતાં કહે છે કે - આ વીસ ભેદોના પારમાર્થિક સ્વરૂપને જે જાણતો હોય તે જ કેવલ ચૈત્યવંદનમાં તેને સમ્યક્ જોડી શકે.

કોઈ જીવને સ્થાનાદિ યોગના ભેદોનું વર્ણન સાંભળવા મળે તો તેને પ્રથમ સામાન્ય બોધ થાય છે. ત્યાર પછી તે સ્થાનાદિ યોગનો યત્ન કરી રીતે આત્મકલ્યાણનું કારણ અને

તેને યુક્તિથી વિચારવા પ્રયત્ન કરે. એ પછી તેને પોતાના આચારાગ્રમાં જોડવા માટે સમ્યગ્ યત્ન કરે તો પ્રાયઃ કરીને તે જીવને સ્થાનાદિ યોગોનું તત્ત્વ યથાર્થ જાણાય છે. આથી જ કહ્યું છે કે -

આગમેનાનુમાનેન યોગાભ્યાસરસેન ચ ।

ત્રિધા પ્રકલ્પયન્ પ્રજ્ઞાં લભતે તત્ત્વમુત્તમમ્ ॥૧૦૧॥ (યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય)

(આગમથી, અનુમાનથી અને યોગાભ્યાસના અતિશયથી ત્રણ પ્રકારની પ્રજ્ઞાને જોડતો એવો યોગી ઉત્તમ તત્ત્વને પ્રાપ્ત કરે છે.)

સ્થાનાદિ યોગના યથાર્થ જ્ઞાનથી તત્ત્વને જાણનાર જીવ પોતાનાથી કરાતી ચૈત્યવંદનની ક્રિયા ઈચ્છાદિમાંથી કયા ભેદવાળી છે તે નક્કી કરી શકે છે અને તદનુસાર વિશિષ્ટ યોગ માટે વિશિષ્ટ પ્રયત્ન પાણ કરી શકે છે. જે લોકો બોધ મેળવવા તે પ્રકારનો યત્ન કરતા નથી તેઓ પોતાની ક્રિયામાં સ્થાનાદિનું સમ્યગ્ યોજન કરી શકતા નથી.

આટલું કહ્યા પછી ગ્રંથકારને આગળની ગાથાઓમાં દૃષ્ટાંતરૂપ ચૈત્યવંદનમાં સ્થાનાદિની પ્રગટ યોજના બતાવવી છે. આથી જ તેમનું કહેવું છે કે તે યોજનાને જાણવા માટે જે સમ્યગ્ યત્ન કરે તે જ પોતાની ક્રિયાને સ્થાને જોડી શકશે. ॥૧૭-૯॥

અવતરણિકા :-

પૂર્વની ગાથામાં બતાવ્યું કે તત્ત્વનો જાણનાર જ ચૈત્યવંદનના દૃષ્ટાંતથી પ્રગટ એવી આ સ્થાનાદિ યોજનાને સમ્યક્ જાણે છે. હવે તે સ્થાનાદિ ૨૦ ભેદોની યોજનાને સામાન્યથી બતાવતાં કહે છે -

અરહંતચેદ્યાણં કરેમિ ઉસ્સગ્ગ એવમાઈયં ।

સદ્ધાજુત્તસ્સ તહા હોઈ જહત્થં પયન્નાણં ॥૧૦॥

અર્હચ્ચૈત્યાનાં કરોમ્યુત્સર્ગમેવમાદિકમ્ ।

શ્રદ્ધાયુક્તસ્ય તથા ભવતિ યથાર્થ પદજ્ઞાનમ્ ॥૧૦॥

એયં ચત્થાલંબણજોગવઓ પાયમવિવરીયં તુ ।

ઇયરેસિં ઠાણાઇસુ જત્તપરાણં પરં સેયં ॥૧૧॥

એતચ્ચાર્થાલમ્બનયોગવતઃ પ્રાયોઽવિપરીતં તુ ।

ઇતરેષાં સ્થાનાદિષુ યત્નપરાણાં પરં શ્રેયઃ ॥૧૧॥

અન્વયાર્થ :-

(પરિશુદ્ધ પદ ઉચ્ચારાગ્રમાં દોષ ના હોય ત્યારે) **સદ્ધાજુત્તસ્સ** શ્રદ્ધાયુક્તને

અરિહંતવેદ્યાણં કરેમિ ઉસ્સગ્ગ એવાઈયં “અરિહંત ચેઈઆણં કરેમિ કાઉસ્સગ્ગ” એ છે આદિમાં જેને (એવા ચૈત્યવંદન દંડક વિષયક) તથા તે પ્રકારે=જે પ્રકારે પરિશુદ્ધ સૂત્ર બોલાયું છે તે પ્રકારે જહત્થં પયન્નાણં હોઈ યથાર્થ પદજ્ઞાન થાય છે. ॥૧૦॥

અન્વયાર્થ :-

એવં ચ અને આ=ચૈત્યવંદન દંડક વિષયક પરિશુદ્ધ પદજ્ઞાન અત્યાલંબણજોગવઓ અર્થ અને આલંબનયોગવાળાને પાયમ્ પ્રાયઃ અવિવરીયં તુ અવિપરીત જ થાય છે. એટલે કે તેઓને મોક્ષરૂપી ફળ તે જ ભવમાં મળે છે. ઠાણાહમુ જત્તપરાણં ઇયરેસિં (જ્યારે) સ્થાનાદિમાં યત્નપરાયાણ (પરંતુ અર્થ અને આલંબનયોગના અભાવવાળા છે) તેવા ઈતરોને પરં સેયં (આ પદજ્ઞાન) માત્ર શ્રેયસ્કારી થાય છે. ॥૧૧॥

ગાથાર્થ :-

પરિશુદ્ધ પદ ઉચ્ચારણમાં દોષ ન હોય ત્યારે શ્રદ્ધાયુક્તને “અરિહંત ચેઈઆણં કરેમિ કાઉસ્સગ્ગ” એ છે આદિમાં જેને એવા ચૈત્યવંદન દંડક વિષયક, તે પ્રકારે=જે પ્રકારે પરિશુદ્ધ સૂત્ર બોલાયું છે તે પ્રકારે, યથાર્થ પદજ્ઞાન થાય છે. અને ચૈત્યવંદન દંડક વિષયક પરિશુદ્ધ પદજ્ઞાન અર્થ અને આલંબનયોગવાળાને પ્રાયઃ કરીને અવિપરીત જ થાય છે, એટલે કે પ્રાયઃ કરીને તેમને મોક્ષરૂપી ફળ તે ભવમાં જ મળે છે. જ્યારે સ્થાનાદિમાં જેઓ યત્નપરાયાણ છે પરંતુ અર્થ અને આલંબનયોગના અભાવવાળા છે તેવા ઈતરોને આ પદજ્ઞાન માત્ર શ્રેયસ્કારી થાય છે.

ભાવાર્થ :-

ચૈત્યવંદનનાં સૂત્રોનાં પદોનું ઉચ્ચારણ જ્યારે અત્યંત પરિશુદ્ધ થાય છે ત્યારે શ્રદ્ધાવાન આત્માને કોઈ પણ જાતની ભ્રાન્તિ વગરનું યથાર્થ પદજ્ઞાન થાય છે.

યથાર્થ પદજ્ઞાન એટલે તે પદોના સામાન્ય અર્થબોધપૂર્વક પદોનું યથાર્થ જ્ઞાન. આ જ્ઞાન ભ્રાન્તિ વગરનું થવું એટલે શાસ્ત્રમાં જે પ્રકારે તે શબ્દો કહેવાયા હોય તે પ્રકારનો તે પદોનો બોધ. આવું પદજ્ઞાન કરવા માટે દરેક સૂત્રોની સંપદા, હ્રસ્વ, દીર્ઘ, પ્લુત, ઉદિત, અનુદિત, સ્વરિત આદિના જ્ઞાન સહિત પદના સામાન્ય અર્થનો બોધ જરૂરી છે. જે આત્માને આવું જ્ઞાન હોય તે આત્મા જો માનસિક યત્નપૂર્વક સાંભળતો હોય અને ઉચ્ચારણ પરિશુદ્ધ થતું હોય તો તે આત્માને યથાર્થ પદજ્ઞાન થાય છે.

પદોનું પરિશુદ્ધ ઉચ્ચારણ થાય ત્યારે કોઈપણ આત્માને તેનું યથાર્થ પદજ્ઞાન નથી થતું, પરંતુ શ્રદ્ધાયુક્ત આત્માને જ થાય છે. શ્રદ્ધાયુક્ત જીવ એટલે ભગવાનના

વચનાનુસાર ક્રિયા કરવાની રુચિવાળો જીવ. ટીકાકારે ક્રિયા પ્રત્યે આસ્તિક્યવાળા જીવને શ્રદ્ધાપુક્ત કહ્યો છે. આનાથી એ જાણાય છે કે જે આત્માને ચૈત્યવંદનની ક્રિયા પ્રત્યે માર્ગાનુસારી રુચિ હોય, તે રુચિના કારણે જ ભગવાનના વચનાનુસાર ચૈત્યવંદન કરવાની ઈચ્છા હોય, અને જ્યારે ચૈત્યવંદનનાં સૂત્રોનું પોતે શુદ્ધ ઉચ્ચારણ કરતો હોય કે અન્ય કોઈ ઉચ્ચારતું હોય ત્યારે પોતે ઉપયોગપૂર્વક સાંભળતો હોય, તે જ આત્માને યથાર્થ પદજ્ઞાન થાય છે.

શ્રદ્ધા વગરનો આત્મા શુદ્ધ વાર્ણોના ઉચ્ચારપૂર્વક સૂત્ર બોલતો હોય અને તે સૂત્રોનાં પદોમાં ઉપયોગવાળો હોય તો પાણ તેને યથાર્થ પદજ્ઞાન થતું નથી, કેમ કે તેની મૂળ રુચિ જ અતત્ત્વ પ્રત્યે હોય છે. તેથી શબ્દાર્થ સ્થૂલ વ્યવહારથી યથાર્થ જાણે છે તો પાણ વીતરાગભાવથી તદ્દન વિપરીત રુચિ હોવાથી તેનું જ્ઞાન દૂર-દૂરવર્તી પાણ મોક્ષ સાથે જોડાયેલું નથી હોતું. આવા આત્મામાં પદજ્ઞાનની વ્યાવૃત્તિ કરવા માટે જ કહ્યું છે કે શ્રદ્ધાપુક્ત જીવને જ યથાર્થ પદજ્ઞાન થાય છે.

ચૈત્યવંદનનાં સૂત્રોનું આ યથાર્થ પદજ્ઞાન અર્થ અને આલંબનયોગવાળા જીવો માટે પ્રાયઃ કરીને અવિપરીત બને છે, એટલે કે તેઓને આ યથાર્થ પદજ્ઞાન પ્રાયઃ કરીને તે જ ભવમાં મોક્ષરૂપી ફળને આપે છે.

અર્થ અને આલંબનયોગવાળા જીવો એટલે અર્થ અને આલંબનમાં વિશેષ પ્રકારના માનસિક યત્નરૂપ પ્રણિધાનવાળા જીવો. અર્થ એટલે ‘ઉપદેશપદ’માં બતાવાયેલ પદાર્થ, વાક્યાર્થ, મહાવાક્યાર્થ અને ઐદમ્પર્યાર્થ સુધીનું પરિશુદ્ધ જ્ઞાન. તેમાં જેનો માનસિક પ્રયત્ન ચાલુ હોય, તે આત્મા અર્થયોગવાળો કહેવાય.

વાચના દ્વારા પદાર્થ - વાક્યાર્થ - મહાવાક્યાર્થ અને ઐદમ્પર્યાર્થ સુધીનો બોધ ગુરુ કરાવે છે. ગ્રહણ કરેલ તે સૂત્રના ઐદમ્પર્યાર્થ સુધીના અર્થને સાંભળ્યા પછી તેમાં કોઈ સ્થાનમાં થયેલી શંકાઓનું પૃચ્છના દ્વારા નિરાકરણ કરાય છે. આ રીતે વાચના-પૃચ્છના દ્વારા કરાયેલો બોધ યોગ્ય શ્રોતાને ઐદમ્પર્યાર્થ સુધીના બોધનું કારણ બને છે. જેને તે પ્રકારનો ઐદમ્પર્યાર્થ સુધીનો બોધ થઈ જાય છે તે આત્મા તે બોધને જ પરાવર્તન દ્વારા સ્થિર કરે છે. તે સ્થિર થયેલા ઐદમ્પર્યાર્થ સુધીના બોધને જ ક્રિયાકાળમાં અનુપ્રેક્ષા દ્વારા જોડવામાં આવે તો તે આત્મા અર્થના ઉપયોગવાળો કહેવાય છે. આમ, અનુપ્રેક્ષાથી યુક્ત ક્રિયા જેની હોય તે આત્મા અર્થઉપયોગવાળો કહેવાય.

અર્થઉપયોગવાળો આત્મા ક્રિયાકાળમાં કંઈ તે પદોના વાક્યાર્થ, મહાવાક્યાર્થ આદિની વિચારણા નથી કરતો હોતો, પરંતુ પૂર્વે વાક્યાર્થ આદિના ક્રમથી જે ઐદમ્પર્યાર્થને ગ્રહણ કર્યો હોય છે, તે જ ઐદમ્પર્યાર્થને શબ્દ દ્વારા બુદ્ધિમાં ઉપસ્થિત કરે છે. આના દ્વારા

તેનો ઉપયોગ શબ્દોના પારમાર્થિક અર્થને સ્પર્શે છે. આથી જ તેનો સૂત્રોચ્ચારણમાં ઉપયોગ વિલંબ વગર ક્રમસર ચાલે છે.

આલંબનયોગવાળા જીવો એટલે ચૈત્યવંદન અનુષ્ઠાનના જે તે દંડકાળમાં તે તે આલંબનીય એવા તીર્થંકરાદિની મુદ્રા દ્વારા વીતરાગભાવને ઉપસ્થિત કરવા માટે માનસયત્ન કરતા જીવો. પ્રથમ દંડકમાં જે તીર્થંકરની પ્રતિમા સમક્ષ ચૈત્યવંદન કરાય છે તેમાં એક તીર્થંકરની મુદ્રા દ્વારા વીતરાગભાવને ઉપસ્થિત કરવાનો યત્ન કરાય છે. બીજા દંડકમાં ચોવીસે તીર્થંકરોની લોકોત્તમતાને સ્મૃતિમાં લાવીને એના આલંબન દ્વારા તીર્થંકરના ગુણોમાં લીન થવાનો યત્ન કરાય છે. ત્રીજા દંડકમાં પ્રવચનની ઉપકારકતા, તેની લોકોત્તરતા અને તેનું ગાંભીર્ય યાદ કરીને પ્રવચનના આલંબન દ્વારા તેના પ્રત્યે અહોભાવ ઉત્પન્ન કરાય છે. ચોથા દંડકમાં સમ્યગ્દષ્ટિ શાસનના અધિષ્ઠાયક દેવોનું સ્મરણ કરી તેમના આલંબન દ્વારા સાધનામાં સહાયક થવાની પ્રાર્થના કરાય છે. આ દરેક દંડકાળમાં જે આત્મા અર્થ અને આલંબનમાં સમ્યગ્ યત્ન કરી શકે છે તે આત્માને તેનાથી નિષ્પાદ્ય ભાવોનું સમ્યગ્ સ્ફુરણ થાય છે. આવા ઉપયોગવાળો જીવ અર્થ અને આલંબનયોગવાળો કહેવાય છે.

આવા પ્રકારના અર્થ અને આલંબનયોગવાળાને ચૈત્યવંદનના સૂત્રનું યથાર્થ પદજ્ઞાન પ્રાયઃ કરીને અવિપરીત થાય છે. એટલે કે આ યથાર્થ પદજ્ઞાન મોક્ષરૂપ પોતાનું ફળ આપીને જ રહે છે. આથી જ અર્થ અને આલંબનયોગવાળાનું યથાર્થ પદજ્ઞાન પોતાના ફળ સાથે વ્યભિચારી નથી હોતું. તેઓનું ચૈત્યવંદન મોક્ષની સાથે એકવાક્યતાના ઉપયોગવાળું હોય છે. આ ઉપયોગના સંસ્કારોથી ફરી ફરી તે વિશેષ પ્રકારના ભાવો પેદા કરી શકે છે અને ક્રમે કરીને આ સંસ્કારોના પ્રકર્ષથી જ તે એ જ ભવમાં વીતરાગ પાણ બની શકે છે.

અર્થ અને આલંબનયોગમાં ઉપયોગવાળો પાણ જીવ જે મોક્ષ પ્રત્યે પ્રતિકૂળ એવા નિકાચિત કર્મોવાળો હોય તો તેનું યથાર્થ પદજ્ઞાન પાણ તે જ ભવમાં મોક્ષસાધક નથી બનતું. આ કારણથી જ પ્રાયઃ કરીને અવિપરીત છે એવું કહ્યું છે. નિકાચિત કર્મોવાળાઓનો અર્થ અને આલંબનમાં તે પ્રકારનો યત્ન હોવાને કારણે મોક્ષની સાથે તેમનું એકવાક્યતાનું પ્રતિસંધાન હોવા છતાં એ જ ભવમાં મોક્ષરૂપ ફળ સુધી તેઓ જઈ શકતા નથી. આથી જ તેમનું ચૈત્યવંદન તે જ ભવમાં મોક્ષરૂપ ફળ આપી શકતું નથી. વળી જેમનાં કર્મ સોપક્રમ હોય છે, તેવા આત્માઓ જે અર્થ અને આલંબનયોગવાળા હોય તો તેઓ તે જ ભવમાં મોક્ષે જાય છે.

આ સિવાયના લોકોમાં એટલે કે જેઓ અર્થ અને આલંબનમાં યત્ન કરી શકતા નથી પરંતુ યત્ન કરવાની તીવ્ર સ્પૃહાવાળા છે, અને સાથે સાથે સ્થાન અને ઊર્ણયોગમાં

યત્નપરાયાણ છે, તેઓનું ચૈત્યવંદન માત્ર શ્રેયસ્કારી છે; એટલેકે પરંપરાએ ભાવચૈત્યવંદનની પ્રાપ્તિ દ્વારા મોક્ષનું કારણ બની શકે એવું છે, પરંતુ અત્યારે તે મોક્ષની સાથે સીધું જોડાયેલું નથી.

આ વિષમ કાળમાં તો અર્થ અને આલંબનની સ્પૃહાવાળા અને સ્થાનાદિમાં યત્નપરાયાણ જીવો પ્રાયઃ કરીને બહુ ઓછા હોય છે. તો પણ જે લોકોમાં સ્થાનાદિમાં યત્ન લેશ પણ છે, તેઓનું પણ ચૈત્યવંદન અનુષ્ઠાન દૂર-દૂરવર્તી પણ શ્રેયસ્કારી તો છે જ. ॥૧૭-૧૦/૧૧॥

અવતરણિકા :-

પૂર્વની ગાથામાં બતાવ્યું કે કોને સ્થાનાદિયોગ ઈષ્ટફળવાળો થાય છે અને કોને માત્ર શ્રેયસ્કારી થાય છે. હવે સ્થાનાદિના અભાવવાળા જીવોને આ ચૈત્યવંદન અનુષ્ઠાન આપવામાં આવે તો વિપરીત ફળવાળું થાય કે નિષ્ફળ થાય છે. તેથી જેઓમાં લેશથી પણ સ્થાનાદિયોગ ન હોય તેવાઓને ચૈત્યવંદનનું પ્રદાન યોગ્ય નથી, એવા પ્રકારનો ઉપદેશ આપતાં કહે છે -

इहरा उ कायवासियपायं अहवा महामुसावाओ ।

ता अणुरूपाणं चिय कायव्वो एयविन्नासो ॥૧૨॥

इतरथा तु कायवासितप्रायमथवा महामृषावादः ।

ततो नुरुपाणामेव कर्तव्य एतद्विन्नासः ॥૧૨॥

અન્વયાર્થ :-

इहरा उ વળી ઈતરથા=સ્થાનાદિમાં લેશ પણ યત્નનો અભાવ હોય તો (તે ચૈત્યવંદન) **कायवासियपायं अहवा महामुसावाओ** કાયવાસિત તુલ્ય અથવા મહામૃષાવાદ છે **ता** તે કારણથી **अणुरूपाणं चिय** યોગ્યોને જ **एय विन्नासो** આ=ચૈત્યવંદન સૂત્રનું પ્રદાન **कायव्वो** કરવું જોઈએ.

ગાથાર્થ :-

વળી સ્થાનાદિમાં લેશ પણ યત્નનો અભાવ હોય તો તે ચૈત્યવંદન કાયવાસિત તુલ્ય અથવા મહામૃષાવાદ છે. તે કારણથી યોગ્યોને જ ચૈત્યવંદનનું પ્રદાન કરવું જોઈએ.

ભાવાર્થ :-

પૂર્વની ગાથામાં કોના માટે સ્થાનાદિયોગ ઈષ્ટફળવાળો=અવિપરીત છે અને

કોના માટે શ્રેયસ્કારી છે તે બતાવ્યું. હવે કોના માટે આ અનુષ્ઠાન વિપરીત ફળ આપનાર કે નિષ્ફળ બને છે તે બતાવવું છે.

જે લોકોનો સ્થાનાદિમાં લેશ પાણ યત્ન નથી હોતો, એટલે કે ત્યારે ચૈત્યવંદનની ક્રિયા બતાવવામાં આવે ત્યારે પાણ જેને સંવેગ પેદા ન થાય, કે તે જ રીતે કરવાનું લેશ પાણ મન ન થાય, તે જીવો સ્થાનાદિમાં લેશ પાણ યત્ન વગરના છે એવું કહી શકાય.

જે લોકોની આગળ ઉપદેશક ચૈત્યવંદનની વિધિ યથાર્થ બતાવતા હોય ત્યારે, તે સાંભળીને તે જ રીતે કરવાના જેને ભાવ થાય છે, પરંતુ ભાવપ્રકર્ષ ન હોવાથી કે સૂક્ષ્મ બોધ નહીં હોવાથી કે તથાવિધ પ્રમાદને કારણે ક્રિયાકાળમાં તે સ્થાન, મૌન અને ધ્યાનમાં સમ્યગ્ યત્ન ન કરી શકતા હોય, પરંતુ ઊંડે ઊંડે પાણ સમ્યગ્ ચૈત્યવંદન કરવાની ભાવના હોય એવા લોકોનો સ્થાનાદિમાં લેશ પાણ યત્ન નથી એવું નહીં કહેવાય.

સ્થાનાદિમાં લેશ પાણ યત્ન વગરના જીવો જે ચૈત્યવંદન અનુષ્ઠાન કરે છે તે કાયવાસિત માત્ર હોય છે, કે ઉપલક્ષ્યાગથી વાક્વાસિત હોય છે. તેઓ કાયાથી કે વાણીથી ચૈત્યવંદન કરતા હોય છે, પરંતુ વાસ્તવિક રીતે તેમનામાં મોક્ષને અનુકૂળ ભાવો પેદા કરવા માટેનો કોઈ પાણ પ્રકારનો માનસ ઉપયોગ હોતો નથી. આવા જીવો અનનુષ્ઠાનવાળા હોય છે, કેમ કે તેઓનું અનુષ્ઠાન લેશ પાણ પ્રણિધાન આશયવાળું નથી હોતું.

જે લોકો આલોક કે પરલોકની આશંસાપૂર્વક આવું અનુષ્ઠાન કરતા હોય છે તેઓનું અનુષ્ઠાન વિષાનુષ્ઠાન કે ગરાનુષ્ઠાન હોય છે.

વળી આ લોકોના ચૈત્યવંદનને ગ્રંથકારે મહામૃષાવાદ સ્વરૂપ કહ્યું છે. કારણ કે તેઓ ‘અરિહંત ચેઈયાણું’ સૂત્રમાં ‘ઠાણેણં મોણેણં .. અપ્પાણં વોસિરામિ’ (સ્થાનદ્વારા, મૌનદ્વારા, ધ્યાનદ્વારા હું મારા આત્માનો ત્યાગ કરું છું.) એવી પ્રતિજ્ઞા કરીને તેમ કરવાને બદલે સ્થાનાદિનો ભંગ કરે છે. આમ, તેઓ પોતાની વાણીથી જે બોલે છે તેવું કરતા નથી. એથી જ તેઓનું અનુષ્ઠાન મહામૃષાવાદ કહેવાય છે.

વળી આ જ સૂત્રમાં ‘નિરુવસગ્ગવત્તિયાએ’ એવું બોલીને મોક્ષાર્થક પ્રતિજ્ઞાવાળું ચૈત્યવંદન અનુષ્ઠાન તેઓ વિપરીત ભાવથી કરે છે, એટલે કે મોક્ષના બદલે આલોક કે પરલોકની આશંસામાત્રથી કરે છે. તેઓ બોલે છે મોક્ષ માટે અને ભાવ કંઈક વિપરીત જ હોય છે. તેથી તેઓનું ચૈત્યવંદન મહામૃષાવાદરૂપ કહેવાય છે. વળી વિપરીત ભાવથી વિપરીત પ્રણિધાનવાળું હોવાથી આ અનુષ્ઠાન વિપરીત ફળવાળું કહેવાયું છે.

આવા અનુષ્ઠાનને ગ્રંથકારે માત્ર મૃષાવાદ ન કહેતાં તેને મહામૃષાવાદ કહ્યું છે. આવું અનુષ્ઠાન કરનારા સ્વયં તો ઊંધું કરે છે પરંતુ તેઓને જોઈને બીજાને પાણ એવું થાય કે આ અનુષ્ઠાન તો આવી રીતે પાણ કરાય. આમ, બીજામાં મિથ્યાત્વબુદ્ધિ ઉત્પન્ન કરાવે છે,

માટે આવું અનુષ્ઠાન મહામૃષાવાદસ્વરૂપ કહેવાય છે. આ ઉપરાંત કોઈ સામાન્ય સ્થાન સંબંધી વિપરીત બોલવું કે વિચારવું એ મૃષાવાદસ્વરૂપ છે, પરંતુ ધર્મસ્થાનમાં લોકોત્તર સૂત્રો દ્વારા પ્રતિજ્ઞા કર્તક કરવી અને આચારણ કર્તક કરવું એ તો મહામૃષાવાદસ્વરૂપ છે.

જે જીવ સ્થાનાદિમાં સમ્યગ્ યત્ન કરે છે પણ મોક્ષાર્થક અનુષ્ઠાન વિપરીત ફળની આશંસાથી કરે છે એનો વિપરીત આશય કહેવાય. વિપરીત આશયથી કરાયેલ ચૈત્યવંદન મહામૃષાવાદસ્વરૂપ તો છે જ, પરંતુ વિપરીત ફળ આપવા દ્વારા તે મૃષાવાદનો અનુબંધ પણ ચલાવે છે. આમ, પરિણામે તે સંસારની વૃદ્ધિનું કારણ બને છે. તેથી જ જેઓનો સ્થાનાદિમાં લેશ પણ યત્ન નથી તેવા જીવોને ચૈત્યવંદનસૂત્ર આપવા યોગ્ય નથી. તે કારણથી યોગ્ય જીવોને જ ચૈત્યવંદન સૂત્રનું પ્રદાન કરવું જોઈએ. ॥૧૭-૧૨॥

અવતરણિકા :-

પૂર્વની ગાથાના ઉત્તરાર્ધમાં બતાવ્યું કે ચૈત્યવંદનનાં સૂત્રો કોને પ્રદાન કરવાં જોઈએ. એથી ચૈત્યવંદનનાં સૂત્રો આપવા યોગ્ય કોણ છે? એ પ્રકારની આશંકાને સામે રાખીને કહે છે -

જે દેસવિરજ્જુત્તા જમ્હાં હા વોસિરામિ કાયં તિ ।

સુવ્વહિ વિરહિંણં ઇમં તા સમ્મં ચિંતિયવ્વમિણં ॥૧૩॥

યે દેશવિરતિયુક્તા યસ્માદિહ વ્યુત્સજામિ કાયમિતિ ।

શ્રૂયતે વિરત્યૈતત્તસમ્યક્ચિન્તિયિતવ્યમિદમ્ ॥૧૩॥

અન્વયાર્થ :-

જે દેસવિરજ્જુત્તા જે દેશવિરતિયુક્ત છે. (તે ચૈત્યવંદન કરવા માટે યોગ્ય છે). જમ્હાં જે કારણથી વોસિરામિ કાયં તિ હું કાયાને વોસિરાવું છું, એ પ્રમાણે હા અહીં=ચૈત્યવંદન સૂત્રમાં સુવ્વહિ સંભળાય છે (અને) ઇમં વિરહિંણં આ=ચૈત્યવંદન સૂત્રમાં હું કાયાને વોસિરાવું છું એવું જે સંભળાય છે એ, વિરતિ હોતે છતે (સંભવે છે) તા તે કારણથી ઇમં સમ્મં ચિંતિયવ્વમ્ આ=દેશવિરતિયુક્ત જ ચૈત્યવંદનના અધિકારી છે, એ સમ્યગ્ ચિંતવન કરવું જોઈએ.

ગાથાર્થ :-

જે દેશવિરતિયુક્ત છે તે ચૈત્યવંદન કરવા માટે યોગ્ય છે. (આવું કેમ? તેનો ઉત્તર આપતાં કહે છે કે-) જે કારણથી “હું કાયાને વોસિરાવું છું” એવું કથન ચૈત્યવંદન સૂત્ર

બોલતાં સંભળાય છે, અને એ કથન વિરતિ હોતે છતે જ સંભવે છે. તેથી દેશવિરતિધર જ ચૈત્યવંદનના અધિકારી છે એ સમ્યગ્ વિચારવું જોઈએ.

ભાવાર્થ :-

ચૈત્યવંદન સૂત્રમાં “અપ્પાણં વોસિરામિ” એ પ્રકારે સંભળાય છે અને કાયાને વોસિરાવવાની ક્રિયા દેશવિરતિવાળો જ કરી શકે, કેમ કે કાયાને વોસિરાવવી એ કાયગુપ્તિ સ્વરૂપ છે અને કાયગુપ્તિ એ વિરતિનો ભેદ છે. તેથી જ જીવ દેશથી પાણ વરિતિધર હોય તે જ કાયાને વોસિરાવી શકે. દેશવિરતિવાળો દેશથી ભગવાનની આજ્ઞાને પરતંત્ર થઈને વિધિપૂર્વક ચૈત્યવંદન કરવા માટે યત્ન કરી શકે છે. તેથી દેશવિરતિ ગુણસ્થાનકવાળા ચૈત્યવંદનના અધિકારી છે.

અહીં વિશેષ એ છે કે દેશવિરતિવાળા આગમને પરતંત્ર થઈને ચૈત્યવંદનની ક્રિયા કરે છે ત્યારે સ્થાન, ઊર્ણ, અર્થ, આલંબનમાં યત્ન કરી શકે; અને તેથી તેમનું ચૈત્યવંદન ભાવ ચૈત્યવંદન બને છે અને તે અમૃતઅનુષ્ઠાનરૂપ છે.

અહીંયાં કાયાને વોસિરાવવાની ક્રિયા એ છે કે મન-વચન-કાયાના સમ્યગ્ યત્નથી વીતરાગતાની સાથે ચિત્તનું પ્રતિસંધાન થવું. અને દેશવિરતિધર અનુષ્ઠાનકાળમાં અર્થ અને આલંબનમાં ઉપયોગવાળો હોવાને કારણે તે પ્રકારનું પ્રતિસંધાન કરી શકે છે. જ્યારે સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માને સૂક્ષ્મબોધ હોવા છતાં ક્રિયામાં અટકાયત પેદા કરનારાં કર્મ હોવાને કારણે તે આગમને પરતંત્ર રહી શકતો નથી. તેથી ઐદંપર્યર્થનો પદાર્થ સ્થિર હોય તો પાણ ચૈત્યવંદનકાળમાં તે પ્રકારની વીતરાગતાનું પ્રતિસંધાન તે કરી શકતો નથી. તેથી તેનું અનુષ્ઠાન અમૃતઅનુષ્ઠાન બનતું નથી.

અપુનર્બંધકને સ્થૂલ બોધ હોવાથી આ અમૃતઅનુષ્ઠાન બનતું નથી, અને પ્રસ્તુત ગાથામાં મધ્યમ અધિકારીને ગ્રહણ કરેલ હોવાને કારણે ઉપાધ્યાયજી મ્હારાજની ટીકાનુસાર તુલાદંડન્યાયથી આદિ અને અંતનું પાણ ગ્રહણ કરાયું છે. તેથી દેશવિરતિની પૂર્વમાં અપુનર્બંધક અને સમ્યગ્દષ્ટિ પાણ વ્યવહારથી અધિકારી છે અને પાંચમા ગુણસ્થાનકથી ઉપરના સર્વવિરતિધર પાણ પરમ અમૃતઅનુષ્ઠાનમાં તત્પર હોવાને કારણે ચૈત્યવંદન સૂત્રના અધિકારી છે.

આનાથી એ ફલિત થાય કે વ્યવહારનયથી અપુનર્બંધકથી સર્વવિરતિ સુધીના ચૈત્યવંદન સૂત્રના અધિકારી છે, અને નિશ્ચયનય પાંચમા અને છટ્ઠા ગુણસ્થાનકવાળાને ચૈત્યવંદનના અધિકારી માને છે. ||૧૭-૧૩||

અવતરણિકા :-

ગાથા ૧૨ માં કહ્યું કે યોગ્યને જ આ ચૈત્યવંદન આપવું જોઈએ, અને ગાથા ૧૩ માં યોગ્ય બતાવતાં દેશવિરતિધરને ગ્રહણ કર્યા. તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે જે લોકો વિધિપૂર્વક ચૈત્યવંદન કરી શકે તેઓને જ ચૈત્યવંદન આપવું જોઈએ અને ત્યાર પછી તુલાદંડન્યાયથી વિધિને સન્મુખ એવા અપુનર્બંધકને પાણ ગ્રહણ કર્યા, પરંતુ જે સર્વથા વિધિને સન્મુખ પાણ નથી તેઓને ચૈત્યવંદન આપવાનો નિષેધ કર્યો. ત્યાં કોઈને શંકા થાય કે અવિધિથી પાણ ચૈત્યવંદન અનુષ્ઠાન કરનારા હશે તો ભગવાનનું શાસન અટક્યા વિના ચાલ્યા કરશે, અને વિધિપૂર્વક કરી શકે એવાને જ ચૈત્યવંદનનાં સૂત્રો આપવાનો વિચાર કરવામાં આવે તો તો બે-ચાર જાણ જ વિધિમાં તત્પર થશે, અને ક્રમે કરીને ચૈત્યવંદનાદિ કરનાર વર્ગની અપ્રાપ્તિ થવાથી ભગવાનના શાસનનો નાશ થશે. તેથી અવિધિવાળું અનુષ્ઠાન પાણ આદરણીય છે તેમ માનવું જોઈએ. એ પ્રકારની શંકાને સામે રાખીને કહે છે-

તિત્થસ્સુચ્છેયાઈ વિ નાલંબણમિત્થ જં સ એમેવ ।

સુત્તકિરિયાઈ નાસો एसो असमंजसविहाणा ॥૧૪॥

તીર્થસ્યોચ્છેદાદ્યપિ નાલમ્બનમત્ર યત્સ એમેવ ।

સૂત્રક્રિયાયા નાશ એષોઽસમંજસવિધાનાત્ ॥૧૪॥

અન્વયાર્થ :-

इत्थ અહીંયાં=અવિધિથી કરાતા અનુષ્ઠાનમાં **तित्थस्सुच्छेयाइ वि** તીર્થ ઉચ્છેદાદિ પાણ **नालंबणम्** આલંબન નથી **जं** જે કારણથી **एमेव** આ રીતે જ=અવિધિ અનુષ્ઠાન કરાયે છે તે જ **असमंजसविहाणा** અસમંજસનું વિધાન હોવાથી **सुत्तकिरियाइ नासो** સૂત્ર-ક્રિયાનો નાશ છે. (અને) **स ते**=સૂત્ર-ક્રિયાનો નાશ **एसो** આ=તીર્થનો ઉચ્છેદ છે.

ગાથાર્થ :-

અહીંયાં એટલે કે અવિધિથી કરાતા અનુષ્ઠાનમાં તીર્થઉચ્છેદાદિ પાણ આલંબન નથી, જે કારણથી અવિધિથી અનુષ્ઠાન કરાયે છે તે જ અસમંજસનું વિધાન હોવાથી સૂત્ર-ક્રિયાનો નાશ છે; અને તે સૂત્ર-ક્રિયાનો નાશ જ તીર્થનો ઉચ્છેદ છે.

ભાવાર્થ :-

કોઈને શંકા થાય કે વિધિપૂર્વક કરનારને જ જો ચૈત્યવંદન સૂત્ર આપવાનો અધિકાર

સ્વીકારવામાં આવે તો ક્રિયાત્મક આચરણાઓ કરનાર બે-ત્રણ જીવો જ મળશે, તેથી તીર્થનો ઉચ્છેદ થશે. તેને ગ્રંથકાર કહે છે કે આ રીતે તીર્થના ઉચ્છેદનું આલંબન ગ્રહણ કરીને પાણ અવિધિની ક્રિયા ચાલે, તેમ કહેવું નહીં. કેમ કે અવિધિથી જ ક્રિયાઓ ચલાવવામાં આવે તો સંસારી જીવો વિધિમાં યત્ન કરશે નહીં, અને તેથી અવિધિઆત્મક ક્રિયાઓ ચાલશે, અને તે જ સૂત્ર-ક્રિયાનો વિનાશ છે. તેથી તે સૂત્ર-ક્રિયાના વિનાશરૂપ તીર્થના ઉચ્છેદની પ્રાપ્તિ થશે.

અહીં વિશેષ એ છે કે અવિધિથી કરવાની અનુમતિ આપવામાં આવે, કે અવિધિથી કરતા હોય તો તેને રોકવામાં ન આવે તો વિધિપૂર્વક કરનારની પ્રાપ્તિ દુર્લભ થશે, અને મોટા ભાગના જીવો એકબીજાને જોઈને અવિધિથી કરનારા થશે. તેથી સ્થૂલ દષ્ટિથી તો એવું લાગશે કે ક્રિયા કરનારા દ્વારા ભગવાનનું શાસન ચાલે છે, પરંતુ વાસ્તવમાં ભગવાનનું શાસન અવિધિપૂર્વક કરાતી ક્રિયા દ્વારા ચાલતું નથી; કારણ કે તેવી આરાધનાથી આત્માનું હિત થાય નહીં, પરંતુ અવિધિના કારણે અહિતની જ વૃદ્ધિ થાય છે. આમ, અહિતની વૃદ્ધિ દ્વારા તીર્થનો ઉચ્છેદ પ્રાપ્ત થયો તેમ જ માનવું પડશે. કેમ કે તીર્થ તો તેને જ કહેવાય છે કે જે કલ્યાણનું કારણ હોય, જ્યારે આ અવિધિની ક્રિયા તો અહિતનું કારણ હોવાથી ત્યાં તો તીર્થનો ઉચ્છેદ જ છે.

અવિધિનો નિષેધ કરવામાં આવે તો ક્રિયા કરનારો વર્ગ ચોક્કસ ઓછો પ્રાપ્ત થાય. પરંતુ અવિધિના નિષેધથી જ થોડો પાણ વર્ગ ઉદ્દેશના બળથી વિધિપૂર્વક ક્રિયા કરનાર પ્રાપ્ત થશે અને આવા વર્ગના આલંબનથી જ તીર્થની વૃદ્ધિ થશે.

અવતરણિકા :-

પૂર્વની ગાથામાં કહ્યું કે અવિધિથી થતા અનુષ્ઠાનના નિષેધમાં તીર્થનો ઉચ્છેદ આદિનું આલંબન પાણ લેવું નહીં, કેમ કે અવિધિપૂર્વક અનુષ્ઠાન કરવાથી જ સૂત્ર-ક્રિયાનો વિનાશ થાય છે. હવે તે અવિધિથી કરાતા અનુષ્ઠાન દ્વારા થતા સૂત્ર-ક્રિયાના વિનાશની જ અહિતતાને સ્પષ્ટ બતાવતાં કહે છે -

સો એસ વંકઓ ચિય ન ય સયમયમારિયાળમવિસેસો ।

एयं पि भावियव्वं इह तित्थुच्छेयभीरूहिं ॥૧૫॥

સ એષ વક્ર એવ ન ચ સ્વયંમૃતમારિતાનામવિશેષઃ ।

एतदपि भावयितव्यमत्र तीर्थोच्छेदभीरुभिः ॥૧૫॥

અન્યાર્થ :-

સો એસો તે આ=સૂત્ર-ક્રિયાનો વિનાશ વંકઓ ચિય વક જ છે=દુરન્ત

દુઃખફળવાળો જ છે.

(અહીં કોઈ એમ કહે કે ગુરુ તો વિધિની જ પ્રરૂપાણ કરે છે. માત્ર અવિધિનો નિષેધ કરવામાં તેમને માર્ગનો લોપ દેખાય છે, તેથી અવિધિનો નિષેધ કરતા નથી. તેથી શિષ્ય જે અવિધિ કરે એમાં ગુરુને કોઈ દોષ લાગતો નથી. આવી શંકાનું નિરાકરણ કરતાં કહે છે-)

ન ચ સયમયમારિયાણમવિસેસો પોતાની મેળે મરેલો હોય કે બીજા દ્વારા મારવામાં આવ્યો હોય તે બન્નેમાં સમાનતા નથી પરંતુ બંનેમાં ભેદ છે. (જે વ્યક્તિ સ્વયં અવિધિમાં પ્રવૃત્ત હોય તેણે સૂત્ર-ક્રિયાનો વિનાશ કર્યો છે, આથી તે સ્વયં મરેલા જેવો છે; અને ગુરુની અવિધિની પ્રરૂપાણથી કે અવિધિ પ્રત્યેની ઉપેક્ષાથી શ્રોતા અવિધિમાં પ્રવર્તે, તો ત્યારે જે સૂત્ર-ક્રિયાનો વિનાશ થાય છે એમાં ગુરુ પાણ નિમિત્તકારણ બને છે. તેથી તે સૂત્ર-ક્રિયાના વિનાશનું અનિષ્ટ ફળ ગુરુ પાણ પ્રાપ્ત કરે છે. તેથી એના સંબંધમાં એવું કહેવાય કે એ બીજા દ્વારા મરાયેલા છે.) **इह** અહીં=ભગવાનના શાસનને અવિચ્છિન્ન ચલાવવા માટે અવિધિને પાણ ચલાવવી જોઈએ એમ જે પૂર્વપક્ષી કહે છે, તે વિષયમાં **तित्युच्छेयभीरूहिं** તીર્થઉચ્છેદના ભીરુઓ વડે **एयं पि भावियव्वं** આ પાણ ભાવન કરવું જોઈએ. =ગાથાના પૂર્વાર્ધમાં કહ્યું એ પાણ ભાવન કરવું જોઈએ.

ગાથાર્થ :-

સૂત્ર-ક્રિયાનો વિનાશ વક્ર જ છે, દુરન્ત દુઃખફળવાળો જ છે. પોતાની મેળે મરેલો હોય કે બીજા દ્વારા મારવામાં આવ્યો હોય તે બંનેમાં સમાનતા નથી, પરંતુ બંનેમાં ભેદ છે. તીર્થઉચ્છેદના ભીરુઓ વડે ભગવાનના શાસનને અવિચ્છિન્ન ચલાવવા માટે અવિધિને પાણ ચલાવવી જોઈએ એમ જે પૂર્વપક્ષી કહે છે, તે વિષયમાં આ પાણ ભાવન કરવું જોઈએ. =ગાથાના પૂર્વાર્ધમાં કહ્યું એ પાણ ભાવન કરવું જોઈએ.

ભાવાર્થ :-

સૂત્ર-ક્રિયાનો વિનાશ વક્ર જ છે તેમ કહ્યું તેનાથી એ કહેવું છે કે, સ્વશક્તિ પ્રમાણે વિધિપૂર્વક કરાયેલી સૂત્ર-ક્રિયાથી જીવને કર્મનાશરૂપ ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે, પરંતુ સ્વરુચિ પ્રમાણે જેમ તેમ સૂત્ર-ક્રિયા કરવામાં આવે તો સૂત્ર પ્રત્યે અનાદરનો ભાવ પ્રગટે છે. અને સૂત્ર તે સર્વજ્ઞના વચનરૂપ છે તેથી સર્વજ્ઞ પ્રત્યે પાણ અનાદર ભાવ પ્રગટે. જેથી તે ક્રિયા કરીને જ પાપબંધની પ્રાપ્તિ થાય. સૂત્ર પ્રત્યેનો અનાદરભાવ મિથ્યાત્વને દઢ કરે છે. આ કારણે જેમ તેમ ક્રિયા કરનાર જીવ દુરંત સંસારને પામે છે. તેથી તેની ક્રિયાથી તીર્થનું રક્ષણ થતું નથી પાણ તીર્થનો નાશ જ થાય છે. કેમ કે જીવને તારે તે તીર્થ કહેવાય, પાણ તેની

અવિધિથી કરાતી ક્રિયા તો તેના માટે સંસારની વૃદ્ધિનું કારણ બને છે. તેથી તે ક્રિયા તીર્થરૂપ રહેતી નથી. આમ, જે ક્રિયા તીર્થ સ્વરૂપ હતી તેનો ઉચ્છેદ થાય છે, તેથી તીર્થનો નાશ થાય છે.

અહીં કોઈને પ્રશ્ન થાય કે મોટા ભાગના જીવો અવિધિ કરનારા હોય છે અને અવિધિનો નિષેધ સાંભળીને અલ્પ સત્ત્વવાળા જીવો ક્રિયાનો ત્યાગ કરે છે. તેથી ગુરુ સૂત્ર-ક્રિયા કરવાની પ્રરૂપાણ કરે પણ અવિધિના નિષેધમાં ગુરુ પ્રયત્ન ન કરે તો શો વાંધો?

તેવા મંતવ્યના જવાબમાં કહે છે કે, જે ગુરુ અવિધિનો નિષેધ ન કરે તો કેટલાક યોગ્ય જીવો પણ અવિધિનો ત્યાગ કરી વિધિમાં પ્રયત્ન કરશે નહીં. ત્યાં કોઈને પ્રશ્ન થાય કે તેવા જીવો વિધિમાં પ્રવૃત્તિ ન કરે તેમાં ગુરુને શો દોષ છે? તો કહે છે કે તેવા જીવોની વિપરીત ક્રિયા પ્રત્યે ઉપેક્ષા કરીને ગુરુ તેવા જીવોના ભાવમૃત્યુના કારણ બને છે. તે બતાવવા માટે જ કહે છે કે સ્વયં મૃત અને બીજા વડે મારિતમાં ફરક છે. જે લોકો સ્વયં અવિધિથી ક્રિયા કરી રહ્યા છે, તેઓ પોતાની મેળે નાશ પામે છે; પરંતુ યોગ્ય જીવોને અવિધિથી અટકાવવા માટે ગુરુએ ઉપેક્ષા કરી, તેથી તેઓના નાશ પ્રત્યે ગુરુ કારણ બને છે. તેથી જે લોકો સ્વયં અવિધિ કરીને મૃત્યુ પામે છે તેઓના વિનાશમાં તેઓનું કર્મ જ કારણ છે, જ્યારે યોગ્ય જીવો અજ્ઞાનને કારણે અવિધિમાં યત્ન કરી રહ્યા છે તેમાં તેઓનું કર્મ જેમ કારણ છે તેમ ગુરુનો ઉપેક્ષાભાવ પણ કારણ છે. તેથી જેઓ અવિધિનું સ્થાપન કરે છે કે અવિધિનો નિષેધ કરવામાં ઉપેક્ષા કરે છે તેઓ બીજાના વિનાશ પ્રત્યે નિમિત્તકારણ છે. તે વાત તીર્થોચ્છેદના ભીરુએ ભાવન કરવી જોઈએ.

આનાથી એ ફલિત થયું કે તીર્થના રક્ષણ માટે શક્તિ પ્રમાણે અવિધિનો નિષેધ અને વિધિનું સ્થાપન કરવું જોઈએ. પરંતુ તે વિધિ કેવળ બાહ્ય આચરણામાત્રમાં પર્યવસાન પામતી નથી પરંતુ ભાવની વૃદ્ધિ થાય તે પ્રકારની ઉચિત આચરણામાં જ વિશ્રાંત થાય છે. આથી જે અભ્યાસદશામાં વિધિ પ્રત્યેના પક્ષપાતવાળા જીવો અનેક અંગની વિકલતાવાળી પણ પ્રવૃત્તિ કરતા હોય તો પણ તે તે ભૂમિકા પ્રમાણે શુભભાવને પ્રાપ્ત કરતા હોય છે. અને તેથી જ તેમનો અવિધિદોષ નિરનુબંધ છે તેમ સ્વીકારેલ છે. ॥૧૭-૧૫॥

અવતરણિકા :-

ગાથા - ૧૫ માં કહ્યું કે જે ગુરુ અવિધિનો નિષેધ કરતા નથી તેઓ યોગ્ય જીવોના ભાવપ્રાણનો નાશ કરે છે, અને તે રીતે સૂત્ર-ક્રિયાના વિનાશ દ્વારા તીર્થનો ઉચ્છેદ થાય છે. ત્યાં કોઈને પ્રશ્ન થાય કે વિધિની સૂક્ષ્મ ગવેષણાથી શું? મહાજનો જે રસ્તે જતા હોય તે રસ્તે જવું જોઈએ. જે માર્ગથી મહાજન અર્થાત્ મોટા લોકો અર્થાત્ ઘણા લોકો ગયા છે,

તે જ માર્ગ છે, એવું શાસ્ત્રવચન છે.

યદ્યપિ મહાજન ગયા છે તે માર્ગે જવું તે શાસ્ત્રવચનમાં ‘ઘાણા લોકો’ એ અર્થમાં મહાજન શબ્દ નથી, પરંતુ પૂર્વપક્ષીને તે અર્થમાં ગ્રહણ કરીને જ પોતાની વાતની પુષ્ટિ કરવી છે. તેની પુષ્ટિ કરવા માટે તે યુક્તિ આપે છે કે હમણાં જીતવ્યવહાર જ બાહ્યલક્ષ્યથી પ્રવર્તે છે અને તે જીતવ્યવહાર આતીર્થકાલભાવી છે. કેમ કે જ્યારે વિશિષ્ટ પૂર્વધરાદિ ન હોય ત્યારે જીતવ્યવહાર જ મુખ્યરૂપે પ્રવર્તક બને છે. તેથી તે જીતવ્યવહાર જ તીર્થનો વ્યવસ્થાપક છે. માટે જીતવ્યવહાર પ્રમાણે જ ઘાણા કરતા હોય છે, તે પ્રમાણે કરવું જોઈએ. (યદ્યપિ જીતવ્યવહારનો અર્થ એવો નથી કે જે ઘાણા કરતા હોય તે જીતવ્યવહાર, પરંતુ ગીતાર્થ-સંવિજ્ઞે આચરેલું હોય તે જીતવ્યવહાર છે. તો પણ પૂર્વપક્ષી પોતાની વાતની પુષ્ટિ અર્થે જીતવ્યવહારનો અર્થ “ઘાણા કરતા હોય તે વ્યવહાર” એમ કરે છે.) તેની આવી માન્યતાના નિરાકરણ માટે કહે છે -

મુત્તૂળ લોગસન્નં ઉઢ્ઢુણ(દઢ્ઢુણ) ય સાહુસમયસબ્ભાવં ।

સમ્મં પયટ્ટિયવ્વં બુહેણમહિનિઉણબુદ્ધીય ॥૧૬॥

મુક્ત્વા લોકસંજ્ઞાં ઉદ્ધ્વા (દૃષ્ટ્વા) ચ સાધુસમયસદ્ભાવમ્ ।

સમ્યક્પ્રવર્તિતવ્યં બુધેનાતિનિપુણબુદ્ધ્યા ॥૧૬॥

અન્વયાર્થ :-

લોગસન્નં લોકસંજ્ઞાને મુત્તૂળ છોડીને ય સાહુસમયસબ્ભાવં ઉઢ્ઢુણ અને સાધુસમયના=સાચા શાસ્ત્રના, સદ્ભાવને વહન કરીને બુહેણમ્ બુધ વડે અહિનિઉણબુદ્ધીય અતિ નિપુણ બુદ્ધિથી સમ્મં પયટ્ટિયવ્વં સમ્યક્ પ્રવર્તવું જોઈએ.

ગાથાર્થ :-

લોકસંજ્ઞાને છોડીને અને શાસ્ત્રના સાચા સિદ્ધાંતના સદ્ભાવને વહન કરીને બુધ વડે અતિ નિપુણ બુદ્ધિથી સમ્યક્ પ્રવર્તવું જોઈએ.

ભાવાર્થ :-

શાસ્ત્રની મર્યાદાને જાણ્યા વગર લોક જે પ્રમાણે ધર્મ કરે એ પ્રમાણે ધર્મ કરવો જોઈએ, આવા પ્રકારની મતિ એ જ લોકસંજ્ઞા છે. મોટા ભાગના જીવો ગતાનુગતિકથી પ્રવૃત્તિ કરતા હોય છે. તેઓ ધર્માનુષ્ઠાનો પણ એ જ પ્રકારે શાસ્ત્રની મર્યાદાને જાણ્યા વગર કરતા હોય છે. આવી બુદ્ધિથી પ્રવૃત્તિ કરવી તે લોકસંજ્ઞા છે.

આત્મકલ્યાણના અર્થીએ આવી લોકસંજ્ઞાને છોડીને શાસ્ત્રમાં બતાવાયેલી એકાંતે ઉપકારી એવી ક્રિયાઓનાં રહસ્યોને જાણવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. તે રહસ્યોને જાણીને તે જ પ્રકારે ક્રિયા કરવાની રુચિ કેળવવી જોઈએ. ત્યાર પછી અતિ નિપુણ બુદ્ધિથી વિધિપૂર્વક ચૈત્યવંદન કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. જે આવી રીતે કરવામાં આવે તો લોકોત્તર ચૈત્યવંદન આદિ ક્રિયાઓથી સંસારસાગરને પાર કરી શકાય છે.

લોકસંજ્ઞાના ત્યાગની સાથે પ્રવર્તન કરવા પૂર્વે સાધુસમયસદ્ભાવને વહન કરવા ગ્રંથકારે કહ્યું છે. સાધુસમયનો સદ્ભાવ એટલે ઉચિત સિદ્ધાંતનો સદ્ભાવ. આમ, બુદ્ધિશાળી આત્માએ સમ્યક્ શાસ્ત્રના સિદ્ધાંતનાં રહસ્યોને વહન કરીને ચૈત્યવંદન આદિ ક્રિયાઓ કરવી જોઈએ. “સારું કરનારા થોડા હોય છે માટે ઘણા કરે તે કરવું જોઈએ” એ વાત બરાબર નથી. તેથી જ તો સંસારમાં જેમ રત્નોના વેપારી થોડા હોય છે તેમ લોકોત્તર માર્ગમાં પણ મોક્ષના અર્થી થોડા જ હોય છે. આથી ઘણા કરતા હોય એવું કરવાની મતિનો ત્યાગ કરીને શાસ્ત્રને આગળ કરવાની મતિ અપનાવવી તે સાધુસમયનો સદ્ભાવ છે. સાંપ્રતમાં જે જિત પ્રમાણે વર્તવા માટે કહેવામાં આવ્યું છે, તે જિત વ્યવહાર પણ તે જ છે કે (૧) જે સંવિજ્ઞ-ગીતાર્થથી આચરેલું હોય, (૨) શ્રુતથી બાધિત ના હોય અને વળી (૩) જે પરંપરાએ શુદ્ધ હોય. આમ, મહાજન પણ તે જ છે કે જે શાસ્ત્રનીતિથી વર્તે. આથી મહાજનનો માર્ગ પણ શાસ્ત્રનીતિનો જ માર્ગ છે. આમ, અનેક રીતે શાસ્ત્રસાપેક્ષ મતિ કેળવવી એ જ સાચા શાસ્ત્રનો સદ્ભાવ છે.

અહીં એટલું ખાસ લક્ષમાં લેવું કે ચૈત્યવંદન આદિ ક્રિયાઓની બાહ્યવિધિની જેમ અંતરંગવિધિ પણ આવશ્યક છે. બાહ્યક્રિયાને અવલંબીને તે તે ક્રિયાથી અપેક્ષિત ગુણોને ખીલવવાનો પ્રયત્ન એ અંતરંગ પ્રયત્ન છે. આ અંતરંગ પ્રયત્નને પોષક હોય તેવી જ બાહ્યક્રિયા સફળ છે. જે અંતરંગ પ્રયત્નનું કારણ ન બની શકે તો બાહ્યવિધિ પૂર્ણ હોય તો પણ નિષ્ફળ છે. અભ્યાસદશામાં આ પ્રયત્ન રુચિરૂપે હોય છે અને પ્રવૃત્તિરૂપે કંઈક કંઈક થાય છે. જ્યારે અભ્યસ્ત દશા થઈ જાય છે ત્યારે તો ક્રિયાથી સહજ તે ભાવો કરી શકાય છે. આવા ભાવોમાં પ્રવર્તવા માટે જ લોકસંજ્ઞાનો ત્યાગ કરીને, કુશળતાપૂર્વક સિદ્ધાંતના ભાવોને વહન કરીને બુદ્ધિમાન આત્માએ અતિ નિપુણતાથી સમ્યક્ યત્ન કરવો જોઈએ.

॥૧૭-૧૬॥

અવતરણિકા :-

યોગની પ્રજ્ઞામાં સ્થાનાદિ યોગને ચૈત્યવંદનમાં યોજન કરીને બતાવ્યા પછી પ્રાસંગિક કથનરૂપે ગાથા ૧૪-૧૫-૧૬ માં બતાવ્યું કે તીર્થનો ઉચ્છેદ આદિના ભયથી

પાણ અવિધિની ઉપેક્ષા કરવી નહીં. હવે તે પ્રાસંગિક કથનનું સંક્ષેપ કરીને પ્રસ્તુત જે યોગની વાત છે તેનું નિગમન કરતાં કહે છે -

કયમિત્થ પસંગેણં ઠાણાઇસુ જત્તસંગયાણં તુ ।

હિયમેયં વિન્નેયં સદણુઢાણત્તણેણ તહા ॥૧૭॥

કૃતમત્ર પ્રસજ્જેન સ્થાનાદિષુ યત્નસંગતાનાં તુ ।

હિતમેતદ્વિજ્ઞેયં સદનુષ્ઠાનત્વેન તથા ॥૧૭॥

અન્વયાર્થ :-

ઇત્થ અહીં=યોગની પ્રરૂપાણામાં કયમ્ પસંગેણં પ્રસંગથી સર્થું તુ વળી ઠાણાઇસુ જત્તસંગયાણં સ્થાનાદિમાં યત્નવાળાઓને ઇયં આ=ચૈત્યવંદનાદિ અનુષ્ઠાન હિયં વિન્નેયં હિત જાણવું. તહા અથવા સદણુઢાણત્તણેણ સદ્અનુષ્ઠાનપાણાથી હિયમેયં વિન્નેયં આ=(ચૈત્યવંદન આદિ અનુષ્ઠાન) હિત જાણવું.

ગાથાર્થ :-

યોગની પ્રરૂપાણામાં પ્રસંગથી સર્થું. વળી સ્થાનાદિમાં યત્નવાળાઓને ચૈત્યવંદનાદિ અનુષ્ઠાન હિત જાણવું અથવા સદ્અનુષ્ઠાનપાણાથી ચૈત્યવંદન આદિ અનુષ્ઠાન હિત જાણવું.

ભાવાર્થ :-

સ્થાનાદિયોગમાં જે લોકો યત્ન કરે છે તેઓનું ચૈત્યવંદન અનુષ્ઠાન મોક્ષનું કારણ બને છે. જે કે પૂર્વમાં ‘યોગ’ તરીકે ‘સ્થાનાદિ’ને સ્થાપન કરેલ છે તેથી સ્થાનાદિ મોક્ષનું કારણ છે તેમ સિદ્ધ થાય, પરંતુ ચૈત્યવંદન મોક્ષનું કારણ છે તે સિદ્ધ થાય નહીં. આમ છતાં, ચૈત્યવંદન વિષયક સ્થાનાદિ હોવાને કારણે ચૈત્યવંદન મોક્ષનું પ્રયોજક બને છે, માટે તેને મોક્ષનું કારણ ન કહી શકાય; પણ વ્યવહારનય પ્રયોજકને પણ કારણ તરીકે સ્વીકારે છે, માટે ચૈત્યવંદન અનુષ્ઠાનને પણ મોક્ષસાધક તરીકે વ્યવહારનય સ્વીકારશે.

વળી અન્ય નયથી બીજે અર્થ કરતાં કહે છે કે -

સદ્અનુષ્ઠાનપાણા વડે કરીને ચૈત્યવંદન મોક્ષનું કારણ છે. આ નયની દૃષ્ટિથી ચૈત્યવંદન અનુષ્ઠાન મોક્ષનું પ્રયોજક નથી પરંતુ સદ્અનુષ્ઠાન રૂપે મોક્ષનો હેતુ જ છે.

અહીં વિશેષ એ છે કે કોઈ આત્મા પોતાના ક્ષયોપશમ પ્રમાણે ચૈત્યવંદન સૂત્રના સામાન્ય અર્થ જાણતો હોય, તે આત્મા આ ચૈત્યવંદનમાં ભગવાનના ગુણોનું કીર્તન છે

અને ભગવાન વીતરાગભાવવાળા છે, તેથી વીતરાગ એવા પરમાત્માનું સ્મરણ કરીને હું તેમની સાથે તન્મયભાવવાળો થાઉં; તે પ્રકારના સંકલ્પથી નિયંત્રિત ક્રિયામાં ઉપયોગપૂર્વક યત્ન કરતો હોય, ત્યારે તે માનસ ઉપયોગ તે વિશુદ્ધ ચિત્તરૂપ છે; અને તેના આત્મા ઉપર તેનાથી સંસ્કારો પડે છે, જે સંસ્કારો આત્માના પ્રશાંતભાવની વૃદ્ધિ કરે તેવા હોય છે. કેમ કે રાગાદિ ઉપયોગકાળમાં જેમ રાગાદિના સંસ્કારો આત્મા ઉપર વૃદ્ધિ પામે છે, તેમ વીતરાગભાવના ખેંચાણપૂર્વક વીતરાગના ગુણોના કીર્તનથી પ્રશાંત ભાવોના સંસ્કારો પડે છે. અને તેવી પ્રશાંતવાહિતાથી સહિત એવી કરાતી ચૈત્યવંદનાદિ ક્રિયા સદ્અનુષ્ઠાન સ્વરૂપ છે, અને તે સદ્અનુષ્ઠાન ઉત્તરોત્તર વિશુદ્ધ-વિશુદ્ધતર સદ્અનુષ્ઠાન બનીને મોક્ષના ફળમાં વિશ્રાંત થાય છે. ॥૧૭-૧૭॥

અવતરણિઠા :-

સદ્અનુષ્ઠાનના ભેદોને બતાવતાં અને સદ્અનુષ્ઠાનના ચરમભેદમાં અનાલંબનયોગરૂપ ચરમયોગભેદનો અંતર્ભાવ કરતાં કહે છે -

एयं च पीडभक्तागमाणुगं तह असंगयाजुत्तं ।

नेयं चउव्विहं खलु एसो चरमो हवइ जोगो ॥૧૮॥

एतच्च प्रीतिभक्त्यागमाणुगं तथाऽसंगतायुक्तम् ।

ज्ञेयं चतुर्विधं खल्वेष चरमो भवति योगः ॥૧૮॥

અવ્યયાર્થ :-

ચ અને પીડભક્તાગમાણુગં પ્રીતિ, ભક્તિ અને આગમને અનુસરનાર તહ તથા અસંગયાજુત્તં અસંગથી યુક્ત એયં ચउव्विहं खलુ નેયં આ=સદ્અનુષ્ઠાન ચાર પ્રકારનું જાણવું. એસો આ=અસંગઅનુષ્ઠાન ચરમો જોગો હવइ ચરમ યોગ=અનાલંબનયોગરૂપ થાય છે.

ગાથાર્થ :-

પ્રીતિ, ભક્તિ અને આગમને અનુસરનાર તથા અસંગથી યુક્ત સદ્અનુષ્ઠાન ચાર પ્રકારનું જાણવું. અસંગઅનુષ્ઠાન અનાલંબનયોગરૂપ થાય છે.

ભાવાર્થ :-

સદ્અનુષ્ઠાનની તરતમતાને કારણે તેના સામાન્યથી ચાર ભેદો પડે છે. અહીં તે ભેદકૃત ચાર ભૂમિકાને પ્રીતિ, ભક્તિ આદિ ચાર અનુષ્ઠાનરૂપે બતાવી છે. બાકી તો દરેક

પ્રકારના સદ્અનુષ્ઠાનની અવાંતર ભૂમિકાઓ અસંખ્યાત ભેદવાળી હોઈ શકે છે.

પ્રીતિઅનુષ્ઠાનમાં ભગવાનના સદ્અનુષ્ઠાન પ્રત્યે જીવને અત્યંત પ્રીતિ હોય છે. આ અનુષ્ઠાન તેને હિતકારી લાગે છે અને તેના માટે તે આનંદનું સાધન હોય છે. પ્રીતિની તરતમતાથી આ પ્રીતિઅનુષ્ઠાનના અનેક ભેદો પડી શકે છે.

અનુષ્ઠાનના વિષયમાં જ્યારે “આ અનુષ્ઠાન મારા માટે ગુણવૃદ્ધિનું કારણ છે” એવી બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય અને એવું માનીને અત્યંત ભક્તિપૂર્વક જે અનુષ્ઠાન સેવવામાં આવે તે ભક્તિઅનુષ્ઠાન બને છે. ભક્તિની તરતમતાથી આ અનુષ્ઠાન પણ અવાંતર અનેક ભેદવાળુ હોઈ શકે છે.

પત્ની એ પ્રીતિનું સ્થાન હોવાથી જ્યારે તેને વસ્ત્ર-આભરણાદિ અપાય છે ત્યારે પ્રીતિપૂર્વક અપાય છે, તેવી જ રીતે પ્રીતિઅનુષ્ઠાનમાં અનુષ્ઠાન પ્રીતિપૂર્વક કરાય છે. માતા પોતાના પ્રત્યે ઉપકારનું કારણ હોવાથી પોતાના ગુણનું કારણ છે, તેથી તેના પ્રત્યે ભક્તિભાવ હોય છે. આ ભક્તિભાવને કારણે માતાને જ્યારે વસ્ત્રાદિ અપાય ત્યારે ભક્તિભાવથી અપાય છે. આવી જ રીતે ભક્તિઅનુષ્ઠાનમાં અનુષ્ઠાન ગુણવૃદ્ધિનું કારણ દેખાય છે માટે તે અનુષ્ઠાન ભક્તિથી સેવાય છે. આ કાળમાં અનુષ્ઠાન ઉપકારક લાગે છે, ગુણવૃદ્ધિનું કારણ લાગે છે.

આ બંને પ્રકારના સદ્અનુષ્ઠાનમાં ભગવાન પ્રત્યે આદરભાવ હોવા છતાં પણ બંનેમાંથી એકમાં પણ યથાર્થ આગમ-પરંતંત્રતા નથી હોતી. પરંતુ ભક્તિઅનુષ્ઠાન જ જ્યારે પ્રકર્ષ બને છે ત્યારે તે વચનાનુષ્ઠાન બની જાય છે. જીવ આ અનુષ્ઠાન આગમને પરંતંત્ર રહીને શક્તિના પ્રકર્ષથી કરી શકે છે, માટે જ એને વચનાનુષ્ઠાન કહેવાય છે.

વચનઅનુષ્ઠાનના સેવનના પ્રકર્ષથી જ ઉચિત પ્રવૃત્તિઓમાં પ્રયત્ન કરવાનો જ્યારે જીવને સહજ પરિણામ પ્રગટે છે, ત્યારે તે અસંગભાવમાં આવે છે. તે વખતે તેનું ચિત્ત દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવમાં સર્વથા અપ્રતિબદ્ધ હોય છે. તેથી વીતરાગ સાથે તન્મયતા આવે તેવો ધ્યાનનો ઉપયોગ હોય છે. આ ધ્યાનનો ઉપયોગ જ પ્રકર્ષ બનીને કેવળજ્ઞાનનું કારણ બને છે. પ્રીતિ આદિ ચાર અનુષ્ઠાનમાં આ છેલ્લું અનુષ્ઠાન જ અનાલંબનયોગરૂપ, છેલ્લા યોગભેદસ્વરૂપ છે. આમ, સ્થાનાદિ પાંચ યોગના ભેદનો પાંચમો અનાલંબનયોગ અને પ્રીતિ આદિ ચાર અનુષ્ઠાનમાંથી છેલ્લું અસંગઅનુષ્ઠાન એક જ છે. ॥૧૭-૧૮॥

અવતરણિકા :-

અઢારમી ગાથામાં કહ્યું કે અસંગઅનુષ્ઠાન એ અનાલંબનયોગરૂપ છે. હવે તે અનાલંબનયોગ પણ સર્વથા અનાલંબનરૂપ નથી, તે બતાવવા માટે કહે છે -

આલંબણં પિ એયં રૂવિમરૂવી ય ઇત્ય પરમુ ત્તિ ।

તમ્ગુણપરિણિરૂવો સુહુમોઽણાલંબણો નામ ॥૧૧॥

આલમ્બનમપ્યેતદ્ રૂપ્યરૂપી ચાત્ર પરમ ઇતિ ।

તદ્ગુણપરિણતિરૂપઃ સૂક્ષ્મોઽનાલમ્બનો નામ ॥૧૧॥

અન્વયાર્થ :-

ઇત્ય અહીં=યોગની વિચારણામાં એયં આલંબણં પિ આ આલંબન પાણ રૂવિમ્ રૂપી ય પરમુ અરૂવી અને બીજું અરૂપી ત્તિ એ પ્રમાણે (બે પ્રકારનાં છે).

તમ્ગુણપરિણિરૂવો તેના ગુણો સાથે સમાપત્તિસ્વરૂપ પરિણતિરૂપ એટલે કે જે બીજા પ્રકારનો અરૂપી આલંબનસ્વરૂપ સિદ્ધાત્મા છે, તે સિદ્ધાત્માના ગુણોની સાથે સમાપત્તિસ્વરૂપ જે પરિણતિ છે, તે પરિણતિરૂપ સુહુમોઽણાલંબણો નામ સૂક્ષ્મ અનાલંબન નામનો (યોગ છે) અથવા પાઠાન્તરથી સૂક્ષ્મ આલંબન નામનો યોગ છે.

ગાથાર્થ :-

યોગની વિચારણામાં આ આલંબન પાણ રૂપી અને અરૂપી એમ બે પ્રકારનાં છે. સિદ્ધાત્મા એ અરૂપી આલંબનસ્વરૂપ છે. તે સિદ્ધાત્માના કેવળજ્ઞાનાદિ ગુણો સાથે જીવની સમાપત્તિરૂપ પરિણતિ એ સૂક્ષ્મ અનાલંબન નામનો યોગ છે અથવા પાઠાન્તરથી સૂક્ષ્મ આલંબન નામનો યોગ છે.

ભાવાર્થ :-

યોગની વિચારણામાં આ આલંબન પાણ બે પ્રકારનું છે. એક રૂપી આલંબન જે સમવસરાણમાં રહેલા જિનસ્વરૂપ કે જિનેશ્વરની પ્રતિમા સ્વરૂપ છે અને બીજું અરૂપી આલંબન જે અરૂપી એવા સિદ્ધાત્મા સ્વરૂપ છે.

બીજા પ્રકારનું આલંબન તે ગાથાના ઉત્તરાર્ધથી બતાવે છે - સિદ્ધાત્માના જે કેવલજ્ઞાનાદિ ગુણો છે, તે ગુણોને અવલંબીને ધ્યાતાની સમાપત્તિરૂપે જે પરિણતિ હોય છે, તે પરિણતિરૂપ સૂક્ષ્મ અનાલંબનયોગ છે.

તાત્પર્ય એ છે કે કોઈ જીવ સ્થાન, ઊર્ણ, અર્થ અને આલંબનમાં યત્ન કરીને જ્યારે શક્તિના પ્રકર્ષવાળો થાય છે ત્યારે સિદ્ધ પરમાત્માના સ્વરૂપને પકડવા માટે ઉપયોગવાળો થાય છે. તે વખતે તે સૂત્રનું કે સૂત્રના અર્થનું કે સિદ્ધ પરમાત્માને કહેનારા શબ્દોનું કે મૂર્તિનું આલંબન લેતો નથી, પરંતુ કેવલજ્ઞાનાદિમય એવી જે જીવની પરિણતિ છે તે પરિણતિને જ શ્રુતના બળથી જોવા પ્રયત્ન કરે છે. અને ઉપયોગની તન્મયતાને કારણે

તે વખતે તેનો ઉપયોગ સિદ્ધ પરમાત્માના સ્વરૂપને જ પકડવા માટે યત્નવાળો હોય છે, જે અનાલંબનયોગ છે.

પાઠાન્તર પ્રમાણે તદ્દગુણપરિણતિરૂપ સૂક્ષ્મ આલંબન યોગ છે અને તે આલંબન અલ્પ હોવાને કારણે તેને ‘અનાલંબનયોગ’ પણ કહેવાય છે, તે પ્રકારે અર્થથી યોજન કરવું. ॥૧૭-૧૮॥

અવતરણિકા :-

ગાથા - ૧૮ માં બતાવ્યું કે અસંગઅનુષ્ઠાન તે અનાલંબનયોગરૂપ છે. ગાથા - ૧૯ માં બતાવ્યું કે તે અનાલંબનયોગ આલંબનરૂપ પણ છે, અને હવે અનાલંબનયોગના ક્ષણની પરંપરા બતાવે છે -

एयमि मोहसागरतरणं सेढी य केवलं चेव ।

तत्तो अजोगजोगो कमेण परमं च निव्वाणं ॥૨૦॥

एतस्मिन्मोहसागरतरणं श्रेणिश्च केवलं चैव ।

ततोऽयोगयोगः क्रमेण परमं च निर्वाणम् ॥૨૦॥

અવ્યયાર્થ :-

एयमि આ હોતે છતે=નિરાલંબનધ્યાન હોતે છતે **મોહસાગરતરણં** મોહસાગરનું તરાણ છે. **य सेढी** અને તેનાથી શ્રેણી (સમાપ્ત થાય છે) **च** અને (ત્યાર પછી) **केवलं एव** કેવલજ્ઞાન જ થાય છે. **तत्तो अजोगजोगो** ત્યાર પછી અયોગનો યોગ **च कमेण परमं निव्वाणं** અને (નિરાલંબનધ્યાન દ્વારા પૂર્વના બતાવેલા) ક્રમથી પરમ નિર્વાણ (થાય છે.)

ગાથાર્થ :-

નિરાલંબનધ્યાન હોતે છતે મોહસાગરનું તરાણ છે, અને તેનાથી શ્રેણી સમાપ્ત થાય છે અને ત્યાર પછી કેવલજ્ઞાન જ થાય છે. ત્યાર પછી અયોગનો યોગ અને ક્રમથી પરમ નિર્વાણ થાય છે.

ભાવાર્થ :-

જીવમાં એક વાર જ્યારે નિરાલંબન ધ્યાન આવે છે, ત્યારે તે ધ્યાન મોહસાગરને પાર કરવા તરાણ સમું બની જાય છે અને તેથી ત્યારે જીવ મોહસાગરને તરી શકે છે. મોહસાગરને પાર કરે એટલે શ્રેણી સમાપ્ત થાય છે. શ્રેણી સમાપ્ત થાય એટલે ધાતીકર્મોનાં

આવરાગો ખરી પડે છે અને જીવને કેવળજ્ઞાન થાય છે. કેવળજ્ઞાન સાથે બાકી રહેલ આયુષ્ય જ્યારે પૂર્ણ થવા આવે છે ત્યારે અયોગનો યોગ થાય છે અને જીવ અનંત સુખ ભોગવવા મોક્ષે સિધાવે છે. આમ, જીવ નિરાલંબન ધ્યાન દ્વારા ક્રમથી પરમ નિર્વાણ પ્રાપ્ત કરે છે.

અહીં વિશેષથી એ ધ્યાનમાં રાખવું કે યોગવિંશિકાની શરૂઆતમાં જે સ્થાનાદિ પાંચ યોગો બતાવ્યા હતા, તે જ યોગો ઈચ્છા-પ્રવૃત્તિ આદિ ચાર ભેદથી ક્રમસર વૃદ્ધિ પામે છે. તે સ્થાનાદિ ઈચ્છાદિના ક્રમથી વૃદ્ધિને પામીને અનાલંબનયોગનું કારણ બને છે. આગળ આપણે વિચારી ગયા કે આ અનાલંબનયોગ જ ક્રમસર પરમ નિર્વાણ પ્રાપ્ત કરાવે છે. તેથી સ્થાનાદિમાં કરાયેલો યત્ન મહાત્માઓ માટે મોક્ષરૂપ ફળમાં વિશ્રાન્ત થાય છે. આથી મોક્ષાર્થીએ સ્થાનાદિમાં દૃઢ યત્ન કરવો જોઈએ. ॥૧૭-૨૦॥

॥ ઇતિ યોગવિંશિકા સમ્પદશી ॥

॥ કેવલજ્ઞાનવિંશિકા અષ્ટાદશી ॥

અવતરણિકા :-

પૂર્વવિંશિકામાં યોગનું સ્વરૂપ બતાવીને અંતે વીસમી ગાથામાં બતાવ્યું કે, નિરાલંબન ધ્યાન થાય ત્યારે મોહસાગરનું તરાણ થાય છે અને તેનાથી ક્ષપકશ્રેણી દ્વારા કેવલજ્ઞાન થાય છે. તેથી હવે કેવલજ્ઞાન શું છે તે બતાવતાં કહે છે -

કેવલનાણમણંતં જીવસરૂવં તયં નિરાવરણં ।

લોગાલોગપગાસગમેગવિહં નિચ્ચજોઙ્ગ તિ ॥૧॥

કેવલજ્ઞાનમનન્તં જીવસ્વરૂપં તન્નિરાવરણમ્ ।

લોકાલોકપ્રકાશકમેકવિધં નિત્યજ્યોતિરિતિ ॥૧॥

અન્યાર્થ :-

તયં કેવલનાણમ્ તે=પૂર્વવિંશિકામાં જે કહ્યું હતું કે, શ્રેણીથી કેવળજ્ઞાન થાય છે, તે કેવળજ્ઞાન અણંતં અનંત છે, જીવસરૂવં જીવ સ્વરૂપ છે, નિરાવરણં અનાવરાણ છે, લોગાલોગપગાસગમ્ લોકાલોક પ્રકાશક છે, એગવિહં એકવિધ છે (અને) નિચ્ચજોઙ્ગ નિત્યજ્યોતિરૂપ છે.

‘તિ’ પાદપૂર્તિ માટે છે.

ગાથાર્થ :-

પૂર્વવિંશિકામાં કહ્યું હતું કે, શ્રેણીથી કેવળજ્ઞાન થાય છે. એ કેવળજ્ઞાન અનંત છે, જીવ સ્વરૂપ છે, નિરાવરાણ છે, લોકાલોક પ્રકાશક છે, એકવિધ છે અને નિત્યજ્યોતિરૂપ છે.

ભાવાર્થ :-

કેવળજ્ઞાન એટલે સંપૂર્ણ જ્ઞાન અથવા એકલું જ્ઞાન. જ્યાં અજ્ઞાન ન હોય તેને કેવળજ્ઞાન કહેવાય છે. કેવળજ્ઞાન અનંત છે, કારણ કે પ્રગટ્યા પછી કાળની અપેક્ષાએ તે અંત વગરનું છે. બીજી રીતે વિચારતાં અનંત દ્રવ્યો અને અનંત પર્યાયો કેવળજ્ઞાન દ્વારા જાણાય છે માટે કેવળજ્ઞાન અનંત છે. દરેક દ્રવ્યોના ભૂત અને ભવિષ્યના અનંત પર્યાયોને પ્રત્યક્ષ રીતે કેવળજ્ઞાન દ્વારા જાણી શકાય છે, માટે પણ તેને અનંત કહેવાય છે.

કેવળજ્ઞાન જીવનું સ્વરૂપ છે. મતિજ્ઞાન આદિ જ્ઞાનો કર્મના ક્ષયોપશમથી થનારા જીવના પરિણામરૂપ છે, પરંતુ કેવળજ્ઞાનની જેમ જીવના સ્વરૂપરૂપ નથી તે બતાવવા માટે કેવળજ્ઞાન જીવનું સ્વરૂપ છે, તેમ કહેલ છે.

વળી કેવળજ્ઞાન સંપૂર્ણ આવરણ દૂર થવાથી થાય છે, તેથી નિરાવરણ છે. જ્યારે અન્ય ચાર જ્ઞાન આવરણના ક્ષયોપશમભાવથી થતાં હોવા છતાં નિરાવરણરૂપ નથી.

તે ઉપરાંત કેવળજ્ઞાન ‘પંચાસ્તિકાય’રૂપ લોક અને ‘અંત વગરના આકાશ’રૂપ અલોકને પ્રકાશ કરનાર છે. કેવળી લોક-અલોક બંનેને યથાર્થરૂપે કેવળજ્ઞાનથી જોઈ શકે છે.

વળી તે કેવળજ્ઞાન એક પ્રકારનું છે, અર્થાત્ મતિજ્ઞાનની જેમ ક્ષયોપશમના ભેદથી અનેક પ્રકારનું નથી, પરંતુ એક પ્રકારનું છે. તેથી દરેક કેવલીઓનું કેવળજ્ઞાન સમાન જ હોય છે. તેમાં તરતમતાકૃત ભેદ નથી હોતો. વળી તે કેવળજ્ઞાન નિત્યજ્યોતિ સ્વરૂપ છે, તેથી ક્યારેય પાણ તે કેવળજ્ઞાનનો પ્રકાશ નાશ પામતો નથી. ॥૧૮-૧૯॥

અવતરણિકા:-

પૂર્વ ગાથામાં કેવળજ્ઞાનનું સ્વરૂપ બતાવ્યું. હવે મતિજ્ઞાનાદિમાં જેમ દર્શન પૃથક્ છે, તેમ કેવળજ્ઞાનમાં કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન એ બે જુદાં નથી તે બતાવવા માટે કહે છે-

મળપજ્જવનાણંતો નાળસ્સ ય દંસણસ્સ ય વિસેસો ।

કેવલનાણં પુળ દંસણં તિ નાણં તિ ય સમાણં ॥૨॥

મનઃપર્યવજ્ઞાનાન્તો જ્ઞાનસ્ય ચ દર્શનસ્ય ચ વિશેષઃ ।

કેવલજ્ઞાનં પુનર્દર્શનમિતિ જ્ઞાનમિતિ ચ સમાનમ્ ॥૨॥

અન્યાર્થ:-

મળપજ્જવનાણંતો મનઃપર્યવજ્ઞાન સુધી નાળસ્સ ય દંસણસ્સ ય જ્ઞાનનો અને દર્શનનો વિસેસો ભેદ છે. પુન વળી દંસણં તિ નાણં તિ ય દર્શન એ પ્રમાણે અને જ્ઞાન એ પ્રમાણે કેવલનાણં સમાણં કેવળજ્ઞાન સમાન છે.

ગાથાર્થ:-

મનઃપર્યવજ્ઞાન સુધી જ્ઞાનનો અને દર્શનનો ભેદ છે. વળી કેવળદર્શન અને કેવળજ્ઞાન એ પ્રમાણે કેવળજ્ઞાન સમાન છે, એટલે કે કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન એક જ છે.

ભાવાર્થ :-

છબ્રસ્થનો ઉપયોગ પ્રારંભિક સામાન્યરૂપે હોય છે અને પછી વિશેષરૂપે થાય છે. તેથી મત્યાદિ ચાર જ્ઞાનોમાં પ્રથમ દર્શનનો ઉપયોગ હોય છે અને પછી જ્ઞાનનો ઉપયોગ ક્રમસર વિકસે છે. આથી ગાથાના પૂર્વાર્ધમાં કહ્યું કે, મનઃપર્યવજ્ઞાન સુધી જ્ઞાન અને દર્શનનો ભેદ છે. પરંતુ કેવળજ્ઞાનમાં છબ્રસ્થના જ્ઞાનની જેમ પ્રથમ કેવળદર્શન અને પછી કેવળજ્ઞાન એવું નથી હોતું, અથવા તો કર્મગ્રંથના મત પ્રમાણે પ્રથમ કેવળજ્ઞાન અને પછી કેવળદર્શન થાય છે, પણ તે તાર્કિકોને માન્ય નથી. તેમના મતે તો કેવળજ્ઞાન જ કેવળદર્શનરૂપ છે. અર્થાત્ કેવળજ્ઞાન કહો કે કેવળદર્શન કહો, બંને એકાર્થવાચી શબ્દ છે, તેમ શ્રી સિદ્ધસેનદિવાકરસૂરિજી અને ગ્રંથકાર જેવા તાર્કિકો માને છે.

અહીં વિશેષ એ છે કે કેવળજ્ઞાન સર્વદ્રવ્ય અને સર્વપર્યાયિને એક કાળમાં જુએ છે. તેથી તે કેવળજ્ઞાનના એક ઉપયોગમાં જ દેખાતાં સર્વ દ્રવ્યોના જ્ઞાનને સામે રાખીને તેને કેવળદર્શન કહી શકાય, કેમ કે દ્રવ્ય એ સામાન્યરૂપ છે. અને કેવળજ્ઞાનના તે જ ઉપયોગમાં સર્વ દ્રવ્યોના સર્વ પર્યાયોના જ્ઞાનને સામે રાખીને કેવળજ્ઞાન કહેવાય, કારણ કે પર્યાય એ વિશેષરૂપ છે. ॥૧૮-૨॥

અવતરણિકા :-

કેવળજ્ઞાનના બોધની મર્યાદાને સ્પષ્ટ બતાવવા માટે કહે છે -

સંભિન્નં પાસંતો લોગમલોગં ચ સવ્વઓ નેયં ।

તં નત્થિ જં ન પાસઇ ભૂયં ભવ્વં ભવિસ્સં ચ ॥૩॥

સંભિન્નં પશ્યંલ્લોકમલોકં ચ સર્વંતો જ્ઞેયમ્ ।

તન્નાસ્તિ યન્ન પશ્યતિ ભૂતં ભવ્યં ભવિષ્યચ્ચ ॥૩॥

અન્વયાર્થ :-

સવ્વઓ સંભિન્નં નેયં લોગં ચ અલોગં પાસંતો સર્વથી પરિપૂર્ણ જ્ઞેય એવા લોક અને અલોકને જોતો તં નત્થિ ભૂયં ભવ્વં ભવિસ્સં ચ તે ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્ય નથી, જં ન પાસઇ જેને (કેવળજ્ઞાની) ન જોતા હોય.

ગાથાર્થ :-

સર્વથી પરિપૂર્ણ જ્ઞેય એવા લોક અને અલોકને જોતો, તે ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્ય નથી, જેને કેવળજ્ઞાની જોતા ન હોય.

ભાવાર્થ :-

કેવલી કેવળજ્ઞાનથી લોક-અલોક સંપૂર્ણ જુએ છે અને સર્વ બાજુથી જુએ છે, અને તે લોક-અલોકના ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્યના તમામ પર્યાયોને એક જ સમયે જુએ છે. તેથી જગતમાં તેના જ્ઞાનનો વિષય ન હોય તેવું કોઈ દ્રવ્ય નથી કે દ્રવ્યનો કોઈ પર્યાય નથી. આવા પ્રકારના પરિપૂર્ણ જ્ઞાનસ્વરૂપ કેવળજ્ઞાન છે. ॥૧૮-૩॥

✽ અહીં ‘સંભિન્ન’ લોક-અલોક કહેવાથી સંપૂર્ણ લોક-અલોક ગ્રહણ થાય છે, તો પણ લોક-અલોકના સર્વ પર્યાયોનું જ્ઞાન ગ્રહણ થતું નથી. તેને ગ્રહણ કરવા માટે ‘સર્વ’થી કહ્યું છે. આથી કેવળી સર્વ દ્રવ્યના સર્વ પર્યાયોને ગ્રહણ કરે છે તેવો અર્થ પ્રાપ્ત થાય.

અવતરણિકા :-

પૂર્વની ગાથામાં બતાવ્યું કે, કેવલી ત્રણેય કાળના સર્વ જ્ઞેયને જુએ છે, ત્યાં પ્રશ્ન થાય કે, ભૂતકાળના ભાવો વર્તમાનમાં નથી હોતા અને ભવિષ્યના ભાવો પણ ભવિષ્યમાં થનારા હોય છે, પણ વર્તમાનમાં નથી હોતા. તેથી ત્રણેય કાળના ભાવોને વર્તમાનમાં કેવી રીતે જોઈ શકાય? તે બતાવવા માટે કહે છે -

ભૂઅં ભૂઅત્તેણં ભવ્વં પેણ તહ ભવિસ્સં ચ ।

પાસઈ ભવિસ્સભાવેણ જં ઇમં નેયમેવં તિ ॥૪॥

ભૂતં ભૂતત્વેન ભવ્યમપ્યેતેન તથા ભવિષ્યચ્ચ ।

પશ્યતિ ભવિષ્યદ્ભાવેન યદિદં જ્ઞેયમેવમિતિ ॥૪॥

અન્વયાર્થ :-

ભૂઅં ભૂઅત્તેણં ભૂતને ભૂતરૂપે તહ ભવ્વં પેણ તથા વર્તમાનને પણ વર્તમાનરૂપે ચ ભવિસ્સં ભવિસ્સભાવેણ પાસઈ અને ભવિષ્યને ભવિષ્ય ભાવથી જુએ છે. જં જે કારણથી ઇમં નેયમ્ આ=પૂર્વ ગાથાના કથનથી ગ્રંથકારની બુદ્ધિમાં ઉપસ્થિત એવું આ જ્ઞેય એવં આવું છે.

✽ તિ પાદપૂર્તિ માટે છે.

ગાથાર્થ :-

કેવળજ્ઞાની ભૂતને ભૂતરૂપે તથા વર્તમાનને વર્તમાનરૂપે અને ભવિષ્યને ભવિષ્યભાવથી જુએ છે. જે કારણથી પૂર્વ ગાથાના કથનથી ગ્રંથકારની બુદ્ધિમાં ઉપસ્થિત

એવું આ જ્ઞેય આવું છે.

ભાવાર્થ :-

ભૂતકાળના ભાવો ભૂતકાળમાં વર્તમાનરૂપે હતા અને ભવિષ્યના ભાવો ભવિષ્યકાળમાં વર્તમાનરૂપે હશે. તેથી ભૂતકાળના ભાવોને વર્તમાનમાં વર્તમાનરૂપે જોવા તે મિથ્યાજ્ઞાન છે, અને ભવિષ્યના ભાવોને વર્તમાનમાં વર્તમાનરૂપે જોવા તે પણ મિથ્યાજ્ઞાન છે. ભૂતના ભાવો તો વર્તમાનમાં ભૂતરૂપે છે અને ભવિષ્યના ભાવો પણ વર્તમાનમાં ભવિષ્યરૂપે છે. કેવલીનું કેવળજ્ઞાન સર્વ કર્મના નાશથી ઉત્પન્ન થયું છે અને તે જ્ઞાનનો સ્વભાવ જ્ઞેયમાત્રને જાણાવવાનો છે. તેથી નિરાવરણ એવું કેવળીનું કેવળજ્ઞાન ભૂતના ભાવોને ભૂતરૂપે વર્તમાનમાં જુએ છે, વર્તમાનના ભાવોને વર્તમાનરૂપે વર્તમાનમાં જુએ છે અને ભવિષ્યના ભાવોને ભવિષ્યરૂપે વર્તમાનમાં જુએ છે. તેનું કારણ એ છે કે દરેક જ્ઞેય પદાર્થ એવા જ છે. ॥૧૮-૪॥

અવતરણિકા :-

પૂર્વની ગાથાના અંતે કહ્યું કે આ જ્ઞેય આવું જ છે. તે જ વાતને યુક્તિથી બતાવતાં કહે છે -

નેયં ચ વિસેસેણં વિગમઇ કેનાવિ ઇહરથા નેયં ।

નેયં તિ તઓ ચિત્તં એયમિણં જુત્તિજુત્તં તિ ॥૫॥

જ્ઞેયં ચ વિશેષેણ વિગમયતિ કેનાપીતરથા નૈતત્ ।

જ્ઞેયમિતિ તતશ્ચિત્રં એવમેતદ્યુક્તિયુક્તમિતિ ॥૫॥

અન્યાર્થ :-

નેયં ચ અને જ્ઞેય કેનાવિ વિસેસેણં વિગમઇ કોઈક પણ વિશેષ સ્વરૂપે નાશ પામે છે. (પરંતુ સર્વથા નાશ નથી પામતું.) ઇહરથા આવું ન માનો તો=વિશેષરૂપે નાશ થાય છે એવું ન માનો અને સર્વથા નાશ માનો તો, ન ઇયં નેયં તિ આ=તમે જેને જ્ઞેય માનો છો તે જ્ઞેય, જ્ઞેય જ નથી. કેમ કે જ્ઞેયના લક્ષણવાળું નથી. તઓ તે કારણથી એયં ચિત્તં આવા પ્રકારનું ચિત્ર ઇણં આ=જ્ઞેય જુત્તિજુત્તં યુક્તિયુક્ત છે.

✽ ઇહરથા પછી જે નેયં શબ્દ છે, તે ન ઇયં=ન એતદ્ અર્થમાં છે. અને તેમાં એતદ્ તે જ્ઞેયનો પરામર્શક છે. તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે આ જ્ઞેય, જ્ઞેય જ નથી.

✽ તિ એકાર અર્થમાં ગ્રહણ કરેલ છે.

❀ તિ પાદપૂર્તિ અર્થે છે.

ગાથાર્થ:-

અને જોય કોઈક પાણુ વિશેષ સ્વરૂપે નાશ પામે છે, પરંતુ સર્વથા નાશ નથી પામતું. આવું ન માનો તો આ જોય, જોય જ નથી. તે કારણથી આવા પ્રકારનું ચિત્ર અર્થાત્ આવા પ્રકારના અનેક સ્વરૂપવાળું જોય માનવું યુક્તિયુક્ત છે.

ભાવાર્થ:-

જગતના તમામ પદાર્થો જોય છે. તે જોય કોઈક વિશેષ રીતે નાશ પામે છે પણ સર્વથા નાશ પામતું નથી. જો જોયનો સર્વથા નાશ સ્વીકારીએ તો તે જોય, જોય જ રહે નહિ. કેમ કે “**ઉત્પાદવ્યયઘ્નોવ્યયુક્તં સત્**” એ પ્રકારે સત્નું લક્ષણ છે. તેથી જે સર્વથા નાશ પામતું હોય તે સત્ હોઈ શકે નહિ. જે સત્ હોય નહિ તે જોય બને નહિ. તેથી એ નક્કી થાય છે કે જોય કોઈક વિશેષરૂપે જ નાશ પામે છે, સામાન્યરૂપે નહિ.

આનાથી એ ફલિત થાય કે ભૂતકાળના પર્યાયો જે ભૂતમાં વર્તમાનરૂપે હતા તે વર્તમાનમાં વર્તમાનરૂપે નથી પરંતુ ભૂતરૂપે છે, કેમ કે પર્યાય પલટાય છે પણ સર્વથા નાશ પામતા નથી. તે જ રીતે ભવિષ્યના પર્યાયો પણ ભવિષ્યમાં વર્તમાનરૂપે હશે પરંતુ વર્તમાનમાં ભવિષ્યભાવથી છે. તેથી ભવિષ્યના ભાવો પણ વર્તમાનમાં સર્વથા અસત્ નથી, પરંતુ કોઈક વિશેષરૂપે અસત્ છે. તેથી જ આવા પ્રકારનું ચિત્ર જોય યુક્તિયુક્ત છે એમ કહેલ છે. તેનો ભાવ એ છે કે વર્તમાનમાં પણ ભૂતનો ભાવ ભૂતરૂપે વિદ્યમાન છે, ભવિષ્યનો ભાવ ભવિષ્યરૂપે વિદ્યમાન છે અને વર્તમાનનો ભાવ વર્તમાનરૂપે વિદ્યમાન છે. આવા પ્રકારના અનેક સ્વરૂપવાળું જોય માનવું એ યુક્તિયુક્ત છે. ॥૧૮-પા॥

અવતરણિકા:- ૬

ચોથી અને પાંચમી ગાથામાં યુક્તિથી બતાવ્યું હતું કે કેવલજ્ઞાન ત્રિકાળ વિષયવાળું છે, અને બીજી ગાથામાં કહેલ કે કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શન એક જ છે. તે વાતને ગાથા ૬ અને ૭ માં યુક્તિથી બતાવે છે -

સાગારાણાગારં નેયં જં નેયમુભયહા સર્વં ।

અણુમાદયં પિ નિયમા સામન્નવિસેસરૂવં તુ ॥૬॥

સાકારાનાકારં જ્ઞેયં યજ્ઞેયમુભયથા સર્વમ્ ।

અણ્વાદિકમપિ નિયમાત્સામાન્યવિશેષરૂપં તુ ॥૬॥

તા એયં પિ તહ ચ્ચિય તગ્ગાહગભાવઓ ડ નાયવ્વં ।

આગારોડવિ ય એયસ્સ નવરં તગ્ગહણપરિણામો ॥૭૥॥

તદેતદપિ તથૈવ તદ્ગ્રાહકભાવતસ્તુ જ્ઞાતવ્યમ્ ।

આકારોડપિ ચૈતસ્ય કેવલં તદ્ગ્રહણપરિણામઃ ॥૭૭॥

અન્વયાર્થ:-

સાગારાણાગારં સર્વં નેયં સાકાર-અનાકાર એવું સર્વ જ્ઞેય ઉભયહા નેયં ઉભયથા=બન્ને રૂપે, જ્ઞેય છે=જ્ઞાનનો વિષય છે.

(અહીં શંકા થાય કે આગુ અને આકાશ તે બન્ને નિત્ય છે. તેથી તે પરિવર્તનશીલ ન હોવાને કારણે તેનો સાકાર-નિરાકાર ભાવ કેવી રીતે સંભવે? તેનું નિરાકારાગુ કરવા માટે ગાથામાં ઉત્તરાર્થથી કહે છે -

અણુમાઇયં પિ નિયમા સામન્નવિસેસરૂવં તુ આગુ આદિ પાણુ નિયમથી સામાન્ય-વિશેષરૂપ જ છે. જં જે કારણથી (આકાર-અનાકાર એવું સર્વ જ્ઞેય ઉભયથા જ્ઞાનનો વિષય છે). ॥૭૮॥

અન્વયાર્થ:-

(જં જે કારણથી આકાર-અનાકાર એવું સર્વ જ્ઞેય ઉભયથા જ્ઞાનનો વિષય છે) તા તે કારણથી તગ્ગાહગભાવઓ ડ તદ્=જ્ઞેયનો ગ્રાહકભાવ હોવાને કારણે જ એયં પિ આ પાણુ=કેવળજ્ઞાન પાણુ તહ ચ્ચિય નાયવ્વં તેવા જ પ્રકારનું જાણવું=સાકાર અને અનાકાર રૂપ જ જાણવું.

(અહીં પ્રશ્ન થાય કે કેવળજ્ઞાનનો આકાર કેવો છે? તેથી ગાથાના ઉત્તરાર્થથી બતાવે છે -)

એયસ્સ ય અને આનો=કેવળજ્ઞાનનો આગારોડવિ આકાર પાણુ નવરં ફક્ત તગ્ગહણપરિણામો તેના=જ્ઞેયના, ગ્રહણપરિણામરૂપ છે. ॥૭૯॥

✽ અણુમાઇયં આદિમાં આદિ પદથી આકાશ ગ્રહણ કરેલ છે.

✽ તુ એવકાર અર્થમાં છે અને અણુમાઇયં પિ માં પિથી એ સમુચ્ચય છે કે આત્માદિ અન્ય પદાર્થો તો સામાન્ય વિશેષરૂપ છે, પરંતુ આગુ આદિ પાણુ સામાન્ય-વિશેષરૂપ છે.

✽ એયં પિ માં પિ અહીં અનાકાર અને સામાન્ય એકાર્થવાચી છે અને સાકાર અને વિશેષ એકાર્થવાચી છે.

✽ જે કારણથી નો અન્વય આગળની ગાથા - ૭ સાથે છે.

ગાથાર્થ :-

સાકાર-અનાકાર એવું સર્વ જ્ઞેય ઉભયથા જ્ઞાનનો વિષય છે.

અહીં શંકા થાય કે આગુ અને આકાશ નિત્ય છે. તેથી તે પરિવર્તનશીલ સંભવી શકે નહિ અને તેથી આગુ અને આકાશમાં સાકાર અને નિરાકાર ભાવ કઈ રીતે સંભવે? તેનું સમાધાન કરવા માટે ગાથાના ઉત્તરાર્થથી કહે છે કે-

આગુ આદિ પાણ નિયમથી સામાન્ય-વિશેષરૂપ જ છે. જે કારણથી સાકાર-અનાકાર એવું સર્વ જ્ઞેય જ્ઞાનનો વિષય છે, તે કારણથી જ્ઞેયનો ગ્રાહકભાવ હોવાને કારણે જ કેવળજ્ઞાન પાણ સાકાર-અનાકાર રૂપ જ જાણવું.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે કેવળજ્ઞાનનો આકાર કેવો છે? તેથી ગાથાના ઉત્તરાર્થથી બતાવતાં કહે છે કે-

કેવળજ્ઞાનનો આકાર પાણ ફક્ત જ્ઞેયના ગ્રહણપરિણામરૂપ છે.

ભાવાર્થ :-

જગતનાં સર્વ દ્રવ્યો સાકાર અને અનાકારરૂપ છે. તેથી કેવળજ્ઞાન પાણ સાકાર અને અનાકારરૂપ છે. કેમ કે કેવળજ્ઞાન તે સર્વ જ્ઞેય પદાર્થોના ગ્રાહકસ્વભાવવાળું છે. જ્યારે જ્ઞેય સાકાર અને અનાકાર રૂપ હોય ત્યારે કેવળજ્ઞાન પાણ સાકાર અને અનાકાર રૂપ હોય છે. અહીં સર્વ જ્ઞેયને સાકાર અનાકારરૂપ કહ્યું ત્યાં કોઈને શંકા થાય કે આગુ અને આકાશ નિત્ય છે તેથી તે સામાન્યરૂપ માની શકાય, પાણ વિશેષરૂપ માની શકાય નહિ. આ પ્રકારની નૈયાયિકની માન્યતાને સામે રાખીને કહે છે કે, આગુ આદિ પાણ નિયમથી સામાન્ય-વિશેષરૂપ છે. તેથી તમામ જ્ઞેય પદાર્થો સાકાર-અનાકારરૂપ છે. આથી જ કેવળજ્ઞાન પાણ સાકાર-અનાકારરૂપ છે. તેથી તેમાં કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન એવો ભેદ નથી, પરંતુ તે અનાકાર એવા સામાન્યને પાણ ગ્રહણ કરે છે તે અપેક્ષાએ કેવળજ્ઞાનને કેવળદર્શનરૂપે કહેવાય છે, અને સાકાર એવા વિશેષને પાણ ગ્રહણ કરે છે તે અપેક્ષાએ તે કેવળજ્ઞાનરૂપે કહેવાય છે.

કર્મગ્રંથના મત પ્રમાણે કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનનો ઉપયોગ ક્રમસર થાય છે, પાણ તે વાત પ્રસ્તુત ગ્રંથકારને માન્ય નથી, પરંતુ તેમના મતે તો પ્રતિક્ષાણ કેવળજ્ઞાનનો જ ઉપયોગ છે. કેવળજ્ઞાનની અંદર દ્રવ્ય અને પર્યાય એક સાથે જ પ્રતિભાસમાન થાય છે, માટે જ કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન એક જ છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે કેવળજ્ઞાનનો આકાર કેવો છે? તેથી કહે છે કે કેવળજ્ઞાનનો આકાર ફક્ત જ્ઞેયના ગ્રહણના પરિણામરૂપ છે. આશય એ છે કે જગતવર્તી ત્રાણેય કાળના

જેયો જે સમયે જે સ્વરૂપે પડેલા છે તે સમયે તે સ્વરૂપે જ જેયને ગ્રહાગુ કરે તેવો પરિણામ કેવળજ્ઞાનનો છે. તેનાથી અન્ય કોઈ બીજો પરિણામ કેવળજ્ઞાનનો નથી. ॥૧૮-૬/૭॥

અવતરણિકા :-

સાતમી ગાથાના ઉત્તરાર્ધમાં કહ્યું કે કેવલજ્ઞાનનો આકાર જેયના ગ્રહાગુના પરિણામરૂપ છે, અન્ય નહિ. તે જ વાતને દઢ કરતાં કહે છે -

इहरा उ अमुत्तस्सा को वाऽऽगारो न यावि पडिबिंबं ।

आदरिसगिव्व विसयस्स एस तह जुत्तिजोगाओ ॥८॥

इतरथा त्वमूर्तस्य को वाऽऽकारो न चापि प्रतिबिंबम् ।

आदर्शक इव विषयस्यैष तथा युक्तियोगात् ॥८॥

અન્યવાર્થ :-

इहरा उ વળી આવું ન માનો તો=જેયના ગ્રહાગુપરિણામરૂપ કેવળજ્ઞાનનો આકાર ન માનો તો **अमुत्तस्सा को वाऽऽगारो** અમૂર્ત એવા કેવળજ્ઞાનનો શો આકાર? (હોઈ શકે?)=કોઈ આકાર હોઈ શકે નહિ. **यावि पडिबिंबं** દર્પણમાં વિષયના પ્રતિબિંબ જેવો **एस** આ=કેવળજ્ઞાનનો આકાર છે **ण** તેમ ન કહેવું. **तह जुत्तिजोगाओ** કેમ કે તે પ્રકારની યુક્તિનો યોગ છે.

ગાથાર્થ :-

જેયના ગ્રહાગુપરિણામરૂપ કેવળજ્ઞાનનો આકાર ન માનો તો અમૂર્ત એવા કેવળજ્ઞાનનો કોઈ આકાર હોઈ શકે નહિ. વળી દર્પણમાં વિષયના પ્રતિબિંબ જેવો કેવળજ્ઞાનનો આકાર છે તેમ ન કહેવું, કેમ કે તે પ્રકારની યુક્તિનો યોગ છે.

✽ પંચમીના કારાગે કેમ કે શબ્દનો પ્રયોગ છે.

ભાવાર્થ :-

જેયના ગ્રહાગુપરિણામરૂપ કેવળજ્ઞાનનો આકાર ન માનો તો કેવળજ્ઞાન અમૂર્ત છે, તેથી તેનો કોઈ આકાર હોઈ શકે નહિ; કેમ કે મૂર્ત વસ્તુ જ સાકાર છે, અમૂર્ત વસ્તુ નિરાકાર છે. અહીં કોઈને પ્રથમ થાય કે દર્પણમાં, દર્પણ સન્મુખ રહેલા વિષયોનું પ્રતિબિંબ થાય છે, તેમ આત્મામાં રહેલ કેવળજ્ઞાનરૂપ દર્પણમાં જેયપદાર્થનું પ્રતિબિંબ પડે છે, અને તે જ કેવળજ્ઞાનનો આકાર છે. તેનું નિરાકારાગ કરતાં કહે છે કે દર્પણમાં વિષયના પ્રતિબિંબ

જેવો કેવળજ્ઞાનનો આકાર છે તેમ ન કહેવું, કેમ કે તે પ્રકારની યુક્તિનો યોગ છે. અને તે યુક્તિ જ આગળની ગાથાઓમાં સ્વયં ગ્રંથકાર બતાવવાના છે. ॥૧૮-૮॥

અવતરણિકા :- ૯ - ૧૦ - ૧૧

પૂર્વ ગાથામાં કહ્યું કે તે પ્રકારનો યુક્તિનો યોગ હોવાને કારણે દર્પણમાં પ્રતિબિંબના વિષયની જેમ કેવળજ્ઞાનનો આકાર નથી. તેથી હવે તે પ્રકારનો યુક્તિનો યોગ જ બતાવે છે -

સામા ઉ દિયા છાયા અભાસરગયા નિસિં તુ કાલાભા ।

સ ચ્વેય ભાસરગયા સદેહવન્ના મુણેયવ્વા ॥૧॥

શ્યામા તુ દિવા છાયા અભાસ્વરગતા નિશિ તુ કાલાભા ।

સૈવ ભાસ્વરગતા સ્વદેહવર્ણા જ્ઞાતવ્યા ॥૧॥

જે આરિસસ્સ અંતો દેહાવયવા હવંતિ સંકંતા ।

તેસિં તત્થુવલદ્ધી પગાસજોગા ણ ઇયરેસિં ॥૧૦॥

યે આદર્શસ્યાન્તર્દેહાવયવા ભવન્તિ સંક્રાન્તાઃ ।

તેષાં તત્રોપલબ્ધિઃ પ્રકાશયોગાન્નેતરેષામ્ ॥૧૦॥

છાયાણુવેહઓ ખલુ જુજ્જઇ આયરિસગે પુણ ઇમં તિ ।

સિદ્ધમ્મિ તેજશ્છાયાણુજોગવિરહા અદેહાઓ ॥૧૧॥

છાયાણુવેધતઃ ખલુ યુજ્યત આદર્શકે પુનરિદમિતિ ।

સિદ્ધે તેજશ્છાયાણુયોગવિરહાદદેહાત્ ॥૧૧॥

અન્યાર્થ :- ૯

દિયા દિવસમાં અભાસરગયા સામા ઉ છાયા અભાસ્વરગત શ્યામા જ છાયા (હોય છે.) નિસિં તુ કાલાભા વળી રાત્રિમાં (છાયા) એકદમ કાળી હોય છે. સ ચ્વેય અને તે જ છાયા ભાસરગયા સદેહવન્ના મુણેયવ્વા ભાસ્વરગત સ્વદેહના વર્ણવાળી જાણવી.

✽ પ્રાકૃતના નિયમાનુસાર ‘સ ચ્વેય’માં ‘સા’ નો ‘સ’ થયો છે.

✽ ઉ એકાર અર્થમાં છે.

ગાથાર્થ :-

દિવસમાં અભાસ્વરગત શ્યામા જ છાયા હોય છે, વળી રાત્રિમાં છાયા એકદમ કાળી હોય છે અને તે જ છાયા ભાસ્વરગત સ્વદેહના વાર્ગવાળી જાગવી.

અન્વયાર્થ :- ૧૦

આરિસસ્સ અંતો આરિસાની અંદરમાં જે દેહાવયવા સંકંતા હવંતિ જે દેહના અવયવો સંકાન્ત થાય છે તેસિં તેઓની=સંકાન્ત થયેલા દેહના અવયવોની પગાસજોગા પ્રકાશના યોગથી તત્થ ત્યાં=આરિસામાં ઉવલદ્ધી ઉપલબ્ધિ થાય છે. ઇયરેસિં જ ઈતરની નહિ=જે સંકાન્ત નથી થતા તેની ઉપલબ્ધિ નથી થતી.

ગાથાર્થ :-

આરિસાની અંદરમાં જે દેહના અવયવો સંકાન્ત થાય છે તેઓની પ્રકાશના યોગથી આરિસામાં ઉપલબ્ધિ થાય છે, પરંતુ જે સંકાન્ત નથી થતા તેઓની ઉપલબ્ધિ નથી થતી.

અન્વયાર્થ :- ૧૧

પુણ છાયાણુવેહઓ વળી છાયાના અનુવેધથી (પ્રવેશથી) ખલુ આયરિસો ખરેખર આદર્શમાં (દર્પણમાં) ઇમં આ=પૂર્વ ગાથામાં કહ્યું કે પ્રકાશના યોગથી છાયાની ઉપલબ્ધિ થાય છે તે જુજ્જિ તિ ઘટે છે. અદેહાઓ અદેહ હોવાને કારણે સિદ્ધમ્મિ તેજચ્છાયાણુજોગવિરહા સિદ્ધમાં તેજ અને છાયાના અનુયોગનો=સંબંધનો વિરહ હોવાથી (આદર્શમાં જેમ વિષયનું પ્રતિબિંબ થાય છે તેમ કેવળજ્ઞાનમાં વિષયનું પ્રતિબિંબ થાય છે તે ઘટતું નથી.)

ગાથાર્થ :-

વળી છાયાના પ્રવેશથી ખરેખર દર્પણમાં, પૂર્વ ગાથામાં કહ્યું તેમ, પ્રકાશના યોગથી છાયાની ઉપલબ્ધિ થાય છે તે ઘટે છે. પરંતુ સિદ્ધમાં અદેહ હોવાને કારણે તેજ અને છાયાના સંબંધનો વિરહ હોવાથી, આદર્શમાં જેમ વિષયનું પ્રતિબિંબ થાય છે તેમ કેવળજ્ઞાનમાં વિષયનું પ્રતિબિંબ થાય છે તે ઘટતું નથી.

ભાવાર્થ :-

દિવસમાં સ્થૂલ પદાર્થોની છાયા અભાસ્વર એવા જમીન આદિ પદાર્થો પર શ્યામ પડે છે અને રાતના તે જ પદાર્થોની છાયા અભાસ્વર એવી જમીન પર ગાદ કાળી પડે છે; જ્યારે ભાસ્વર એવા દર્પણ આદિમાં તેની સન્મુખ રહેલા પદાર્થની છાયા, પદાર્થના

દેહના વાર્ણવાળી પડે છે. જેમ કે દર્પાણની સન્મુખ રહેલા મનુષ્યની છાયા દર્પાણમાં મનુષ્યના દેહના વાર્ણવાળી દેખાય છે.

આ રીતે ભાસ્વર એવા જે દર્પાણાદિમાં દેહની છાયા પડે છે તે દર્પાણાદિમાં દેહમાંથી નીકળતાં પુદ્ગલ સંક્રાન્ત થાય છે અને દર્પાણમાં સંક્રાન્ત થયેલાં દેહનાં પુદ્ગલો પ્રકાશના યોગથી પ્રતિબિંબ તરીકે દેખાય છે. વળી જે દેહના અવયવો દર્પાણની સન્મુખ નથી હોતા તેનાં પુદ્ગલો દર્પાણમાં સંક્રાન્ત થતાં નથી. તેથી દર્પાણમાં પ્રતિબિંબ તરીકે તેની ઉપલબ્ધિ નથી થતી.

દસમી ગાથામાં કહ્યું તેમ છાયાના પ્રવેશથી ખરેખર દર્પાણમાં પ્રકાશના યોગથી છાયાની ઉપલબ્ધિ થાય છે તે ઘટે છે. એટલે કે દેહના અવયવો છાયારૂપે દર્પાણમાં સંક્રાન્ત થાય છે તેથી પ્રકાશના લીધે તે દેહના અવયવોની દર્પાણમાં ઉપલબ્ધિ થાય છે તે ઘટે છે. જે દર્પાણની જેમ સિદ્ધના જીવોનો પાણ પુદ્ગલાત્મક દેહ હોત, તો તે દેહરૂપી દ્રવ્યમાં, દર્પાણમાં જેમ જગતના પદાર્થોની છાયાની અને પ્રકાશની સંક્રાન્તિ થાય છે તેમ તેમાં પાણ કદાચ માની શકાત. પરંતુ સિદ્ધના જીવો દેહ વગરના હોય છે. તેથી અરૂપી એવા સિદ્ધના આત્મપ્રદેશોમાં જગતના પદાર્થોની છાયા કે પ્રકાશનાં પુદ્ગલોની સંક્રાન્તિ થઈ શકે નહીં. આ કારણે જ સિદ્ધના આત્માઓમાં આ વાત ઘટે નહીં, એટલે કે દર્પાણમાં જેમ વિષયનું પ્રતિબિંબ થાય છે અને પ્રકાશના યોગથી તે પ્રતિબિંબ દેખાય છે, તે જ રીતે સિદ્ધના આત્મામાં જ્ઞેય એવા વિષયોનું પ્રતિબિંબ થાય છે અને સિદ્ધના આત્મામાં પ્રતિબિંબિત થયેલા જ્ઞેય વિષયોની સિદ્ધના આત્માઓને ઉપલબ્ધિ થાય છે, તે વાત ઘટે નહીં. ॥૧૮-૯/૧૦/૧૧॥

અવતરણિકા:- ૧૨

પૂર્વની ગાથામાં બતાવ્યું કે દર્પાણની જેમ સિદ્ધના આત્મામાં પદાર્થોનું સંક્રમાણ થવાને કારણે બોધ થાય છે તેમ કહી શકાય નહિ, તે જ વાતને દૃઢ કરતાં કહે છે -

છાયાણૂહિં ન જોગોઽસંગત્તાઓ ડ હંદિ સિદ્ધસ્સ ।

છાયાણવોઽવિ સવ્વે વિ ણાઽણુમાઈણ વિજ્ઞંતિ ॥૧૨॥

છાયાણુભિર્ન યોગોઽસંજ્ઞત્વાત્તુ હન્ત સિદ્ધસ્ય ।

છાયાણવોઽપિ સર્વેઽપિ નાણ્વાદીનાં વિદ્યન્તે ॥૧૨॥

અન્યાર્થ:-

હંદિ ખરેખર સિદ્ધસ્સ અસંગત્તાઓ સિદ્ધનું અસંગપાણું હોવાને કારણે ડ જ

છાયાણૂહિં છાયાણુની સાથે ન જોગો યોગ નથી.

(અહીં શંકા થાય કે સિદ્ધના જીવો ભાવથી ભલે અસંગ છે, છતાં પાણ જેમ સિદ્ધક્ષેત્રમાં રહેલા પુદ્ગલનો સંગ દ્રવ્યથી તેઓને છે, તેમ છાયાણુનો સંગ દ્રવ્યથી સિદ્ધના જીવોને છે. તેથી કહે છે -)

અણુમાર્ણ સવ્વે વિ આણુ આદિ સર્વના **છાયાણવોઽવિ** છાયાણુઓ પાણ ન વિજ્ઞંતિ વિદ્યમાન નથી.

✽ સવ્વે વિ ના સ્થાને સવ્વેસિં પાઠ હોવાની સંભાવના છે.

✽ ઉ એવકાર અર્થમાં છે.

ગાથાર્થ :-

ખરેખર સિદ્ધનું અસંગપાણું હોવાને કારણે જ છાયાણુની સાથે યોગ નથી.

(અહીં શંકા થાય કે સિદ્ધના જીવો ભાવથી ભલે અસંગ છે, છતાં પાણ જેમ સિદ્ધક્ષેત્રમાં રહેલા પુદ્ગલનો સંગ દ્રવ્યથી તેઓને છે, તેમ છાયાણુનો સંગ દ્રવ્યથી સિદ્ધના જીવોને છે. તેથી કહે છે -)

આણુ આદિ સર્વના છાયાણુઓ પાણ વિદ્યમાન નથી.

ભાવાર્થ :-

સિદ્ધના જીવો સર્વથા સંગરહિત છે, તેથી છાયાણુનો સંગ તેઓને થઈ શકે નહિ. માટે દર્પણની જેમ સિદ્ધમાં જગતના પદાર્થો સંક્રમાણ પામે છે તેમ કહી શકાય નહિ.

સિદ્ધના આત્માઓને કર્મની સાથે કે શરીરની સાથે દ્રવ્યથી સંગ નથી, તેથી ભાવથી પાણ કોઈ પદાર્થનો સંગ નથી. હવે જો છાયા આણુઓ તેમાં સંક્રમાણ થાય છે તેમ સ્વીકારીએ તો છાયાના પરમાણુ સાથે સિદ્ધના જીવોને સંગ છે તેમ માનવું પડે, અને શાસ્ત્રકારો સિદ્ધને સર્વથા અસંગ કહે છે માટે તેઓને છાયાણુઓનો સંબંધ નથી એમ કહેલ છે.

અહીં શંકા થાય કે સિદ્ધના જીવોને શરીર કે કર્મ સાથે જેવો અસંગ ભાવ છે તેવો જ અસંગભાવ છાયાણુઓ સાથે સિદ્ધના જીવોને ભલે હોય, પરંતુ સિદ્ધના આત્માઓ જે આકાશમાં રહેલા છે તે આકાશમાં રહેલા સ્કંધો સાથે જેમ સંયોગ સંબંધ છે, તેમ જગતના પદાર્થોના છાયાણુ સાથે સંયોગ સંબંધ સ્વીકારીને, તેઓને જ્ઞાન થાય છે તેમ માનીએ તો શું વાંધો?

તેથી ગાથાના ઉત્તરાર્થથી કહે છે કે પરમાણુ અને દ્વાણુક આદિ સૂક્ષ્મ સ્કંધોના અને જીવન્મુક્તિસ્થિતિ આદિ અરૂપી દ્રવ્યોના છાયાણુઓ વિદ્યમાન નથી, માત્ર બાદર

સ્કંધોમાંથી જ ધ્યાયાગુઓ નીકળે છે. તેથી જો ધ્યાયાગુના સંયોગને કારણે સિદ્ધના જીવો જગતના તમામ પદાર્થોને જાગૃતા હોય તો સર્વ પદાર્થોનું જ્ઞાન તેઓને થઈ શકે નહિ, પરંતુ જેમાંથી ધ્યાયાગુઓ નીકળે છે તેટલા જ સીમિત પદાર્થોનું જ્ઞાન તેઓને થાય; જ્યારે સિદ્ધના જીવો તો ત્રણેય કાળના સર્વ પદાર્થોને એક સમયે જાણે છે, તેથી દર્પાગુની જેમ જોય પદાર્થોનું સંક્રમાગુ સિદ્ધમાં માનવું ઉચિત નથી. ॥૧૮-૧૨॥

અવતરણિકા:- ૧૩

પૂર્વની ગાથામાં સ્થાપન કર્યું કે આગુ આદિ સર્વ પદાર્થોના ધ્યાયાગુઓ વિદ્યમાન નથી, તેથી સિદ્ધના કેવલજ્ઞાનમાં જોયના ધ્યાયાગુઓના સંક્રમાગુથી સિદ્ધોને જોયનું જ્ઞાન થાય છે તેમ માની શકાય નહિ. તેથી અન્ય કોઈ તેની સંગતિ બીજી રીતે કરે તે પાણ ઉચિત નથી, તે બતાવીને સિદ્ધનું કેવલજ્ઞાન કેવું છે, તે બતાવતાં કહે છે -

તંમિત્તવેયણં તહ ણ સેસગહણમણુમાણઓ વા વિ ।

તમ્હા સરૂવનિયયસ્સ એસ તગ્ગહણપરિણામો ॥૧૩॥

તન્માત્રવેદનં તથા ન શેષગ્રહણમનુમાનતો વાડપિ ।

તસ્માત્સ્વરૂપનિયતસ્યૈષ તદ્ગ્રહણપરિણામઃ ॥૧૩॥

અન્યાર્થ:-

તંમિત્તવેયણં તહ તદ્માત્રનું વેદન તે પ્રકારે છે=જે પદાર્થોમાંથી ધ્યાયાગુઓ નીકળે છે તે માત્રનું વેદન, જે પ્રકારે દર્પાગુમાં સંક્રાન્ત થયેલા પદાર્થોનું જ્ઞાન થાય છે તે પ્રકારે સિદ્ધમાં સંક્રાન્તિથી પુદ્ગલના ધ્યાયાગુઓનું વેદન છે, **વા વિ** અને **સેસગહણમણુમાણઓ** શેષનું ગ્રહણ અનુમાનથી છે=જે પદાર્થોમાંથી ધ્યાયાગુઓ નીકળતા નથી તેવા શેષ પદાર્થોનું ગ્રહણ અનુમાનથી છે **ણ એમ** ન કહેવું. **તમ્હા** તે કારાગુથી=ગાથા - ૯થી ગાથા - ૧૩ ના પૂર્વાર્ધ સુધીનું કથન કર્યું તે પ્રમાણે દર્પાગુમાં સંક્રાન્ત થયેલ ધ્યાયાની જેમ કેવલીને જોય પદાર્થનું જ્ઞાન થતું નથી તે કારાગુથી, **સરૂવનિયયસ્સ** સ્વરૂપનિયત એવા કેવલીના **એસ આ**=કેવલજ્ઞાનનો આકાર **તગ્ગહણપરિણામો** તદ્ગ્રહણ પરિણામ છે=જોયના ગ્રહણપરિણામરૂપ છે.

ગાથાર્થ:-

પૂર્વની ગાથામાં એવું સ્થાપન કર્યું કે આગુ આદિ સર્વ પદાર્થોના ધ્યાયાગુઓ વિદ્યમાન નથી, તેથી કેવલજ્ઞાનમાં જોયના ધ્યાયાગુઓના સંક્રમાગુથી સિદ્ધોને જોયનું જ્ઞાન

થાય છે તેમ માની શકાય નહીં. પરંતુ પૂર્વપક્ષી પોતાની વાતને કોઈક રીતે પાણ સ્થાપિત કરવા કહે છે કે, જે પદાર્થોમાંથી છાયાણુઓ નીકળે છે તે માત્રનું વેદન જે પ્રકારે દર્પણમાં સંકાન્ત થયેલા પદાર્થોનું જ્ઞાન થાય છે તે પ્રકારે સિદ્ધમાં સંકાન્તિથી પુદ્ગલના છાયાણુઓનું વેદન થાય છે એમ માનીએ, અને બાકીના પદાર્થોનું એટલે કે આણુ આદિ જે પદાર્થોમાંથી છાયાણુઓ નીકળતા નથી તેવા પદાર્થોનું ગ્રહણ અનુમાનથી થાય છે તેમ માનીએ, તેને ગ્રંથકાર કહે છે કે તેમ ન કહેવું.

નવમી ગાથાથી આ ગાથાના પૂર્વાર્ધના કથનથી નક્કી થાય છે કે, કેવલીને જ્ઞેય પદાર્થનું જ્ઞાન દર્પણમાં જેમ છાયા સંકાન્ત થાય છે તેમ નથી થતું. તે કારણથી સ્વરૂપનિયત એવા કેવલીના કેવળજ્ઞાનનો આકાર જ્ઞેયના ગ્રહણપરિણામરૂપ જ છે.

ભાવાર્થ :-

દર્પણના દૃષ્ટાંતથી જેને કેવળજ્ઞાનમાં જ્ઞેયનું જ્ઞાન થાય છે તેવો બોધ થયો હોય તેવો વાદી કહે છે કે, આણુ આદિ સર્વ પદાર્થોમાંથી છાયાણુઓ નીકળતા નથી તેમ તમે પૂર્વમાં સ્થાપન કર્યું, તો જે સ્કંધોના છાયાણુઓ નીકળે છે તેટલા સ્કંધમાત્રનું વેદન દર્પણમાં સંકાન્ત થયેલ છાયાની જેમ સિદ્ધના કેવળજ્ઞાનમાં થાય છે, અને જે આણુ આદિમાંથી છાયાણુઓ નીકળતા નથી તે સર્વેનું જ્ઞાન કેવળજ્ઞાની અનુમાનથી કરે છે. તેને ગ્રંથકાર કહે છે કે આવું માનવું પાણ ઉચિત નથી, કેમ કે આવું માનવાથી કેવળીનું બધું જ્ઞાન પ્રત્યક્ષ છે તે પ્રકારના શાસ્ત્રવચનનો વિરોધ થાય.

ગાથાના ઉત્તરાર્ધમાં ગાથા - ૯થી માંડીને આ ગાથાના પૂર્વાર્ધ સુધીના કથનનું નિગમન કરતાં કહે છે કે, તે કારણથી અર્થાત્ પૂર્વમાં સિદ્ધ કર્યું કે દર્પણની જેમ કેવળજ્ઞાનમાં જ્ઞેય પદાર્થોનું સંક્રમાણ થાય છે તે માનવું ઉચિત નથી તે કારણથી, પોતાના સ્વરૂપમાં નિયત એવા સિદ્ધ ભગવંતોના આ કેવળજ્ઞાનનો આકાર જ્ઞેયના ગ્રહણપરિણામરૂપ છે; અર્થાત્ સિદ્ધના જ્ઞાનનો એવો જ સ્વભાવ છે કે જ્ઞેય પદાર્થો જે સ્વરૂપે હોય તે સ્વરૂપે જ બોધ થાય છે.

અહીં વિશેષ એ છે કે સિદ્ધના આત્માઓ પોતાના સ્વરૂપમાં નિયત છે, તેથી છાયાણુઓ તેમાં સંકાન્ત છે તેમ માની શકાય નહિ. કેમ કે છાયાણુઓ તેમના આત્મપ્રદેશમાં સંક્રમાણ પામે છે તેમ માનીએ તો તેઓ પોતાના સ્વરૂપમાં નિયત નથી, પરંતુ છાયાણુના સંક્રમાણથી સંસારી જીવો જેવા મિશ્ર પરિણામવાળા છે તેમ માનવું પડે. ॥૧૮-૧૩॥

અવતરણિકા :-

તેરમી ગાથાના ઉત્તરાર્ધમાં સિદ્ધમાં કેવળજ્ઞાન કેવું છે, તેનું સ્વરૂપ અતાવ્યું. હવે

સૂર્ય-ચંદ્ર આદિના પ્રકાશ કરતાં કેવળજ્ઞાનનો પ્રકાશ વિશેષ છે તે બતાવવા માટે કહે છે -

ચંદાઈચ્ચગહાણં પહા પયાસેઈ પરિમિયં ચિત્તં ।

કેવલિયનાણલંભો લોયાલોયં પયાસેઈ ॥૧૪॥

ચંદ્રાદિત્યગ્રહાણાં પ્રભા પ્રકાશયતિ પરિમિતં ક્ષેત્રમ્ ।

કૈવલિકજ્ઞાનલાભો લોકાલોકં પ્રકાશયતિ ॥૧૪॥

અન્વયાર્થ :-

ચંદાઈચ્ચગહાણં પહા ચંદ્ર, સૂર્ય અને ગ્રહની પ્રભા પરિમિયં ચિત્તં પયાસેઈ પરિમિત ક્ષેત્રને પ્રકાશે છે. (અને) કેવલિયનાણલંભો લોયાલોયં પયાસેઈ કેવળીના જ્ઞાનનો લાભ લોકાલોકને પ્રકાશે છે.

ગાથાર્થ :-

ચંદ્ર, સૂર્ય અને ગ્રહની પ્રભા પરિમિત ક્ષેત્રને પ્રકાશે છે, જ્યારે કેવળીના જ્ઞાનનો લાભ લોકાલોકને પ્રકાશે છે.

ભાવાર્થ :-

ચંદ્ર, સૂર્ય અને ગ્રહ પોતપોતાની શક્તિ પ્રમાણે પરિમિત ક્ષેત્રનું પ્રકાશન કરે છે, પરંતુ પરિપૂર્ણ લોકાલોકનું પ્રકાશન કરતા નથી. જ્યારે કેવળી સંબંધી જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ લોક અને અલોકનું પ્રકાશન કરે છે, અર્થાત્ પૂર્ણ જગતનું પ્રકાશન કરે છે. આ રીતે ચંદ્રાદિના દૃષ્ટાંતથી કેવળજ્ઞાનની પ્રકાશન શક્તિ ધાર્ગી અધિક છે તે વાત પ્રસ્તુત ગાથામાં બતાવેલ છે. ॥૧૮-૧૪॥

અવતરણિકા :-

પૂર્વની ગાથામાં કહ્યું કે કેવળજ્ઞાન સંપૂર્ણ લોકાલોકને પ્રકાશે છે, તે સાંભળી પ્રથમ થાય કે જો કેવળજ્ઞાન લોકાલોકને પ્રકાશનું હોય તો તે સ્વરૂપનિયત કઈ રીતે રહી શકે? તેથી ગ્રંથકાર ગાથા - ૧૫માં આવી શંકા કરીને, ગાથા - ૧૬માં તેનું નિરાકરણ કરે છે -

તહ સવ્વગયાભાસં ભણિયં સિદ્ધંતમમ્મનાણીહિં ।

એયસરૂવનિયત્તં એવમિણં જુજ્જાણે કહ ણુ ? ॥૧૫॥

તથા સર્વગતાભાસં ભણિતં સિદ્ધાન્તમર્મજ્ઞાનિભિઃ ।

એતત્સ્વરૂપનિયતમેવમિદં યુજ્યતે કથં નુ ? ॥૧૫॥

આભાસો ગહણં ચિય જમ્હા તો કિં ન જુજ્ઞાઇ ઇત્યં ? ।

ચંદપ્પભાઇણાયં તુ ણાયમિત્તં મુણેયવ્વં ॥૧૬॥

આભાસો ગ્રહણમેવ યસ્માત્ તત્કિં ન યુજ્યતેડત્ર ? ।

ચન્દ્રપ્રભાદિજ્ઞાતં તુ જ્ઞાતમાત્રં જ્ઞાતવ્યમ્ ॥૧૬॥

અન્યાર્થ:-

તહ તથા=અને સિદ્ધાંતમમ્મનાણીહિં સિદ્ધાંતના મર્મને જાણનારાઓ વડે (કેવળજ્ઞાનને) સવ્વગયાભાસં ભણિયં સર્વગત આભાસવાળું કહેલ છે. એવં એ રીતે ઇણં આ=કેવળજ્ઞાન એસરૂપનિયત્તં આના=કેવલીના સ્વરૂપ સાથે નિયત કહ ણુ જુજ્ઞાઇ કેવી રીતે ઘટે? (અર્થાત્ ન ઘટે).

✽ ણુ વિતર્કમાં છે.

અન્યાર્થ:-

જમ્હા જે કારાણથી આભાસો ગહણં ચિય આભાસ ગ્રહણ જ છે તો તે કારાણથી ઇત્યં અહીંયાં=કેવળજ્ઞાનના સ્વરૂપનિયતમાં કિં ન જુજ્ઞાઇ શું ન ઘટે? (અર્થાત્ ઘટે.)

(અહીં પ્રશ્ન થાય કે ચંદ્રપ્રભાદિના દષ્ટાંતથી કેવળજ્ઞાનને લોકાલોક પ્રકાશક કહેલ છે. તેથી જેમ ચંદ્રપ્રભા ચંદ્રના સ્વરૂપમાં નિયત નથી પરંતુ લોકમાં ફેલાયેલ છે, તેમ કેવલીનું કેવળજ્ઞાન સ્વરૂપનિયત નથી પરંતુ લોકાલોકમાં ફેલાયેલ છે તેમ માનવું જોઈએ. તેથી કહે છે-)

ચંદપ્પભાઇણાયં તુ વળી ચંદ્રપ્રભાદિનું દષ્ટાંત ણાયમિત્તં મુણેયવ્વં દષ્ટાંતમાત્ર જાણવું.

ગાથાર્થ:-

સિદ્ધાંતના મર્મને જાણનારાઓ વડે કેવળજ્ઞાનને સર્વગત આભાસવાળું કહેલ છે, એ રીતે કેવળજ્ઞાન કેવલીના સ્વરૂપ સાથે નિયત કેવી રીતે ઘટે? અર્થાત્ ન ઘટે. (આ પૂર્વપક્ષ કહે છે. તેને ગ્રંથકાર જવાબ આપે છે) જે કારાણથી આભાસ ગ્રહણ જ છે તે કારાણથી કેવળજ્ઞાનના સ્વરૂપનિયતમાં શું ન ઘટે? અર્થાત્ ઘટે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે ચંદ્રપ્રભાદિના દષ્ટાંતથી કેવળજ્ઞાનને લોકાલોક પ્રકાશક કહેલ છે. તેથી જેમ ચંદ્રપ્રભા ચંદ્રના સ્વરૂપમાં નિયત નથી, પરંતુ લોકમાં ફેલાયેલ છે; તેમ કેવલીનું કેવળજ્ઞાન સ્વરૂપનિયત નથી, પરંતુ લોકમાં ફેલાય છે તેમ માનવું જોઈએ. તેથી કહે છે કે ચંદ્રપ્રભાદિનું દષ્ટાંત તે દષ્ટાંતમાત્ર જ છે.

ભાવાર્થ :-

પૂર્વની ગાથામાં કહ્યું કે કેવળજ્ઞાન લોકાલોકને પ્રકાશે છે ત્યાં પૂર્વપક્ષી શંકા કરતાં કહે છે કે, સિદ્ધાંતના મર્મને જાગુનારા વડે કેવળજ્ઞાનને સર્વગત આભાસરૂપે કહેલ છે. તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે કેવળજ્ઞાન લોક અને અલોકમાં પ્રકાશરૂપે ફેલાયેલ છે. અને તેમ સ્વીકારીએ તો ગાથા - ૧૩માં તમે બતાવ્યું તે પ્રમાણે કેવલીનું કેવળજ્ઞાન સ્વરૂપનિયત છે તે વાત ઘટી શકે નહિ. તેના જવાબરૂપે ગાથા - ૧૬માં કહે છે કે સિદ્ધાંતના મર્મને જાગુનારે કેવળજ્ઞાનને સર્વગત આભાસરૂપ કહેલ છે; તે આભાસગ્રહણરૂપ જ છે, એટલે કે જ્ઞેયના ગ્રહણપરિણામરૂપ છે, પરંતુ કેવલીનું કેવળજ્ઞાન લોક અને અલોકમાં વિસ્તાર પામે છે તેમ બતાવવા માટે નથી. તેથી કેવળજ્ઞાનને સ્વરૂપનિયત સ્વીકારવામાં કોઈ દોષ નથી, અર્થાત્ કેવલીનું કેવળજ્ઞાન, કેવલીના આત્મપ્રદેશોને છોડીને બહાર નીકળતું નથી તેમ સ્વીકારવામાં કોઈ દોષ નથી. આમ છતાં, તેમ સ્વીકારીએ તો ચંદ્રપ્રભાદિનું દષ્ટાંત સંગત થાય નહિ. તેથી કહે છે કે ચંદ્રપ્રભાદિનું દષ્ટાંત સમજાવવા માટે દષ્ટાંતમાત્રરૂપ છે. પરંતુ ચંદ્રની પ્રભા જેમ ચંદ્રમાંથી નીકળીને લોકમાં વિસ્તાર પામે છે, તેમ કેવલીનું કેવળજ્ઞાન આત્મામાંથી નીકળી લોકમાં ફેલાય છે, તે બતાવવા માટે ચંદ્રપ્રભાદિનું દષ્ટાંત નથી. ફક્ત ચંદ્રપ્રભાદિની પ્રકાશશક્તિ કરતાં કેવળજ્ઞાનની પ્રકાશશક્તિ અધિક છે, તેમ બતાવવા માટે ચંદ્રપ્રભાદિનું દષ્ટાંત ગ્રહણ કરેલ છે. ॥૧૮-૧૫/૧૬॥

અવતરણિકા :-

પૂર્વમાં બતાવ્યું કે ચંદ્રપ્રભાદિ દષ્ટાંતમાત્ર છે. તે જ વાતને સ્પષ્ટ કરતાં કહે છે -

जम्हा पुगलरूवा चंदाईणं पभा ण तद्धम्मो ।

नाणं तु जीवधम्मो ता तं नियओ अयं नियमा ॥१७॥

यस्मात्पुद्गलरूपा चन्द्रादीनां प्रभा न तद्धर्मः ।

ज्ञानं तु जीवधर्मः; ततस्तन्नियतोऽयं नियमात् ॥१७॥

અન્યવાર્થ :-

જમ્હા જે કારણથી **ચંદાઈણં પખા** ચંદ્રાદિની પ્રભા **પુગલરૂવા** પુદ્ગલરૂપ છે **તદ્ધમ્મો** જ તેનો ધર્મ નથી. =ચંદ્રના જીવનો ધર્મ નથી. **નાણં તુ જીવધમ્મો** વળી જ્ઞાન જીવનો ધર્મ છે. **તા** તે કારણથી **નિયમા** નિયમથી **અયં આ**=કેવળજ્ઞાન **તં** તેને=જીવને (આશ્રયીને) **નિયઓ** નિયત છે.

ગાથાર્થ :-

જે કારાગૃથી ચંદ્રાદિની પ્રભા પુદ્ગલરૂપ છે, ચંદ્રના જીવનો ધર્મ નથી. વળી જ્ઞાન જીવનો ધર્મ છે તે કારાગૃથી, નિયમથી કેવળજ્ઞાન જીવને આશ્રયીને નિયત છે.

ભાવાર્થ :-

ચંદ્રની પ્રભા પુદ્ગલ સ્વરૂપ જ છે પરંતુ ચંદ્રના આત્માનો ધર્મ નથી. તેથી ચંદ્રના જીવના આત્મપ્રદેશોને છોડીને, ચંદ્રના શરીરમાંથી પ્રભાનાં પુદ્ગલો લોકમાં ફેલાય છે. પરંતુ જ્ઞાન તે જીવનો ધર્મ છે, તેથી જીવના આત્મપ્રદેશોને છોડીને બહાર જાય નહિ. તેથી નિયમથી કેવલીનું કેવળજ્ઞાન સ્વરૂપનિયત છે. આથી જ ચંદ્રપ્રભાદિનું દષ્ટાંત, દષ્ટાંતમાત્ર છે. ॥૧૮-૧૭॥

અવતરણિકા :-

પૂર્વ ગાથામાં બતાવ્યું કે જ્ઞાન જીવનો ધર્મ છે તેથી જીવના સ્વરૂપની સાથે નિયત છે, ત્યાં કોઈને શંકા થાય કે તો પાણ જીવને સર્વગત માની લઈએ તો કેવળજ્ઞાન પાણ સર્વગત છે તેમ સ્વીકારી શકાશે. તેથી કહે છે -

જીવો ય ન સર્વગઓ તા તદ્ધમ્મો કહં ભવઈ બાહી ? ।

કહ વાડલોએ ધમ્માડિવિરહઓ ગચ્છઈ અણંતે ॥૧૮॥

જીવશ્ચ ન સર્વગતસ્તત્તદ્ધર્મઃ કથં ભવતિ બહિઃ ? ।

કથં વાડલોકે ધર્માદિવિરહતો ગચ્છત્યનન્તે ॥૧૮॥

અન્વયાર્થ :-

જીવો ય અને જીવ **સર્વગઓ ન** સર્વગત નથી **તા** તે કારાગૃથી **તદ્ધમ્મો** તેનો ધર્મ **કહં બાહી ભવઈ** કેવી રીતે બહાર હોઈ શકે? (અર્થાત્ ન હોઈ શકે.)

અહીં શંકા થાય કે જીવને સર્વગત માનીએ તો શું વાંધો? તેથી કહે છે-)

વા અથવા **અણંતે અલોએ ધમ્માડિવિરહઓ કહ ગચ્છઈ** અનંત અલોક આકાશમાં ધર્માદિનો વિરહ હોવાથી (જીવ) કેવી રીતે ત્યાં જાય? અર્થાત્ ન જાય.

ગાથાર્થ :-

જીવ સર્વગત નથી તે કારાગૃથી તેનો ધર્મ કેવી રીતે બહાર હોઈ શકે? અર્થાત્ ન હોઈ શકે. અહીં શંકા થાય કે જીવને સર્વગત માનીએ તો શું વાંધો? તેથી કહે છે - અથવા

અનંત અલોક આકાશમાં ધર્માદિનો વિરહ હોવાથી જીવ કેવી રીતે ત્યાં જાય? અર્થાત્ ન જાય. (આથી જીવને સર્વગત ન માની શકાય.)

ભાવાર્થ :-

જીવ સર્વગત નથી, પરંતુ શરીરવ્યાપી છે; અને સિદ્ધ અવસ્થામાં પાણ છેલ્લા શરીરના ૨/૩ ભાગ આકાશમાં વ્યાપીને રહે છે, પરંતુ સર્વ આકાશપ્રદેશોમાં જીવ નથી. તે કારણથી જીવનો ધર્મ કેવી (કઈ) રીતે જીવપ્રદેશને છોડીને બહાર જાય? અર્થાત્ ન જાય. તેથી કેવળજ્ઞાનરૂપી જીવનો ધર્મ સ્વરૂપનિયત છે.

અહીં શંકા થાય કે જીવને સર્વગત સ્વીકારીએ તો શું વાંધો? તેથી કહે છે - અનંત અલોકાકાશમાં ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાયનો વિરહ છે, તેથી જીવ અલોકમાં જઈ શકે નહિ. માટે જીવને સર્વવ્યાપી માની શકાય નહિ. તેથી જીવના ધર્મરૂપ કેવળજ્ઞાન, કેવલીના આત્માને છોડીને બહાર જતું નથી. માટે જ ચંદ્રપ્રભાદિ દૃષ્ટાંતે તે દૃષ્ટાંતમાત્ર છે. ॥૧૮-૧૮॥

અવતરણિકા :-

ગાથા - ૧૩ થી માંડીને કેવળજ્ઞાન, કેવળજ્ઞાનીના સ્વરૂપમાં નિયત છે તે વાત અનેક રીતે સ્થાપન કરી. હવે તેનું નિગમન કરે છે.

તમ્હા સરૂવનિયયસ્સ ચેવ જીવસ્સ કેવલં ધમ્મો ।

આગારો વિ ય એયસ્સ સાહુ તગ્ગહણપરિણામો ॥૧૯॥

તસ્માત્સ્વરૂપનિયતસ્યૈવ જીવસ્ય કેવલં ધર્મઃ ।

આકારોઽપિ ચૈતસ્ય સાધુ તદ્ગ્રહણપરિણામઃ ॥૧૯॥

અભિપ્રાયાર્થ :-

તમ્હા તે કારણથી=ગાથા - ૧૩ થી ગાથા - ૧૮ સુધી બતાવ્યું કે કેવળજ્ઞાન સ્વરૂપનિયત છે તે કારણથી, કેવળજ્ઞાન સરૂવનિયયસ્સ ચેવ સ્વરૂપમાં નિયત જ એવા જીવસ્સ કેવલં ધમ્મો જીવનો ધર્મ છે. ય અને એયસ્સ આનો=કેવળજ્ઞાનનો આગારો વિ આકાર પાણ તગ્ગહણપરિણામો તદ્ગ્રહણપરિણામ= જ્ઞેયના ગ્રહણપરિણામરૂપ સાહુ ઉચિત છે.

ગાથાર્થ :-

ગાથા - ૧૩ થી ગાથા - ૧૮ સુધી બતાવ્યું કે કેવળજ્ઞાન સ્વરૂપનિયત છે, તે

કારાગૃથી કેવળજ્ઞાન સ્વરૂપનિયત ન જીવનો ધર્મ છે અને કેવળજ્ઞાનનો આકાર પાણી જેવોના ગ્રહાણપરિણામરૂપ ઉચિત છે.

ભાવાર્થ :-

પૂર્વની ગાથાઓમાં સ્થાપન કર્યું કે જીવનું કેવળજ્ઞાન સ્વરૂપનિયત છે તે કારાગૃથી સ્વરૂપનિયત ન એવા જીવનો કેવળજ્ઞાન ધર્મ છે, અર્થાત્ પોતાના સ્વરૂપમાં ન સદા રહેવાવાળા જે જીવો હોય તે જીવોનો ન ધર્મ કેવળજ્ઞાન છે. તેથી જીવને છોડીને કેવળજ્ઞાન અન્યત્ર નહીં. વળી કેવળજ્ઞાનનો જે આકાર છે તે પાણી જેવોના ગ્રહાણપરિણામરૂપ ન છે, પરંતુ જેવો એવા ઘટ-પટાદિના આકારરૂપ નથી. તેથી કેવળજ્ઞાન આત્માના સર્વ આત્મપ્રદેશોમાં વ્યાપીને રહે છે અને જેવો એવા ઘટ-પટાદિને ગ્રહાણ કરે છે, પાણી ઘટ-પટાદિ આકારરૂપે તે જ્ઞાન પરિણામન પામતું નથી, તે માનવું ન ઉચિત છે. ॥૧૮-૧૯॥

અવતરણિકા :-

પૂર્વની ગાથાઓમાં કેવળજ્ઞાનનું સ્વરૂપ બતાવ્યું. હવે કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિથી જીવને શું પ્રાપ્ત થાય છે? તે બતાવવા માટે કહે છે -

एयम्भि भवोवगाहिकम्मखयओ उ होइ सिद्धत्तं ।

नीसेससुद्धधम्मासेवणफलमुत्तमं नेयं ॥૨૦॥

एतस्मिन्भवोपग्राहिकर्मक्षयतस्तु भवति सिद्धत्वम् ।

निःशेषशुद्धधर्माऽऽसेवनफलमुत्तमं ज्ञेयम् ॥૨૦॥

અવ્યર્થ :-

एयम्भि આ હોતે છતે = કેવળજ્ઞાન હોતે છતે **भवोवगाहिकम्मखयओ** ભવોપગ્રાહીકર્મના ક્ષયથી **उ होइ सिद्धत्तं** હોઈ સિદ્ધપણું થાય છે. (અને તે) **नीसेससुद्धधम्मासेवणफलमुत्तमं** સંપૂર્ણ શુદ્ધ ધર્મના આસેવનના ફલરૂપ અને ઉત્તમ **नेयं** જાણવું.

ગાથાર્થ :-

કેવળજ્ઞાન હોતે છતે ભવોપગ્રાહીકર્મના ક્ષયથી ન સિદ્ધપણું થાય છે. અને તે સંપૂર્ણ શુદ્ધ ધર્મના આસેવનના ફલરૂપ અને ઉત્તમ જાણવું.

ભાવાર્થ :-

જીવને કેવળજ્ઞાન પ્રગટ્યા પછી અઘાતી એવા ચાર ભવોપગ્રાહી કર્મનો ક્ષય થાય ત્યારે સિદ્ધપાણું પ્રાપ્ત થાય છે. અહીં તે સિદ્ધપાણું, પરિપૂર્ણ શુદ્ધધર્મના આસેવનરૂપ ચૌદમા ગુણસ્થાનકના ફલરૂપ છે, અને જીવના માટે પૂર્ણ સુખરૂપ હોવાથી ઉત્તમ છે. આનાથી ઉત્તમ વસ્તુ જગતમાં કંઈ જ નથી. ॥૧૮-૨૦॥

॥ इति केवलज्ञानविंशिका अष्टादशी ॥

॥ સિદ્ધવિભક્તિવિંશિકા ઇકોનવિંશી ॥

અવતરણિકા :-

અદ્વારમી વિંશિકાના અંતે કહ્યું હતું કે કેવળજ્ઞાન પામ્યા પછી ભવોપગ્રાહી કર્મના ક્ષયથી સિદ્ધપાણું થાય છે. તેથી હવે વ્યવહારનયને આશ્રયીને સિદ્ધોના ભેદોને કહે છે -

સિદ્ધાણં ચ વિભત્તી તહેગરૂવાણ બીઅતત્તેણ ।

પનરસહા પન્નત્તેહ ભગવયા ઓહભેણ ॥૧॥

સિદ્ધાનાં ચ વિભક્તિસ્તથૈકરૂપાણાં બીજતત્ત્વેન ।

પંચદશથા પ્રજ્ઞસેહ ભગવતૌઘભેદેન ॥૧॥

અન્વયાર્થ :-

इह च અને અહીં=શાસ્ત્રમાં તહેગરૂવાણ તે પ્રકારે એકરૂપવાળા સિદ્ધાણં સિદ્ધોની બીઅતત્તેણ બીજતત્ત્વ વડે ઓહભેણ ઓઘભેદથી પનરસહા પંદર પ્રકારની વિભત્તી વિભક્તિ ભગવયા ભગવાન વડે પન્નત્તા કહેવાયેલી છે.

ગાથાર્થ :-

અને શાસ્ત્રમાં ભગવાન વડે તે પ્રકારે એકરૂપવાળા સિદ્ધોની બીજતત્ત્વ વડે ઓઘભેદથી પંદર પ્રકારની વિભક્તિ કહેવાયેલી છે.

ભાવાર્થ :-

દરેક સિદ્ધના આત્માઓ અનંત જ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંત વીર્ય, અવ્યાબાધ સુખ આદિ ભાવોથી એક સ્વરૂપવાળા છે; તેથી સિદ્ધ અવસ્થામાં તેઓનો પરસ્પર ભેદ નથી. ફક્ત છેલ્લા શરીરની અપેક્ષાએ દરેકના આત્મપ્રદેશોની અવગાહના જુદી જુદી હોય છે, અને છેલ્લે જે સ્થાનથી સિદ્ધ થયા છે તેના ઉપરના ક્ષેત્રમાં દરેક સિદ્ધના જીવો રહે છે; તેથી ક્ષેત્રકૃત પરસ્પર ભેદ છે. વળી કોઈક વહેલા ગયા હોય કે કોઈક પાછળથી ગયા હોય એમ કાલકૃત ભેદ હોય છે.

આમ છતાં, તેઓની સિદ્ધાવસ્થાની પૂર્વ-અવસ્થાનું જે તત્ત્વ છે તેને અહીં બીજતત્ત્વથી કહીને તેની અપેક્ષાએ સિદ્ધના પંદર ભેદો શાસ્ત્રમાં કહેવાના છે. આ ભેદો પાણુ સામાન્યથી પંદર પ્રકારના છે. અવાંતર ભેદો કહીએ તો અધિક છે, તે બતાવવા માટે ઓઘથી પંદર ભેદો કહ્યા છે. ॥૧૯-૧॥

અવતરણિકા :-

સિદ્ધના પંદર ભેદો બતાવે છે-

તિત્થાઈસિદ્ધભેયા સંઘે સઙ્ગ હુંતિ તિત્થસિદ્ધ ત્તિ ।

તદભાવે જે સિદ્ધા અતિત્થસિદ્ધા ઉ તે નેયા ॥૨॥

તીર્થાદિસિદ્ધભેદાઃ સઙ્ગે સતિ ભવન્તિ તીર્થસિદ્ધા ઇતિ ।

તદભાવે યે સિદ્ધા અતીર્થસિદ્ધાસ્તુ તે જ્ઞેયાઃ ॥૨॥

અન્યાર્થ :-

તિત્થાઈસિદ્ધભેયા તીર્થાદિ સિદ્ધના ભેદો છે (તે આ પ્રમાણે) **સંઘે સઙ્ગ હુંતિ** (૧) સંઘ હોતે છતે જે સિદ્ધ થાય **તિત્થસિદ્ધ ત્તિ** એ તીર્થસિદ્ધ (કહેવાય છે) **ઉ વળી** (૨.) **તદભાવે** તેના=સંઘના અભાવમાં **જે સિદ્ધા** જે સિદ્ધો (થયા) **તે અતિત્થસિદ્ધા** તે અતીર્થસિદ્ધ **નેયા** જાણવા.

ગાથાર્થ :-

તીર્થાદિ સિદ્ધના ભેદો છે તે આ પ્રમાણે - સંઘ હોતે છતે જે સિદ્ધ થાય તે તીર્થસિદ્ધ કહેવાય છે. વળી સંઘના અભાવમાં જે સિદ્ધો થયા તે અતીર્થસિદ્ધ જાણવા.

તિત્થગરા તસ્સિદ્ધા હુંતિ તદન્ને અતિત્થગરસિદ્ધા ।

સગબુદ્ધા તસ્સિદ્ધા એવં પત્તેયબુદ્ધા વિ ॥૩॥

તીર્થકરાસ્તત્સિદ્ધા ભવન્તિ તદન્યેઽતીર્થકરસિદ્ધાઃ ।

સ્વકબુદ્ધાસ્તત્સિદ્ધા એવં પ્રત્યેકબુદ્ધા અપિ ॥૩॥

અન્યાર્થ :-

(૩) **તિત્થગરા** (જે) તીર્થકરો છે (તે) **તસ્સિદ્ધા હુંતિ** તે=તીર્થકરસિદ્ધ છે અને (૪) **તદન્ને** તેનાથી અન્ય=તીર્થકરથી અન્ય **અતિત્થગરસિદ્ધા** અતીર્થકરસિદ્ધ છે. (૫) **સગબુદ્ધા** (જે) સ્વયંબુદ્ધ (તે) **તસ્સિદ્ધા** તે=સ્વયંબુદ્ધસિદ્ધ છે, **એવં** એ રીતે (૬) **પત્તેયબુદ્ધા** વિ પ્રત્યેકબુદ્ધ પણ છે.

ગાથાર્થ :-

તીર્થકરો તીર્થકરસિદ્ધ કહેવાય છે અને તીર્થકરથી અન્ય અતીર્થકરસિદ્ધ કહેવાય છે. જે સ્વયંબુદ્ધ છે તે સ્વયંબુદ્ધસિદ્ધ કહેવાય છે, અને આ રીતે પ્રત્યેકબુદ્ધ પણ હોય છે.

ઇય બુદ્ધબોહિયા વિ હુ ઇત્થી પુરિસે નપુંસગે ચેવ ।
 एवं सलिंगगिहिअन्नलिंगसिद्धा मुणेयव्वा ॥४॥
 इति बुद्धबोधिता अपि खलु स्त्री पुरुषो नपुंसकश्चैव ।
 एवं स्वलिंगगृह्यन्यलिंगसिद्धा ज्ञातव्याः ॥४॥

અન્યાર્થ :-

ઇય એ પ્રકારે (૭) બુદ્ધબોહિયા વિ બુદ્ધબોધિત પાણ (હોય છે) (૮, ૯, ૧૦) હુ ઇત્થી પુરિસે નપુંસગે ચેવ સ્ત્રી, પુરુષ, નપુંસક (સિદ્ધ હોય છે.) एवं આ પ્રકારે (૧૧, ૧૨, ૧૩) સલિંગગિહિઅન્નલિંગસિદ્ધા સ્વલિંગ, ગૃહિલિંગ, અન્યલિંગ સિદ્ધ મુણેયવ્વા જાણવા.

ગાથાર્થ :-

એ પ્રકારે બુદ્ધબોધિત પાણ સિદ્ધ હોય છે, અને સ્ત્રી, પુરુષ, નપુંસક સિદ્ધ હોય છે. આ પ્રકારે સ્વલિંગ, ગૃહિલિંગ અને અન્યલિંગ સિદ્ધ જાણવા.

एगणेगा य तहा तदेगसमयम्मि हुंति तस्सिद्धा ।
 सेढी केवलिभावे सिद्धी एते उ भवभेया ॥५॥
 एकानेकाश्च तथा तदेकसमये भवन्ति तत्सिद्धाः ।
 श्रेणिः केवलिभावे सिद्धिरेते तु भवभेदात् ॥५॥

અન્યાર્થ :-

(૧૪) एगणेगा य हुंति અને એકસિદ્ધ અને અનેકસિદ્ધો થાય છે. તહા અને एगसमयम्मि એક સમયમાં तद् તે=એક સિદ્ધ (થાય તો) तस्सिद्धा તત્સિદ્ધા=એકસિદ્ધ કહેવાય છે અને एगसमयम्मि એક સમયમાં तद् તે=અનેક સિદ્ધ (થાય તો) तस्सिद्धા તે=અનેકસિદ્ધ કહેવાય છે.

(પંદર ભેદો કહ્યા પછી આ પંદર પ્રકારના જીવો સિદ્ધિ કેવી રીતે પામે છે અને તેઓના પંદર ભેદો કઈ રીતે છે, તે બતાવતાં કહે છે -)

सेढी શ્રેણી, केवलिभावे કેવળજ્ઞાન થયે છે તે સિદ્ધી સિદ્ધિ. એટલે કે આ પંદર પ્રકારના જીવોને શ્રેણી પ્રાપ્ત થાય છે, પછી કેવળજ્ઞાન થાય છે અને પછી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. उ वणी एते આ=પૂર્વમાં બતાવાયેલા પંદર ભેદો भवभेया ભવના ભેદથી છે=છેલ્લા

ભવમાં વર્તતી અવસ્થાના ભેદથી છે.

ગાથાર્થ :-

એકસિદ્ધ અને અનેકસિદ્ધ થાય છે. એક સમયમાં એક સિદ્ધ થાય તો એકસિદ્ધ કહેવાય છે અને એક સમયમાં અનેક સિદ્ધ થાય તો તે અનેકસિદ્ધ કહેવાય છે.

(પંદર ભેદો કહ્યા પછી આ પંદર પ્રકારના જીવો સિદ્ધિ કેવી રીતે પામે છે અને તેઓના પંદર પ્રકારના ભેદો કઈ રીતે છે, તે બતાવતાં કહે છે -)

આ પંદર પ્રકારના જીવોને શ્રેણી પ્રાપ્ત થાય છે, પછી કેવળજ્ઞાન થાય છે અને પછી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. વળી પૂર્વમાં બતાવાયેલા પંદર ભેદો ભવના ભેદથી છે=છેટ્તા ભવમાં વર્તતી અવસ્થાના ભેદથી છે.

ભાવાર્થ :-

પહેલી ગાથામાં કહ્યું હતું કે ચરમ શરીરાદિની અપેક્ષાએ સિદ્ધના પંદર ભેદો પડે છે. તે સિદ્ધના જીવોનું છ પ્રકારે વિભાજન કરતાં પંદર ભેદો પ્રાપ્ત થાય છે. જે આ પ્રમાણે છે.

(A) ૧. તીર્થસિદ્ધ	૨. અતીર્થસિદ્ધ
(B) ૩. તીર્થકરસિદ્ધ	૪. અતીર્થકરસિદ્ધ
(C) ૫. સ્વયંબુદ્ધસિદ્ધ	૬. પ્રત્યેકબુદ્ધસિદ્ધ ૭. બુદ્ધબોધિતસિદ્ધ
(D) ૮. સ્ત્રીલિંગસિદ્ધ	૯. પુરુષલિંગસિદ્ધ ૧૦. નપુંસકલિંગસિદ્ધ
(E) ૧૧. સ્વલિંગસિદ્ધ	૧૨. ગૃહલિંગસિદ્ધ ૧૩. અન્યલિંગસિદ્ધ
(F) ૧૪. એકસિદ્ધ	૧૫. અનેકસિદ્ધ.

ગાથા - ૫ ના પૂર્વાર્ધ સુધી સિદ્ધના પંદર ભેદો બતાવ્યા અને હવે ઉત્તરાર્ધમાં સિદ્ધના પંદર ભેદવાળા જીવો સિદ્ધિ કેવી રીતે પામે છે તે બતાવે છે. તે પંદર પ્રકારના જીવોને પ્રથમ ક્ષપકશ્રેણીની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેનાથી કેવળજ્ઞાન થાય છે અને ભવની સમાપ્તિ થવાથી સિદ્ધિની પ્રાપ્તિ થાય છે. ત્યાં પ્રશ્ન થાય કે શ્રેણી, કેવળજ્ઞાન અને સિદ્ધિ આ પ્રકારનો ક્રમ બધાના માટે છે, તો સિદ્ધના પંદર ભેદો કઈ અપેક્ષાએ છે? તેથી કહે છે કે ચરમભવની અવસ્થાના ભેદથી સિદ્ધના આ પંદર ભેદો છે, પરંતુ સિદ્ધમાં વર્તતી અવસ્થાને આશ્રયીને આ પંદર ભેદો નથી. ॥૧૯-૨/૩/૪/પા॥

અવતરણિકા:-

આ રીતે સિદ્ધના પંદર ભેદો બતાવ્યા. ત્યાં દિગંબર સ્ત્રીલિંગથી સિદ્ધ માનતો નથી. તેના નિરાકરણ માટે કહે છે -

પડિબંધગા ણ ઇત્થં સેઢીએ હંતિ ચરમદેહસ્સ ।

થીલિંગાદીયા વિ હુ ભાવા સમયાવિરોહાઓ ॥૬॥

પ્રતિબંધકા નાઽત્ર શ્રેણ્યાં ભવન્તિ ચરમદેહસ્ય ।

સ્ત્રીલિંગાદિકા અપિ ખલુ ભાવાઃ સમયાવિરોધાત્ ॥૬॥

અર્થ:-

ઇત્થં અહીંયાં=સંસારમાં સેઢીએ શ્રેણીમાં ચરમદેહસ્સ ચરમ દેહવાળાના થીલિંગાદીયા ભાવા વિ હુ સ્ત્રીલિંગાદિ ભાવો પણ પડિબંધગા ણ હંતિ પ્રતિબંધક નથી થતા (કારણ કે) સમયાવિરોહાઓ સમયનો અવિરોધ છે.

ગાથાર્થ:-

સંસારમાં શ્રેણીમાં ચરમ દેહવાળાના સ્ત્રીલિંગાદિ ભાવો પણ પ્રતિબંધક નથી થતા, કારણ કે સમયનો અવિરોધ છે; એટલે કે તેમ માનવામાં શાસ્ત્રનો વિરોધ નથી.

ભાવાર્થ:-

મનુષ્યભવમાં ચરમ દેહવાળા જીવોને ક્ષપકશ્રેણીની પ્રાપ્તિમાં સ્ત્રીલિંગ આદિ ભાવોને દિગંબર પ્રતિબંધક માને છે, પરંતુ તે ઉચિત નથી; કેમ કે શાસ્ત્રનો વિરોધ છે. અર્થાત્ શાસ્ત્ર સ્ત્રીલિંગ આદિ ભાવોને ક્ષપકશ્રેણીના પ્રતિબંધક માનતું નથી અને અતીન્દ્રિય પદાર્થોમાં સર્વજનું વચન જ પ્રમાણ છે. ॥૧૯-૬॥

અવતરણિકા:-

છટ્ઠી ગાથામાં કહ્યું તેમ સ્ત્રીલિંગસિદ્ધ માનવામાં શાસ્ત્રનો અવિરોધ છે, તે બતાવે છે -

નવગુણઠાણવિહાણા ઇત્થીપમુહાણ હોઇ અવિરોહો ।

સમણ સિદ્ધસંખાભિહાણઓ ચેવ નાયવ્વા ॥૭॥

નવમગુણસ્થાનવિધાનાત્ સ્ત્રીપ્રમુખાનાં ભવત્યવિરોધઃ ।

સમયેન સિદ્ધસંખ્યાભિધાનત્ ચૈવ જ્ઞાતવ્યા ॥૭॥

અન્વયાર્થ :-

ઈત્થીપમુહાણ સ્ત્રીપ્રમુખોને નવગુણઠાણવિહાણા નવમા ગુણસ્થાનકનું વિધાન હોવાથી અને સમણ શાસ્ત્ર વડે સિદ્ધસંખાભિહાણઓ ચેવ સિદ્ધની સંખ્યાનું અભિધાન હોવાથી જ અવિરોહો અવિરોધ નાયવ્વા હોઈ જાણવો જોઈએ.

ગાથાર્થ :-

સ્ત્રીપ્રમુખોને નવમા ગુણસ્થાનકનું વિધાન હોવાથી અને શાસ્ત્ર વડે સિદ્ધની સંખ્યાનું અભિધાન હોવાથી જ (સ્ત્રીલિંગસિદ્ધ માનવામાં શાસ્ત્રનો) અવિરોધ જાણવો જોઈએ.

ભાવાર્થ :-

‘યાપનીય તંત્ર’ નામના ગ્રંથમાં સ્ત્રી વગેરેને નવમું ગુણસ્થાનક સ્વીકારેલ હોવાથી સ્ત્રીને મોક્ષ માનવામાં અવિરોધ છે. વળી, શાસ્ત્રમાં સિદ્ધના પંદર ભેદો કહેલા છે તેમાં ‘સ્ત્રીલિંગસિદ્ધ’ કહેલ છે, તેથી પણ સ્ત્રીઓને મોક્ષ માનવામાં વિરોધ નથી. ॥૧૯-૭॥

અવતરણિકા :-

સાતમી ગાથામાં કહ્યું કે સ્ત્રીઓને નવમું ગુણસ્થાનક છે તેથી મોક્ષ માનવામાં વિરોધ નથી. ત્યાં પ્રશ્ન થાય કે સ્ત્રીઓને નવમું ગુણસ્થાનક ભલે હોય પરંતુ કેવળજ્ઞાન થતું નથી તેથી મોક્ષ થતો નથી. તેનું નિરાકરણ કરતાં કહે છે -

અણિયટ્ટિબાયરો સો સેઢિં નિયમેણમિહ સમાણેઈ ।

તીણ ય કેવલં કેવલે ય જમ્મકલ્લે સિદ્ધી ॥૮॥

અનિવૃત્તિબાદરઃ સ શ્રેણિં નિયમેનેહ સમાનયતિ ।

તસ્યાશ્ચ કેવલં કેવલે ચ જન્મક્ષયે સિદ્ધિઃ ॥૮॥

અન્વયાર્થ :-

સો તે=સાતમી ગાથામાં કહેલું નવમું ગુણસ્થાનક અણિયટ્ટિબાયરો અનિવૃત્તિબાદરગુણસ્થાનક નિયમેણ નિયમથી ઇહ અહીં=મનુષ્યભવમાં સેઢિં શ્રેણીને સમાણેઈ સમાન કરે છે, તીણ ય અને તેનાથી=શ્રેણીથી કેવલં કેવલજ્ઞાન (થાય છે) કેવલે ય અને કેવલજ્ઞાન થયે છતે જમ્મકલ્લે જન્મનો ક્ષય થતાં સિદ્ધી સિદ્ધિ=મોક્ષ (થાય છે.)

ગાથાર્થ :-

તે=સાતમી ગાથામાં કહેલું નવમું ગુણસ્થાનક, અનિવૃત્તિબાદર નિયમથી અહીં=મનુષ્યભવમાં, શ્રેણીને સમાપ્ત કરે છે. અને શ્રેણીથી કેવલજ્ઞાન થાય છે અને કેવલજ્ઞાન થયે છે તે જન્મનો ક્ષય થતાં સિદ્ધિ=મોક્ષ થાય છે.

ભાવાર્થ :-

સાતમી ગાથામાં કહેલ કે નવમું ગુણસ્થાનક અનિવૃત્તિબાદર ગુણસ્થાનક છે, અને તે અહીં ક્ષપકશ્રેણીવાળાને ગ્રહણ કરવાનું છે, ઉપશમશ્રેણીવાળાને નહીં. અને તે અનિવૃત્તિબાદરગુણસ્થાનક નક્કી શ્રેણીને સમાપ્ત કરે છે, પરંતુ વચમાં વિશ્રાંત પામે નહિ. શ્રેણીની સમાપ્તિ થવાથી કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય. તેથી સ્ત્રી નવમા ગુણસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરે છે તે વચનથી નક્કી થાય છે કે સ્ત્રીઓને કેવળજ્ઞાન થાય છે, અને કેવળજ્ઞાન થયા પછી વિદ્યમાન જન્મનો ક્ષય થાય ત્યારે અવશ્ય મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી સ્ત્રીઓને મોક્ષ થાય છે તે વાત શાસ્ત્રથી સિદ્ધ થાય છે. ॥૧૯-૮॥

અવતરણિકા :- ૯

સાતમી ગાથામાં કહેલ કે સિદ્ધના પંદર ભેદોના આધારે પાણ નક્કી થાય છે કે સ્ત્રીને મુક્તિ છે. તેનું સમાધાન દિગંબર આ પ્રમાણે કરે કે કેવળજ્ઞાન તો પુરુષને જ થાય છે, પરંતુ જે પુરુષ ક્ષપકશ્રેણીમાં સ્ત્રીવેદનું સંક્રમાણ કરીને, પ્રથમ સ્ત્રીવેદની સત્તાનો ઉચ્છેદ કરે, તે સ્ત્રીલિંગસિદ્ધ કહેવાય. તેનું નિરાકરણ કરતાં કહે છે -

પુરિસસ્સ વેયસંકમભાવેણં इत्थ गमणिगाऽजुत्ता ।

इत्थीण वि तब्भावो होइ तथा सिद्धिभावाओ ॥१॥

पुरुषस्य वेदसंक्रमभावेनात्र गमनिकाऽयुक्ता ।

स्त्रीणामपि तद्भावो भवति तदा सिद्धिभावात् ॥१॥

અભ્યયાર્થ :-

इत्थीण वि સ્ત્રીઓને જ (જ્યારે) **तद्भावो होइ** તે ભાવ=ક્ષપકશ્રેણીનો નવમા ગુણસ્થાનકનો ભાવ થાય છે **तथा सिद्धिभावाओ** ત્યારે સિદ્ધિ થતી હોવાથી **इत्थ** અહીં=સિદ્ધના પંદર ભેદોમાંથી સ્ત્રીલિંગસિદ્ધ, પુરુષલિંગસિદ્ધ અને નપુંસકલિંગસિદ્ધ સ્વરૂપ ત્રણ ભેદની સંગતિ કરવામાં **पुसिस्स** પુરુષને **वेयसंक्रमभावेणं** સ્ત્રીવેદના સંક્રમાણના ભાવથી એટલે કે સ્ત્રીવેદના સંક્રમાણ દ્વારા પ્રથમ સ્ત્રીવેદનો સત્તામાંથી નાશ થાય છે એમ સ્વીકારીને **गमणिगाऽजुत्ता** ગમણિકા=સમાધાન કરવું અયુક્ત છે.

ગાથાર્થ :-

સ્ત્રીઓને જ જ્યારે ક્ષપકશ્રેણીનો નવમા ગુણસ્થાનકનો ભાવ થાય છે ત્યારે સિદ્ધિ થતી હોવાથી, સિદ્ધના પંદર ભેદોમાંથી સ્ત્રીલિંગસિદ્ધ, પુરુષલિંગસિદ્ધ અને નપુંસકલિંગસિદ્ધ સ્વરૂપ ત્રણ ભેદની સંગતિ કરવામાં પુરુષને સ્ત્રીવેદના સંક્રમાણના ભાવથી એટલે કે સ્ત્રીવેદના સંક્રમાણ દ્વારા પ્રથમ સ્ત્રીવેદનો સત્તામાંથી નાશ થાય છે એમ સ્વીકારીને સમાધાન કરવું અયુક્ત છે.

ભાવાર્થ :-

દિગંબરો પુરુષ શરીરથી જ મુક્તિ માને છે, સ્ત્રી શરીરથી નહીં. તેમનાં શાસ્ત્રોમાં સ્ત્રીલિંગ સહિત સિદ્ધના પંદર ભેદો બતાવ્યા છે. તેથી સ્ત્રીલિંગસિદ્ધ, નપુંસકલિંગસિદ્ધ, પુરુષલિંગસિદ્ધ તેને પાણ માન્ય છે. તેથી તે પોતાના મતને વિરોધ ન આવે તે રીતે સમાધાન કરતાં કહે છે કે પુરુષ જ સ્ત્રીવેદનો પ્રથમ સંક્રમાણ કરીને સત્તામાંથી પ્રથમ સ્ત્રીવેદનો નાશ કરે તો તે સ્ત્રીલિંગસિદ્ધ છે. તે રીતે સ્વીકારીને તેના પ્રમાણે સિદ્ધના પંદર ભેદોની સંગતિ થઈ જાય છે અને સ્ત્રીને મોક્ષ નથી એ પાણ સ્થાપન થઈ જાય.

તેનું નિરાકરણ કરતાં ગ્રંથકાર કહે છે કે સ્ત્રીઓને પાણ ક્ષપકશ્રેણીનો ભાવ થાય છે ત્યારે સિદ્ધિ થાય છે, એમ પૂર્વમાં સિદ્ધ કર્યું, માટે પૂર્વપક્ષીનું સમાધાન અયુક્ત છે.

અહીં વિશેષ એ છે કે સ્ત્રીશરીરથી કોઈને મુક્તિ થાય છે કે નથી થતી તે દેખાતો પદાર્થ નથી કે યુક્તિસિદ્ધ પદાર્થ પાણ નથી; પરંતુ જેમ દેવો વિબુધ હોવા છતાં કેવળજ્ઞાન પામી શકતા નથી એ કથન શાસ્ત્રવચનથી જ માન્ય થાય છે, તેમ સ્ત્રીઓને મુક્તિ થાય છે તે સિદ્ધના પંદર ભેદોના કથનથી સિદ્ધ થાય છે, અને ‘યાપનિકા’ નામના આગમમાં સ્ત્રીઓને નવમું ગુણસ્થાનક છે તેવું વિધાન મળે છે, તેનાથી જ નક્કી થાય છે કે સ્ત્રીઓનો મોક્ષ થાય છે. આમ છતાં, દિગંબર સિદ્ધના પંદર ભેદોની સંગતિ સ્વમતિકલ્પનાથી કરે છે તે માની શકાય નહીં. ॥૧૯-૮॥

અવતરણિકા :- ૧૦

પૂર્વમાં શાસ્ત્રવચનના બળથી સ્ત્રીઓને મોક્ષ થાય છે તેનું સ્થાપન કર્યું. હવે યુક્તિના બળથી સ્ત્રીઓને મોક્ષ સ્વીકારવામાં કોઈ બાધ નથી, તે બતાવે છે -

લિંગમિહ ભાવલિંગં પહાણમિયરં તુ હોઈ દેહસ્ય ।

સિદ્ધી પુણ જીવસ્સા તમ્હાણં ન કિંચિદિહ ॥૧૦॥

લિઙ્ગમિહ ભાવલિઙ્ગં પ્રધાનમિતરં તુ ભવતિ દેહસ્ય ।
સિદ્ધિઃ પુનર્જીવસ્ય તસ્માદેતન્ન કિંચિદિહ ॥૧૦॥

અન્યાર્થ :-

इह અહીં=મોક્ષની પ્રાપ્તિમાં **ભાવલિંગ** ભાવલિંગ **પહાણમ્** પ્રધાન લિંગમ્ લિંગ=કારણ છે. તુ વળી **इतरं** ઇતર=સ્ત્રીલિંગ **देहस्य होइ** દેહને છે **पुण सिद्धी** વળી સિદ્ધિ તો **जीवस्सा** જીવની (થાય છે). **तम्हा** તે કારણથી **इह अली**=સિદ્ધિની પ્રાપ્તિમાં **एयं आ**=સ્ત્રીને મુક્તિ નથી એ કથન **न किंचिद्** કાંઈ નથી=અર્થ વગરનું છે.

ગાથાર્થ :-

મોક્ષની પ્રાપ્તિમાં ભાવલિંગ પ્રધાન કારણ છે. વળી સ્ત્રીલિંગ દેહને છે, જ્યારે સિદ્ધિ તો જીવની થાય છે, તે કારણથી સિદ્ધિની પ્રાપ્તિમાં સ્ત્રીને મુક્તિ નથી એ કથન અર્થ વગરનું છે.

ભાવાર્થ :-

મોક્ષનું મુખ્ય કારણ રત્નત્રયીરૂપ ભાવલિંગ છે અને ગૌણ કારણ તરીકે મનુષ્યભવ, પંચેન્દ્રિયપાણું કે બાહ્ય નિમિત્તસામગ્રી છે. સ્ત્રીશરીરરૂપી સ્ત્રીલિંગ તો દેહનો ભાવ છે. તેથી જો કોઈ જીવને સ્ત્રીનું શરીર મળેલું હોય અને મોક્ષનું પ્રધાન કારણ રત્નત્રયી પ્રગટ થઈ શક્તી હોય, તો તેનો મોક્ષ માનવામાં કોઈ વિરોધ નથી. કેમ કે મોક્ષની પ્રાપ્તિ જીવને થાય છે અને તેનું કારણ રત્નત્રયી છે. તેથી જો મ પુરુષ પંચેન્દ્રિય આદિ ભાવને પામીને વીર્યના પ્રકર્ષથી રત્નત્રયીને પ્રગટ કરી શકે છે, તેમ સ્ત્રી પાણ પંચેન્દ્રિય ભાવ અને પુરુષ સમાન બુદ્ધિ આદિના પ્રકર્ષને પામીને રત્નત્રયી પ્રગટ કરી શકે તેમ સ્વીકારવામાં કોઈ બાધ નથી. તેથી સ્ત્રીશરીરથી મોક્ષ ન થાય તેમ માનવું તે યુક્તિરહિત છે. ॥૧૯-૧૦॥

અવતરણિકા :- ૧૧

પૂર્વમાં યુક્તિથી સ્ત્રીઓને મોક્ષ સ્વીકારવામાં વિરોધ નથી તેમ સ્થાપન કર્યું. ત્યાં પૂર્વપક્ષી શાસ્ત્રવચનના બળથી સ્ત્રીશરીરમાં મોક્ષ નથી તે સ્થાપન કરવા પ્રયત્ન કરે છે. તેને સામે રાખીને નિરાકરણ કરે છે -

सत्तममहिपडिसेहो उ रुद्धपरिणामविरहओ तासिं ।

सिद्धीए इष्टफलो न साहुणित्थीण पडिसेहो ॥११॥

સમમમહીપ્રતિષેધસ્તુ રૌદ્રપરિણામવિરહતસ્તાસામ્ ।
સિદ્ધ્યા ઇષ્ટફલો ન સાધ્વીનાં સ્ત્રીનાં પ્રતિષેધઃ ॥૧૧॥

અન્યાર્થ :-

તાસિં ઉ તેઓને વળી=સ્ત્રીઓને વળી રુદ્રપરિણામવિરહઓ રૌદ્રપરિણામનો વિરહ હોવાથી સત્તમમહિપડિસેહો સાતમી નારકીનો પ્રતિષેધ છે, (એ પ્રતિષેધ જ) સાહુણિત્યીણ સાધ્વી સ્ત્રીઓની સિદ્ધી પડિસેહો સિદ્ધિનો પ્રતિષેધ છે (એ કથન) ન ઇષ્ટફલો ઇષ્ટફળવાળું નથી.

ગાથાર્થ :-

સ્ત્રીઓને વળી રૌદ્રપરિણામનો વિરહ હોવાથી સાતમી નારકીનો પ્રતિષેધ છે, એ પ્રતિષેધ જ સાધ્વી સ્ત્રીઓની સિદ્ધિનો પ્રતિષેધ છે, એવું કથન ઇષ્ટફળવાળું નથી.

ભાવાર્થ :-

સ્ત્રીઓને રૌદ્રપરિણામ ઉત્કટ થાય તો પાણ છ નારકીથી નીચે જઈ શકતી નથી, તેથી શાસ્ત્રમાં સ્ત્રીઓને સાતમી નારકનો પ્રતિષેધ કરેલ છે. અને તે વચનના બળથી પૂર્વપક્ષે કહ્યું કે જેમ સ્ત્રીઓ ઉત્કટ રૌદ્રપરિણામ કરી શકતી નથી તેમ ઉત્કટ વિશુદ્ધ ભાવ પાણ કરી શકતી નથી. માટે ગુણિયલ સ્ત્રીઓને પાણ સિદ્ધિનો પ્રતિષેધ છે. તેને ગ્રંથકાર કહે છે કે તે દિગંબરનું વચન ઇષ્ટફળવાળું નથી. આશય એ છે કે સ્ત્રીઓને ઉત્કટ રૌદ્રધ્યાન ન થઈ શકે તેનાથી એવું ન કહી શકાય કે સ્ત્રીઓને ઉત્કટ શુભભાવ પાણ ન થઈ શકે. જેમ કોઈ મહાત્મા ગુણસંપત્તિથી વિકસેલા હોય તો, તે મહાત્માને ઉત્કટ રૌદ્રધ્યાન ન થઈ શકે તેવી યોગ્યતા પ્રગટ થઈ શકે; છતાં તે જ ભવમાં ઉત્કટ શુભ અધ્યવસાયથી મોક્ષમાં જઈ શકે છે. તે રીતે સ્ત્રીને સ્ત્રીભવમાં ઉત્કટ રૌદ્રધ્યાન ન થવા છતાં રત્નત્રયીને અનુકૂળ ઉત્કટ ભાવ થઈ શકે છે, તેમ સ્વીકારવામાં કોઈ બાધ નથી. ॥૧૯-૧૧॥

અવતરણિઠા :- ૧૨

પૂર્વપક્ષી કહે કે શાસ્ત્રમાં સ્ત્રીઓને ઉત્તમ પદનો પ્રતિષેધ બતાવ્યો છે. તે જ બતાવે છે કે સ્ત્રીઓ ઉત્તમપદને અનુકૂળ તેવા ઉત્તમ ભાવો કરી શકતી નથી. તેથી મોક્ષને અનુકૂળ એવો સર્વ શ્રેષ્ઠ પરિણામ તેઓ કઈ રીતે કરી શકે? તેથી કહે છે -

ઉત્તમપયપડિસેહો ઉ તાસિં સહગારિજોગયાઽભાવે ।
નિયવીરિણ ઉ તહા કેવલમવિ હંદિ અવિરુદ્ધં ॥૧૨॥

ઉત્તમપદપ્રતિષેધસ્તુ તાસાં સહકારિયોગ્યતાઽભાવે ।
નિજવીર્યેણ તુ તથા કેવલમપિ હન્ત અવિરુદ્ધમ્ ॥૧૨॥

અન્વયાર્થ :-

ઉ તાસિં વળી તેઓમાં સહગારિજોગ્યાઽભાવે સહકારીયોગ્યતાના અભાવમાં ઉત્તમપદપ્રતિષેધો ઉત્તમ પદનો પ્રતિષેધ (કહેવાયો છે) ઉ તથા નિયવીરિણ પરંતુ તેવા પ્રકારના નિજવીર્યથી હંદિ કેવલમવિ અવિરુદ્ધ ખરેખર કેવળજ્ઞાન પાણ અવિરુદ્ધ છે.

ગાથાર્થ :-

વળી તેઓમાં=સ્ત્રીઓમાં, સહકારીયોગ્યતાના અભાવમાં ઉત્તમપદનો પ્રતિષેધ કહેવાયો છે, પરંતુ તેવા પ્રકારના નિજવીર્યથી ખરેખર કેવળજ્ઞાન પાણ અવિરુદ્ધ છે.

✽ કેવલમવિ અહીં અપિથી એ કહેવું છે કે સ્ત્રીઓને રત્નત્રયીરૂપ ભાવલિંગ તો અવિરુદ્ધ છે, પરંતુ કેવળજ્ઞાન પાણ અવિરુદ્ધ છે.

ભાવાર્થ :-

સ્ત્રીઓને સ્ત્રીભવમાં પ્રાયઃ કરીને ચક્રવર્તીપાણું આદિ ઉત્તમ પદો પ્રાપ્ત થતાં નથી, અને આથી જ ત્રેસઠ શલાકામાં બતાવેલાં સર્વ ઉત્તમ પદો પુરુષને જ પ્રાયઃ પ્રાપ્ત થાય છે. તેનું કારણ સ્ત્રીભવમાં તે પદની પ્રાપ્તિને અનુકૂળ એવી સહકારી પુણ્યપ્રકૃતિઓ પ્રાપ્ત થયેલી હોતી નથી. માટે સ્ત્રીશરીરવાળા જીવોને ઉત્તમ પદના કારણભૂત એવા સહકારી કારણોને મેળવવાની યોગ્યતા નથી, તેને કારણે તેઓને ઉત્તમ પદનો પ્રતિષેધ કરેલ છે. જ્યારે કેવળજ્ઞાન તો પોતાના વીર્યથી પ્રગટ કરવાનું છે, અને કેવળજ્ઞાનને પ્રગટ કરવા માટે આવશ્યક એવો મનુષ્યભવ, પંચેન્દ્રિયપાણું આદિ સહકારી કારણો તો સ્ત્રીઓને છે જ, માટે ક્ષપકચ્રોણીને અનુકૂળ એવા નિજ વીર્યથી સ્ત્રીઓને કેવળજ્ઞાન સ્વીકારવું તે અવિરુદ્ધ છે.

અહીં વિશેષ એ છે કે સામાન્ય રીતે સ્ત્રીભવમાં સહકારી પુણ્યપ્રકૃતિનો અભાવ હોવાને કારણે ઉત્તમ પદો મળતાં નથી, તો પાણ અચ્છેરાડપે મદ્વિનાથ ભગવાનને ઉત્તમ એવા તીર્થંકરપદની પ્રાપ્તિ પાણ થઈ જ છે. ॥૧૯-૧૨॥

અવતરણિકા :-

ગાથા - ૬ થી ૧૨ સુધી સ્ત્રીઓને મુક્તિ નથી એ પ્રકારની દિગંબરની માન્યતાનું નિરાકરણ કરીને, હવે એક સમયમાં ઉત્કૃષ્ટથી કોણ, કેટલા સિદ્ધ થાય છે તે બતાવવા અર્થે કહે છે -

વીસિત્થિગા ઉ પુરિસાણ અદ્વસયમેગસમયઓ સિજ્ઞે ।

દસ ચેવ નપુંસા તહ ઉવરિં સમણ પહિસેહો ॥૧૩॥

વિંશતિઃ સ્ત્રિયસ્તુ પુરુષાણામષ્ટશતમેકસમયતઃ સિધ્યેત્ ।

દશૈવ નપુંસાસ્તથોપરિ સમયેન પ્રતિષેધઃ ॥૧૩॥

અન્વયાર્થ :-

ણસમયઓ એક સમયમાં (ઉત્કૃષ્ટથી) વીસ સ્ત્રીઓ જ સિજ્ઞે સિદ્ધ થાય અને પુરિસાણ પુરુષો અદ્વસયમ્ એકસો અને આઠ થાય નપુંસા દસ ચેવ જ્યારે નપુંસકો દસ જ થાય તહ ઉવરિં તેનાથી ઉપરમાં સમણ એક સમયથી (સિદ્ધ થવાનો) પહિસેહો પ્રતિષેધ છે.

ગાથાર્થ :-

એક સમયમાં ઉત્કૃષ્ટથી વીસ સ્ત્રીઓ જ સિદ્ધ થાય, અને પુરુષો એકસો અને આઠ થાય. તેનાથી ઉપરમાં એક સમયથી સિદ્ધ થવાનો પ્રતિષેધ છે. ॥૧૩॥

ઇય ચરો ગિહિલિંગે દસન્નલિંગે સયં ચ અદ્વહિયં ।

વિન્નેયં તુ સલિંગે સમણં સિજ્ઞમાણાણં ॥૧૪॥

एवं चत्वारो गृहिलिङ्गे दशान्यलिङ्गे शतं चाष्टाधिकम् ।

विज्ञेयं तु स्वलिङ्गे समयेन सिध्यमानानाम् ॥૧૪॥

અન્વયાર્થ :-

ઇય એ રીતે સમણં એક સમયમાં સિજ્ઞમાણાણં સિદ્ધ થતાં ગિહિલિંગે ગૃહિલિંગે (ઉત્કૃષ્ટથી) ચરો ચાર દસન્નલિંગે અન્યલિંગમાં (ઉત્કૃષ્ટથી) દસ ચ અને સલિંગે તુ સ્વલિંગે વળી સયં અદ્વહિયં (ઉત્કૃષ્ટથી) એકસો આઠ વિન્નેયં જાણવા.

ગાથાર્થ :-

એ રીતે એક સમયમાં ગૃહિલિંગે સિદ્ધ થતા ઉત્કૃષ્ટથી ચાર, અન્યલિંગમાં ઉત્કૃષ્ટથી દસ અને સ્વલિંગે વળી ઉત્કૃષ્ટથી એકસો આઠ જાણવા. ॥૧૪॥

દો ચેવુક્કોસાણ ચરો જહન્નાઈ મજ્ઞિમાણ ય ।

અદ્વાહિયં સયં ખલુ સિજ્ઞઈ ઓગાહણાઈ તહા ॥૧૫॥

દ્વાવેવોત્ક્રોશતશ્ચત્વારો જઘન્યતો મધ્યમયા ચ ।
અષ્ટાધિકં શતં ખલું સિધ્યત્યવગાહનયાં તથા ॥૧૫॥

અન્વયાર્થ :-

ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનાથી તો એક સમયમાં **દો** **ચેવ** તહા બે જ તથા જહન્નાઇ **ચરો** જઘન્ય અવગાહનાથી ચાર **મજ્જિમાય** ય અને મધ્યમ અવગાહનાથી **અઢ્ઢાહિં** સયં એકસો આઠ **ખલુ** ખરેખર **સિજ્જઇ** સિદ્ધ થાય છે.

ગાથાર્થ :-

ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનાથી તો એક સમયમાં બે જ, તથા જઘન્ય અવગાહનાથી ચાર અને મધ્યમ અવગાહનાથી એકસો આઠ ખરેખર સિદ્ધ થાય છે. ॥૧૫॥

ચત્તારિ ઉઢ્ઢલોણ દુણ સમુદ્દે તઓ જલે ચેવ ।
બાવીસમહોલોણ તિરિણ અઢ્ઢુત્તરસયં તુ ॥૧૬॥
ચત્વાર ઉઢ્ઢ્વલોકે દ્વૌ સમુદ્દે ત્રયા જલે ચૈવ ।
દ્વાત્રિંશદધોલોકે તિરશ્ચય્ષોત્તરશતં તુ ॥૧૬॥

અન્વયાર્થ :-

(ઉત્કૃષ્ટથી એક સમયમાં) **ચત્તારિ ઉઢ્ઢલોણ** ઊર્ધ્વલોકમાંથી ચાર, **દુણ સમુદ્દે** સમુદ્રમાંથી બે **તઓ જલે ચેવ** અને જલ ઉપરથી ત્રણ, **બાવીસમહોલોણ** અધોલોકમાંથી બાવીસ **તિરિણ તુ અઢ્ઢુત્તરસયં** અને તિર્યગ્લોકમાંથી એકસો આઠ (સિદ્ધ થાય છે.)

ગાથાર્થ :-

ઉત્કૃષ્ટથી એક સમયમાં ઊર્ધ્વલોકમાંથી ચાર, સમુદ્રમાંથી બે અને જલ ઉપરથી ત્રણ, અધોલોકમાંથી બાવીસ અને તિર્યગ્લોકમાંથી એકસો આઠ સિદ્ધ થાય છે. ॥૧૬॥

ભાવાર્થ :-

એક સમયમાં ૨૦ સ્ત્રીઓ સિદ્ધ થયા પછી બીજા સમયમાં ૨૦ સ્ત્રીઓ સિદ્ધ ન થઈ શકે, પરંતુ ૧૮, ૧૮ કે તેનાથી ઓછી સિદ્ધ થઈ શકે. તે રીતે પુરુષાદિ સિદ્ધમાં પણ સમજી લેવું. ॥૧૯-૧૩/૧૪/૧૫/૧૬॥

બત્તીસા અડયાલા સઢી બાવત્તરી ડ બોદ્ધવ્વા ।

ચુલસીઈ છન્નડઈ દુરહિયમદ્ધુત્તરસયં ચ ॥૧૭॥

દ્વાત્રિંશદષ્ટાચત્વારિંશત્ષષ્ટિર્દ્વિસપ્તતિસ્તુ બોદ્ધવ્વાઃ ।

ચતુરશીતિઃ ષણ્ણવતિર્દ્વિરહિતમષ્ટોત્તરશતં ચ ॥૧૭॥

અન્વયાર્થ :-

બત્તીસા બત્તીસ, અડયાલા અડતાલીસ, સઢી સાર્ઠઠ, બાવત્તરી બોત્તેર ચુલસીઈ ચોર્યાશી, છન્નડઈ છન્નુ દુરહિયમ્ એકસો બે અદ્ધુત્તરસયં ચ અને એકસો આઠ ડ બોદ્ધવ્વા વળી જાણવા.

ગાથાર્થ :-

બત્તીસ, અડતાલીસ, સાર્ઠઠ, બોત્તેર, ચોર્યાશી, છન્નુ, એકસો બે અને એકસો આઠ વળી જાણવા.

ભાવાર્થ :-

એક સમયમાં જે ૧ થી ૩૨ ની સંખ્યામાં જીવો મોક્ષમાં જાય તો નિરંતર આટલી સંખ્યા ૮ સમય સુધી ચાલી શકે.

તેવી રીતે જે ૩૩ થી ૪૮ ની સંખ્યામાં એક સમયમાં જીવો મોક્ષમાં જાય તો નિરંતર ૭ સમય સુધી જઈ શકે.

આ પ્રમાણે દરેકમાં સમજી લેવું. ઉત્કૃષ્ટથી ૧૦૩ થી ૧૦૮ સિદ્ધ થાય તો એક જ સમયમાં થઈ શકે. સતત બીજ સમયે આવું ન થાય.

સંક્ષેપથી આ ક્રમ બાબુના પાનામાં દર્શાવ્યા પ્રમાણે પ્રાપ્ત થાય.

એક સમયમાં જે સંખ્યામાં જીવો મોક્ષમાં જાય તે સંખ્યા.	આટલી સંખ્યા નિરંતર કેટલા સમય સુધી સિદ્ધ થઈ શકે અથવા કેટલા સમય પછી અંતર પડે તે સમયની સંખ્યા.
૧ થી ૩૨	૮
૩૩ થી ૪૮	૭
૪૯ થી ૬૦	૬
૬૧ થી ૭૨	૫
૭૩ થી ૮૪	૪
૮૫ થી ૯૬	૩
૯૭ થી ૧૦૨	૨
૧૦૩ થી ૧૦૮	૧

॥૧૯-૧૭॥

અવતરણિઠા :-

ગાથા - ૧ થી માંડીને અત્યાર સુધીના કથનનું નિગમન કરતાં કહે છે -

एवं सिद्धाणं पि हु उवाहिभेएण होइ इह भेओ ।

तत्तं पुण सव्वेसिं भगवंताणं समं चेव ॥१८॥

एवं सिद्धानामपि खलूपाधिभेदेन भवतीह भेदः ।

तत्त्वं पुनः सर्वेषां भगवतां सममेव ॥१८॥

અન્વયાર્થ :-

इह अडीं=सिद्धोना भेदोनी विचारणामां एवं आ प्रमाणे सिद्धाणं पि सिद्धोना पाणु हु उवाहिभेएण जरेजर उपाधिना भेदथी भेओ होइ भेद थाय छे. सव्वेसिं भगवंताणं सर्वे भगवंतोनुं तत्तं तत्त्व पुण वणी समं चेव समान न छे.

ગાથાર્થ :-

સિદ્ધોના ભેદોની વિચારણામાં આ પ્રમાણે સિદ્ધોના પાણુ જરેજર ઉપાધિના ભેદથી ભેદ થાય છે. વળી સર્વે ભગવંતોનું તત્ત્વ સમાન ન છે.

ભાવાર્થ :-

પૂર્વની ગાથાઓમાં સિદ્ધના પંદર ભેદો બતાવ્યા, તેમ જ એક સમયે ઉત્કૃષ્ટથી કેટલા મોક્ષમાં જાય તે બતાવ્યું. તે સર્વ ઉપાધિના ભેદથી સિદ્ધના પાણ ભેદો થાય છે. પરંતુ સાંસારિક જીવોમાં જેમ શરીરાદિના કારણે કે કર્માદિના કારણે ભેદ થાય છે, તેવો કોઈ સિદ્ધનો ભેદ નથી. તે બતાવવા માટે ગાથાના ઉત્તરાર્ધમાં કહ્યું કે સર્વ સિદ્ધ ભગવંતોનું સિદ્ધત્વરૂપ તત્ત્વ સમાન જ છે. ॥૧૯-૧૮॥

અવતરણિકા :-

પૂર્વની ગાથામાં બતાવ્યું કે સર્વ સિદ્ધ ભગવંતનું તત્ત્વ સમાન છે. તે તત્ત્વ શું છે તે હવે બતાવે છે -

સવ્વે વિ ય સવ્વન્નૂ સવ્વે વિ ય સવ્વદંસિણો એણ ।

નિરુપમસુહસંપન્ના સવ્વે જમ્માઇરહિયા ય ॥૧૯॥

સર્વેઽપિ ચ સર્વજ્ઞાઃ સર્વેઽપિ ચ સર્વદર્શિન એતે ।

નિરુપમસુખસંપન્નાઃ સર્વે જન્માદિરહિતાશ્ચ ॥૧૯॥

અભ્યયાર્થ :-

સવ્વે વિ ય અને સર્વે પાણ એ આ=સિદ્ધો સવ્વન્નૂ સર્વજ્ઞ છે, સવ્વે વિ ય સર્વે પાણ સવ્વદંસિણો સર્વદર્શી સવ્વે નિરુપમસુહસંપન્ના સર્વે નિરુપમ સુખથી યુક્ત છે જમ્માઇરહિયા ય અને જન્માદિ રહિત છે.

ગાથાર્થ :-

સર્વે પાણ સિદ્ધો સર્વજ્ઞ છે, સર્વે પાણ સર્વદર્શી છે, સર્વે પાણ નિરુપમ સુખથી યુક્ત છે અને જન્માદિ રહિત છે. ॥૧૯-૧૮॥

અવતરણિકા :-

પૂર્વની ગાથામાં બતાવ્યું કે સિદ્ધ ભગવંતોને નિરુપમ સુખ છે, ત્યાં પ્રશ્ન થાય કે સિદ્ધો એક જ કેકારણે અનંતની સંખ્યામાં છે તેથી તેઓ સુખી કઈ રીતે હોઈ શકે? તેથી તેના નિરાકરણ અર્થે કહે છે -

જત્થ ય એગો સિદ્ધો તત્થ અણંતા ભવક્કયવિમુક્કા ।

અનુન્નમણાબાહં ચિટ્ઠંતિ સુહી સુહં પત્તા ॥૨૦॥

યત્ર ચૈકઃ સિદ્ધસ્તત્રાનન્તા ભવક્ષયવિમુક્તાઃ ।
અન્યોન્યમનાબાધં તિષ્ઠન્તિ સુખિનઃ સુખં પ્રાપ્તાઃ ॥૨૦॥

અન્વયાર્થ :-

સુહં પત્તા ય અને સુખને પામેલા સુહી સુખી એવા સિદ્ધો જત્ય જ્યાં ઇગો સિદ્ધો એક સિદ્ધ છે તત્ય ત્યાં જ ભવક્ષયવિમુક્તા ભવના ક્ષયના કારણે વિમુક્ત અણંતા અનંતા એવા તેઓ અનુવ્રમણાબાહં અન્યોન્યને બાધા પહોંચાડ્યા વિના ચિદ્દંતિ રહે છે.

ગાથાર્થ :-

સુખને પામેલા સુખી એવા સિદ્ધો, જ્યાં એક સિદ્ધ છે ત્યાં જ ભવના ક્ષયના કારણે વિમુક્ત અનંતા એવા તેઓ અન્યોન્યને બાધા પહોંચાડ્યા વિના રહે છે.

ભાવાર્થ :-

સિદ્ધના આત્માઓ સર્વ કર્મોર્થી મુકાયેલા હોવાથી સુખને પામેલા છે. આમ છતાં, એક જ ક્ષેત્રમાં અનંત સિદ્ધના આત્માઓ ભેગા રહેલા છે, છતાં અન્યોન્ય બાધા વગર સુખે રહે છે. તેનું કારણ રૂપી એવા શરીરના સંયોગને કારણે જ પરસ્પર એકબીજાને બાધા થઈ શકે છે, પરંતુ સિદ્ધના આત્માઓ અરૂપી છે તથા કર્મનો અને દેહનો સંયોગ સર્વથા નથી તેથી એકબીજાને બાધા કરતા નથી. આથી જ પોતાના સ્વાભાવિક સુખમાં સદા રહે છે. ॥૧૯-૨૦॥

॥ ઇતિ સિદ્ધવિભક્તિવિંશિકા ઇકોનવિંશી ॥

॥ સિદ્ધસુખવિંશિકા વિંશી ॥

અવતરણિકા :-

પૂર્વ વિંશિકામાં સિદ્ધના ભેદો બતાવ્યા. હવે સિદ્ધના સુખને બતાવે છે-

નમિઊણ તિહુયણગુરં પરમાણંતસુહસંગયં પિ સયા ।

અવિમુક્કસિદ્ધિવિલયં ચ વીયરાગં મહાવીરં ॥૧॥

નત્વા ત્રિભુવનગુરં પરમાનન્તસુખસંગતમપિ સદા ।

અવિમુક્કસિદ્ધિવિલયં ચ વીતરાગં મહાવીરં ॥૧॥

વુચ્છં લેસુદેસા સિદ્ધાણ સુહં પરં અણોવમ્મં ।

નાયાગમજુત્તીહિં મજ્ઝિમજ્ઞબોહણઢાણ ॥૨॥

વક્ષ્યામિ લેશોદેશાત્સિદ્ધાનાં સુખં પરમનૌપમ્યમ્ ।

જ્ઞાતાગમયુક્તિભિર્મધ્યમજનબોધનાર્થમ્ ॥૨॥

અન્વયાર્થ :-

તિહુયણગુરં ત્રાણ જગતના ગુરુ પરમાણંતસુહસંગયં પિ પરમ અનંત સુખથી સંગત જ અને સયા અવિમુક્કસિદ્ધિવિલયં સદા અવિમુક્ત સિદ્ધના સ્થાનવાળા વીયરાગં વીતરાગ મહાવીરં મહાવીરને નમિઊણ નમસ્કાર કરીને મજ્ઝિમજ્ઞબોહણઢાણ મધ્યમ જનના બોધ માટે નાયાગમજુત્તીહિં દષ્ટાંત, આગમ અને યુક્તિથી પરં શ્રેષ્ઠ (અને) અણોવમ્મં ઉપમારહિત એવા સિદ્ધાણ સુહં સિદ્ધોના સુખને લેસુદેસા વુચ્છં લેશ ઉદેશથી હું કહીશ.

ગાથાર્થ :-

ત્રાણ જગતના ગુરુ, પરમ અનંત સુખથી સંગત જ અને સદા અવિમુક્ત સિદ્ધના સ્થાનવાળા વીતરાગ મહાવીરને નમસ્કાર કરીને, મધ્યમ જનના બોધ માટે દષ્ટાંત, આગમ અને યુક્તિથી શ્રેષ્ઠ અને ઉપમા રહિત એવા સિદ્ધોના સુખને લેશ ઉદેશથી હું કહીશ.

✽ પ્રથમ શ્લોકમાં ‘પિ’ શબ્દ એવકાર અર્થમાં છે.

ભાવાર્થ :-

પ્રથમ શ્લોકમાં અનંત સુખથી સંગતનું વિશેષણ ‘પરમ’ આપેલ છે. તેથી એ પ્રાપ્ત થાય છે કે ભગવાન પ્રકૃષ્ટ એવા અનંત સુખથી યુક્ત છે. ભગવાનનું વિશેષણ સદા

અવિમુક્તસિદ્ધિવિલય બતાવીને ભગવાન મહાવીર મોક્ષમાં ગયા પછી ત્યાંથી ફરી ક્યારેય સંસારમાં પાછા આવતા નથી તે બતાવેલ છે. તેનાથી કેટલાક માને છે કે મોક્ષમાં ગયા પછી પાણ તીર્થના વિનાશને જોઈએ ભગવાન ફરી જન્મ લે છે તેનું નિરાકરણ થાય છે, વળી, તે સિદ્ધિનું સુખ પ્રકૃષ્ટ છે તે બતાવવા માટે બીજા શ્લોકમાં પરમ શબ્દ કહેલ છે. તે સુખ સાક્ષાત્ દેખાડી શકાય તેમ નથી, તે પ્રમાણે તેને બતાવવા માટે કોઈ ઉપમા પાણ આપી શકાય તેમ નથી. તેથી તેને ઉપમારહિત કહેલ છે.

આમ છતાં, મધ્યમ જનના બોધ માટે દષ્ટાંત, શાસ્ત્રવચન અને યુક્તિથી સિદ્ધિના સુખને પોતે લેશ ઉદ્દેશથી અર્થાત્ લેશ બોધ કરાવવાના ઉદ્દેશથી પ્રસ્તુત વિંશિકામાં યત્ન કરે છે. અહીં મધ્યમ જન એટલા માટે કહેલ છે કે અતિ મંદ બુદ્ધિવાળા જીવો સિદ્ધિસુખને સમજી શકે એવા નથી, અને અતિ પટુ બુદ્ધિવાળા તો સિદ્ધિ અવસ્થાનું સ્વરૂપ બતાવવાથી જ સિદ્ધ અવસ્થાનાં સુખને સ્વયં સમજી શકે એવા છે. માટે તેઓને સિદ્ધના સ્વરૂપના વાર્ગનથી જ તેમને સિદ્ધિના સુખનો બોધ થઈ જાય છે. પરંતુ મધ્યમ બુદ્ધિવાળા લોકને જ શંકા થાય કે, સિદ્ધિમાં ભોગ-વિલાસ કાંઈ નથી, ફક્ત શરીરરહિત અને કર્મરહિત આત્મા છે. તેથી ત્યાં સુખ છે કે સુખનો અભાવ છે? તેના સમાધાન માટે દષ્ટાંત, આગમવચન અને યુક્તિથી લેશ ઉદ્દેશથી સિદ્ધિના પ્રકૃષ્ટ સુખને બતાવે છે. દષ્ટાંત દ્વારા બતાવવાથી મધ્યમ બુદ્ધિવાળા જીવને કાંઈક બોધ થાય, અને તેને જ દઢ કરવા માટે આગમવચનથી પાણ ગ્રંથમાં બતાવશે. જેથી, મધ્યમ બુદ્ધિવાળાને આગમવચનના બળથી સિદ્ધિસુખ પ્રત્યે વિશેષ આસ્થા પ્રગટે, અને વળી યુક્તિથી બતાવવાથી મધ્યમ જન પાણ કાંઈક નિર્ગુણ કરી શકે કે સિદ્ધિમાં સુખ છે. આમ છતાં, સિદ્ધિનું પૂર્ણ સુખ કોઈ રીતે પાણ બતાવી શકાય એમ નથી. તેથી કહે છે કે લેશ બતાવવાના ઉદ્દેશથી સિદ્ધિના સુખને હું કહીશ. ॥૨૦-૧/ ૨॥

અવતરણિકા :-

પૂર્વ શ્લોકમાં બતાવ્યું કે દષ્ટાંત, આગમ અને યુક્તિથી મધ્યમજનના બોધ માટે સિદ્ધિના સુખને લેશ ઉદ્દેશથી કહીશ. તેથી ક્રમ પ્રમાણે પ્રથમ દષ્ટાંત દ્વારા સિદ્ધિનું સુખ બતાવે છે -

જં સવ્વસત્તુ તહ સવ્વવાહિ સવ્વત્થ સવ્વમિચ્છાણં ।

ખયવિગમજોગપત્તીહિં હોઙ્ગ તત્તો અણંતમિણં ॥૩॥

યત્સર્વશત્રૂણાં તથા સર્વવ્યાધીનાં સર્વાર્થાનાં સર્વેચ્છાનામ્ ।

ક્ષયવિગમયોગપ્રાપ્તિર્ભવતિ તતોડનન્તમિદમ્ ॥૩॥

અવતાર્ય:-

જં જે કારણથી સર્વસત્તુ તહ સર્વવાહિ સર્વત્થ સર્વમિચ્છાણં
 खयविगमजोगपत्तीहिં સર્વ શત્રુઓના ક્ષયથી, તથા સર્વ વ્યાધિના વિગમનથી તથા સર્વ
 અર્થોના યોગથી અને સર્વ ઈચ્છાઓની પ્રાપ્તિથી હોઈ (મોક્ષ) થાય છે તત્તો અણંતમિણં તે
 કારણથી આ=(મોક્ષનું સુખ) અનંત છે.

ગાથાર્ય:-

જે કારણથી સર્વ શત્રુઓના ક્ષયથી, તથા સર્વ વ્યાધિના વિગમનથી, તથા સર્વ
 અર્થોના યોગથી અને સર્વ ઈચ્છાઓની પ્રાપ્તિથી (મોક્ષ) થાય છે, તે કારણથી મોક્ષનું
 સુખ અનંત છે.

ભાવાર્થ:-

મોક્ષનું સુખ અનંત કેમ છે, તે બતાવવા આ ગાથામાં ગ્રંથકાર કહે છે કે સર્વ
 શત્રુઓના ક્ષયથી મોક્ષમાં શત્રુકૃત કોઈપણ ઉપદ્રવ નથી. સર્વ વ્યાધિઓનો નાશ થવાથી
 મોક્ષમાં વ્યાધિકૃત ઉપદ્રવ પણ નથી. આ બે કથન દ્વારા ઉપદ્રવના અભાવથી થનારું સુખ
 બતાવ્યું. હવે ક્યું સુખ પ્રાપ્ત થાય છે તે બતાવવા કહે છે કે, સર્વ ઈષ્ટ અર્થનો યોગ થવાથી
 જીવને જે આનંદ પેદા થાય છે અને સર્વ ઈચ્છાઓ પૂર્ણ થવાથી જે સુખ થાય છે તેવું
 મોક્ષનું સુખ છે. તેથી મોક્ષનું સુખ અનંત છે.

અહીં વિશેષ એ છે કે સંસારમાં જીવના અનેક શત્રુઓ હોય છે અને તેની
 પજવણીનો પણ પાર નથી હોતો. આવા અનેક શત્રુઓમાંથી એક પણ શત્રુનો જે નાશ
 થાય તો પણ તેને અત્યંત આનંદ થાય છે, તો સર્વ શત્રુઓનો નાશ થાય તો કેવો આનંદ
 થાય! તે જ રીતે કોઈ આત્મા અનેક વ્યાધિથી પીડાઈ રહ્યો હોય ત્યારે, જે અનેક વ્યાધિકૃત
 પીડામાંથી માત્ર એકાદ વ્યાધિની પીડા પણ જે નાશ પામે તો તેને આનંદ થાય છે. તેમ જે
 સર્વ વ્યાધિ નાશ પામે તો કેવો આનંદ થાય! જગતમાં સારા પદાર્થોમાંથી એક પદાર્થનો
 પણ યોગ થાય તો આનંદ થાય છે તો કોઈ આત્માને સર્વ સારા પદાર્થોનો યોગ થાય તો
 કેવો આનંદ થાય! તે જ રીતે કોઈ આત્માને ઘણી ઈચ્છાઓ હોય તેમાંથી કોઈક એકાદ
 ઈચ્છા પૂરી થાય તો પણ આનંદ થાય છે, તો જેની બધી ઈચ્છાઓ પૂર્ણ થાય તો કેવો
 આનંદ થાય! તેવું મોક્ષનું સુખ છે. તેથી મોક્ષનું સુખ અનંત છે. ॥૨૦-૩॥

અવતરણિકા:-

પૂર્વની ગાથામાં બતાવ્યું કે સર્વ શત્રુ આદિના ક્ષયાદિથી મોક્ષ થાય છે, તેથી

મોક્ષમાં અનંત સુખ છે, તેથી હવે શત્રુ આદિ કોણ છે તે બતાવતાં કહે છે -

રાગાઈયા સત્ત્વ કમ્મુદયા વાહિણો હં નેયા ।

લક્ષ્મીઓ પરમત્થા ઇચ્છાઽણિચ્છેચ્છમો ય તથા ॥૪॥

રાગાદિકાઃ શત્રવઃ કર્મોદયા વ્યાધયઃ ઇહ જ્ઞેયાઃ ।

લબ્ધયઃ પરમાર્થા ઇચ્છાઽનિચ્છેચ્છા ચ તથા ॥૪॥

અન્વયાર્થ :-

હં અહીં=જીવના વિષયમાં રાગાઈયા સત્ત્વ રાગાદિ શત્રુઓ જાણવા ય અને કમ્મુદયા વાહિણો નેયા કર્મનો ઉદય એ વ્યાધિ જાણવો. લક્ષ્મીઓ પરમત્થા લબ્ધિઓ પરમાર્થરૂપ જાણવી=પરમ ઈષ્ટ અર્થરૂપ જાણવી. તથા ઇચ્છાઽણિચ્છેચ્છમો તથા અનિચ્છાની ઈચ્છા એ ઈચ્છા જાણવી.

ગાથાર્થ :-

અહીં (જીવના વિષયમાં) રાગાદિ શત્રુઓ જાણવા અને કર્મનો ઉદય એ વ્યાધિ જાણવો. લબ્ધિઓ પરમ ઈષ્ટ અર્થરૂપ જાણવી અને અનિચ્છાની ઈચ્છા એ ઈચ્છા જાણવી.

ભાવાર્થ :-

આત્માના વિષયમાં વિચારીએ તો આત્માને પીડા કરતા રાગાદિ આત્માના શત્રુઓ છે. શરીરમાં જેમ વિકૃતિ થાય તો તે વ્યાધિ બને છે, તેમ કર્મનો ઉદય એ આત્મસ્વરૂપને વિકૃત કરતો હોવાથી વ્યાધિરૂપ છે. સંસારમાં જેમ શ્રેષ્ઠ પદાર્થો જીવ માટે ઈષ્ટ અર્થરૂપ હોય છે, તેમ આત્માના વિષયમાં ઉત્તમ લબ્ધિઓ પરમાર્થ છે. વળી જેમ સંસારમાં કોઈ આત્માને ઘાણી ઈચ્છાઓ હોય પણ ખ્યાલ આવે કે જે રત્નચિંતામાણી મળે તો બધી ઈચ્છાઓ પુરાય તેમ છે, તેમ તત્ત્વને જોનારી દષ્ટિ પ્રગટે ત્યારે જીવને “અનિચ્છા સ્વરૂપ આત્માનો ભાવ તે સર્વ સુખનું કારણ છે” તેવું જ્ઞાન થાય છે, ત્યારે રત્નચિંતામાણીની ઈચ્છા તુલ્ય અનિચ્છાની જ ઈચ્છા થાય છે.

ન્યારે જીવ મોક્ષમાં જાય છે ત્યારે (૧) રાગાદિનો સંપૂર્ણ નાશ થવાથી સર્વ શત્રુઓનો ક્ષય થાય છે અને (૨) સર્વ કર્મનો નાશ થવાથી આત્મા સર્વથા ભાવવ્યાધિથી રહિત બને છે. અને (૩) કેવળજ્ઞાન વખતે જીવને સર્વ લબ્ધિઓ ક્ષાયિકભાવે પ્રાપ્ત થાય છે તેથી સર્વ શ્રેષ્ઠ અર્થની પ્રાપ્તિનો યોગ થાય છે. અને (૪) મોક્ષમાં સર્વથા ઈચ્છાના અભાવરૂપ અનિચ્છાની પ્રાપ્તિ હોવાથી સર્વ ઈચ્છાઓ પૂર્ણ થાય છે. આથી જ સિદ્ધમાં અનંત સુખ છે તે પ્રકારનો ત્રીજી ગાથા સાથે સંબંધ છે.

અહીં વિશેષ એ છે કે (૧) રાગાદિ આત્માના પરિણામરૂપ હોવા છતાં પાણ શુદ્ધ આત્માના પરિણામરૂપ નથી, માટે આત્માને પીડાકારી છે, તેથી શત્રુ છે. (૨) ઉદયને પામેલા કર્મના પરમાણુઓ આત્માની સાથે લાગેલ હોવાથી, આત્માના સ્વરૂપને વિકૃત કરનારા છે. તેથી જેમ વ્યાધિ શરીરની વિકૃત અવસ્થા છે, તેમ કર્મનો ઉદય એ આત્માનું વિકૃત સ્વરૂપ છે, અને તેથી જ વ્યાધિરૂપ છે. (૩) પરમ અર્થો આત્માના ક્ષયોપશમ કે ક્ષાયિક ભાવની શક્તિઓ છે. જેમ બાહ્ય ઈષ્ટ અર્થોનો યોગ જીવને સુખરૂપ છે, તેમ ક્ષયોપશમભાવની બધી લબ્ધિઓ ક્ષાયિકભાવમાં અંતર્ભાવિ પામે છે, તેથી કેવળીને સર્વ પરમ ઈષ્ટ અર્થની પ્રાપ્તિરૂપ લબ્ધિ છે. (૪) ઈચ્છા એ જે કે રાગરૂપ જ છે તો પાણ અપેક્ષાએ પૃથક્ કરીને બતાવેલ છે. જેમ સંસારમાં ઈચ્છાની પ્રાપ્તિથી સુખ થાય છે, તેમ યોગીને અનિચ્છાની ઈચ્છા પ્રગટે છે અને તેના માટે જ સાધના કરે છે. અને જ્યારે તે યોગી વીતરાગ બને છે ત્યારે તેને અનિચ્છાની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેથી કેવળીને સુખ થાય છે. અહીં કર્મના ઉદયરૂપ વ્યાધિ એ સિદ્ધ અવસ્થામાં જાય છે અને બાકીનાં ત્રણ પ્રકારનાં સુખો કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થતાં થાય છે. ॥૨૦-૪॥

અવતરણિકા :-

ગાથા - ૩ અને ૪માં દૃષ્ટાંતથી મોક્ષનું સુખ બતાવ્યું. હવે તે મોક્ષનું સુખ વર્તમાનમાં સંવેદનનો વિષય નહીં હોવા છતાં યુક્તિથી અનુભવસિદ્ધ કરી રીતે છે તે બતાવતાં કહે છે-

અણુહવસિદ્ધં એયં નારુગસુહં વ રોગિણો નવરં ।

ગમ્મઇ ઇયરેણ તહા સમ્મમિણં ચિંતિયવ્વં તુ ॥૫॥

અનુભવસિદ્ધમેતન્નાઽઽરોગ્યસુખમિવ રોગિણઃ કેવલમ્ ।

ગમ્યત ઇતરેણ તથા સમ્યગિદં ચિન્તયિતવ્યં તુ ॥૫॥

અન્વયાર્થ :-

એયં=ગાથા - ૩ અને ૪માં દૃષ્ટાંતથી જે સિદ્ધનું સુખ બતાવ્યું, એ અણુહવસિદ્ધં અનુભવસિદ્ધ છે નવરં ફક્ત આરુગસુહં વ રોગિણો રોગીને આરોગ્યના સુખની જેમ ઇયરેણ ઈતર વડે=સંસારી જીવ વડે, ન ગમ્મઇ સંવેદનનો વિષય બનતું નથી. તહા તે પ્રકારે ઇણં આ સમ્મમ્ સમ્યગ્ ચિંતિયવ્વં ચિંતવન કરવું જોઈએ.

✳ તુ પાદપૂર્તિ માટે છે.

ગાથાર્થ :-

ત્રીજી અને ચોથી ગાથામાં દષ્ટાંત દ્વારા જે સિદ્ધનું સુખ બતાવ્યું, એ અનુભવસિદ્ધ છે. ફક્ત રોગીને આરોગ્યના સુખની જેમ સંસારી જીવ માટે તે સંવેદનનો વિષય બનતું નથી. તે પ્રકારે આ સમ્યગ્ ચિંતવવું જોઈએ.

ભાવાર્થ :-

ગાથા - ૩ અને ૪માં દષ્ટાંતથી મોક્ષનું સુખ બતાવ્યું. તે દષ્ટાંતથી સમ્યગ્ વિચારવામાં આવે તો મોક્ષમાં સુખ છે તે વાત વિચારકોને અનુભવસિદ્ધ થાય. જેમ આપાણા પૂર્વજે સાક્ષાત્ દેખાતા ન હોય તો પાણુ આપાણા અસ્તિત્વના બળથી તેઓ નક્કી હતા તે વાત અનુભવસિદ્ધ છે. તે જ રીતે સર્વ શત્રુ આદિનો ક્ષયાદિ થાય તો જીવને અનંત સુખ થાય એ વાત પાણુ અનુભવસિદ્ધ છે. તો પ્રશ્ન થાય કે સિદ્ધના જેવા સુખનો આપાણુને અનુભવ કેમ થતો નથી? તેથી કહે છે કે જેમ રોગીને આરોગ્યનું સુખ સંવેદનનો વિષય બનતું નથી, રોગી આરોગ્યના સુખનું અનુમાન કરીને તેનો અનુભવ કરી શકે છે પાણુ પોતે નિરોગી નહીં હોવાથી આરોગ્યનું સુખ તેના સંવેદનનો વિષય નથી બનતું; તેમ સંસારવર્તી જીવો સિદ્ધ અવસ્થાને પામેલા નહિ હોવાથી તેવા પ્રકારના સુખનું સંવેદન તેઓ નથી કરી શકતા. તે પ્રકારે અર્થાત્ આ ગાથામાં જે પહેલાં કહ્યું તે પ્રમાણે આ બુદ્ધિમાં ઉપસ્થિત પદાર્થનું સમ્યગ્ ચિંતવન કરવું જોઈએ, જેથી દષ્ટાંતના બળથી મોક્ષમાં અનંત સુખ છે એવી દૃઢ પ્રતીતિ થાય, અને તો જ જીવ મોક્ષને મેળવવા માટે સમ્યગ્ ઉદ્યમવાળો બને. ॥૨૦-પા||

અવતરણિકા :-

ગાથા - ૨ માં કહેલ કે દષ્ટાંતથી, આગમથી અને યુક્તિથી સિદ્ધના સુખને હું કહીશ. ત્યારબાદ ત્રીજી અને ચોથી ગાથામાં દષ્ટાંતથી સિદ્ધનું સુખ બતાવ્યું. અને પાંચમી ગાથામાં તે દષ્ટાંતથી બતાવેલા સુખનું નિગમન કર્યું. હવે, આગમથી સિદ્ધના સુખને બતાવે છે-

સિદ્ધસ્સ સુખરાસી સવ્વદ્ધાપિંડિઓ જઈ હવિજ્ઞા ।

સોડણંતવગ્ગભઈઓ સવ્વાગાસે ણ માઈજ્ઞા ॥૬॥

સિદ્ધસ્ય સૌહ્યરાશિઃ સર્વાદ્ધાપિણ્ડિતો યદિ ભવેત્ ।

સોડનન્તવર્ગભાજિતઃ સર્વાકાશે ન માયાત્ ॥૬॥

અન્વયાર્થ :-

જહ જે સિદ્ધસ્સ સુખરાસી સિદ્ધના સુખનો રાશી સવ્વદ્ધાપિંડિઓ હવિજ્જા સર્વકાળથી પિંડીભૂત થાય અને સોડણંતવગ્ગમ્હો તે અનંતવર્ગથી ભાજિત થાય તો સવ્વગાસે સર્વ આકાશમાં ણ માહ્જ્જા સમાય નહિ.

✽ આવશ્યક નિર્યુક્તિ ગાથા નં. ૯૮૨ આ ૪ ગાથા છે.

ગાથાર્થ :-

જે સિદ્ધના સુખનો રાશિ સર્વ કાળથી પિંડીભૂત થાય અને તે અનંત વર્ગથી ભાજિત થાય તો સર્વ આકાશમાં સમાય નહિ.

ભાવાર્થ :-

કોઈ એક સિદ્ધ આત્માને ગ્રહાણ કરીને વિચારીએ તો, એક સમયમાં તે જે સુખનો અનુભવ કરે છે, તે સુખના રાશિને સિદ્ધ અવસ્થાની પ્રાપ્તિ પછી જેટલા સમયો છે, તે સર્વ સમયોથી ગુણવામાં આવે તો અનંત સંખ્યાવાચી રાશિ પ્રાપ્ત થાય. કેમ કે સિદ્ધ અવસ્થા પામ્યા પછી તે સિદ્ધનો આત્મા સદા માટે સિદ્ધરૂપે રહેવાનો છે, તેથી ભાવિના સર્વ સમયોની જે અનંત સંખ્યા આવે તેનાથી સિદ્ધના સુખને ગુણવામાં આવે તો મોટી અનંત સંખ્યાની પ્રાપ્તિ થાય. ત્યારપછી તે સંખ્યાનો વર્ગમૂળ કાઢવામાં આવે તો તે સંખ્યા ઘણી નાની થાય અને આ રીતે તે વર્ગમૂળ પાણ એક-બે વખત નહીં પરંતુ અનંતી વખત કાઢવામાં આવે તો ઘણી નાની સંખ્યા થાય. અને આ રીતે પ્રાપ્ત થયેલી નાની સંખ્યાના એક એક સુખાંશને કલ્પનાથી એક એક આકાશપ્રદેશ ઉપર મૂકવામાં આવે તો લોકલોકરૂપ જે એક આકાશદ્રવ્ય છે તે સર્વ આકાશપ્રદેશમાં તે સુખ સમાઈ શકે નહિ. ॥૨૦-૭॥

અવતરણિઠા :-

ગાથા - ૬ માં સિદ્ધનું સુખ બતાવતાં સિદ્ધના સુખની રાશિને ગ્રહાણ કરીને કાળથી તેને ગુણીને અનંત બતાવેલ છે. ત્યાં પ્રશ્ન થાય કે ધાન્યનો ઢગલો હોય તો ધાન્યની રાશિ કહી શકાય, પરંતુ સુખની રાશિ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થઈ શકે? તેથી બુદ્ધિ દ્વારા સુખની રાશિ બતાવવા માટે કહે છે -

વાબાહક્કયસંજાયસુખલવભાવમિત્થમાસજ્જ ।

તત્તો અણંતરુત્તરબુદ્ધીણ રાસિ પરિકપ્પો ॥૭॥

વ્યાબાધક્ષયસંજ્ઞાતસૌખ્યલવભાવમત્રાસજ્ય ।

તતોઽનન્તરમુત્તરોત્તરબુદ્ધ્યા રાશિઃ પરિકલ્પ્યઃ ॥૭૧॥

અન્વયાર્થ :-

ઇત્યમ્ અહીં=સુખની રાશિના વિષયમાં વાબાહકલ્પસંજાયસુખલવભાવમ્
આસજ્ઞ વ્યાબાધાના ક્ષયથી થયેલા સુખલવના ભાવને ગ્રહણ કરીને અર્ણતર ત્યારપછી
તત્તો તેનાથી=ગ્રહણ કરાયેલા સુખલવના ભાવથી ઉત્તરબુદ્ધી ઉત્તરબુદ્ધિ દ્વારા=પ્રથમ
ગ્રહણ કરાયેલા સુખલવના ભાવ પછીના સુખલવના ભાવને ગ્રહણ કરતી એવી ઉત્તરબુદ્ધિ
દ્વારા રાસિ પરિકલ્પો રાશિની કલ્પના કરવી જોઈએ.

ગાથાર્થ :-

સુખની રાશિના વિષયમાં વ્યાબાધાના ક્ષયથી થયેલા સુખલવના ભાવને ગ્રહણ
કરીને ત્યારપછી ગ્રહણ કરાયેલા સુખલવના ભાવથી ઉત્તરબુદ્ધિ વડે રાશિની કલ્પના કરવી
જોઈએ.

ભાવાર્થ :-

કોઈ આત્મા અનેક બાધાઓથી બાધિત હોય, તેમાં અતિ તરસને કારણે અતિ
વ્યાકુળ અવસ્થાવાળો હોય, તે વખતે પાણીનું એક બિંદુ પાણ તેના મુખમાં પડે તો તૃષાકૃત
બાધાના લેશ શમનથી તેને થોડુંક સુખ થાય છે. જેમ જેમ અધિક-અધિક પાણી મળે છે
તેમ તેમ સુખાંશો વધતા જાય છે. તે રીતે જો પૂર્ણ તૃષા શમે ત્યાં સુધીના અંશો ભેગા કરીએ
તો ઘણા અંશો પ્રાપ્ત થાય. તે જ આત્માની અન્ય-અન્ય શારીરિક, માનસિક, સાંયોગિકાદિ
બાધાઓને લક્ષ્યમાં રાખીને વિચારીએ તો અનેક બાધાઓના ક્ષયકૃત ઘણા સુખાંશો પ્રાપ્ત
થાય. આ રીતે બુદ્ધિથી સુખની રાશિની કલ્પના થઈ શકે છે, એમ આ ગાથામાં કહેવાયું
છે.

અહીં વિશેષ એ છે કે સુખ શબ્દથી વિશિષ્ટ આહ્વાદરૂપ સુખ ગ્રહણ કરવાનું છે.
તે ઉત્સુકતાની નિવૃત્તિથી થનારું છે. સામાન્ય રીતે સંસારી જીવોને તરસ લાગે ત્યારે પાણીની
ઉત્સુકતા હોય છે, અને જેમ જેમ પાણી પીએ છે તેમ તેમ તેઓની ઉત્સુકતાનું શમન થાય
છે. તે જ રીતે સર્વ વિષયોની પ્રાપ્તિથી જીવને તકાળ કંઈક ઉત્સુકતા શમે છે. તેથી ત્યાં
આહ્વાદનો અનુભવ થાય છે. તેથી ઉત્સુકતાના શમનની તરતમતાને ગ્રહણ કરીને અનંત
સુખની રાશિ અહીં ગ્રહણ કરવાની છે. આથી જ નવમી ગાથામાં ક્ષયોપશમભાવ સુધી
જ સુખની તરતમતા પ્રાપ્ત થાય છે તેમ કહેલ છે. ॥૨૦-૭૧॥

અવતરણિકા :-

સાતમી ગાથામાં સુખની રાશિ બુદ્ધિથી કઈ રીતે પ્રાપ્ત થઈ શકે તે બતાવ્યું. ત્યાં જિજ્ઞાસા થાય કે સિદ્ધમાં સુખની માત્રા કેટલી હશે? તે બતાવવા કહે છે -

एसो पुण सव्वो वि उ निरइसओ एगरूवमो चेव ।

सव्वाबाहाकारणखयभावाओ तहा नेओ ॥८॥

एष पुनः सर्वोऽपि हि निरतिशय एकरूपश्चैव ।

सर्वाऽऽबाधाकारणक्षयभावात्तथा ज्ञेयः ॥८॥

અબ્વચાર્થ :-

एसो पुण सव्वो वि उ ૧ળી સર્વ પાણ આ=સિદ્ધના સુખનો રાશિ **निरइसओ एगरूवमो चेव** નિરતિશય એકરૂપ જ છે. (સિદ્ધના સુખનો રાશિ આવો છે તે કેવી રીતે જાણવું? તેથી કહે છે) **सव्वाबाहाकारणखयभावाओ** સર્વ બાધાના કારણોનો ક્ષય થવાથી (સિદ્ધના સુખનો રાશિ) **तहा नेओ** તે પ્રકારનો=નિરતિશય જાણવો.

✽ **उ** પાદપૂર્તિ માટે છે.

ગાથાર્થ :-

૧ળી, સિદ્ધના સુખનો સર્વ પાણ રાશિ નિરતિશય એકરૂપ જ છે. (સિદ્ધના સુખનો રાશિ આવો છે તે કેવી રીતે જાણવું? તેથી કહે છે કે) સર્વ બાધાના કારણોનો ક્ષય થવાથી સિદ્ધના સુખનો રાશિ નિરતિશય એકરૂપ જાણવો.

ભાવાર્થ :-

સાતમી ગાથામાં સુખના રાશિની પ્રાપ્તિ બતાવી. બાહ્ય વ્યાબાધાના ક્ષયથી થનારો ક્ષયોપશમભાવની અવસ્થામાં વર્તતો જે સુખનો રાશિ હોય છે, તે તરતમતાના ભેદથી અનેક ભેદવાળો હોય છે. જ્યારે સિદ્ધના સુખનો રાશિ નિરતિશય એક જ ભેદવાળો હોય છે, અર્થાત્ એનાથી અતિશયિત કોઈ સુખ હોતું નથી. સંસારમાં જે સુખનો રાશિ છે તે તરતમતાવાળો છે અને અનેક સ્વરૂપવાળો પાણ છે. કેમ કે જુદા જુદા પ્રકારની ઉત્સુકતાના શમનથી જુદા જુદા પ્રકારના સુખનો અનુભવ થાય છે, પરંતુ સિદ્ધના સુખનો રાશિ એક જ સ્વરૂપવાળો છે. કેમ કે સિદ્ધ અવસ્થામાં સર્વ બાધાના ક્ષયને કારણે જ્ઞાનમય જીવ સર્વથા નિરાકુળભાવમાં વર્તે છે. ॥૨૦-૮॥

અવતરણિકા :-

આઠમી ગાથામાં બતાવ્યું કે સિદ્ધનું સુખ નિરતિશય એકરૂપ છે. હવે, તે સુખ એકરૂપ કેવી રીતે છે તે બતાવતાં કહે છે -

ન ડ તહ ભિન્નાણં ચિય સુખલવાણં તુ ઇસ સમુદાઓ ।

તે તહ ભિન્ના સંતો ખઓવસમ જાવ જં હંતિ ॥૧॥

ન તુ તથા ભિન્નાનામેવ સૌખ્યલવાનાં ત્વેષ સમુદાયઃ ।

તે તથા ભિન્નાઃ સન્તઃ ક્ષયોપશમં યાવદ્ યદ્ધવન્તિ ॥૧॥

અન્વયાર્થ :-

ઇસ તુ વળી આ=સિદ્ધના સુખનો રાશિ તહ તે પ્રકારે=જે પ્રકારે સંસારના સુખનો રાશિ જુદા જુદા સુખલવોનો સમુદાય છે તે પ્રકારે ભિન્નાણં ચિય સુખલવાણં સમુદાઓ ન ડ ભિન્ન જ એવા સુખલવોનો સમુદાય નથી જ. (કેમ? તે બતાવતાં કહે છે.) જં જે કારણથી જાવ ખઓવસમ જ્યાં સુધી ક્ષયોપશમ છે ત્યાં સુધી તે તે=સુખાંશો તહ ભિન્ના સંતો હંતિ તે પ્રકારે ભિન્ન હોય છે.

ગાથાર્થ :-

વળી, સિદ્ધના સુખનો રાશિ સંસારના સુખના રાશિની જેમ ભિન્ન જ એવા સુખલવોનો સમુદાય નથી જ. કારણ કે જ્યાં સુધી ક્ષયોપશમભાવ હોય છે ત્યાં સુધી જ સુખાંશો તે પ્રકારે ભિન્ન હોય છે.

ભાવાર્થ :-

સંસારનાં સુખોમાં એક શાતાનું સુખ છે અને બીજું રતિનું સુખ છે. આ બન્ને કર્મના ઉદયથી થનારાં સુખો છે. ત્રીજું ઉપશમભાવનું સુખ છે જે આત્માના સ્વભાવરૂપ છે, અને ચોથું મોક્ષનું અવ્યાબાધ સુખ છે તે આત્માના સ્વભાવરૂપ છે.

કર્મના ઉદયથી જીવને અનુકૂળ વિષયોની પ્રાપ્તિથી શાતાનો અનુભવ થાય છે, તે શાતાનું સુખ છે. આ સુખ પહેલા ગુણસ્થાનકથી ૧૪મા ગુણસ્થાનક સુધી હોય છે.

સંસારનું બીજું સુખ રતિનું સુખ છે, જે રતિમોહનીયના ઉદયથી આહ્વાદના પરિણામરૂપ છે. જે જીવોને સંસારના ઈષ્ટ પદાર્થો પરત્વે રાગ હોય છે, તેવા જીવોને જ્યારે ઈષ્ટ પદાર્થોની પ્રાપ્તિ થાય છે ત્યારે રતિનો અનુભવ થાય છે. આ સુખ મોહના ઉદયથી સંસારી જીવોને હોય છે. આ સુખ પહેલા ગુણસ્થાનકથી માંડીને પ્રમત્ત ગુણસ્થાનક સુધીના

જીવોને હોઈ શકે છે.

ત્રીજું, ઉપશમભાવનું સુખ છે. સંસારના સ્વરૂપને જાણીને જીવ સંસારથી વિરક્ત થાય છે, તેથી આત્મકલ્યાણ માટે ધર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે. ધર્મ દ્વારા જીવને જેટલા જેટલા અંશે કષાયોનું ઉપશમન થાય છે, તેટલા તેટલા અંશે ઉપશમનું સુખ વધતાં વધતાં જીવ જ્યારે વીતરાગ થાય છે ત્યારે તે ઉપશમભાવનું સુખ પૂર્ણતાને પામે છે. આ પ્રકારનું આત્મિકસુખ મિથ્યાત્વની અને અનંતાનુબંધી કષાયની મંદતાથી અંશે અંશે પ્રગટ થાય છે અને દસમા ગુણસ્થાનક સુધી ક્રમસર વધતું હોય છે. આ સર્વ સુખ ક્ષયોપશમવાળી અવસ્થામાં થનારું આત્મિક સુખ છે. જ્યારે જીવ બારમા કે તેરમા ગુણસ્થાનકમાં આવે છે, ત્યારે ક્ષાયિકભાવનું કષાયોના ઉપશમનું સુખ પ્રગટે છે. આમ છતાં, બારમા, તેરમા કે ચૌદમા ગુણસ્થાનકમાં પણ અવ્યાબાધ સુખ હોતું નથી, કારણ કે શરીરકૃત અને કર્મકૃત બાધાઓ ત્યાં હોય છે.

ચોથું મોક્ષનું અવ્યાબાધ સુખ છે. સિદ્ધ અવસ્થામાં શરીરકૃત અને કર્મકૃત બાધાઓનો સર્વથા અભાવ થવાથી સર્વ બાધાઓથી રહિત નિરતિશય એવું એક પ્રકારનું સુખ પ્રગટે છે. આ ચોથા પ્રકારનું સુખ નિરતિશય એકરૂપ છે, જ્યારે તેની પૂર્વનાં સુખોમાં તરતમતા છે. એ વાત બતાવવા માટે પ્રસ્તુત ગાથામાં કહ્યું કે ક્ષયોપશમભાવ સુધી ભિન્ન ભિન્ન સુખલવોના સમુદાયની પ્રાપ્તિ છે. તેથી એ પ્રાપ્ત થાય છે કે દસમા ગુણસ્થાનક સુધી જીવ ક્ષયોપશમભાવવાળો છે, અને ત્યાં સુધી જ આત્મિક સુખોના જુદા જુદા સુખાંશોના સમુદાયની પ્રાપ્તિ છે. જીવ વીતરાગ બને છે ત્યારે ક્ષયોપશમભાવ નથી હોતો, તેથી ક્ષાયિકભાવનું એકરૂપ સુખ પ્રગટે છે; અને સિદ્ધ અવસ્થામાં કર્મ અને શરીર પણ નથી રહેતું તેથી અવ્યાબાધ એકરૂપ એવું ઉત્કૃષ્ટ સુખ પ્રગટે છે.

સંસારી જીવોને જે શાતાનું અને રતિનું સુખ છે તે જીવના મૂળ સ્વભાવરૂપ નથી પણ વિકારી સ્વરૂપ છે. તેથી ઉપચારથી જ તેને સુખ કહી શકાય. જેમ ખાગજ ખાગવાથી જીવને સુખ થાય છે તે ઉપચારથી જ સુખ છે, વાસ્તવિક તો આરોગ્યનું સુખ જ સુખ કહેવાય. તે રીતે ઉપશમભાવનું સુખ તે જીવના આંશિક આરોગ્યનું સુખ છે અને સિદ્ધ અવસ્થામાં વર્તતું અવ્યાબાધ સુખ તે જીવના પૂર્ણ આરોગ્યરૂપ સુખ છે. ॥૨૦-૯॥

અવતરણિકા :-

નવમી ગાથામાં કહ્યું કે ક્ષયોપશમ સુધી જ ભિન્ન એવા સુખલવો હોય છે, તેથી ક્ષાયિકભાવ કૃત સિદ્ધનું સુખ ભિન્ન એવા સુખલવોનો સમુદાય નથી હોતો. ત્યાં પ્રશ્ન થાય કે ક્ષયોપશમભાવ સુધી જ ભિન્ન સુખાંશો હોવા માત્રથી સિદ્ધનું સુખ ભિન્ન સુખલવોના સમુદાયરૂપ કેમ નથી? તેથી કહે છે -

ન ચ તસ્સ ઇમો ભાવો ન ચ સુખં પિ હુ પરં તહા હોઈ ।

બહુવિસલવસંવિદ્ધં અમયં પિ ન કેવલં અમયં ॥૧૦॥

ન ચ તસ્યાયં ભાવો ન ચ સૌખ્યમપિ ખલુ પરં તથા ભવતિ ।

બહુવિષલવસંવિદ્ધમમૃતમપિ ન કેવલમમૃતમ્ ॥૧૦॥

અન્વયાર્થ :-

ન ચ તસ્સ ઇમો ભાવો અને તેને=સિદ્ધને આ=ક્ષયોપશમભાવ નથી. (અહીં પ્રશ્ન થાય કે તો પાણ ક્ષયોપશમભાવના પ્રકર્ષરૂપ જ પ્રકૃષ્ટ સુખ માની લઈએ તો શું વાંધો? તેથી કહે છે.) હુ ચ પરં સુખં પિ ન તહા હોઈ અને ખરેખર પ્રકૃષ્ટ સુખ પાણ તેવા પ્રકારનું=ક્ષયોપશમભાવવાળું નથી. (અહીં પ્રશ્ન થાય કે પ્રકૃષ્ટ સુખ ક્ષયોપશમભાવવાળું કેમ નથી? તે હવે દૃષ્ટાંતથી બતાવે છે.) બહુવિસલવસંવિદ્ધં અમયં પિ ઘાણા વિષના કણિયાથી યુક્ત એવું અમૃત પાણ ન કેવલં અમયં માત્ર અમૃત નથી.

✽ ‘સુખં પિ’ માં ‘અપિ’ થી કહેવું છે કે સિદ્ધને તો ક્ષયોપશમભાવ નથી, ‘પાણ’ પ્રકૃષ્ટ સુખ પાણ ક્ષયોપશમભાવવાળું નથી.

✽ ‘અમયં પિ’ માં ‘અપિ’ થી એ કહેવું છે કે ઘાણા વિષના કણિયાથી યુક્ત એવો અન્ય પદાર્થ તો અમૃત નથી, પરંતુ તેવું અમૃત પાણ કેવળ અમૃત નથી.

ગાથાર્થ :-

સિદ્ધના જીવોને ક્ષયોપશમભાવ નથી હોતો, તેથી સિદ્ધનું સુખ ભિન્ન સુખલવોના સમુદાયરૂપ નથી હોતું. આ સાંભળીને કોઈને પ્રશ્ન થાય કે ભલેને સિદ્ધના જીવોને ક્ષયોપશમભાવ ન હોય, તો પાણ ક્ષયોપશમભાવથી જે સુખનો અનુભવ થાય છે, તે જ સુખના પ્રકર્ષરૂપ પ્રકૃષ્ટ સુખ સિદ્ધોને છે તેમ માનીએ તો શું વાંધો? તેથી કહ્યું છે કે જેમ ઘાણા વિષના કણિયાથી યુક્ત અમૃત હોય તો પાણ તે માત્ર અમૃત નથી, તેમ પ્રકૃષ્ટ સુખ ક્યારેય પાણ ક્ષયોપશમભાવવાળું ન હોઈ શકે. કેમ કે ક્ષયોપશમભાવવાળા સુખમાં કર્મનો ક્ષય અને કર્મનો ઉદય, બંને હોય છે.

ભાવાર્થ :-

“સિદ્ધના જીવોને ક્ષયોપશમભાવ નથી હોતો, તેથી સિદ્ધનું સુખ ભિન્ન સુખલવોના સમુદાયરૂપ નથી” એ પ્રકારે પૂર્વ ગાથા સાથે જોડાણ છે. ત્યાં કોઈને પ્રશ્ન થાય કે સિદ્ધને ક્ષયોપશમભાવ ન હોય તો પાણ અહીં ક્ષયોપશમભાવથી જે સુખનો અનુભવ

થાય છે તેનો જ પ્રકર્ષ સિદ્ધોને છે તેમ માનીએ તો શું વાંધો? કેમ કે તેમ માનવાથી સિદ્ધોના સુખના રાશિની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે. તેથી કહે છે કે પ્રકૃષ્ટ સુખ પાણ ક્ષયોપશમભાવના પ્રકર્ષવાળું નથી. ત્યાં પ્રશ્ન થાય કે પ્રકૃષ્ટ સુખ ક્ષયોપશમભાવના પ્રકર્ષવાળું કેમ નથી? તેથી કહે છે કે ઘાણા વિષના કણિયાથી યુક્ત અમૃત પાણ કેવળ અમૃત નથી.

અહીં અમૃત શબ્દથી સુખ ગ્રહણ કરવાનું છે અને વિષ શબ્દથી કષાયનો ઉદય ગ્રહણ કરવાનો છે. ક્ષયોપશમભાવવાળું જે સુખ છે, ત્યાં ક્ષયોપશમભાવમાં કર્મનો ક્ષય અને ઉપશમ બન્ને છે. ક્ષયોપશમભાવમાં કર્મના ઉદય દ્વારા જ કર્મનો ક્ષય થાય છે. તેથી ક્ષયોપશમભાવમાં કર્મનો ઉદય પાણ જોડાયેલો છે, જે વિષરૂપ છે અને તેમાં કર્મનું વિગમન પાણ જોડાયેલું છે. આથી જ દશમા ગુણસ્થાનક સુધી કષાયનો ઉદય પાણ હોય જ છે, અને તે કર્મના વિગમનથી થનારું જે સુખ છે તે અમૃતરૂપ છે. આમ ક્ષયોપશમભાવવાળા સુખમાં કર્મના ઉદયકૃત કષાયરૂપ વિષ મિશ્રિત છે. તેથી તે કેવળ સુખરૂપ નથી, પરંતુ કર્મક દુઃખાંશોથી મિશ્રિત એવું સુખ છે.

અહીં વિશેષ એ છે કે સંપૂર્ણ મોહનીયકર્મના વિગમનથી શુદ્ધ નિરાકુળ ચેતના પ્રગટે છે, જે પૂર્ણ સુખરૂપ છે. અંશે અંશે ક્ષયોપશમભાવથી આંશિક ચેતના ખુલે છે અને તે જ ક્ષયોપશમભાવનું સુખ પ્રકર્ષવાળું હોય તો પાણ કર્મશોથી અનુવિદ્ય ચેતના સ્વરૂપ છે. તેથી ક્ષયોપશમભાવમાં પ્રકૃષ્ટ સુખ હોઈ શકે નહીં. ॥૨૦-૧૦॥

અવતરણિકા :-

છટ્ટી ગાથામાં બતાવ્યું હતું કે સિદ્ધના સુખનો રાશિ સર્વકાળથી ગુણવામાં આવે અને ત્યાર પછી તેનાં અનંત વર્ગમૂળ કાઢવામાં આવે તો પાણ સર્વ આકાશમાં સમાય નહીં એટલા સિદ્ધના સુખના અંશો છે. ત્યાર પછી ગાંધા આઠમાં અને નવમી ગાથાના પૂર્વાર્ધમાં બતાવ્યું કે સિદ્ધનું સુખ, સુખાંશોના સમુદાયરૂપ નથી પરંતુ નિરતિશય એકરૂપ છે. આ બન્ને ગાથાનાં કથનો સ્થૂલદૃષ્ટિથી પરસ્પર વિરોધી દેખાય, પરંતુ તેનો વિરોધ નથી તે બતાવવા માટે કહે છે-

સવ્વદ્ધાસંપિંડનમણંતવગ્ગભયણં ચ જં ઇત્થ ।

સવ્વાગાસામાણં ચડણંતતદ્દંસણત્થં તુ ॥૧૧॥

સર્વાદ્ધાસંપિંડનમનન્તવર્ગભાજનં ચ યદત્ર ।

સર્વાકાશમાણં ચાનન્તતદ્દર્શનાર્થં તુ ॥૧૧॥

અન્વયાર્થ :-

इत्थ अलीयां=सिद्धना सुખना विषयमां सब्बद्वासंपिडणं सर्व काण वदे गुगुवुं, अणंतवग भयणं च अने अनंतवर्गभाजन=अनंत वर्गमूण करवुं, सब्बागासामाणं सर्व आकाशमां नहि मावुं जं જે (છટ્ટી ગાથાનું જે કથન છે તે) અણંતતદ્દંસણત્થં તુ અનંત એવા તેના=મોક્ષસુખના દર્શન માટે જ (કહેવાયું છે.)

ગાથાર્થ :-

સિદ્ધના સુખના વિષયમાં સર્વ કાળ વડે ગુણવાનું અને અનંતવર્ગભાજન=અનંત વર્ગમૂળ કરવાનું, સર્વ આકાશમાં ન સમાવવાનું જે છટ્ટી ગાથાનું કથન છે તે અનંત મોક્ષસુખના દર્શન માટે જ કહેવાયું છે.

ભાવાર્થ :-

તત્ત્વથી સિદ્ધનું સુખ નિરતિશય એકરૂપ જ છે, તો પાણ સંસારનાં તમામ સુખોને કલ્પનાથી એક ઢેકાણે ભેગાં કરવામાં આવે તો તેના કરતાં પાણ તે અતિશયવાળું છે. સંસારનાં સુખો ભિન્ન ભિન્ન ઈન્દ્રિયોના અને ભિન્ન ભિન્ન વિષયોના અને કષાયોના ઉપયોગથી અનેક પ્રકારનાં છે, તેવું આ સુખ નથી; પરંતુ આત્માની પૂર્ણ સ્વસ્થતારૂપ એક સ્વરૂપવાળું સુખ છે. તેથી કોઈને લાગે કે સંસારમાં અનેક પ્રકારનાં સુખો છે અને મોક્ષમાં તો એક જ પ્રકારનું સુખ છે, માટે મોક્ષના સુખ કરતાં સંસારનું સુખ શ્રેષ્ઠ છે. તે ભ્રમના નિવારણ માટે પ્રથમ કહ્યું કે સિદ્ધના જીવો જ્યારથી સિદ્ધના સુખને પામે છે ત્યારથી તે સુખ શાશ્વત કાળ માટે છે, અને તે રીતે પ્રકર્ષવાળું સદા રહે છે. જ્યારે સંસારનું કોઈ પાણ સુખ ભોગકાળમાં જ હોય છે, ત્યારપછી તે સુખ પ્રતીતિનો વિષય બનતું નથી, તેથી સંસારનું સુખ અલ્પકાલીન છે.

સંસાર કરતાં મોક્ષનું સુખ અનંતગણું બતાવવા માટે અહીં સર્વકાળના સમયથી ગુણાકાર કર્યો છે. તેથી સંસારના સુખની અલ્પકાલીનતા અને મોક્ષના સુખની અનંતકાલીનતા બતાવીને મોક્ષસુખની અનંતતા બતાવવી છે.

વળી, સંસારનાં સુખો અનેક પ્રકારનાં છે, અને મોક્ષનું સ્વરૂપ એક જ સ્વરૂપવાળું છે તેથી મોક્ષ કરતાં સંસારનું સુખ અતિશયતાવાળું છે તેવો ભ્રમ થાય. તેના નિવારણ માટે સિદ્ધના સુખનાં અનંત વર્ગમૂળ કરીને એનો નાનો અંશ કરીને, તેનો નાનો અંશ પાણ ઘાણો મોટો છે તે બતાવવા માટે સર્વ આકાશમાં તે સુખ સમાય નહીં તેમ બતાવેલ છે. અહીં આકાશ એટલા માટે ગ્રહાણ કરેલ છે કે આકાશદ્રવ્ય સર્વ કાળના સમયો કરતાં પાણ અનંત ગુણા અધિક પ્રદેશવાળું દ્રવ્ય છે. તે આકાશમાં પાણ આ સુખ સમાય નહીં તેમ બતાવીને

સંસારનાં સર્વ સુખો કરતાં સિદ્ધનું સુખ અતિશયિત છે તેમ બતાવેલ છે.

આ રીતે સંસારનાં તમામ સુખો ભેગાં કરવામાં આવે તો પણ સિદ્ધના સુખની આગળ અતિ અલ્પ છે તે બતાવવા માટે યત્ન કરાયો છે. જેમ બાળકને આકાશની વિશાળતા બતાવવા માટે બે હાથ પહોળા કરવા સિવાય બીજો કોઈ ઉપાય નથી, તેમ સંસારનાં સુખો કરતાં એક જ પ્રકારનું એવું પણ મોક્ષનું સુખ ઘણું અતિશયતાવાળું છે તે બતાવવા માટે અનંતવર્ગનું ભાજન અને સર્વ આકાશમાં ન સમાવાનું કથન જ ઉપાય છે. ||૨૦-૧૧||

અવતરણિકા:-

અગિયારમી ગાથામાં બતાવ્યું કે સર્વ કાળપિંડનાદિ ત્રણે વાતો સિદ્ધના સુખની અનંતતા બતાવવા માટે ગ્રહણ કરેલ છે. તેથી ત્યાં પ્રશ્ન થાય કે ખરેખર સિદ્ધનું સુખ જે અનંત છે તે કઈ સંખ્યાનું છે તે બતાવવા કહે છે-

તિન્નિ વિ પ્ણસરાસી ણાણંતા તુ ઠાવિયા હંતિ ।

હંદિ વિસેસેણ તહા અણંતયા ણં તયા સમ્મં ॥૧૨॥

ત્રયોઽપિ પ્રદેશરાશય એકાનન્તાસ્તુ સ્થાપિતા ભવન્તિ ।

હન્ત વિશેષેણ તથા અનન્તતા નનુ તદા સમ્યક્ ॥૧૨॥

અન્વયાર્થ:-

તિન્નિ વિ પ્ણસરાસી ત્રણે પણ પ્રદેશરાશિ વિસેસેણ વિશેષથી ઠાવિયા ણા અણંતા તુ હંતિ સ્થાપિત એવું એક અનંતું જ થાય તયા ત્યારે હંદિ ખરેખર સમ્મં સમ્યક્ તહા અણંતયા તેવા પ્રકારની અનંતતા થાય=જેવા પ્રકારની સિદ્ધના સુખની અનંતતા છે તેવા પ્રકારની અનંતતા થાય. ણં= વાક્યાલંકારમાં વપરાયેલ છે.

ગાથાર્થ:-

જ્યારે ત્રણે પણ પ્રદેશરાશિવિશેષથી સ્થાપિત એવું એક અનંતું થાય ત્યારે ખરેખર સિદ્ધના સુખની રાશિની જેવી અનંતતા છે, તેવી સમ્યક્ અનંતતા થાય.

ભાવાર્થ:-

લોકાલોકરૂપ જે આકાશ છે તેના પ્રદેશોની સંખ્યા અનંત છે,
તે અનંત સંખ્યાને ગ્રહણ કરીને, તેનો અનંતી વખત વર્ગ કરવામાં આવે અને જે

સંખ્યા આવે,

તેને સિદ્ધના સુખની પ્રાપ્તિ પછીના ભવિષ્યકાળના સર્વ સમયોથી ગુણવામાં આવે,

તે પ્રકારની એક અનંતતા ગ્રહણ કરવા માટે વિશેષથી ત્રણે પાણ રાશિ એક અનંતરૂપે સ્થાપિત થાય તેમ કહેલ છે.

અહીં સર્વ આકાશના પ્રદેશો, અનંત વર્ગમૂળની સંખ્યાનું અનંત અને કાળનું અનંત તે ત્રણેનો સરવાળો કરીને તે એક અનંત થાય તે ગ્રહણ કરવું નથી.

અસત્ કલ્પનાથી ધારો કે,

(અ) સર્વ આકાશ પ્રદેશો = ૧,૦૦,૦૦૦.

(બ) આકાશ પ્રદેશોનો વર્ગ = ૧,૦૦,૦૦૦ X ૧,૦૦,૦૦૦ X ૧,૦૦,૦૦૦ એવું લાખ વાર ગુણવું.

(અહીં લાખ વર્ગ કરવાનો છે એક વર્ગ કરવાનો નથી અને આકાશપ્રદેશોની સંખ્યાના અનંત વર્ગ કરવાના છે, પરંતુ આકાશની સંખ્યા લાખની ધારી છે તેથી લાખ વર્ગ કરવાના નથી.)

(ક) સર્વ કાળના પ્રદેશો = ૧૦,૦૦૦

સમ્યગ્ અનંતતા = (બ) X (ક)

પરંતુ અ+બ+ક સમ્યગ્ અનંતતા નથી.

તેથી સમ્યગ્ અનંતતા તરીકે (બ) X (ક) જ ગ્રહણ કરવાનું છે. કેમ કે પૂર્વની ગાથામાં જ સિદ્ધના સુખની રાશિને અનંત વર્ગમૂળથી કરીને અતિ નાની કરેલ અને તે સર્વ આકાશમાં ન સમાય તેમ કહેલું છે. તેથી જેમ ત્યાં વર્ગમૂળથી નાની કરી તેમ અહીં સર્વ આકાશના ક્ષેત્રના પ્રદેશોની સંખ્યાને અનંતી વખત વર્ગ કરવાથી મોટી સંખ્યા પ્રાપ્ત થાય અને તે સંખ્યાને પાણ કાળની સંખ્યા વડે ગુણવામાં આવે તેટલી સિદ્ધના સુખની રાશિ છે. અહીં કાળથી ગુણવાનું પ્રયોજન એ છે કે સિદ્ધનું સુખ પ્રગટ્યા પછી સદા રહે છે. તેથી રાશિ કાળની અપેક્ષાએ પાણ ઘણી મોટી છે તે બતાવવું છે.

વળી સર્વ આકાશના પ્રદેશો અતિ મોટી સંખ્યામાં છે, અને તેનું અનંતી વખત વર્ગ કરવાનું પ્રયોજન એ છે કે સંસારનું ક્ષયોપશમભાવનું સુખ પાણ ષટ્સ્થાનપતિત છે. તેથી ત્યાં પાણ કોઈક આત્માનું સુખ જોટલું હોય તેના કરતાં અન્ય કોઈકનું અનંતગણું પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. પરંતુ તે અનંતા કરતાં ઘણું મોટું અનંતું સિદ્ધનું સુખ છે. તે બતાવવા માટે સર્વ આકાશપ્રદેશની સંખ્યાને અનંતા વર્ગ બતાવીને સિદ્ધના સુખની મોટી અનંત સંખ્યા બતાવેલ છે.

આટલી સુખની રાશિ ભેગી કરીએ ત્યારે સમ્યગ્ તે પ્રકારની અનંતતા થાય, એમ

જે ગાથાના ઉત્તરાર્ધમાં કહ્યું તેનાથી એ કહેવું છે કે આ રીતે બુદ્ધિથી મોટી રાશિ ઉપસ્થિત કરવામાં આવે ત્યારે સિદ્ધના સુખની રાશિ કેટલી મોટી છે તેનો યથાર્થ બોધ થાય. ॥૨૦-૧૨॥

અવતરણિકા:-

૧૨મી ગાથામાં ત્રણ પ્રદેશરાશિથી સિદ્ધનું સુખ બતાવ્યું. ત્યાં તે ત્રણ પ્રદેશરાશિમાં કાળને ગ્રહણ કરેલ છે અને તે કાળના ગ્રહણમાં જે જીવો જ્યારે સિદ્ધ થાય ત્યારથી માંડીને ભવિષ્યકાળના સમયોની સંખ્યાથી ગુણવાનું કહ્યું છે. તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે જે જીવો વર્તમાનમાં મોક્ષે ગયા છે તેમના કરતાં પહેલાં મોક્ષે ગયેલા જીવોને કાળના સમયો અધિક પ્રાપ્ત થશે. તેથી વર્તમાનમાં જે સિદ્ધ થયા છે તેમના કરતાં પૂર્વના સિદ્ધોનું સુખ અધિક થાય. આ રીતે તો દરેક સિદ્ધના જીવોમાં સુખની તરતમતા સિદ્ધ થાય. જો તેમ સ્વીકારીએ તો સર્વ સિદ્ધનું સુખ નિરતિશય એકરૂપ છે એમ જે ગાથા - ૮માં કહેલ તેની સાથે વિરોધ આવે. આમ, સર્વ સિદ્ધના જીવોને નિરતિશય એકરૂપ સુખ સ્વીકારીએ તો પરસ્પર તરતમતા નથી એમ પ્રાપ્ત થાય છે, જ્યારે સિદ્ધના સુખના વર્ણનમાં કાળના સમયો વડે ગુણવાથી સિદ્ધના જીવોમાં પરસ્પર તરતમતા પ્રાપ્ત થાય છે; તેથી તે વિરોધનો પરિહાર કરીને કઈ અપેક્ષાએ સર્વ સિદ્ધોનું સુખ સમાન છે તે બતાવતાં કહે છે -

તુલ્લં ચ સવ્વહેયં સવ્વેસિં હોઝ કાલભેણ વિ ।

જહ જં કોડીસત્તં તહ છળભેણ વિ સુહમમિણં ॥૧૩॥

તુલ્યં ચ સર્વથેદં સર્વેષાં ભવતિ કાલભેદેડપિ ।

યથા યત્કોટિસત્ત્વં તથા ક્ષણભેદેડપિ સૂક્ષ્મમિદમ્ ॥૧૩॥

અન્યાર્થ:-

કાલભેણ વિ અને કાળભેદ હોતે છતે પણ **સવ્વેસિં** ઇયં બધાનું આ=મોક્ષનું સુખ **સવ્વહા તુલ્લં** સર્વ પ્રકારે સમાન છે. **જં** જે કારણથી **તહ છળભેણ વિ** તેવા પ્રકારનો ક્ષણભેદ હોતે છતે પણ **જહ કોડિસત્તં** જે પ્રકારે કરોડની સંપત્તિ (સમાન છે.) (અહીં શંકા થાય કે કરોડ દ્રવ્ય સંખ્યાથી સમાન છે તેથી બે કરોડપતિ સમાન છે તેમ કહી શકાય, પરંતુ સુખ એ બાહ્ય દ્રવ્ય જેવું નથી પણ જીવના પરિણામરૂપ છે, તેથી સિદ્ધોના જીવોમાં પરસ્પર સુખના સંવેદનમાં તરતમતા સ્વીકારીએ તો શું વાંધો? તેથી કહે છે.) **સુહમમિણં** આ=બધા સિદ્ધના જીવોનું સુખ સમાન છે, એ સૂક્ષ્મ છે.

ગાથાર્થ :-

કાળભેદ હોતે છતે પાણ સર્વ સિદ્ધોનું આ સુખ સર્વ પ્રકારે સમાન હોય છે, જે કારણથી તે પ્રકારના ક્ષાણભેદમાં પાણ જે રીતે કરોડની સંપત્તિ સમાન હોય છે. આ સૂક્ષ્મ છે, અર્થાત્ સર્વ સિદ્ધોનું સુખ સમાન છે તે સૂક્ષ્મ બુદ્ધિનો વિષય છે.

ભાવાર્થ :-

“સિદ્ધનું સુખ નિરતિશય છે. તેથી જે જીવો જ્યારે સિદ્ધ થાય છે તે જીવો ત્યારથી ઉત્કૃષ્ટ સુખને પામે છે. આથી ભૂતકાળમાં ગયેલા સિદ્ધને જેવું સુખ છે તેવું જ સુખ વર્તમાનમાં જનાર સિદ્ધને હોય છે. તેથી સર્વ પ્રકારે સર્વ સિદ્ધના જીવોનું સુખ સમાન છે.” તેમાં હેતુ કહે છે કે, જે કારણથી તે પ્રકારના ક્ષાણભેદમાં પાણ જે રીતે કરોડની સંપત્તિ સમાન છે. આનો ભાવ એ છે કે કોઈ માણસ પૂર્વમાં કરોડની સંપત્તિ પ્રાપ્ત કરે, જ્યારે કોઈ બીજો માણસ પાછળથી કરોડની સંપત્તિ પ્રાપ્ત કરે તો તે પ્રાપ્તિમાં કાળભેદ તો છે જ, તો પાણ તે બંનેની સંપત્તિની સંખ્યા સમાન જ છે. તે જ રીતે સિદ્ધનું સુખ પ્રાપ્તિની અપેક્ષાએ ભિન્ન ભિન્ન કાળમાં હોવા છતાં પાણ માત્રાની અપેક્ષાએ બધાનું સુખ સરખું જ છે. સંપત્તિના દૃષ્ટાંતથી સર્વ સિદ્ધનું સુખ સમાન બતાવ્યું, તો પાણ કોઈને પ્રશ્ન થાય કે “સંપત્તિ એ બાહ્ય પુદ્ગલાત્મક પદાર્થ છે અને સંખ્યાથી સમાન છે. પરંતુ સિદ્ધના જીવોનું સુખ તો જીવના પરિણામ સ્વરૂપ છે. તેથી તે સુખ સર્વનું સમાન છે કે જુદા જુદા પ્રકારનું છે?” આવી શંકા થવાનું કારણ એ છે કે સંસારમાં પાણ સમાન ભોગાદિની ક્રિયાથી સુખમાં ભેદ દેખાય છે. તેથી કહે છે કે આ પદાર્થ સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી જાણાય તેવો છે.

તે આ રીતે - બે માણસ પાસે આગળ પાછળ કરોડની સંપત્તિ પ્રાપ્ત થઈ હોય તો પાણ કરોડની સંપત્તિરૂપે તો તે સંપત્તિ સમાન જ છે, તેમ સ્વીકારી શકાય. પરંતુ સુખનું વેદન તો જીવનો અંતરંગ પરિણામ છે, તેથી જેવા પ્રકારનો તેનો ઉપયોગ હોય તે પ્રમાણે તે સુખના વેદનમાં તરતમતા સંસારી જીવોમાં પ્રત્યક્ષથી દેખાય છે. તે રીતે સિદ્ધના જીવોને પાણ બાહ્ય કોઈ ઉપદ્રવ ન હોય તો પાણ જીવના ઉપયોગના ભેદના કારણે સિદ્ધના સુખમાં તરતમતા છે કે નહિ તેવી શંકા વિચારકને થાય. આમ છતાં, જે વિચારક સૂક્ષ્મબુદ્ધિથી વિચારે તો સમજી શકે કે સર્વ કર્મથી રહિત પૂર્ણ ચેતના બધા જીવોની સમાન છે, તેથી સર્વ પ્રકારના ઉપદ્રવ વગરનો જ્ઞાનનો ઉપયોગ પાણ બધાનો સમાન છે. તેને કારણે પોતાના જ્ઞાનભાવમાં બધા સિદ્ધના જીવો સમાનરૂપે પ્રતિષ્ઠિત છે. તેથી જ તે દરેકને સુખ સમાન પ્રકારે જ સંવેદન થાય છે. ||૨૦-૧૩||

અવતરણિકા :-

પૂર્વની ગાથામાં કહ્યું કે સિદ્ધના સર્વ જીવોનું સુખ સમાન છે અને તે સૂક્ષ્મબુદ્ધિથી ગમ્ય છે. તે ૯૪ ગાથા ૧૪ અને ૧૫થી બતાવે છે-

સર્વં પિ કોડિકપ્પિયમસંભવઠવણાઈ જં ભવે ઠવિયં ।

તત્તો તસ્સુહસામી નહ્ઈ હોઈ હહ ભેયગો કાલો ॥૧૪॥

સર્વમપિ કોટિકલ્પિતસંભવસ્થાપનયા યદ્ ભવેત્સ્થાપિતમ્ ।

તતસ્તત્સુખસ્વામી ન ભવતીહ ભેદકઃ કાલઃ ॥૧૪॥

જઈ તત્તો અહિંમં ખલુ હોઈ સરૂવેણ કિંચિ તો ભેઓ ।

ન વિ અજ્જવાસકોડીમયાણ માણમ્મિ સો હોઈ ॥૧૫॥

યદિ તત્તોડધિકં ખલુ ભવતિ સ્વરૂપેણ કિંચિત્તતો ભેદઃ ।

નાપ્યદ્યવર્ષકોટિમૃતયોર્માને સ ભવતિ ॥૧૫॥

અર્થાથ :-

જં અસંભવઠવણાઈ જે કારણથી અસંભવ સ્થાપના વડે કરીને **સર્વં પિ** સર્વ પાણ (સિદ્ધનું સુખ) **કોડિકપ્પિયમ્ ઠવિયં ભવે** કોડિ કલ્પિત સ્થાપિત થાય=કરોડની કલ્પનારૂપે સ્થાપિત થાય **તત્તો તો તસ્સુહસામી** તે સુખના સ્વામી થાય (કોડી સુખના સ્વામી થાય) **હહ અહીંયાં=સિદ્ધના** જીવો કોડી સુખના સ્વામી થાય એમાં **કાલો ભેયગો ન હોઈ** કાળ ભેદક નથી.

જઈ જે તત્તો તેનાથી=કરોડની કલ્પનારૂપે સ્થાપિત એવા મોક્ષના સુખથી **કિંચિ સરૂવેણ અહિંમં ખલુ હોઈ** ખરેખર કંઈક સ્વરૂપથી અધિક સુખ હોય **તો તો** (સિદ્ધના સુખનો પરસ્પર) **ભેઓ ભેદ** થાય. (હવે, આ વાત દૃષ્ટાંતથી બતાવે છે) **અજ્જવાસકોડીમયાણ માણમ્મિ** આજે અને વર્ષ કોડ પૂર્વે મરેલાઓના માનમાં=મરેલાઓની સ્થિતિમાં **સો તે ભેદ ન વિ હોઈ** નથી જ. (તેમ આજે મોક્ષમાં ગયેલાઓના અને કરોડ વર્ષ પહેલાં મોક્ષમાં ગયેલાઓના સુખમાં ભેદ નથી.)

ગાથાર્થ :-

જે કારણથી અસંભવ સ્થાપના વડે કરીને સર્વ પાણ સિદ્ધનું સુખ કરોડની કલ્પનારૂપે સ્થાપિત થાય, તો સિદ્ધના જીવો કોડીસુખના સ્વામી થાય એમાં કાલભેદક નથી.

જે તેનાથી અર્થાત્ કોડીસુખથી કાંઈ સ્વરૂપથી અધિક સુખ હોય તો સિદ્ધના

સુખોનો ભેદ થાય. એ જ વાતને દૃષ્ટાંતથી બતાવે છે. આજના અને કોટિ વર્ષ પૂર્વે મરેલામાં તે=સ્વરૂપથી કોઈ ભેદ હોતો જ નથી.

ભાવાર્થ :-

બધા સિદ્ધના જીવોનું સુખ સમાન છે તે સૂક્ષ્મ પદાર્થ બતાવવા માટે અસંભવ સ્થાપના વડે કરીને સિદ્ધના સુખને કરોડની કલ્પના કરી. અર્થાત્ સિદ્ધના સુખની સ્થાપના વાસ્તવિક થઈ શકે નહિ, પરંતુ બુદ્ધિથી સ્થાપના કરી કે સિદ્ધનો જીવ મોક્ષમાં પહોંચે છે ત્યારે તેમનું જે સુખ છે તે અનંત હોવા છતાં, કલ્પનાથી કરોડની સંખ્યાનું છે તેમ સ્થાપના કરવામાં આવે, તો સિદ્ધનો જીવ કરોડસુખનો સ્વામી થાય. તે રીતે વિચારીએ તો જેમ કોઈ સિદ્ધનો આત્મા ઘણા કાળ પૂર્વે સિદ્ધ થયેલો હોય ત્યારે તેનું સુખ સંખ્યાથી કરોડ પ્રાપ્ત થાય, તે જ રીતે વર્તમાનમાં પણ કોઈ સિદ્ધ થાય તો તેનું સુખ પણ સંખ્યાથી કરોડનું જ પ્રાપ્ત થાય. તેથી સિદ્ધના સુખમાં આ પહેલાં ગયો છે અને આ પાછળથી ગયો છે તે રૂપ કોઈ ભેદ પડતો નથી, પરંતુ સિદ્ધ અવસ્થામાં દરેક સિદ્ધનું સુખનું વેદન સમાન હોય છે.

અહીં કોઈને પ્રશ્ન થાય કે ભલે તે રીતે સિદ્ધના સુખનો ભેદ પ્રાપ્ત ન થાય, પરંતુ જેમ કોઈ સિદ્ધના જીવને બે કરોડની સંખ્યાનું સુખ પ્રાપ્ત થયું તેમ માનીએ તો સિદ્ધના સુખમાં તરતમતા પ્રાપ્ત થઈ શકે. તેથી કરીને કહે છે કે જે એક સિદ્ધના જીવે કરોડ સંખ્યા પ્રમાણ સુખ પ્રાપ્ત કર્યું છે તેના કરતાં સ્વરૂપથી અધિક કોઈ સુખ હોય તો સિદ્ધના સુખમાં પરસ્પર ભેદ પ્રાપ્ત થઈ શકે, પરંતુ વાસ્તવિક રીતે કોઈ એક સિદ્ધના જીવે જે સુખ મેળવ્યું છે તેનાથી અધિક કોઈ સુખ નથી, તેથી સિદ્ધના સુખમાં પરસ્પરના ભેદનો જ અસંભવ છે.

હવે, સિદ્ધના સુખમાં પરસ્પર ભેદનો અસંભવ છે તે જ વાત દૃષ્ટાંતથી બતાવે છે. કોઈ માણસ કરોડ વર્ષ પૂર્વે મરેલો હોય અને કોઈ માણસ આજે મરે તો તે બેમાં સ્વરૂપથી કોઈ ભેદ નથી.

દૃષ્ટાંત-દાદાન્ટિકભાવ આ રીતે છે- કોઈ માણસ મરે છે ત્યારે તેના જીવવાની સર્વથા સમાપ્તિ થાય છે. તેથી કરોડ વર્ષ પહેલાં મરેલામાં અને વર્તમાનમાં મરેલામાં સ્વરૂપથી કોઈ ભેદ નથી. પરંતુ કોઈ માણસ અમુક વર્ષો પહેલાં જન્મેલ હોય અને કોઈ આજે જન્મેલ હોય, તો જન્મેલી અવસ્થામાં ઘણી રીતનો ભેદ પ્રાપ્ત થઈ શકે. કેમ કે જન્માવસ્થા એ શરીરના સંયોગરૂપ છે, અને નવા શરીરનો સંયોગ થાય છે તે વખતની અવસ્થા કરતાં જેને નવા શરીરનો સંયોગ પહેલાં થયેલો છે તે અવસ્થામાં તરતમતા પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. જ્યારે મૃત્યુ અવસ્થામાં તો શરીરનો વિયોગ હોય છે. તેથી જે પહેલાં મરેલો હોય કે જે આજે મરેલો હોય તે બંનેમાં કોઈ ભેદ નથી. તે જ રીતે જે જીવો સંસારથી મુક્ત થાય છે

તેઓ શરીરાદિ સર્વ પદાર્થોથી રહિત થાય છે, તેથી સંસારની સર્વાવસ્થાનો અભાવ અને શુદ્ધ આત્માની અવસ્થાના પ્રાદુર્ભાવરૂપ અવસ્થા પૂર્વમાં ગયેલા સિદ્ધની અને વર્તમાનમાં જનાર સિદ્ધની સમાન છે. તેથી સિદ્ધાવસ્થાની પ્રાપ્તિમાં કાળકૃત ભેદ હોવા છતાં સિદ્ધાવસ્થામાં અનુભવાતા સુખમાં કોઈ ભેદ નથી. ॥૨૦-૧૪/૧૫॥

અવતરણિકા:-

ગાથા - ૨માં બતાવેલ કે સિદ્ધનું સુખ દૃષ્ટાંત, આગમ અને યુક્તિથી હું કહીશ. તેથી પહેલાં ગાથા ૩ થી ગાથા ૫ સુધી દૃષ્ટાંતથી સિદ્ધનું સુખ બતાવ્યું, ત્યાર પછી ગાથા ૬ થી ગાથા ૧૫ સુધી આગમ દ્વારા સિદ્ધનું સુખ બતાવ્યું. હવે, યુક્તિથી સિદ્ધનું સુખ બતાવે છે-

કિરિયા ફલસાવિક્ષ્વા જં તો તીંણ ન સુખમિહ પરમં ।

તમ્હા મુગાઈભાવો લોગિગમિવ જુત્તિઓ સુખં ॥૧૬॥

ક્રિયા ફલસાપેક્ષા યત્ તતસ્તસ્યાં ન સૌખ્યમિહ પરમમ્ ।

તસ્માન્મૂકાદિભાવો લૌકિકમિવ યુક્તિતઃ સૌખ્યમ્ ॥૧૬॥

અન્યાર્થ:-

જં જે કારાગુથી ફલસાવિક્ષ્વા કિરિયા ફળસાપેક્ષ એવી ક્રિયા હોય (છે) તો તે કારાગુથી **ઇહ** અહીંયાં=સંસારમાં **તીંણ** તેનાથી=(ક્રિયાથી) **ન પરમં સુખં** પરમ સુખ નથી. **તમ્હા** તે કારાગુથી (સંસારમાં પરમ સુખ નથી તે કારાગુથી) **મુગાઈભાવો લોગિગમ સુખમ્** **ઇવ** મૂકાદિ ભાવો=કષાયોના ઉપશમથી થતા નહીં બોલવાની મનોવૃત્તિ આદિ રૂપ મૂકાદિ ભાવો જેમ લૌકિક સુખ છે **જુત્તિઓ** તેમ યુક્તિથી (મોક્ષમાં પરમ સુખ છે).

ગાથાર્થ:-

જે કારાગુથી ફળસાપેક્ષ એવી ક્રિયા હોય છે તે કારાગુથી સંસારમાં ક્રિયાથી પરમ સુખ નથી. સંસારમાં પરમ સુખ નથી તે કારાગુથી જ ઈન્દ્રિયોના ઔપશમિક ભાવો જેમ લૌકિક સુખ છે તેમ યુક્તિથી મોક્ષમાં પરમ સુખ છે.

ભાવાર્થ:-

સંસારનું સર્વ સુખ ભોગાદિ પ્રવૃત્તિથી થાય છે અને દરેક પ્રવૃત્તિ ક્રિયાત્મક છે અને ક્રિયા ફળની અપેક્ષા રાખે છે. અર્થાત્ કોઈક ફળની પ્રાપ્તિ અર્થે ક્રિયા કરવામાં આવે છે, તેથી જ્યાં સુધી તે ફળ પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી જ તે ફળાર્થે જીવ ક્રિયા કરે છે. તેથી ફળ

મેળવવાની ઉત્સુકતા અર્થાત્ ઈચ્છા ત્યાં વર્તે છે અને એ ઈચ્છા જ બતાવે છે કે તેની પાસે કાંઈક નથી જેની તેને ઈચ્છા છે. અને કાંઈક નથી એ જ બતાવે છે કે તેના સુખમાં કાંઈક અધૂરપ છે. તેથી ક્રિયા કરવાથી પ્રાપ્ત થતા સુખને પરમ સુખ કહી શકાય નહીં, અને સંસારમાં સર્વ પાણુ સુખ કોઈકને કોઈક પ્રકારની ક્રિયાની અપેક્ષા રાખે છે. તેથી તે સુખ શ્રેષ્ઠ કહી શકાય નહીં. ત્યાં પ્રશ્ન થાય કે તો ખરેખર શ્રેષ્ઠ સુખ કયું હોઈ શકે? તો કહે છે કે સંસારમાં પાણુ રહેલો કોઈ જીવ તત્ત્વનું પર્યાલોચન કરે અને તેથી તેની ઉત્સુકતાનું શમન થાય અને તેને કારણે મૂકાદિ ભાવો પ્રાપ્ત થાય. મૂકાદિ ભાવ=ઉપશમભાવ=ઈન્દ્રિયોનું ઉપશમન. અર્થાત્ બોલવાની ઉત્સુકતાનું શમન થવાથી પ્રકૃતિથી જ બોલવાની ક્રિયાનો પરિણામ ન થાય, અને આદિ પદ્યથી તત્ત્વના પર્યાલોચનને કારણે નિરર્થક એવું નવું-નવું જાણવાની, જોવાની અને કરવાની મનોવૃત્તિ ન થાય તો ફલની અપેક્ષા ત્યાં દેખાય નહીં. તેને કારણે નિરર્થક ક્રિયા કરવાની મનોવૃત્તિ થાય નહીં. અને જે સાર્થક ક્રિયા કરવાની મનોવૃત્તિ છે તે આકુળતાના વિશેષ શમનમાં જ યત્ન સ્વરૂપ છે. તેથી કાંઈક આકુળતા વગરની સ્વસ્થ ચેતના પ્રાપ્ત થાય. આ પ્રકારનું સંસારઅવસ્થામાં પાણુ અનુભવાતું લૌકિક સુખ છે, તેની જેમ યુક્તિથી મોક્ષનું સુખ છે. ॥૨૦-૧૬॥

અવતરણિકા :-

પૂર્વની ગાથામાં યુક્તિથી મોક્ષમાં સુખ છે સ્થાપન કર્યું. તેમ તે સુખ નિરતિશય કેમ છે તે બતાવવા અર્થે કહે છે -

સવ્વસગવાવિત્તી જત્થ તયં પંડિણિં જત્તેણ ।

સુહુમાભોગેણ તહા નિરૂવણીયં અપરતંતં ॥૧૭॥

સર્વોત્સુક્યવ્યાવૃત્તિર્યત્ર તત્પણ્ડિતૈર્યત્તેન ।

સૂક્ષ્માડ્ઢભોગેણ તથા નિરૂપણીયમપરતન્ત્રમ્ ॥૧૭॥

અન્વયાર્થ :-

જત્થ જ્યાં=(મોક્ષમાં) સવ્વસગવાવિત્તી સર્વ ઔત્સુક્યની=ઉપદ્રવની વ્યાવૃત્તિ છે. (તેથી) અપરતંતં તયં અપરતંત્ર એવું તે=મોક્ષનું સુખ તહા તે પ્રકારે=નિરતિશય સુખ છે તે પ્રકારે પંડિણિં પંડિતો વડે સુહુમાભોગેણ સૂક્ષ્મબુદ્ધિથી જત્તેણ યત્નપૂર્વક નિરૂવણીયં વિચારવું જોઈએ.

ગાથાર્થ :-

મોક્ષમાં સર્વ ઔત્સુક્યની વ્યાવૃત્તિ છે. તેથી અપરતંત્ર એવું મોક્ષનું સુખ, નિરતિશય

છે. તે પ્રકારે, સૂક્ષ્મબુદ્ધિથી પંડિતો વડે યત્નપૂર્વક વિચારાવું જોઈએ.

ભાવાર્થ :-

મોક્ષમાં સર્વ ઔત્સુક્યની વ્યાવૃત્તિ હોય છે. તેથી સિદ્ધના જીવોની પરપદાર્થમાં પ્રવૃત્તિ હોતી નથી. તેને કારણે તેમનું સુખ પરપદાર્થને પરતંત્ર નથી હોતું, પરંતુ અપરતંત્ર એવું સ્વાધીન સુખ તેઓને હોય છે. માટે તે સર્વ સુખથી અતિશયવાળું સુખ છે તે પ્રકારે, સૂક્ષ્મબુદ્ધિપૂર્વક યત્નથી પંડિત પુરુષોએ વિચારવું જોઈએ.

આશય એ છે કે સ્થૂલબુદ્ધિથી વિચારવામાં આવે તો સંસારી જીવોને બાહ્ય પદાર્થથી જ સુખની પ્રતીતિ થાય છે, પરંતુ સૂક્ષ્મ ઉપયોગથી જોવા માટે બુદ્ધિમાન પુરુષ યત્ન કરે તો જોઈ શકે છે કે ખરેખર, શ્રેષ્ઠ સુખ પરાધીન હોઈ શકે નહીં. સર્વ બાહ્ય ઉપદ્રવથી રહિત જીવની અવસ્થા હોય ત્યારે આત્મા જે પોતાના ભાવમાં વર્તતો હોય તો સ્વાધીન સુખ તેને પ્રગટે છે. ત્યારે ચેતના કર્મથી આવૃત નહિ હોવાથી પૂર્ણ ખીલેલી હોય છે અને તેથી ત્યારે જ શ્રેષ્ઠ સુખ થઈ શકે છે. આવું સુખ સર્વ કર્મથી રહિત અવસ્થામાં જ સંભવી શકે, સંસારમાં નહિ. ||૨૦-૧૭||

અવતરણિકા :-

ગાથા ૧૬ અને ૧૭માં યુક્તિથી સિદ્ધનું સુખ બતાવ્યું. હવે, સિદ્ધના જીવો સિદ્ધાવસ્થામાં કઈ રીતે રહેલા છે તે બતાવવા માટે કહે છે -

જત્થ ય ઇગો સિદ્ધો તત્થ અણંતા ભવક્ષયવિમુક્કા ।

અનુત્તમણાબાહં ચિદ્ધંતિ સુહી સુહં પત્તા ॥૧૮॥

યત્ર ચૈકઃ સિદ્ધસ્તત્રાનન્તા ભવક્ષયવિમુક્તાઃ ।

અન્યોન્યમનાબાધં તિષ્ઠન્તિ સુખિનઃ સુખં પ્રાપ્તાઃ ॥૧૮॥

અન્વયાર્થ :-

જત્થ ય અને જ્યાં ઇગો સિદ્ધો એક સિદ્ધ છે. તત્થ ત્યાં ભવક્ષયવિમુક્કા ભવક્ષયને કારણે મુક્ત થયેલા સુહં પત્તો સુહી સુખને પ્રાપ્ત કરેલા એવા સુખી અણંતા અનંતા જીવો અનુત્તમણાબાહં ચિદ્ધંતિ અન્યોન્ય બાધા વગર રહે છે.

ગાથાર્થ :-

જ્યાં એક સિદ્ધ છે ત્યાં ભવક્ષયને કારણે મુક્ત થયેલા, સુખને પ્રાપ્ત કરેલા એવા સુખી અનંતા જીવો અન્યોન્ય બાધા વગર રહે છે.

ભાવાર્થ :-

સર્વ કર્મથી મુક્ત થયેલ સિદ્ધનો જીવ જ્યાંથી મુક્ત થાય છે ત્યાંથી બરાબર ઠીક તેના ઉપરમાં લોકના અંત ભાગમાં સદા માટે સ્થિર રહે છે. મોક્ષ અઢી દ્વીપમાંથી જ થાય છે. અનંત એવા ભૂતકાળમાં પાણ મોક્ષમાર્ગ સદા હતો, તેથી અઢી દ્વીપના દરેક ક્ષેત્રમાંથી અનંત-અનંત આત્માઓ મોક્ષમાં ગયેલા છે. તેથી જ્યાં એક સિદ્ધનો આત્મા છે, ત્યાં ભવક્ષયને કારણે મુક્ત થયેલા અનંત આત્માઓ રહેલા છે. ત્યાં પ્રશ્ન થાય કે એક જ ક્ષેત્રમાં અનંતા સિદ્ધના આત્મા હોય તો પરસ્પર એકબીજાને બાધા થાય. તેથી કહે છે કે એક જ ક્ષેત્રમાં હોવા છતાં પાણ અન્યોન્ય બાધા વગર રહેલા છે. વળી સર્વ કર્મોથી મુકાયેલા હોવાને કારણે સુખને પ્રાપ્ત થયેલા એવા તેઓ સદા સુખી રહે છે. ||૨૦-૧૮||

અવતરણિકા :-

પૂર્વની ગાથામાં સિદ્ધના આત્માઓ સિદ્ધશિલા ઉપર કઈ રીતે રહેલા છે તે બતાવ્યું. હવે, કેટલાક વાદીઓ સિદ્ધના આત્માનો શુદ્ધ બ્રહ્મમાં લય માને છે. તે કઈ અપેક્ષાએ સંગત છે તે બતાવીને, જે વાદીઓ પરમ બ્રહ્મમાં સંપૂર્ણ વિલિન થવારૂપ લયને માને છે તે સંગત નથી, તે બતાવવા માટે કહે છે-

એમેવ લવો ઇહરા ણ જાઝ સન્ના તયંતરમુવેઙ્ગ ।

એંગે તહ ભાવો સુખસહાવો કહં સ ભવે ? ||૧૧||

એવમેવ લયં ઇતરથા ન જાતુ સંજ્ઞા તદન્તરમુપૈતિ ।

એકૈકસ્મિન્ તથા ભાવઃ સૌખ્યસ્વભાવઃ કથં સ ભવેત્ ||૧૧||

અન્યવાર્થ :-

એમેવ લવો આ પ્રકારે જ=અદ્વારમી ગાથામાં કહ્યું કે એક ક્ષેત્રમાં અનંતા સિદ્ધના જીવો અન્યોન્ય બાધા વગર રહે છે. એ રીતે જ લય છે **ઇહરા** ઇતરથા=એવું ન માનો તો=એકબીજામાં પોતાનું અસ્તિત્વ વિલિન થાય છે એ રૂપ લય માનો તો **સન્ના તયંતરમુ** **જાઝ ઉવેઙ્ગ** સંજ્ઞા તદન્તરને=સંજ્ઞાન્તરને પામે નહીં. (અહીં પૂર્વપક્ષી એમ કહે કે સંજ્ઞા તદન્તરને=સંજ્ઞાન્તરને પ્રાપ્ત ન થાય, અને દરેક સિદ્ધના આત્માઓ એકબીજામાં વિલિન થાય છે એમ માનીએ તો શું વાંધો? તેથી કહે છે-) **એંગે તહ ભાવો** એકેકમાં તે પ્રકારનો ભાવ=દરેકનો બીજામાં સર્વથા વિલિન થવાનો ભાવ (હોય તો) **સુખસહાવો સ કહં ભવે** સુખસ્વભાવવાળો તે=સિદ્ધનો જીવ કેવી રીતે થાય?

ગાથાર્થ :-

અઢારમી ગાથામાં કહ્યું કે એક ક્ષેત્રમાં અનંતા સિદ્ધના જીવો અન્યોન્ય બાધા વગર રહે છે એ રીતે જ લય છે. આવું ન માનો અને એમ માનો કે સિદ્ધના જીવોનું અસ્તિત્વ એકબીજામાં વિલીન થાય છે, તો પૂર્વના સિદ્ધના આત્મા કરતાં આ સિદ્ધનો આત્મા જુદો છે તે રૂપ સંજ્ઞા સંજ્ઞાન્તરને પામે નહીં.

(અહીં પૂર્વપક્ષી એમ કહે કે ભલે તે સંજ્ઞા સંજ્ઞાન્તરને પ્રાપ્ત ન થાય અને દરેક સિદ્ધના આત્માઓ એકબીજામાં વિલીન થાય છે એમ માનીએ તો શું વાંધો? તેનું સમાધાન કરતાં કહે છે કે)

જે દરેક સિદ્ધના આત્માનો પૂર્વના સિદ્ધના જીવમાં વિલીન થવાનો ભાવ હોય તો સિદ્ધના જીવો સુખસ્વભાવવાળા કેવી રીતે થાય?

ભાવાર્થ :-

અઢારમી ગાથામાં બતાવ્યું કે સિદ્ધના જીવો પરસ્પર બાધારહિત એક જ ક્ષેત્રમાં અનંતા રહેલા છે. તેને બદલે કોઈક વાદી એમ માને છે કે નવા થયેલા સિદ્ધના આત્માઓ પૂર્વના સિદ્ધના આત્મામાં લય પામે છે તેમ માનવું ઉચિત છે. અને તેમ માનીએ તો એ પ્રાપ્ત થાય કે પરમ બ્રહ્મરૂપ એક આત્મા છે, અને સાધના કરીને જે સિદ્ધ થાય છે તે પરમ બ્રહ્મમાં વિલીન થઈ જાય છે, અને આમ માનવાથી એ દોષ પ્રાપ્ત થાય કે “તો સંજ્ઞા સંજ્ઞાન્તરને પ્રાપ્ત કરે નહીં.” કહેવાનો આશય એ છે કે ભગવાન મહાવીર સિદ્ધ થયા એ પ્રકારની ભગવાન મહાવીરના આત્માને સંજ્ઞા છે, તે અન્ય સિદ્ધના આત્માઓ કરતાં જુદા રૂપે તેમના અસ્તિત્વને સ્થાપન કરે છે. અને તેથી જ ભગવાન મહાવીરનો આત્મા કે ભગવાન ઋષભદેવનો આત્મા કે અન્ય આત્માઓ સિદ્ધમાં છે તે પ્રકારની સંજ્ઞાન્તર સિદ્ધના જીવોમાં પ્રાપ્ત થાય નહીં. એટલે કે આ ભગવાન મહાવીરનો આત્મા છે એ પ્રકારની સંજ્ઞા અન્ય સિદ્ધના આત્માઓ કરતાં જુદો છે, તેવી સંજ્ઞા પ્રાપ્ત થાય નહીં. કેમ કે સિદ્ધાવસ્થામાં જનાર પરમ બ્રહ્મમાં વિલીન થવાથી પોતાના સ્વતંત્ર અસ્તિત્વરૂપ સંજ્ઞા ધારણ કરતા નથી તેમ માનવું પડે.

અહીં પૂર્વપક્ષી કહે કે દરેક સિદ્ધાત્માઓ સ્વતંત્ર ભલે ન રહે અને સિદ્ધના આત્માઓને એક પરમ બ્રહ્મરૂપે જ સ્વીકારી લઈએ, તો શું વાંધો આવે? તેથી કહે છે કે એકેક સિદ્ધ આત્માઓમાં તેવા પ્રકારનો ભાવ હોય અર્થાત્ જે જે સિદ્ધ થાય છે તે દરેકમાં પરસ્પર વિલીન થવા રૂપ ભાવ હોય, તો તે સિદ્ધનો આત્મા સુખસ્વભાવવાળો કેવી રીતે થાય? અર્થાત્ થઈ શકે નહીં. કેમ કે પૂર્વના સિદ્ધના આત્માઓમાં નવો સિદ્ધનો આત્મા

વિલીન થવાને કારણે તેનું પોતાનું અસ્તિત્વ જ મટી જાય છે, અને જે વ્યક્તિનું અસ્તિત્વ જ ન હોય તે વ્યક્તિને સુખસ્વભાવવાળી છે તેમ માનવું તે કઈ રીતે સંગત થાય? અને સિદ્ધના આત્માઓ તો નિરતિશય સુખવાળા છે તે પૂર્વમાં સ્થાપન કરેલ જ છે. તેથી અઢારમી ગાથામાં બતાવ્યો છે તેવો જ લય માનવો પડે. ॥૨૦-૧૯॥

અવતરણિકા :-

સિદ્ધના સુખની વિંશિકાનું નિગમન કરતાં ‘તસ્માત્’થી કહે છે-

તમ્હા તેસિં સરૂવં સહાવણિયયં જહા ઉણ સ મુક્તિ ।

પરમસુહાઈસહાવં નેયં એગંતભવરહિયં ॥૨૦॥

તસ્માત્તેષાં સ્વરૂપં સ્વભાવનિયતં યથા પુનઃ સા મુક્તિઃ ।

પરમસુખાદિસ્વભાવં જ્ઞેયમેકાન્તભવરહિતમ્ ॥૨૦॥

અન્વયાર્થ :-

તમ્હા તે કારણથી=પૂર્વમાં દૃષ્ટાંત, આગમ અને યુક્તિથી સિદ્ધના જીવોમાં સુખ છે તે બતાવ્યું, ત્યાર પછી સિદ્ધના જીવોને લય કઈ દૃષ્ટિથી છે તે બતાવ્યું, તે કારણથી, જહા ઉણ જે પ્રકારે વળી સમુક્તિ તે મુક્તિ છે. (તે પ્રકારે) તેસિં તેઓનું=સિદ્ધના આત્માઓનું સહાવણિયયં સ્વભાવમાં નિયત પરમસુહાઈસહાવં પરમ સુખાદિ સ્વભાવવાળું એગંતભવરહિયં એકાંત ભવથી રહિત સરૂવં સ્વરૂપ નેયં જાણવું.

ગાથાર્થ :-

પૂર્વની ગાથાઓમાં દૃષ્ટાંત, આગમ અને યુક્તિથી સિદ્ધનું સુખ બતાવ્યું અને ત્યાર પછી સિદ્ધના જીવોનો લય કઈ રીતે છે તે બતાવ્યું તે કારણથી, જે પ્રકારે વળી તે મુક્તિ છે તે પ્રકારે, સિદ્ધના આત્માઓનું સ્વભાવમાં નિયત, પરમ સુખાદિ સ્વભાવવાળું, એકાંત ભવથી રહિત સ્વરૂપ જાણવું.

ભાવાર્થ :-

પૂર્વમાં સિદ્ધના આત્માઓમાં સુખ કઈ રીતે છે તે સ્થાપન કર્યું. ત્યાર પછી સિદ્ધના આત્માઓ સિદ્ધ અવસ્થામાં કઈ રીતે રહેલા છે તે ગાથા - ૧૮માં બતાવ્યું. જે રીતે સિદ્ધના આત્માઓ સિદ્ધશિલા ઉપર એક સ્થાનમાં રહેલા છે, તે રીતે જ સિદ્ધના આત્માઓમાં લય સ્વીકારવો ઉચિત છે તે ગાથા - ૧૯માં બતાવ્યું. તેનાથી શું ફલિત થયું તે બતાવતાં કહે છે કે જે પ્રકારે તે મુક્તિ=સિદ્ધના આત્માઓની મુક્તિ છે તે જ રીતે તેઓનું

વિશેષ સ્વરૂપ છે. તે સ્વરૂપ કેવું છે તે બતાવતાં કહે છે કે સર્વ કર્મોથી રહિત હોવાથી પોતાના સ્વભાવમાં સદા નિયતરૂપે રહેવું તે જ એમનું સ્વરૂપ છે, કેમ કે કર્મરહિત હોવાથી આત્મા પોતાના સ્વભાવમાં જ સદા રહે છે. વળી, તે પોતાના સ્વભાવમાં નિયત છે એટલું જ નથી, પરંતુ તે સ્વરૂપ શ્રેષ્ઠ કોટિના સુખાદિ સ્વભાવવાળું છે. કેમ કે સર્વ ઉપદ્રવ રહિત ચૈતન્યમય આત્મા છે, અને તેને ઉપદ્રવ ન હોય અને ચેતના હોય તો જ સુખનો અનુભવ થાય, માટે પ્રકૃષ્ટ સુખાદિ સ્વભાવવાળું સિદ્ધનું સ્વરૂપ છે. અને અહીં આદિ પદથી પ્રકૃષ્ટ જ્ઞાન, પ્રકૃષ્ટ વીર્ય સ્વભાવવાળું સ્વરૂપ ગ્રહણ કરવાનું છે. વળી, તે સિદ્ધનું સ્વરૂપ એકાંતે ભવથી રહિત છે. અર્થાત્ સર્વથા ફરી જન્મથી રહિત છે. અહીં, એકાંતે ભવથી રહિત કહીને એ કહેવું છે કે એક વખત સિદ્ધમાં ગયા પછી કોઈ કાળમાં ફરી જન્મ લેતા નથી. અને આનાથી કેટલાક માને છે કે તીર્થના નાશને જોઈને ભગવાન ફરી જન્મ લે છે તેનું નિરાકરણ થાય છે. ॥૨૦-૨૦॥

॥ इति सिद्धसुखविंशिका विंशी ॥

પ્રશસ્તિ:

કાઊણ પગરણમિણં જં કુસલમુવજ્જિયં મણે તેણ ।

ભવ્વા ભવવિરહત્થં લહંતુ જિણસાસણે બોહિં ॥૧॥

કૃત્વા પ્રકરણમિદં યત્ કુશલમુપાર્જિતં મયા તેન ।

ભવ્યા ભવવિરહાર્થં લભન્તાં જિનશાસને બોધિમ્ ॥૧॥

અન્વયાર્થ :-

ઇણં પગરણં કાઊણ આ પ્રકરણને કરીને જં મણે કુસલમુવજ્જિયં મારા વડે જે કુશલ પ્રાપ્ત કરાયું તેણ તેનાથી ભવ્વા ભવ્ય જીવો ભવવિરહત્થં ભવવિરહ માટે જિણસાસણે જિનશાસનમાં બોહિં બોધિને લહંતુ પ્રાપ્ત કરો.

ગાથાર્થ :-

આ પ્રકરણને કરીને મારા વડે જે કુશલ પ્રાપ્ત કરાયું તેનાથી ભવ્ય જીવો ભવવિરહ માટે જિનશાસનમાં બોધિને પ્રાપ્ત કરો.

અહીં ભવવિરહ શબ્દથી આ ગ્રંથના કર્તા પૂ. આચાર્ય શ્રી હરિભદ્રસૂરિ છે તે સૂચિત થાય છે.

॥ સમાપ્તમિદં વિંશતિ વિંશિકા પ્રકરણમ્ ॥

પ. પૂ. ગણિવર્યશ્રી યુગભૂષણવિનયજી મ.સા.નાં વ્યાખ્યાનનાં પુસ્તકો

(૧) અનુકંપાદાન	(૨) સુપાત્રદાન
(૩) યોગવિંશિકા ભાગ-૧	(૪) યોગવિંશિકા ભાગ-૨

ગીતાર્થ ગંગાથી પ્રકાશિત ગ્રંથો	વિવેચક	મૂલ્ય
(૧) યોગવિંશિકા શબ્દશઃ વિવેચન	શ્રી પ્રવીણભાઈ મોતા	૩૫
(૨) અધ્યાત્મઉપનિષત્ પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન	શ્રી પ્રવીણભાઈ મોતા	૩૦
(૩) શ્રાવકનાં બાર વ્રતોના વિકલ્પો	શ્રી યુગભૂષણવિનયજી મ.સા.	૧૦
(૪) યોગદષ્ટિ સમુચ્ચય	શ્રી યુગભૂષણવિનયજી મ.સા.	૨૦
(૫) સદ્ગતિ તમારા હાથમાં	શ્રી યુગભૂષણવિનયજી મ.સા.	૨૦
(૬) કર્મવાદ કર્ણિકા	શ્રી યુગભૂષણવિનયજી મ.સા.	૫
(૭) દર્શનાચાર	શ્રી યુગભૂષણવિનયજી મ.સા.	૧૦
(૮) શાસનસ્થાપના	શ્રી યુગભૂષણવિનયજી મ.સા.	૫
(૯) અનેકાન્તવાદ	શ્રી યુગભૂષણવિનયજી મ.સા.	૧૦
(૧૦) પ્રશ્નોત્તરી	શ્રી યુગભૂષણવિનયજી મ.સા.	૧૦
(૧૧) ચિત્તવૃત્તિ	શ્રી યુગભૂષણવિનયજી મ.સા.	૫
(૧૨) ચાલો, મોક્ષનું સાચું સ્વરૂપ સમજાવે	શ્રી યુગભૂષણવિનયજી મ.સા.	૫
(૧૩) આશ્રવ અને અનુબંધ	શ્રી મોહનિતવિનયજી મ.સા.	૨૦
(૧૪) મનોવિનય અને આત્મશુદ્ધિ	શ્રી યુગભૂષણવિનયજી મ.સા.	૨૦
(૧૫) ભાગવતી પ્રવ્રજ્યા પરિચય	શ્રી યુગભૂષણવિનયજી મ.સા.	૫
(૧૬) વિંશતિવિંશિકા શબ્દશઃ વિવેચન પૂર્વાર્ધ	શ્રી પ્રવીણભાઈ મોતા	૨૫
(૧૭) અધ્યાત્મમતપરીક્ષા શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૧	શ્રી પ્રવીણભાઈ મોતા	૭૦
(૧૮) આરાધક વિરાધક ચતુર્ભંગી શબ્દશઃ વિવેચન	શ્રી પ્રવીણભાઈ મોતા	૧૦
(૧૯) વિંશતિવિંશિકા શબ્દશઃ વિવેચન ઉત્તરાર્ધ	શ્રી પ્રવીણભાઈ મોતા	૩૦